

**Міністерство освіти і науки України
Хмельницький національний університет**

**АКТУАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА**

Збірник наукових праць

Випуск шостий

Частина друга

**Хмельницький державний центр
науки, інновацій та інформатизації
2013**

УДК 81'25:81:371.2:82.09

ББК 80/84

A43

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького національного університету (протокол № 1 від 29 серпня 2013 р.)

Рецензенти:

Марчук Л. М., д. філол. н., проф. (Кам'янець-Подільський)

Слободинська Т. С., д. філол. н., доц. (Вінниця)

Головний редактор – Скиба М. Є., засл. прац. нар. осв. України, чл.-кор. АПН України, д. тех. наук, проф., ректор

Заступник головного редактора – Параска Г. Б., д. тех. н., проф., проректор з наукової роботи

Відповідальний секретар – Гуляєва В. О., зав. патентним відділом

Редакційна колегія випуску:

Бідюк Н. М. – д. пед. н., проф.; *Грицева А. П.* – к. філол. н., доц.; *Гуйванюк Н. В.* – д. філол. н., проф.; *Жайворонок В. В.* – д. філол. н., проф.; *Маслова В. А.* – д. філол. н., проф.; *Мойсієнко А. К.* – д. філол. н., проф.; *Петрук Н. К.* – д. філос. н., проф.; *Погребеник В. Ф.* – д. філол. н., проф.; *Приймак І. В.* – к. філол. н., доц.; *Руснак І. С.*, д. пед. н., проф.; *Скалозуб Л. Г.* – д. філол. н., проф.; *Станіславова Л. Л.* – к. філол. н., доц.; *Свідерська Ю.* – д. гуман. н., викл.; *Торчинська Н. М.* – к. філол. н., доц.; *Торчинський М. М.* – д. філол. н., проф., відп. за випуск; *Царалунга І. Б.* – к. філол. н., доц.

Збірник статей включає публікації з ономастики, передусім – з антропоніміки, топоніміки і поетоніміки; також розглядаються теоретичні і прикладні питання вивчення власних назв.

Для науковців, викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться ономастичними проблемами.

A43 **Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць.** – Випуск шостий / головний редактор М. Є. Скиба; відповідальний за випуск М. М. Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНП, 2013. – Частина друга. – 308 с.

ISBN 987-617-683-024-5

ББК 80/84

© Автори статей, 2013

©Хмельницький національний університет, 2013

ЗМІСТ

<i>Білінська Р. Е.</i> Структурно-семантичні особливості мікротопонімів Вінницької області.....	5
<i>Бучко Д. Г.</i> Проблемні питання деривації українських ойконімів.....	10
<i>Вакулич М. І.</i> До проблеми походження волинського ойконіма <i>Видути</i>	20
<i>Василик О. Б.</i> Шляхи Уманщини крізь призму онімного слова (XVII–XIX ст.).....	30
<i>Вербич С. О.</i> Ойконім <i>Тиврів</i> ~ етнонім <i>тиверці</i> : проблема визначення етимона.....	38
<i>Воляннюк І. О.</i> Суфіксальний та префіксальний способи творення ойконімів Північної Тернопільщини.....	50
<i>Габорак М. М.</i> Німецькомовні елементи в топонімії Покуття.....	62
<i>Гаврилова Т. О., Денисенко З. М.</i> Народне тлумачення місцевих гідронімів та назв, пов'язаних із водоймами (на матеріалі „Словника мікротопонімії Черкащини”).....	70
<i>Голінатий О. П.</i> Лексико-семантична основа ойконімії Кіровоградщини.....	83
<i>Гонца І. С.</i> Номінативні сингулярні еліптичні ойконіми Черкащини.....	92
<i>Грицева А. П.</i> Коричинецькі мікротопоніми: хронологія, етимологія, словотвірна структура.....	100
<i>Данилюк О. К.</i> Назви на позначення відгалуження русла річки в говірках Волині.....	107
<i>Дика Л. Л.</i> Лексико-словотвірна характеристика ойконімійної системи Барщини XV – XX ст.....	114
<i>Єфименко І. В.</i> Матеріали до „Історико-етимологічного словника назв населених пунктів Херсонської області”.....	124
<i>Котович В. В.</i> Відпатронімі ойконіми Самбірщини.....	133
<i>Коханська А. О.</i> Гідронімія басейну <i>Ушиці</i>	145
<i>Купчинська З. О.</i> Щодо хронології ойконімів-плюративів.....	152
<i>Лісняк Н. І.</i> Мікротопоніми Лемківщини на <i>-ів-к-а</i>	168
<i>Лужецька О. Б.</i> Прийменникові деривати у мікротопонімії Південно-Західного Опілля.....	175

<i>Лучик В.В.</i> Етюди з „Короткого етимологічного словника топонімів України”. 7.....	183
<i>Мельник О. А.</i> Лексико-словотвірний аналіз відантропонімних ойконімів Поділля.....	197
<i>Михайличенко Н. Є.</i> Ойконіми України на <i>-иця</i> відапелятивного походження.....	202
<i>Негер О. Б.</i> Мотиваційна база закарпатоукраїнської урбанонімії: асоціативні неофіційні урбаноніми.....	207
<i>Павликівська Н. М.</i> Мікрогідроніми Вінниччини.....	215
<i>Подлевська Н. В.</i> Вивчення топонімів на уроках української мови старшокласниками у профільній школі.....	220
<i>Проць О. І.</i> Опозиція „центр – периферія” в мікротопоніміконі Півночі Львівщини.....	228
<i>Сокіл-Клепар Н. В.</i> Концепт „Людина” в мікротопонімному просторі Українських Карпат.....	238
<i>Стрилюк О. М.</i> Мікротопоніми Волині, мотивовані назвами поселень і садиб.....	246
<i>Тишковець М. П.</i> Усічені варіанти християнських імен в основах посесивних ойконімів Правобережної України.....	255
<i>Шийка С. В.</i> Взаємозв’язок географічної лексики Рівненщини і потамонімів.....	263
<i>Шульган О. В.</i> Взаємодія української та російської мов крізь призму соціолінгвістики (на прикладі ойконімії України ХХ ст.).....	272
<i>Янчишина Я. В.</i> Лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості урбанонімії міста Хмельницького.....	281
<i>Яцій В. О.</i> До походження давніх топонімів Львівської області.....	288
<i>Hladký J.</i> Vlastné meno onymickom v regionálnom systéme.....	294
<i>Наші автори</i>	306

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОТОПОНІМІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мікротопонімія є унікальним лінгвістичним матеріалом, що існує лише в живому, народнорозмовному мовленні та в людській свідомості. Тому одним із найактуальніших завдань української ономастики сьогодні є тотальний збір мікротопонімних одиниць з усіх теренів України та фіксація й опис їх у лінгвістичних розвідках і лексикографічних працях. В українському мовознавстві є небагато праць, присвячених дослідженню національного мікротопонімікону. Більшість із них базується на аналізі назв дрібних географічних об'єктів та частин великих об'єктів певних мікротериторій. Мікротопоніми Вінницької області лише частково були об'єктом комплексного аналізу. Тому запропоноване дослідження є важливим доповненням у сучасну українську регіональну ономастику.

Об'єктом нашого дослідження є мікротопоніми Вінниччини, зафіксовані у Липовецькому, Немирівському, Оратівському, Шаргородському та Ямпільському районах.

Сучасні мікротопоніми Вінниччини є звичайними асемантичними мовними знаками. Однак на етапі становлення виникнення кожного з них мотивувалося певною індивідуальною семантикою, апеллятивною або онімною. Мікротопоніми, що утворені від апеллятивів, складаються із лексем, які вказують на об'єкти натурогенного чи антропогенного походження.

Є низка мікротопонімів відапеллятивного походження, що вживаються на позначення антропогенних географічних мікрооб'єктів Вінниччини. Існує небагато основ, які вказують на спосіб освоєння земельних ділянок: *заруб, згарище, пасіка* тощо.

Трапляються мікротопоніми, основи яких вказують на призначення та використання площі, на шляхи сполучення, також оніми, що пов'язані з назвами різних споруд. Розташування поселення, його загальний вигляд, розміщення житлових будинків у межах населеного пункту стали вирішальними чинниками при творенні мікротопонімів, в основу яких

лягають апелятиви, пов'язані з просторовими ознаками об'єкта. Також розглядаємо основи, що становлять апелятиви з первісним значенням особи.

Крім апелятивів, базою творення мікротопонімів Вінниччини виступають і власні назви, передусім антропоніми й топоніми. У низці випадків уже наявні реальні імена, прізвища та прізвиська людей, назви макрооб'єктів, населених пунктів, найменування менших географічних об'єктів, що переживали процес трансонімізації або, точніше, вторинної номінації.

За способом деривації зібрані нами мікротопоніми Вінниччини поділяються на групи: **деривати семантичного і морфологічного способів словотворення**; а за словотвірною структурою – на **одночленні, складні та складені**. Мета запропонованої статті полягає саме у класифікації та аналізі складених мікротопонімів Вінниччини.

У системі мікротопонімії Вінниччини вагоме місце посідають синтаксичні деривати. Майже кожний десятий мікротопонім із досліджуваної території аналітичний за будовою. Сюди насамперед належать складені атрибутивні назви на зразок: *Битий шлях* (дорога; с. Чернявка, Орат. р-н), *Вигнанські поля* (поле; с. Вишківці, Нем. р-н), *Горохове поле* (поле; с. Пороги, Ямп. р-н), *Докторів ліс* (ліс; с. Клембівка, Ямп. р-н), *Мурований міст* (урочище; с. Івашківці, Шаргор. р-н), *Шаргородська гора* (гора; м. Могилів-Подільський). Такі мікротопоніми утворилися шляхом лексикалізації дволексемних іменувань. Атрибути в них вказують на колір, розмір, форму об'єкта, його розміщення, належність та ін. При частому використанні дволексемні назви нерідко зазнають елімінації – атрибутивний член, що виконував основну диференційну функцію при однакових номенклатурних членах, субстантивується, стаючи одноосібною назвою географічного об'єкта. Це спричиняється до редуції другого компонента. Так виникли мікротопоніми: *Анютина* (долина; с. Вашківці, Шарг. р-н), *Гальчина* (зупинка; с. Русава, Ямп. р-н), *Кретовецький* (куток; с. Вишківці, Нем. р-н).

До складених мікротопонімів відносимо **двослівні, багатослівні назви та прийменникові конструкції**.

Залежно від того, до якої частини мови належить головне слово, двослівні мікротопоніми поділяємо на такі типи: **іменникові**: *Собачий куток* (куток; с. Бахнівка, Липов. р-н); **числівникові**: *20 років* (куток; с. Дзигівка, Ямп. р-н); **прислівникові**: *Нижче моста* (зупинка; с. Біла, Ямп. р-н).

Іменникові можуть мати три типи, в яких опорним (головним) словом є іменник, а залежним – прикметник, числівник, іменник: *Бабине ріща* (лісосмуга; с. Вишківці, Нем. р-н), *Вишневе кубло* (куток; с. Бахнівка, Липов. р-н), *Друга гребля* (частина с. Бахнівка, Липов. р-н), *Дерево кохання* (місце в лісі; м. Ямпіль).

У мікротопонімах досліджуваного регіону переважає такий тип підрядного зв'язку, як узгодження. У назвах *Бортницький шлях* (дорога; с. Вишківці, Нем. р-н), *Гостра могила* (пагорб; с. Підлісівка, Ямп. р-н), *Другий висип* (куток; с. Русава Ямп., р-н), *Золота криниця* (куток; с. Клембівка, Ямп. р-н), *Наливайкова гора* (пагорб; с. Вишківці, Нем. р-н) залежне слово – прикметник – узгоджується в роді, числі, відмінку з головним словом – іменником.

Серед мікротопонімів Вінниччини виявлено **прийменниково-іменникові** конструкції. В ономастичній літературі їх іменують **назвами-орієнтирами**, бо вони вказують на місце розташування одного об'єкта стосовно іншого: *Біля курника* (пагорб; с. Вишківці, Нем. р-н), *За мостом* (частина села; с. Клембівка, Ямп. р-н). Виникали вони в результаті діалогу. Об'єкт, про який йшла мова, був відомий співбесідникам, тому основною розрізнявальною ознакою при номінації служила його локалізація стосовно іншого загальновідомого на цій місцевості. На відміну від одноклексемних безафіксних і афіксальних мікротопонімів вони не містять жодної інформації про сам іменований об'єкт, а лише визначають його розташування відносно іншого, примітного на місцевості. У результаті такої номінації іменований об'єкт надалі залишається безіменним.

Основна формула мікротопонімів-орієнтирів – це сполучення прийменника з іменником (рідше прикметником) у непрямому відмінку однини або множини.

Поширені похідні з первинними прийменниками **біля, на**: *Біля Курочки* (левада; с. Вишківці, Нем. р-н), *Біля попа* (зупинка; с. Бахнівка, Лип. р-н), *Біля пам'ятника* (куток; с. Русава, Ямп. р-н), *Біля Чайної* (місце відпочинку; с. Бахнівка, Лип. р-н), *На долинках* (поле; с. Іванівці, Шарг. р-н), *На оберіг* (куток; с. Русава, Ямп. р-н), *На скалі* (ліс; с. Шерні, Тивр. р-н), *На село* (центр села; с. Гальжбіївка, Ямп. р-н).

Найменш продуктивними виявилися дво- та багатослівні конструкції з прийменниками **за, коло, по, у(в)**: *За дамбою* (частина поля; м. Ямпіль), *Коло цвинтара* (зупинка; с. Клембівка, Ямп. р-н), *Коло Лівіцької* (частина

вулиці; с. Русава, Ямп. р-н), *У селі* (зупинка; с. Русава, Ямп. р-н), *В сосінках* (куток; с. Клембівка, Ямп. р-н).

Виявлено і складніші структури, що містять **по дві прийменникові словоформи**: *В Жука на хаті* (частина вулиці; с. Русава, Ямп. р-н), *В Януковича на хаті* (куток; с. Русава, Ямп. р-н), *Дорога коло містка* (дорога; с. Сапіжанка, Шарг. р-н), *На Марковій долині* (поле; с. Сапіжанка, Шарг. р-н), *У Діми на зупинці* (зупинка; с. Русава, Ямп. р-н).

Такі назви деякі ономасти (наприклад, Д. Бучко) кваліфікують як несправжні оніми, або напівтопоніми, оскільки вони займають проміжне місце між загальними і власними назвами (ойконімами). Процес номінації в них ще фактично не завершився, а вказівка на локалізацію об'єкта ще не є власне назвою самого об'єкта [1, с. 259 – 265]. Також ані у граматиках, ані у спеціальній ономастичній літературі не визначається спосіб деривації таких назв. Дослідники ж обмежуються лише вказівкою на їхню семантичну наповненість і визначення їх функції.

За лексико-семантичними особливостями аналітичні мікротопоніми Вінниччини можна розподілити на:

1. Мікротопоніми, пов'язані з формою рельєфу: *Лиса гора* (гора; с. Дзигівка, Ямп. р-н; гора рівна, без насаджень), *На горбі* (ліс; с. Сапіжанка, Шарг. р-н; назва вказує на розміщення).

2. Мікротопоніми, похідні від назв рослин: *Березова посадка* (посадка; с. Вишківці, Нем. р-н; ростуть лише берези), *Коло широкого дуба* (ліс; с. Спіжанка, Шарг. р-н; назва виникла внаслідок того, що там росте великий старий дуб).

3. Мікротопоніми, похідні від назв тварин: *Лисяча гора* (гора; с. Гальжбіївка, Ямп. р-н; ходили чутки, що там колись водились лисиці), *Свинячий городок* (частина вулиці; м. Ямпіль; тут жили господарі, які розводили свиней).

4. Мікротопоніми, пов'язані з будівлями і спорудами: *Біля корчми* (зупинка; с. Русава, Ямп.р-н; тут знаходилася колись стара корчма, нині побудовано кафе), *Біля хреста* (місце; м. Ямпіль; на цьому місці поставлено пам'ятник у вигляді хреста).

5. Назви, що вказують на форму, розмір, особливості місцевості: *Мала земля* (поле; с. Івашківці, Шарг. р-н; ділянка землі малого розміру), *Холодний яр* (яр; с. Вишківці, Нем. р-н; там завжди холодно).

У мікротопонімах Вінниччини відантропонімі аналітичні назви репрезентовані досить повно, оскільки існування багатьох урочищ, лісів, полів у регіоні тісно пов'язане з діяльністю певних осіб. Назви цього розряду можна поділити на такі підгрупи:

1. Мікротопоніми, в основі яких лежать імена чи пізніші прізвиська.

Ці назви вказують на ім'я першого поселенця або власника певної місцевості, на те, хто тут проживав чи господарював: *Баранове поле* (поле; с. Сапіжанка, Шарг. р-н; від прізвиська господаря поля), *Юхненків ліс* (ліс; с. Вишківці, Нем. р-н; від прізвища чоловіка, який купив цей ліс).

2. Мікротопоніми, в основу яких лягли апелятивні означення особи: *Ксьондзова одаія* (урочище; с. Русава, Ямп. р-н; в давнину там жив ксьондз), *Панська магала* (куток; с. Пороги, Ямп. р-н; місцевість належала пану).

3. Мікротопоніми, в основу яких лягли означення особи за етнічною належністю: *Турецький вал* (пагорб; с. Вишківці, Нем. р-н; назва має історичне походження, саме тут були битви козаків із турками), *Циганська криниця* (частина вулиці; м. Ямпіль; на вулиці проживають переважно цигани, і там знаходиться криниця).

Мікротопоніми Вінниччини є невід'ємними компонентами місцевої онімної системи. Маючи свої структурно-семантичні особливості, які залежать від історичного розвитку міської спільноти, природно-географічних умов місцевості, суспільно-економічного укладу, культурних і мовних традицій народу, мікротопонімія Вінниччини становить органічну частину топонімічної системи української мови.

Дослідження мікротопонімії Вінниччини передбачає певні висновки та узагальнення щодо місця мікротопонімів у загальній мікротопонімічній системі української мови, їх залежності від історичних особливостей суспільства, природно-географічних умов місцевості, національного менталітету тощо.

У статті схарактеризовано окремі райони Вінницької області, тому дослідження мікротопонімів триватиме й надалі. І в майбутньому висновки, сформульовані на основі комплексного аналізу мікротопонімії Вінниччини, сприятимуть поглибленню теоретико-методологічних засад української ономастики.

Список умовних скорочень назв районів

Липов. – Липовецький, *Нем.* – Немирівський, *Орат.* – Оратівський, *Шарг.* – Шаргородський, *Ямп.* – Ямпільський.

Список використаної літератури

1. Бучко Д. Отапеллятивные топонимы Верхнего Поднестровья / Д. Бучко // Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik sciences, vol. I. – Wrocław etc., 1981. – S. 259 – 265.
2. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 186 с.
3. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір / В. Грещук. – Івано-Франківськ, 1995. – 206 с.
4. Карпенко Ю. История этимологического метода в отечественной топонимике / Ю. Карпенко // Развитие методов топонимических исследований. – М., 1970. – С. 9 – 19.

Анотація

У статті йдеться про мікротопонімію Вінницької області, зокрема про її структурно-семантичні особливості.

Ключові слова: ономастика, онім, топонім, мікротопонім.

Аннотация

В статье идет речь о структурно-семантических особенностях микропонимии Винницкой области.

Ключевые слова: ономастика, оним, топоним, микропоним.

Summary

The mikrotoponyms of structure word and semantic formation features of Vinnitsia Region are considered in this article

Key words: *onomastic, onym, toponym, microtoponym.*

УДК 81'373.21

Бучко Д. Г.

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДЕРИВАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ОЙКОНІМІВ

У слов'янській, у тому числі й українській ономастиці питання деривації ойконімів були й залишаються недостатньо вивченими. В енциклопедії слов'янської ономастики [4] для словотвору ойконімів не виділено окремого розділу чи підрозділу. Лише окремий параграф

призначений для розгляду словотвірних категорій. Так, із приводу словотвору польської ойконімії редактор енциклопедії та автор матеріалу про польську ойконімію. Е. Жетельська-Фелешко обмежилася зауваженням, що існують, згідно із семантичною класифікацією слов'янських ойконімів, різні типи назв поселень: „патронімічні, родові, посесивні, службові, етнічні, топографічні, культурові (культуральні)” [4, с. 7]. Крім цього, дослідниця відзначила, що ойконімам на **-jb*, **-bsk*, **-bn*, *-ica*, *-ьсь*, *-izna*, а також префіксальним назвам у польській ономастиці присвячено окремі розвідки. Оскільки питання словотвору ойконімів нерозривно пов'язане із класифікацією цих назв, то вчена детально розглянула семантичну, точніше структурно-семантичну класифікацію ойконімів польського ономаста В. Ташицького. Тут же вона пише і про структурну класифікацію С. Роспонда [4, с. 7]. Автор інформації про словотвір чеських ойконімів Р. Шрадек теж згадує про вивчення ойконімних моделей на **-jb*, *-ичі (-овичі)*, *-ани*, *-ов*, *-ин* та ін., але нічого не говорить про самі способи деривації. Вчений ще зазначає, що в Чехії здавна великої ваги надавали питанням структури назв, але чеські ономасти не використовували структурної класифікації С. Роспонда [4, с. 12]. Жодних даних про словотвір російських ойконімів не подає у названій енциклопедії О. Суперанська. У параграфі „Словотвірні категорії” [4, с. 50] замість відомостей про деривацію ойконімів авторка робить відсилку до параграфа про класифікацію назв населених пунктів, але і тут дослідниця нічого не говорить про словотвір ойконімів, а обмежується лише даними про давні структурно-словотвірні моделі назв поселень не лише з території Росії, але й України на *-*jb*, *-*bsk*, *-*bno*, *-*bje* та ін., а у параграфі, присвяченому класифікації ойконімів, дослідниця розкриває семантику різних термінів на позначення типів поселень і вказує час їх використання [4, с. 44]. Автор інформації про українську ойконімію В. Лучик у параграфі „Словотвірні категорії” пише, що до „одного з найдавніших і постійно(!) продуктивних словотвірних способів у слов'янській ойконімії належить лексико-семантичний” [4, с. 58]. Про інші способи деривації ойконімів автор чомусь не згадує. Названий спосіб деривації ойконімів дослідник ілюструє назвами *Долина* і *Харків*. Якщо перша назва, справді, виникла лексико-семантичним способом деривації, то ілюстрацію цього ж способу словотвору ойконімом *Харків* важко пояснити, адже відомо, що суфікс **-ів (-ов)**, як і **-ин**, є ойконімотворчим

формантом, який додавався виключно до антропонімних твірних основ і виражав належність іменованого об'єкта особі, названій в основі ойконіма. Виведення ойконіма *Харків* від назви однойменної річки чи потоку, яка нібито раніше від ойконіма була зафіксована в якомусь писемному джерелі, є непереконливим і не може бути доказом первинності гідроніма стосовно ойконіма.

Виняткова цінність дослідження деривації ойконімів полягає в тому, що правильно визначений словотвір назви є ключем до встановлення її наукової етимології. Іншими словами ключ до етимології ойконімів захований у словотворі цих назв.

Багатство і різноманітність структури ойконімії України суттєво вирізняє її стосовно ойконімії інших слов'янських мов. Підтвердженням сказаного може бути, зокрема, питальник „Структурні типи слов'янської ойконімії” (Ляйпціг, 1988), створений Е. Айхлером і Р. Шрамеком для укладання слов'янського ономастичного атласу. У процесі роботи над атласом виявилось, що без залучення даних української ойконімії цей атлас не можна називати загальнослов'янським, що й стало однією із причин призупинення розпочатої роботи над атласом. Про структурно-словотвірне багатство ойконімії України свідчить зокрема „Інверсійний словник ойконімів України” (Люблін, 2001), укладений Д. Бучком, а також аналогічний словник, укладений О. Крижанівською.

Найбільше уваги проблемам вивчення словотвору ойконімів здавна приділяють східнослов'янські і зокрема українські ономасти. В українській ономастиці способи словотворення ойконімів ще 1958 року сформулювала Л. Гумецька у своїй фундаментальній праці „Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.” [2] На думку вченої, українські ойконіми утворилися в результаті дії чотирьох способів деривації: 1) семантичного, який полягає в переосмисленні слова, 2) морфологічного, вираженого суфіксацією і префіксацією, 3) морфолого-синтаксичного (виражається субстантивацією і словоскладанням), 4) лексико-синтаксичного (виражається лексикалізацією словосполучень) [2, с. 48]. Здійснений ученою словотвірний аналіз ойконімів, почерпнутих із писемних документів XIV – XV ст., для кожного з виділених чотирьох способів деривації, на жаль, сьогодні не може бути цілком прийнятним, однак виконане Л. Гумецькою дослідження має виняткове значення для української ономастики.

У російській ономастиці проблемі словотвору ойконімії спеціальну працю „Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ” присвятила Н. Подольська. Не виділяючи окремо лексико-семантичного способу словотвору, авторка пропонує аж 7 способів деривації: афіксація, складення основ, словоскладання, плюралізація, субстантивация, абрєвіація, еліпсизація [3, с. 6–7]. Запропоновані дослідницею способи словотвору стосуються, по суті, словотвірної характеристики основ топонімів, а не деривації самих ойконімів.

На жаль, досі ніхто з українських ономастів ґрунтовно не вивчав усіх структурно-словотвірних моделей ойконімів України ні на синхронному, ні на діахронному рівнях. Дотеперішнє вивчення ойконімії України проводилося або *регіонально* – досліджувано назви поселень окремих невеликих територій (К. Галас, Ю. Карпенко, Є. Черняхівська, В. Лобода, Д. Бучко, Я. Пура, В. Шульгач та ін.), або ж *ареально* – за окремими структурно-словотвірними моделями ойконімів у діахронічному аспекті (О. Купчинський, Д. Бучко, З. Купчинська, Л. Радьо, І. Царалунґа та ін.). Якщо перші дослідники вивчали лише ті моделі ойконімів, які існували в ойконімії конкретних регіонів, то другі – тільки конкретні моделі назв поселень у діахронії з визначенням ареалів їх поширення. У кінцевому результаті словотвір української ойконімії як цілісної системи ще не був об’єктом спеціального дослідження.

Вивчення ойконімії України за окремими структурно-словотвірними моделями ускладнюється тим, що в межах конкретних моделей певні назви різняться між собою різною деривацією, пор. ойконіми на *-ани* / *-яни*, одні з яких є локально-етнічними, а інші – відродинними за походженням [1].

Словотвірний аналіз ойконімів передбачає насамперед встановлення або твірних основ назв поселень при *морфологічному* способі їх деривації за допомогою ойконімотворчих суфіксів (у рідкісних випадках префіксів), або ж визначення етимонів, тобто мотиваційних лексем при лексико-семантичному та частково при морфолого-синтаксичному і лексико-синтаксичному способах деривації ойконімів.

Ойконіми – це особливий клас онімів, який суттєво відрізняється від інших класів онімів і навіть від інших розрядів топонімів. Головною причиною цього є те, що поселення – це географічні об’єкти не природного походження, а результат людської діяльності, продукт праці

людських рук. Саме тому такі назви виражають насамперед відношення поселення до окремої особи або до групи людей. Перші вживаються у формі однини, а другі – у формі множини або у формі *pluralia tantum*.

Ойконіми поділяємо на відонімні, відапелятивні та штучно створені в радянський час. Останні найчастіше виражають ідеологічне забарвлення. Дотеперішній поділ ойконімів на відапелятивні та відонімні вважаємо не цілком прийнятним, оскільки багато назв, які кваліфіковано як відапелятивні, насправді, є відонімними. Так, ойконіми на зразок: *Балка, Гряда, Десятина, Дубина, Липина, Новина* і т.п. насправді є не відапелятивними, а відонімними, утвореними від мікротопонімів, мотивованих однойменними апелятивами. Власне реально відапелятивними є лише порівняно невелике число ойконімів. Про них буде мова при розгляді лексико-семантичного способу деривації.

Усі ойконіми України в результаті дії чотирьох основних способів деривації поділяємо на окремі групи. Нижче розглянемо кожен з них.

І. Ойконіми лексико-семантичного способу деривації. До цієї групи належать назви поселень, що утворилися шляхом: 1) онімізації апелятивів та 2) трансонімізації інших онімів у назви населених пунктів.

1. Шляхом *онімізації* апелятивів утворено ойконіми, мотивовані: а) назвами типів самих поселень, напр.: *Буда, Виселок, Воля, Городок, Двір, Місто, Осада, Посад, Село, Слобідка, Табір, Хутір*; б) назвами одиничних примітних об'єктів: *Вал, Валок, Вітряк, Волока, В'язок, Камінь, Каштан, Клин, Керничка, Куц, Липа, Місток, Окіп, Ріг, Рокита, Тропа* та под.; в) назвами з різним значенням, що виражають метафоричність: *Астра, Вісь, Грамота, Гусь, Дертъ, Журба, Забава, Заздрість, Калита, Кривда, Кроква, Любов, Оса, Плуг, Ракета, Сніп, Туча* та ін.; г) штучно створеними назвами: *Боротьба, Досада, Звізда, Одрада, Правда, Труд*.

2. В результаті *трансонімізації* виникли ойконіми від різних розрядів онімів: а) гідронімів і назв гідрооб'єктів: *Березовиця, Верещиця, Глибочиця, Иржавець, Ірпінь, Остер, Стрий, Сула, Топільниця; Багно, Болото, Заплава, Лиман, Саджава* і под.; б) мікротопонімів різної структури: *Балка, Глинище, Діброва, Долина, Клин, Нива, Сіножата, Толока; Загвіздя, Загребелля, Підруддя* та ін.; в) оронімів різної структури: *Берег, Верх, Горб, Грунь, Обрив; Лисогора, П'ятигора, Сотигора*; г) назв фітооб'єктів: *Березник, Буковина, Бучина, Вільшина,*

Гай, Гайок, Гвізд, Грабина, Дубина, Осичина, Соснина та под.; д) ергонімів, назв місць різних промислів: *Баня, Гамарня, Гуральня, Гута, Завод, Мазярня, Пила, Рудня, Солеварня, Тартак* і ін.

Шляхом *трансонімізації* утворені також ойконіми у формі множини, етимонами яких є патроніми, родинні, локально-етнічні та інші назви жителів. *Патронімами* є назви людей на **-ичі, -івці, -инці** за іменуванням їх патрона, напр.: *Вишатичі* < В(в)ишатичі – „нащадки чи піддані Вишати”, *Боришківці* < Б(б)оришківці – „нащадки чи піддані Боришка”. *Родинними* прийнято вважати назви, якими давно називали мешканців певних поселень за іменуванням їх родоначальників, тобто якими їх усіх як членів однієї родини називали жителі інших поселень. *Локально-етнічними* є назви груп людей за характером місцевостей, на яких вони первісно оселилися, з якої території чи поселення вони переселилися. Нижче подаємо ойконіми, мотивовані названими вище етимонами.

1) від **патронімів** утворені давні українські ойконіми: *Бистричі, Боляновичі, Бориничі, Гулевичі, Грушатичі, Миляновичі, Сокиричі, Тишкевичі; Багринівці, Боришківці, Варівці, Гурівці, Матвійівці; Бабинці, Дибинці, Немиринці, Скибинці, Шкуринці, Юринці*. В основах відпатронімічних ойконімів України найчастіше фіксуються давньослов'янські відкомполітні та відапелятивні, рідше календарні церковнослов'янські імена;

2) від **родинних** назв утворені в основному ойконіми на **-и/-і;** *Браташі, Глоби, Губарі, Дації, Дзюби, Киселі, Лютарі, Ослави, Скребиши, Тадані, Чуби* та ін.; до цієї ж групи належать численні назви на **-ани / -яни**, мотивовані антропонімами: *Бажани, Барани, Бацмани, Біляни, Братани, Ждани, Каплани, Кошуляни, Мазани, Омеляни, Семиграні, Чекани, Шияни*; сюди ж належать ще окремі назви на **-ата/-ята**: *Ковальчата, Костив'ята, Кринтята, Малетята, Менів'ята, Помонята*;

3) від **локально-етнічних** назв утворені передусім назви населених пунктів на **-ани/-яни**, напр.: *Бужани, Вікняни, Глиняни, Криничани, Лужани, Озеряни, Острожани, Перемишляни, Ставчани, Черкацани*. До локально-етнічних, безперечно, належать також префіксальні назви людей на зразок: *Загайці, Залісці, Межигірці, Підберісці, Підгайці, Погірці, Прилужани*;

4) від **заняттєвих** назв людей, тобто від назв їх заняття, професії (у польській ономастиці такі назви поселень іменують *службовими*):

Бондарі, Бочкарі, Гарбарі, Гончарі, Гусари, Дударі, Конюхи, Кушніри, Муляри, Пекарі, Смолярі, Столярі, Токарі, Шинкарі та ін.;

5) від **етнонімно́ї** лексики утворені лише окремі назви поселень: *Волохи, Дуляби, Кривичі, Ляшки, Мазури, Черкаси, Чехи, Ятвяги;* у сучасній ойконімії України залишилися лише поодинокі назви населених пунктів, мотивовані етнонімами, оскільки 1946 року під час „упорядкування” ойконімії України усі вони були замінені іншими назвами поселень; до того часу кількість таких ойконімів сягала більше ста назв.

За нашими переконаннями, значна частина назв поселень, мотивованих етнонімними і заняттєвими назвами мешканців, могла утворитися від родинних назв, пор. часто вживані в минулому і тепер прізвища на зразок: *Бондар, Волох, Гончар, Дуліб, Кравець, Ляшко, Мазур, Мельник, Шваб;*

6) від **прізвисько́вих**, глузливих назв мешканців конкретних поселень утворені ойконіми *Березолупи, Жабокряки, Макотерти, Печихвости, Ракобовти, Тустоголови.*

II. Ойконіми морфологічного способу деривації. Цю групу ойконімів презентують ойконіми, твірними основами яких у переважній більшості є антропоніми. Такі ойконіми утворені за допомогою ойконімотворчих формантів, які виражають належність і дуже рідко демінутивність:

1) ***-jъ (*-j-е, *-j-а):** *Біловиж, Будераж, Борислав, Доброміль, Дорогобуж, Дрогобич, Житомир, Жизномір, Збараж, Самбір, Тербовль, Хотимир; Бабче, Більче, Гійче, Кривче, Любче, Михальче, Радча, Тур'є, Явче* та ін. Важливо, що практично усі українські назви поселень на ***-jъ** утворено від давньослов'янських (давньоукраїнських) композитних і відкомполітичних імен. Водночас назви на ***-j-е, *-j-а** могли бути утворені також від давньослов'янських автохтонних відапелативних імен, а окремі з них – навіть від церковно-християнських імен;

2) **-ів (< -ов), -ов-е, -ов-а, -ин (-ин-е, -ин-а):** *Андріяшів, Борців, Годів, Київ, Летичів, Львів, Манайв, Почаїв, Чернігів; Батурич, Лебедин, Микулин, Ніжин, Пирятин, Рогатин, Селятин, Снятин; Баранова, Бушеве, Глібове, Гринева, Киселева, Косарева, Лимарева, Матісева, Милова, Прошова, Стасева, Стецева, Тулова; Дусина, Юричина* і под.

Безперечно, що ойконіми із суфіксами **-ів** та **-ин** є значно давнішими від назв поселень, утворених за допомогою варіантів цих суфіксів;

3) **-к-а, -іvk-а/-іvk-а**: *Арабка, Балабанка, Веренчанка, В'ячеславка. Євминка, Кіндійка, Мамайка, Петранка, Петричанка, Рубанка, Скиданка, Щербанка; Бабичівка, Бесарабівка, Броніславівка, Варварівка, Гриневичівка, Давидівка, Кочубеївка, Онопріївка, Сваричівка, Туличівка, Федоровичівка, Цаніївка* та ін. Якщо вираження посесивності за допомогою суфікса **іvk-а** є загальновідомим, то вираження цього ж словотвірного значення за допомогою суфікса **-к-а** є не завжди однозначним. Окремі назви з цим суфіксом можуть бути формами родового відмінка однойменного антропоніма для вираження належності відповідного поселення конкретній особі;

4) **-их-а**: *Бакуниха, Гейсиха, Дмитриха, Карасиха, Картиха, Кукуруиха, Сокириха, Юрчиха*;

5) **-(ч)ин-а, -(щ)ин-а**: *Гавареччина, Гусаківщина, Дроздівщина, Жуківщина, Ліначчина, Сарнавщина, Трегубщина, Черкавщина, Шарківщина, Юрківщина* та ін.;

6) значення належності поселення може бути виражене також **формою родового відмінка** відповідного антропоніма: *Базалія, Богданка, Бойка, Вовченка, Дуба, Євтодія, Зеленія, Малія, Марченка, Любеля, Любка, Осмолода, Печенія, Рибія, Сидоренка, Сокурєнка, Страшука, Ткаченка, Тулія, Хвалибога* та ін.

7) у результаті морфологічного способу словотвору виникли назви на **-ськ/-цьк**. У своїй класифікації слов'янських ойконімів В. Ташицький зараховував такі назви до посесивних [5, с. 261]. Л. Гумецька стверджувала, що цей суфікс є відносно присвійним, однак у пам'ятках актові мови XIV – XV ст., які вона ґрунтовно вивчала, дослідниця не виявила ойконімів на **-ськ**, твірними основами яких були б антропоніми [2, с. 59]. Ойконіми на **-ськ** належать до найархаїчніших: *Буськ, Варовськ, Куп'янськ, Луцьк, Малинськ, Мидськ, Оконськ, Турійськ, Шумськ* та ін. У радянський період за допомогою цього суфікса було створено десятки назв поселень від апелятивів і антропонімів, що завдало великої шкоди ойконімічній системі України;

8) морфологічним способом деривації утворені також ойконіми, що не виражають належності. Це здрібнілі назви поселень, утворені за допомогою суфіксів **-к-а, -ець** від назв уже давно існуючих поселень, що

розташовані поруч або ж на віддалених теренах. До таких ойконімів належать: *Димерка* (< Димер), *Козівка* (< Козова), *Літинка* (< Літин), *Любарка* (< Любар); *Белзець* (< Белз), *Краковець* (< Краків) та ін ;

9) до морфологічного способу деривації зараховуємо ойконіми, утворені за допомогою префіксів на базі колишніх прийменникових назв, напр.: *Загрушка*, *Заріка*, *Застав*, *Застугна*, *Межирічка*, *Піддубина*, *Підріка*.

III. Ойконіми морфолого-синтаксичного способу деривації. Цим способом утворено ойконіми:

1) які виникли шляхом субстантивації колишніх означень у давніх атрибутивних складених назвах поселень: *Ведмежа*, *Довга*, *Долинська*, *Зелена*, *Княже*, *Красне*, *Лозовата*, *Рівне*, *Розкопана*, *Розсохувата*, *Спалена*.

2) які виникли в результаті словоскладання: *Білгород*, *Вижгород*, *Горинград*, *Звенигород*, *Іванград*, *Китайгород*, *Степангород*, *Червоноград*; *Бориспіль*, *Ганнопіль*, *Єлизаветпіль*, *Людмилпіль*, *Маринопіль*, *Ольгопіль*, *Тернопіль*, *Христинопіль* та ін. Назви, другим компонентом яких є **-піль**, що походить з грецького *polis* – „місто, замок”, уперше зафіксовано ще в княжий період: *Трипіль* (>Трипілля) і *Шепіль*. В історичних писемних пам'ятках назви на **-піль** нерідко фіксуються ще з компонентом **-пілья**. За цією ж моделлю утворено й новіші назви на **-пілья**: *Великопілья*, *Добропілья*, *Довгопілья*, *Краснопілья*, *Новопілья*, *П'ятипілья*, *Рівнопілья*, *Шестипілья*.

До групи назв, утворених морфолого-синтаксичним способом слід, очевидно, зарахувати й численні новітні за походженням ойконіми, першим компонентом яких є назви **Велико-**, **Верхньо-**, **Нижньо-**, **Ново-**, **Старо-** **Сухо-** і под.: *Великобоярка*, *Верхньоводяне*, *Новоборисівка*, *Старобогданівка*, *Сухорабівка*.

IV. Ойконіми лексико-синтаксичного способу деривації. Ойконіми, утворені цим способом словотвору, становлять собою найчастіше складені атрибутивні назви. Означення в таких назвах вказує на час, розмір, місце розташування та ін. одного поселення стосовно іншого, напр.: *Велика Березовиця*, *Верхнє Водяне*, *Горішнє Залуччя*, *Нижній Іржавець*, *Нове Місто*, *Старий Скалат*. В українській ойконімії трапляються приклади постпозиційного розташування означення в назвах поселень: *Рава-Руська*, *Гута-Суходільська*, *Лука-Жабокрицька* та под.

Розглянуті нами численні моделі ойконімів, на жаль, не охоплюють усього різноманіття назв поселень України. За браком місця ми назвали лише найчастіше вживані моделі назв та способи їх деривації. Значна частина назв населених пунктів є штучними новотворами, що не відповідають нормам української ойконімії та мови в цілому: *Дружлюбівка, Земтруд, Першотравневе, Райтруд, Соцпуть, Трудолюбівка* і т.п. У радянський час було створено велику кількість назв меморіального характеру, які теж важко віднести до виділених груп, напр.: *Артема, Ворошилова, Глінка, Ленінка, Тельмана*.

Домінуючу кількість українських ойконімів утворено в результаті дії лексико-семантичного і морфологічного способів деривації. Такі назви є найдавнішими і визначальними для ойконімії України.

Список використаної літератури

1. Бучко Д. До проблеми ойконімів України на **-ани /-яни**) / Д. Бучко // Acta onomastica, věnovano k 70. narozeninám PhDr. Libuše Olivové-Nezbedové. Roč. II. – Praha, 2008. – S. 60 – 70.

2. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН, 1958. – 298 с.

3. Подольская Н. В. Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1983. – 160 с.

4. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia, t.II. – Warszawa-Kraków, 2003.

5. Taszyczki W. Słowiańnazwy miejscowe / W. Taszyczki // Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. – Wrocław-Kraków, 1958. – С. 228 – 268.

Анотація

Стаття присвячена визначенню словотвору українських ойконімів. Усі назви поселень ми поділяємо на чотири групи відповідно до способів їх деривації.

Ключові слова: ойконім, деривація, спосіб словотвору

Аннотация

Статья посвящена установлению словообразования украинских ойконимов. Все названия населенных пунктов мы делим на четыре группы в соответствии со способами их деривации.

Ключевые слова: ойконим, деривация, способ образования.

Summary

The article focuses on investigating the word formation of Ukrainian oikonyms. We divide all names of places into four groups based on the method of their derivation.

Key words: *oikonym, derivation, method of word formation*

УДК 81.2 Укр

Вакулич М. І.

*Інститут мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України*

ДО ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО ОЙКОНИМА ВИДУТИ

Віднайдення на території Українського Полісся відантропонімних ойконімів литовського походження дозволило А. П. Непокупному ще 1976 року [5, с. 198] говорити про необхідність зміщення південної межі поширення таких назв із Білорусії до України. Ця думка підкріплюється низкою топонімних збігів західноукраїнського Полісся та Прибалтики у дослідженні В. П. Шульгача [6, с. 150 – 164].

Навіть ці дві публікації підкреслили важливу проблему, актуальну не лише для української лінгвістики. Поширення та асиміляція балтійських особових назв, реалізація їх в ойконімах у польській та білоруській мовах давно ґрунтовно опрацьовується (див. праці М. В. Бірили, А. Ванагаса [2], В. П. Римші [7], З. Зінкявічюса [39], М. Кондратюка [22, 23, 24], П. Гаучаса [3], Б. Тихонюка [34] та багато ін.), ще більше виокремлюючи „український” бік питання. Тож фіксація саме на українській території ойконімних одиниць, які б переконливо були пов’язані з балтійськими особовими назвами, та подальший аналіз таких форм сприяли б поступовому розв’язанню цієї проблеми.

В. П. Шульгач, роблячи спробу відбудувати праслов’янський антропонімний фонд, серед давніх суфіксальних моделей виділяє похідні із суфіксом *-*ota*- і вважає ці деривати активними дієприкметниками „теперішнього часу до розширення за допомогою -*j*-” [13, с. 163 – 183]. Серед суфіксальних утворень учений наводить реконструйовану форму **Vidota* [13, с. 180], яка й викликала нашу безпосередню зацікавленість.

У дещо давніших публікаціях В. П. Шульгач детально розглядає ойконім *Відутти* (нині село Турійського р-ну Волинської обл.), засвідчуючи його фіксацію в історичних джерелах загалом із другої половини XVI ст. і виводячи цю назву від слов'янського незафіксованого, неканонізованого імені **Видуть* <**vidŭtь(jь)* <**vid-ti* + *-*ŭt-* [11, с. 59; 12, с. 85].

Наші пошуки, зокрема, у книгах Литовської Метрики виявили, що аналізований ойконім згадується ще у першій половині XVI ст.: „... *нивы Видутьевъские...*”, „... *землю ... на имя Видетевскую...*” (1526 р.) [27, с. 460]; „... *люди изъ села Видьютя...*” (1538 р.) [28, с. 143]; „... *границ ... з Видутемь...*” (1542 р.) [29, с. 221]; „... *до границ Видуцких...*”, „... *землю ... Видутскую мает...*” (1544 р.) [26, с. 193]. Неодноразово трапляється аналізована назва у реєстрах документів Коронної канцелярії для українських земель, тобто у т. зв. Руській (Волинській) Метриці: „... *o dobra widuckie*”, „... *ostrowa widuckiego...*” (1574 р.) [8, с. 251]; „... *siol Sumina у Witutia...*”, „... *ku temusz Widutiu...*”, „... *od pomenenych Wydukach...*” [8, с. 289]. У „Переписи поселеній и дымовъ Волынскаго воеводства при взиманіи подымнаго. Іюня 7. 1662 г.” наводиться те ж село *Widiut* серед населених пунктів Володимирського повіту [1, с. 155].

Гадаємо, ці приклади ойконіма з історичних документів дозволяють інакше оцінювати аналізовану назву, ніж В. П. Шульгач, особливо у його міркуванні про те, що діагностуючим серед ряду зафіксованих ним форм для реконструкції „... видається запис латиницею *Widath*, що відповідає, очевидно, пол. *Widat*” [11, с. 59]. Швидше за все, форма *Widath* є спорадичною, недостовірною, тож сумнівно, чи можна її зіставляти зі старопольськими відповідниками формі *Widat*: „*Cneumarus Vidante, mile(s)*” (1272 р.). „*Test(is)... Vidanta... mile(s)*” (1286 р.), „*Vidant miles*” (1287 р.) [33, с. 55].

Також варто зазначити те, що історичні документи засвідчують саме сингулярну форму ойконіма – *Widiut/ Видуть*, а не *Pluralia tantum*, яка існує на сьогоднішній карті.

На нашу думку, назву села *Відутти* можна пов'язати з литовським іменем *Vidutà, Vidūtis*, яке і сьогодні в Литві поширене як прізвище [31, Т. II, с. 1205]. Антропонім твориться від кореня *vid-* < лит. *iš-výsti* ‘побачити’ (минулий час *iš-výdo*) за допомогою суфікса *-ut-*.

Vid- в ономастиконі Литви є досить продуктивним коренем, що реалізується в антропонімії або як частина давніх композитів (*Vid-mantas*,

Vid-ginis, Vyd-gaila, Vyd-minas, Ar-vyd, Bar-vydas, Bei-vydas, But-vydas, Dar-vydas, Eit-vydas, Gal-vydis, Mant-vydas, Mil-vydas, Nar-vydas, Rim-vydas, Sir-vydas, Tar-vydas, Taut-vydas, Vaiš-vydas, Žad-vydas та ін.), або в похідних одноосновних іменах (*Vidas, Videika, Videiša, Vidūnas*) [14, с. 45; 38, с. 217]. Топонімія також містить чимало відантропонімних ойконімів із цим коренем, які не мають вузької територіальної локалізації: *Videikiai* (Шпатеїкяй, р-н Плунге), *Videniai* (Віденяй, р-н Варена), *Videniškiai* (Віденішкяй р-н Молетай), *Vidiškės* (Відішкес р-н Ігналіна), *Vidokiai* (Убішкес, р-н Тракай), *Vydžiai* (Жеймеліс, р-н Пакруоіс), *Arvidiškiai* (Вейвірженай, р-н Клайпеда), *Barvydžiai* (Папілє, р-н Акменє), *Beivydžiai* (Зібілай, р-н Шірвінтос), *Milvydžiai* (Саткунай, р-н Йонішкіс), *Narvydžiai* (Скуодас, р-н Скуодас), *Sirvydai* (Шеймінішкяй, р-н Анікшчяй), *Tarvydžiai* (Рауденай, р-н Шяуляй), *Vaišvydava* (Рокай, р-н Каунас), *Vydmantai* (Рудайчяй, р-н Кретинга) і т. д. [30, с. 14, 29, 31, 186, 194, 278, 314, 332, 342, 343].

Суфікс *-ut-*, що первинно має демінутивну семантику, творить моделі, поширені як у литовській апелятивній лексиці – часто зі значенням діяча чи назви дії (*abejutis* – „той, хто сумнівається”, *burkutis* – „голуб”, *skambutis* – „дзвінок”, *treškutis* – „балакун”, *ieškutis* – „шукач”, *alkutis* – „голод”, *barutis* „сварка” і т. д.) [15, с. 82, 142], так і в ономастиконі (антропоніми: *Bakutas, Degutis, Giedrutis, Jakutis, Kalutis, Labutis, Mažutis, Norutis, Rimutis, Sirutis* і т. п. [38, с. 70, 122, 135, 150, 163, 177, 190, 232, 239, 248]; відантропонімні ойконіми: *Bakučiai* (Расейняй, р-н Расейняй), *Degutinės* (Салдугішкіс, р-н Утена), *Giedručiai* (Шакай, р-н Шакай), *Jakutiškė* (Куршенай, р-н Шауляй), *Kalučiškės* (Южінтай, р-н Рокішкіс), *Labučiai* (Шедува, р-н Радвілішки), *Mažutiškiai* (Медейкяй, р-н Біржай), *Norutaičiai* (Кужяй, р-н Шауляй), *Rimučiai* (Луокеса, р-н Молетай), *Sirutiškės* (Шумскас, р-н Вільнюс) і т. п. [30, с. 23, 59, 83, 101, 119, 151, 176, 202, 263, 278]).

Активно утворювалися антропоніми з основою *vid-* також у латиській (*Buivids, Mežvids, Rimvīds, Dinvīdis, Arvidsons, Vīdmanis, Vidass, Videjs, Vids, Viducis, Vīdaus, Vidiņš, Videnieks*) [10, с. 132, 140, 154, 169, 171, 206, 215, 219] та пруській (*Alwide, Arwide, Eytwyde, Kantewidyne, Nerwyde, Powyde, Tulewit, Wissewit, Manewit, Wydawthe, Wydeke, Wydenne, Widete, Wydothe*) [35, с. 156] мовах.

Власне суфікс *-ut-*, як зазначає Я. Ендзелін, у латиській мові використовується для творення демінутивів від апелятивної лексики

(*alutinš* < *alus*, *ragutinas* < *ragus*, *durutinas* < *duravas*, *laimutina* < *laima* і т. д.), а також імен, н-д, *Grigutis*, *Marute* [19, с. 231, 258]; В. Е. Сталтмане зауважує, що сьогодні „носії прізвищ моделі ... (М.В. – із суфіксом *-ut-*) мешкають, як правило, вздовж південного кордону Латвії”, вчена вважає, що ці антропоніми мають литовське походження [10, с. 83]. Серед топонімів, утворених за допомогою форманта *-ut-*, можна навести *Ķivuti* (Ризький р-н), *Vikuti* (Валкський р-н), *Kersute* (Айзпутський р-н), *Taluti* (Лієпайський р-н), *Lakutis* (Лієпайський р-н), *Degutene* (Дуобельський р-н), *Bebrutes* (Тукумський р-н) та ін. [18, с. 48, 74, 133, 162, 166, 193, 249].

На паралелізм лит. *Vidutis* та прус. *Wydawthe* ще у 1925 р. звернув увагу Р. Траутман, пояснюючи суфікс *-aut-* як аблаут до *-ut-* (пор. прус. *Gedawte* / *Gedute*, *Alsaute* / *Alsutte*, *Menawthe* / *Menute*) [35, с. 181]. Описуючи словотвір пруської антропонімії, учений фіксує не лише високу продуктивність форманта *-ut-* (*Geruthe*, *Eisutte*, *Garute*, *Gneysutte*, *Insutte*, *Cantutte*, *Casutte*, *Kellutte*, *Kirsnute*, *Kirsuthe*, *Clausutte*, *Lalutte*, *Lankut*, *Menute* і т. д.) [35, с. 32, 27, 28, 35, 38, 43, 44, 46, 51, 57], а й можливість зіставлення імен, утворених за допомогою цього суфікса, з відповідниками в литовській мові: прус. *Ackuthe* – лит. *Akutis*, прус. *Girdutte* – лит. *Girdutte*, прус. *Jagutte* – лит. *Jogutis*, прус. *Kinstut* – лит. *Kęstutis*, прус. *Lankut* – лит. *Lankutis* та ін. [35, с. 182]. Г. Геруліс до ойконімів із *-ut-* впевнено відносить *Wilkotte* : *wilkis* та *Wangut-kaym* : *wangus* [21, с. 258]. Поза онімною лексикою зазначений суфікс використовується у субстантивах: *locutis* Е., *nagutis* Е. [20, с. 52].

Отож, можемо впевнено стверджувати, що як корінь *vid-*, так і суфікс *-ut-* (значення останнього дещо розходиться у різних балтійських мовах, однак все-таки зберігає свою первинну семантику демінутивності), по-перше, активно присутні у балтійській ономастиці, а, по-друге, і в литовській, і у пруській мовах онімна структура „*vid-* + *-ut-*” реалізується в антропонімах: лит. *Vidutis* та прус. *Wydawthe*.

Тепер спробуємо окреслити на балтійських теренах карту поширення ойконімів, що відтворюють ту ж антропонімну схему – „*vid-* + *-ut-*”.

Для цього спершу повернімося до вже згаданого суфікса *-aut-* (як аблаута до *-ut-* у пруській мові). Р. Траутман вважає, що цей формант у литовській мові не вживається [35, с. 181]. Проте „Словник литовських прізвищ” наводить *Bukautas* та *Gedautas* [31, Т. I, с. 340, 638], К. Кузавініс та Б. Савукінас серед сучасних литовських імен зауважують

Vydautas [25, с. 368]. У гідронімії Литви виділяється невелика група назв річок, утворених за допомогою суфікса *-aut-*: *Einautas*, *Viešnautas*, *Karautė*, *Kesautis*, *Virškautis* [36, с. 101]. А литовська топонімія засвідчує непоодинокі існування такого форманта у назвах сіл, які походять від антропонімів із суфіксом *-ut-* (а часто серед ойконімів паралельно співіснують *-aut-* та *-ut-* утворення):

Baraučiškė (Сейріяй, р-н Лаздіяй), *Baraučizna* (Відішкяй, р-н Укмерге) [30, с. 26] – *Barutiškiai* (Інтурке, р-н Молетай) [30, с. 29] < *Barutis* [31, Т. I, с. 206; 25, с. 92], пор. с. *Баруцішкі* [2, с. 14];

Bijautonys (Румшішкес, р-н Кайшядоріс) [30, с. 35] – *Bijutiškis* (Дубінгяй, р-н Молетай) [30, с. 35] < **Bijutis*; пор. лит. *Bijotai* [17, с. 238], прус. *Vyauthe* [35, с. 18], с. *Біюці* (Білорусія) [2, с. 87];

Būbautiškės (Скряуджяй, р-н Пренай) [30, с. 40] < *Bubutis* [38, с. 127];

Janaučiai (Кельме, р-н Кельме) [30, с. 102] – *Janutiškė* (Струнайтіс, р-н Швенчюніс) [30, с. 103] < *Janutis*, *Jonutis* [31, Т. I, с. 807, 845];

Linkaučiai (Петрішкяй, р-н Паневежіс) [30, с. 162] < **Linkutis*, пор. *Lankutis* [31, Т. II, с. 21];

Makaučiškė (Шештокай, р-н Лаздіяй) [30, с. 168] – *Makutiškės* (Медінінкай, р-н Вільнюс), *Maikičiai* (Паберже, р-н Вільнюс) [30, с. 168] < *Makutis* [31, Т. II, с. 141], пор. с. Макуці [2, с. 87];

Mataučizna (Обеляй, р-н Рокішкіс) [30, с. 174] – *Matutiškiai* (Кліколяй, р-н Акмене) [30, с. 174] < *Matutis* [31, Т. II, с. 185];

Miliaučiškę (Грібенай, р-н Ігналіна) [30, с. 186] – с. *Мілуці* (Білорусія) [2, с. 87] < *Milutis* [31, Т. II, с. 246];

Minautuva (Шяуленай, р-н Радвілішкіс) [30, с. 186] < **Minutis*, пор. *Minuta* [31, Т. II, с. 252];

Pakautai (Расейняй, р-н Расейняй) [30, с. 218] – *Pakuteniai* (Шедува, р-н Радвілішкіс), *Pakutivenai* (Шатейкяй, р-н Плунге) [30, с. 219] < **Pakutis*, пор. *Pakutka*, *Pakutinskas* [31, Т. II, с. 375], с. *Покуці* (Білорусія) [2, с. 87];

Petraučiškęs (Авіляй, р-н Зарасай) [30, с. 240] < *Petrutis* [31, Т. II, с. 445], пор. с. *Петруці* (Білорусія) [2, с. 88];

Ragaučizna (Швенчюніс, р-н Швенчюніс) [30, с. 255] – *Ragučiai* (Рокішкіс, р-н Рокішкіс) [30, с. 255] < **Ragutis* [31, Т. II, с. 561];

Rakaučizna (Пабайскас, р-н Укмерге) [30, с. 256] – *Rakutėnai* (Сурдегіс, р-н Анікшчяй) [30, с. 256] < *Rakutis* [31, Т. II, с. 567];

Raskaučizna (Дубінгяй, р-н Молетай) [30, с. 258] – с. *Раикуцяны* (Білорусія) [2, с. 49] < **Raškutis*;

Šimkaučiškės (Паломене, р-н Кайшядоріс) [30, с. 306] < *Šimkutis* [31, Т. II, с. 932];

Tarautiškiiai (Аліоніс, р-н Шірвінтос) [30, с. 313] – *Tarutės* (Рауденай, р-н Шяуляй) [30, с. 313] < *Tarutis* [31, Т. II, с. 1024].

З огляду на наведені вище приклади можемо припустити, що суфікс *-aut-* і в деяких іменах, і у відантропонічних топонімах литовської мови, як і в антропонімах пруської, може мати статус аблаута до суфікса *-ut-*. Цей гіпотетичний висновок дозволить розширити топонімну мережу поширення форм із основою *vidut-*.

Щоб простежити географію реалізації антропоніма *Vidutis* в топонімії, наведемо такі факти.

М. Фасмер фіксує с. *Видучи* (кол. Люцинський пов. Вітебської губ.) та с. *Видутовцину* (кол. Новоолександрівський пов. Каунаської губ.) [37, с. 90]. (У першому ойконімі Р. М. Козлова, на нашу думку, помилково вбачає „participium на *-nt-j-*” [4, с. 85]; логічнішим видається зіставлення назви *Видучи* з лит. **Vidučiai*, формою з досить типовим для литовської мови ойконічним суфіксом: sing. *-ut-* > plur. *-učiai*). Укладачі видання „Słownik geograficzny królestwa Polskiego...” засвідчують с. *Widaucie* (колишній Шавельський пов. Ковенської губ.) [32, с. 286]. Н. Я. Спрогіс наводить мікротопонім *Видути* – назву поля у колишній Бержанській вол. „въ им. Гергжделяхъ, чр. которое текуть реки Рингова и Горгждупъ”, *Видутишки* – „резь земли въ Поюр. в., въ Пошловне, возле господар. села Ламовъ”, *Видовте* – „село им. Жагоръ, въ Бержанской в.”, *Видовты* та *Видовце* – „село въ Дырванской в., надъ р. Добикинею, его ограничивають села: Зельниши, Бумбули, Кубры, Зепейте, Бабанагоны и Мельдели” [9, с. 47, 49]. На сьогоднішній карті Литви знаходимо села *Vydaučiai* (Вегеряй, р-н Акмене), *Vidautišké* (Швенчюніс, р-н Швенчюніс), *Vidautiškės* (Авіжняяй, р-н Вільнюс), *Vidautiškės* (Дукштос, р-н Вільнюс), *Vidautiškės* (Судерве, р-н Вільнюс), *Vydučiaiiai* (Пагегай, р-н Шілуте), *Vidutiškė* (Відутішке, р-н Шілале) [30, с. 342, 343]. Досліджуючи територію Латвії, Я. Ендзелін серед топонімів відзначає луг *Vīdaūta* (Ліепайський р-н), села *Vidučī* (Ризький р-н, Дуобельський р-н, Лудзький р-н) [18, с. 49, 164, 286, 291].

Наведені вище балтійські топоніми доводять, що, вочевидь, не зовсім правомірно відносити форму *Видути* до реалізації саме праслов'янської

структури. Віддаючи належне вагомим аргументам, висловленим В. П. Шульгачем, вважаємо, що має право на існування й інакше бачення розв'язання проблеми. На нашу думку, можемо говорити про входження назви українського села *Видути* до загального поля поширення балтійських ойконімів (утворених від антропонімів, конкретно із суфіксом *-ut-*) як на балтійських територіях, так і поза їхніми сьгоднішніми межами.

М. Кондратюк ґрунтовно описав поширення балтійських географічних та особових назв із формантом *-ut-* на Білосточчині (Польща) [24, с. 87], М. В. Бірила та А. П. Ванагас у Білорусії зареєстрували близько 60 населених пунктів, базою для творення назв яких „стали литовський ойконімічний тип на *-učiai*, а також антропоніми на *-učь/-юць*, що виводяться від литовських антропонімів на *-utis*” [2, с. 87]. Фіксація на Волині топоніма зі структурою „*vid-* + *-ut-*” переносить увагу щодо таких ойконімів в українській ономастиконі і підкреслює перспективність подальших досліджень. Гадаємо, подібні напрацювання дадуть змогу окреслити південну межу поширення похідних форм, утворених за допомогою обговорюваного балтійського словотвірного елемента.

Існує велика ймовірність, що безпосереднім історичним підґрунтям виникнення таких відантропонімних онімів в Україні є входження саме Волині ще з 1340 р. до складу Великого князівства Литовського.

Цікавим є зауваження Ю. Юркенаса про відповідність суфіксальних утворень лит. *Vidutis* – пол. *Widuta*, що, на його думку, може свідчити про „перетин рядів польської і балтійської онімії” [14, с. 152 – 153], однак наведене зіставлення недосконале у другій частині, оскільки не заперечена можливість балтійського походження польської форми імені.

Список використаної літератури

1. Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. – К. : Университетская типография, 1905. – Ч. 7, Т. 3. – 1243 с.
2. Бірыла М. В. Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы / М. В. Бірыла, А. П. Ванагас. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 100 с.
3. Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в средневековье / П. Гаучас // Балто-славянские исследования. 1986. – М. : Наука, 1988. – С. 195 – 213.
4. Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд : у двух тамах / Р. М. Казлова. – Гомель : ГГУ, 2000. – Т. 1. – 264 с.

5. Непокупный А. П. Балто-севернославянские языковые связи / А. П. Непокупный. – К. : Наукова думка, 1976. – 228 с.
6. Ономастика Полісся / І. М. Железняк. – К., 1999. – 234 с.
7. Римша В.П. Некоторые белорусские антропонимы балтийского происхождения / В. П. Римша // Балто-славянские исследования. 1980. – М., 1981. – С. 195 – 201.
8. Руська (Волинська) метрика. Регистри документів коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569 – 1673 / П. К. Грімстед. – К., 2002. – 983 с.
9. Спрогис И. Я. Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия / И. Я. Спрогис. – Вильна : Типография И. Я. Яловцера, 1888. – 382 с.
10. Сталтмане В. Э. Латышская антропонимия. Фамилии / В. Э. Сталтмане. – М. : Наука, 1981. – 228 с.
11. Шульгач В. П. Лексичні архаїзми в топонімії Волинського Полісся / В. П. Шульгач // Проблеми регіональної ономастики : тези доповідей і повідомлень наукового семінару. – К., 1994. – С. 59 – 60.
12. Шульгач В.П. Этимологические этюды по русской исторической антропонимии. 1–5 / В. П. Шульгач // Доклады и сообщения 6-й российской научно-практической конференции „Российская деревня: история и современность”, Нижний Новгород, ноябрь 1997 г.: в 2 ч. – М. – Ч. 2: „Язык российской деревни: Говоры. Лингвофольклористика. Ономастика”. – С. 85.
13. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії / В. П. Шульгач. – К. : Довіра, 2008. – Ч. I. – 413 с.
14. Юркенас Ю. Основы балтийской и славянской антропонимики / Ю. Юркенас. – Vilnius : Ciklonas, 2003. – 196 p.
15. Ambrazas S. Daiktavardžių darybos raida: Lietuvių kalbos veiksmazodiniai vediniai / S. Ambrazas. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – 293 p.
17. Būga K. Apie lietuvių asmens vardus / K. Būga // Rinktiniai raštai. – Vilnius : Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958. – Т. I. – Р. 201 – 238.
18. Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi. D. I-II / J. Endzelīns // Darbu izlase. – Т. IV. – D. 1. – Rīga : Zinātne, 1981. – Lpp. 13 – 302.

19. Endzelin J. Lettische Grammatik / J. Endzelīns. – Rīga : Kommissionsverlag A. Gulbis, 1922. – 862 s.
20. Endzelīns J. Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika/ J. Endzelīns // Darbu izlase. – T. IV. – D. 2. – Rīga : Zinātne, 1982. – Lpp. 9 – 351.
21. Gerullis G. Die altpreussischen Ortsnamen / G. Gerullis. – Berlin-Leipzig : Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter & Co, 1922. – 286 s.
22. Kondratiuk M. Nazwy rodowe od antroponimow litewskiego pochodzenia na terenie północnej Białostoczczyzny / M. Kondratiuk // Acta Baltico-Slavica. – XVIII, 1987. – S. 235 – 249.
23. Kondratiuk M. Bałtyckie nazwy osobowe włościan w inwentarzu starostwa Tykocińskiego z 1573 roku (ogólna charakterystyka) / M. Kondratiuk // Balto-słowiańskie związki językowe. – Wrocław, 1990. – S. 199 – 213.
24. Kondratiuk M. Formant *-uc* (litewski *-utis*) w nazwach geograficznych i osobowych na terenie Białostoczczyzny / M. Kondratiuk // Проблеми сучасної ареалогії / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 159 – 166.
25. Kuzavinis K. Lietuvių vardų kilmės žodynas / M. Kondratiuk, B. Savukynas. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. – 391 p.
26. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566 – 1574). Užrašymų knyga 51 / A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. – Vilnius : Žara, 2000. – 484 p.
27. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522 – 1529). Užrašymų knyga 12 / D. Antanavičius, A. Baliulis. – Vilnius : Žara, 2001. – 856 p.
28. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1536 – 1539). Užrašymų knyga 20 / R. Ragauskienė, D. Antanavičius. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009. – 444 p.
29. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 231 (1540 – 1543). 12-oji Teismų bylą knyga (XVI a. pabaigos kopija) / I. Valikonyte ir kt. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. – 395 p.
30. Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas. II dalis./ Z. Noreika, V. Stravinskas. – Vilnius : Mintis, 1976. – 398 p.
31. Lietuvių pavardžių žodynas: 2 t. / A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaite. – Vilnius : Mokslas, 1985 – 1989.
32. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: Wiek, 1880. – T. XIII. – 960 s.

33. Słownik staropolskich nazw osobowych. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981. – T. VI, Z. 1. – 176 s.

34. Tichoniuk B. Elementy bałtyckie w szesnastowiecznej antroponimii południowej Białostoczczyzny / B. Tichoniuk // Balto-słowiańskie związki językowe. – Wrocław, 1990. – S. 353 – 387.

35. Trautmann R. Die altpreussischen Personennamen / R. Trautmann. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1974. – 204 s.

36. Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba / A. Vanagas. – Vilnius : Mintis, 1970. – 428 p.

37. Vasmer M. Russisches geografisches Namenbuch / M. Vasmer. – Mainz : Otto Harrassowitz, 1965. – B. II. – Lf. 1. – 240 s.

38. Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. Pradžioje / Z. Zinkevičius. – Vilnius : Mokslas, 1977. – 304 p.

39. Zinkevičius Z. Rez. : Устинович А. К. „Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны” // Baltistica, 1976. – XII (1). – P. 95 – 102.

Анотація

У статті здійснено спробу пояснити український ойконім *Видуми* як похідне утворення від литовського антропоніма *Vidutis* (*vid-* < лит. *iš-výsti* ‘побачити’ (минулий час *iš-výdo*) + деминутивний суфікс *-ut-*). Наведені балтійські ономастичні дані ставлять під сумнів існуюче тлумачення походження ойконіма як праслов’янське.

Ключові слова: антропонім, ойконім, суфіксальна модель, деминутивна семантика, аблаут.

Аннотация

В статье сделана попытка объяснить украинский ойконим *Видуми* как производное образование от литовского антропонима *Vidutis* (*vid-* < лит. *iš-výsti* ‘увидеть’ (прошедшее время *iš-výdo*) + деминутивный суффикс *-ut-*). Приведенные балтийские ономастические данные ставят под сомнение существующую интерпретацию происхождения ойконима как праславянскую.

Ключевые слова: антропоним, ойконим, суффиксальная модель, деминутивная семантика, аблаут.

Summary

An attempt to explain the Ukrainian oykonym *Видуми* as the derivative formation from Lithuanian anthroponym *Vidutis* (*vid-* < Lith. *iš-výsti* ‘to see’

(past indefinite form *iš-výdo*) + diminutive suffix *-ut-*) is made in the article. The given Baltic onomastic facts cast doubt on the existent primitive Slavonic interpretation of this oikonym.

Key words: *anthroponym, oikonym, model with suffix, diminutive semantics, vowel gradations.*

УДК 811.161.2'373.22

Василик О. Б.

*Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

ШЛЯХИ УМАНЩИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ОНІМНОГО СЛОВА (XVII – XIX ст.)

Вивчення мікротопонімії на сьогодні посідає важливе місце серед актуальних проблем ономастики. Власні назви дрібних географічних об'єктів привертають увагу не лише мовознавців, які спеціально досліджують їх, але й істориків та краєзнавців.

Особлива увага звертається на системне дослідження мікротопонімів окремих регіонів України. Плідний науковий доробок у цьому напрямку здійснено такими науковцями: Н. І. Лісняк, О. І. Михальчук, Н. В. Сокіл та ін. Частково мікротопоніми аналізували у своїх працях, присвячених дослідженню народної географічної термінології певних територій, О. Данилюк, Й. Дзензелівський, Т. Марусенко, Є. Черепанова.

Мікротопонімія історичної Уманщини ще не була предметом спеціального лінгвістичного аналізу. На сучасних мапах заявлена територія не позначена. Згідно з даними, опублікованими науковцями, історична Уманщина – це регіон, що тягнє до Умані і може бути окреслений приблизно такими межами: на заході – річка Буг від гирла Удича до гирла Синюхи, на півдні – річка Синюха, на сході – річка Гірський Тікич, на північному заході – лінія від верхів'їв Тікича до устя Удича [11, с. 25]. Особливістю досліджуваної території є те, що, завдяки своєму географічному положенню (на межі зі степами), Уманщина зазнавала безкінечних нападів турків, кримських татар, степових орд, які на українські землі ходили вибраними, витоптаними кінськими копитами шляхами, назви яких дійшли й до нашого часу. До таких мікротопонімів

відносимо оніми **Чорний шлях**, **Удицький шлях**, **Кривошарівський шлях**, пов'язані з подіями кінця XVI ст., коли українські землі у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського особливо страждали від ворогів, яких місцевий люд не бачив з часів монгольського нашествия, – кримських татар.

Словники української мови фіксують лексему *шлях* зі значенням „большая проѣзжая дорога; путь” (Грінч., IV, с. 504), „смуга землі, призн. для їзди та ходіння; дорога” (СУМ, XI, с. 493). Як зазначають польські джерела, такі шляхи не були ні звичайними перевізними, ні торговими дорогами. Насправді це була лише невелика смуга в бур'янах на місці проходу татарського загону, силі якого й відповідала ширина шляху. Зазвичай він розтягувався на два польоти випущеної з лука стріли, а інколи – навіть на кілька миль (у разі багатолюдного походу ординців) [14, с. 49]. Головним татарським шляхом, що пролягав територією Уманщини, був **Чорний шлях**. У топонімічному словнику України зазначено, що це „історичний шлях, яким ходили тат.-тур. орди на Поділля і далі на Волинь, ним же гнали бранців на невідільничий ринок. Звідси й назва *Чорний*, у розумінні „страшний” [13, с. 388]. Отже, маємо квалітативну відприкметникову назву: **Чорний шлях** < прикм. *чорний* „перен. Вкрай ворожий” (СУМ, XI, с. 352).

Підтвердження цьому знаходимо в польських джерелах: **Чорним** шлях називали від того, що ним „чорна” біда, лихо приходило – грабунок, пожежі, убивство [15, с. 770]. Д. Яворницький у своїй праці „Вольності запорізьких козаків” подає іншу етимологію: **Черный-Польській шляхъ** названний чернымъ отъ лѣса Чернаго, близъ котораго онъ проходиль, ...турки называли его, приспособляясь къ русскому произношенію, Чорна-Ислахъ [12, с. 249]. Польські джерела подають версію, згідно з якою шлях називали **Чорним** через те, що земля, яка була на ньому, за свою природою була чорною (це був чорнозем), коні ж татарські, витоптавши траву, позначили чорне пасмо серед степових трав [15, с. 770]. Підтвердженням цьому може слугувати значення прикметника: *чорний* „1. Черный; 2. Грязный” (Грінч., IV, с. 470); „1. Кольору сажі, вугілля, найтемніший” (СУМ, XI, с. 352).

На карті 1648 року французького інженера Г. Боплана **Чорний шлях** іде повз Торговицю, Умань, Івангород, Севаст'янівку, Монастирище, Коритню, Бабин [2, с. 262].

Згодом Чорним шляхом ходили козацькі полки Б. Хмельницького, через що він отримав додаткові назви – **Шпаків шлях**, **Гетьманський шлях**: *Чорний шлях в українців називався також Шпаковим – від прізвища ватажка гайдамаків, який досконало вмів проводити чумацькі каравани по долинах поблизу води, минаючи села і не наражаючись на небезпеку. ... Чорний шлях в Україні був відомий під назвою Гетьманського шляху, тому що на ньому гетьмани відбивали загарбників* [15, с. 770]; **Черный-Польскій** или **Шпаковъ шляхъ** названнйй ... *Шпаковымъ отъ гайдамацкаго ватага Ивана Шпака, умѣвшаго проводить чумацкія валки по немъ* [12, с. 249].

У книзі записів Барського замку під 1732 роком є показання міщанина Кості Марченка, який займався розбійництвом і крадіжками: *Żydzi pojechali do Kodymy, a wspomnieni pojechali gostińcem Szpakowym ku Miastkówce, gdzie w takowej karczmie Jakim ukradłszy siekię...* [1, с. 38]. Тут ми маємо лексичну варіацію: **гостинець – шлях**. Як зазначають словники, **гостинець** – „большая дорога, столбовая дорога” (Грінч., I, с. 318); „великий битий шлях; шосе” (СУМ, II, с. 143). Але жителі Уманщини нині використовують лише лексему „шлях”.

Головні шляхи, що вели степом до залюдненої місцевості, ділилися на чисельні побічні відгалуження, які, ніби сіткою, покривали весь край. Окремі такі повороти були маловідомими і не завжди помітними, оскільки слід від кінських копит швидко зникав серед степових трав. Саме на таких побічних шляхах відбувалися лови на заскочених зненацька мешканців і їхнє майно, що супроводжувалося бездушним знищенням всього, що не вдавалося викрасти [14, с. 49]. У цей час Уманщина і стала тією „Уманською пустинею”, якою назвуть цю територію пізніші польські джерела, оскільки мала окраїнне місцерозташування – південніше Умані проходив Ногайський кордон, за яким – безкрай простори Дикого степу. Маємо опис кордонів Уманської пустині за 1609 рік: *„Та пустиня лежить в кільканадцяти милях за Брацлавом, між двома татарськими шляхами: Кривошарівським і Удицьким...”* [17, с. 466]; *Poza Udyczem, po lewej stronie Bohu aż do Siniuchy, wpadającej do niej Jatrani oraz tej dopływu Babani – od szlaku*

*udyckiego po krzywoszarowski – zalegała przez długie czasy, po zburzeniu zamku zwinogrodzkiego, pustkowieм uchodniczem, głośna «pustynia» – Uman (Umanu) zwana [14, с. 735]; Съ одной стороны этой обширной пустыни пролегла известная дорога – **Чорный шлях** или Татарскія дороги, отдѣлявшая эту пустыню отъ земель ногойцевъ [10, с. 420]. **Татарський шлях**, що проходив біля села Вікторівка Маньківського району, згадується вже пізніше в польськомовному оригіналі презенту (документа, яким пан дозволяв його власникові посісти парафіяльний уряд), наданий Ф. С. Потоцьким священникові Ігнатові Пшевроцькому, датований 23 серпня 1754 року [3, с. 150].*

Свідками тих давніх подій залишилися високі могили, по яких і орієнтувалися в степу. За селами Томашівка, Черповоди, Рижавка, Городниця сучасного Уманського району і до сьогодні збереглися сліди **Чорного шляху**, про що свідчать 53 могили стародавнього і більш новітнього походження, виявлені ще 1968 року місцевими краєзнавцями В. А. Стефановичем та О. П. Діденко [7, с. 8], хоча сама назва нині місцевими жителями не вживається. На нашу думку, можна говорити про відтопонімний принцип номінації: Чорний шлях < Чорний ліс.

Удицький шлях, про який згадується в документі 1609 року, був одним із розгалужень Чорного шляху, що знаходилися на території Уманщини. Протягав він у напрямку до річки Південний Буг уздовж річки Удич, від якої, найімовірніше, отримав свою назву: *szlak „Udycki” – wzdłuż rz. Udycza (do Bohu) [14, с. 51]; Przez rzekę tę przechodził jeden ze szlaków tatarskich, zwany Udyckim [16, с. 746].* Запропоновані приклади дають підстави вважати цей мікротопонім відгідронімного походження, утвореного суфіксальним способом: **Удицький шлях** < **р. Удич** (л. пр. Півд. Бугу) [13, с. 361]. Сучасні дослідники Уманщини наводять дані ще й про **озеро Удич**, що колись існувало біля села Шаулиха Тальнівського району, де і проходив Удицький шлях [8, с. 31]. Підтвердження цьому знаходимо в А. Скальковського: *Удыцкая дорога проходила мимо озера Удычь, нынѣ и слѣдовъ не оставившаго по себѣ, но которое было гдѣ-то около мѣстечка Шаулихи и было окружено многими деревьями [9, с. 24].*

Ще одним із розгалужень Чорного шляху, що проходив через Уманщину, був **Кривошарівський шлях**, про який дізнаємося з

вищевказаного документа 1609 року. А. Скальковський називає цей шлях *Крыво-Саровская или Крыво-Сарайская дорога* [9, с. 24]. Більше відомостей про нього у джерелах не збереглося. Лише польські історики вважають, що, мабуть, цей шлях проходив біля річки Гірський Тікич: *Krzywoszarowski (?) – chyba gdzieś po uhorskim Tykiczu* [14, с. 51].

Значно пізніше, із послабленням агресії Кримського ханства та зміцненням військової могутності українського козацтва, татарські шляхи поступово змінюють своє призначення на торгове. У XVII – першій пол. XVIII ст. набуває особливо великого розмаху торгівля запорізьких козаків із Кримом, Польщею, Литвою, Україною, Великоросією і Новосербією. У цей період Умань стає одним із головних центрів польсько-запорізької торгівлі, що здійснювалася сухоходом головним Чорним Шляхом та його боковими гілками. Це були великі торгові або биті дороги, що тяглися вздовж і впоперек запорізьких земель і виходили далеко за їх кордони, сполучаючи Польщу й Україну з Туреччиною і Кримом. На території історичної Уманщини був відомий **Гардовий шлях**. Він виходив із Поділля, йшов через Буг по одному з кам'яних мостів, далі входив у межі вольностей запорізьких козаків і йшов ними 300 верст до гирла річки Кам'янки, тоді до турецького міста Кизикермена, звідти до Таванського перевозу й далі у Крим [12, с. 250]. Крім Гардового, цей шлях називали ще **Королівським: Гардовий шляхъ** *получилъ свое названіе оттого, что начинался отъ Гарда на Бугѣ; онъ-же носилъ названіе Королевскаго, потому что на немъ польскій король Янь-Альбрехтъ въ 1489 году одержалъ побѣду надъ татарами и турками* [12, с. 249]. Таким чином, маємо відомий мікротопонім, утворений суфіксальним способом: **Гардовий шлях** < **Гард** (історична назва козацької паланки Війська Запорозького, яка розташовувалася на місці злиття річок Великий Ташлик і Південний Буг [18]). На території історичної Уманщини ця назва вживається і нині. Так, залишки Гардового шляху знаходяться біля села Розсоховатець Новоархангельського району. У деяких селах існують кутки сіл із назвою **Гардова** (с. Колодисте Уманського, с. Вільхове Ульяновського районів). Жителі села Городниці Уманського району називають шлях, що тягнеться за кілометр від села, **Гардовацьким** або **Широким** (за його

колишню ширину). Ще півстоліття тому ширина шляху сягала 34 метри, і порушувати цей розмір було заборонено.

Із початку XVII століття широковідомим у народі був **Чумацький шлях**, що йшов від Китайгорода на Романкове, уздовж річки Базавлука, далі через Базавлук із правого на лівий берег, до станції Степової, звідси через Дніпро, його притоки Святу Гірку Воду, Білозірку, Рогачик і врешті в Татарию [12, с. 246]. Цей шлях називали ще **Кримським**, бо на карті 1736 року („Der Kriegs Operationen am Donn und Dnieper”) він позначений як „Дорога, якою купці йдуть прямо в Крим” [12, с. 246]. У джерелах XIX ст. він значиться як *Крымскій или Чумацкій шляхъ* [12, с. 242]. Очевидно, назва була перенесена з астроніма Молочний Шлях, що, як зазначає Ю. Карпенко, є дивовижним утворенням зоряного неба. Це срібляста туманна смуга, яка оперізує небесну сферу і яку добре видно у безмісячні ночі [6, с. 14]. Ця назва створена давніми греками, однак в Україні широковідомим є варіант *Чумацький Шлях*. Чумаками в Україні у XV – XIX ст. називали візників і торговців, які перевозили на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу (СУМ, XI, с. 382). Словник Білецького-Носенка фіксує лексему *чумакъ* у значенні „промшленникъ, малороссіянинъ, ѣдуцій съ воловыми подводами на Донъ за рыбой или въ Кримъ за солью” (Грінч., IV, с. 393). Розташування Молочного Шляху на зірковому небі свідчить, що Чумацький Шлях є типовою орієнтаційною назвою. Чумаки їздили у Крим влітку і взимку (навесні і восени дороги були непридатними для поїздок), прямуючи на південь або на південний схід. Саме зимовими вечорами Молочний Шлях тягнувся з північного заходу на південний схід. Влітку його напрямок був іншим, але також використовувався для орієнтації. Та й довгі літні дні зменшували необхідність у нічних пересуваннях [6, с. 19 – 20].

У жителів Уманщини цей шлях асоціюється безпосередньо з чумаками: *Уздовж південної частини села Городниця Уманського р-ну проходила дорога під назвою „Чумацький шлях”, яким їздили чумаки возами та волами і возили сіль з Криму* [4, с. 1]; *3 давніх-давен через село Колодисте Ум. р-ну проходив Чумацький Шлях, в центрі села через річку був брід, яким переїжджали чумаки* [5, с. 1]; Назва **Чумацький шлях** згадується нині в багатьох селах (с. Іваньки Маньківського, с. Бабанка Уманського, с. Розсохуватець Новоархангельського, с. Ємилівка Голованівського, с. Трояни Ульяновського районів), хоча сам

шлях не зберігся. За селом Кищенці Маньківського району є залишки Чумацького шляху, який нині називають **Битим**, бо й досі цей ґрунт наскільки є вибитим, що нагадує тверде покриття. Лексема *чумацький* зафіксована у словниках зі значенням „приналежачій чумаку” (Грінч., IV, с. 393); „прокладений чумаками (про шлях)” (СУМ, XI, с. 383).

Таким чином, можна зробити висновок, що досліджені нами назви шляхів є атрибутивними словосполученнями, організованими за моделлю „прикметник + іменник”. Деякі з них збагатили лексичний фонд української мови, знайшовши відбиття у фольклорі, історичних творах українських письменників. Але дромоніми історичної Уманщини потребують подальшого дослідження, оскільки просторова локалізація не містить чітких пояснень і вносить труднощі у визначення мотивації.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Грінч. – Словарь української мови / упорядкував з додаванням власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996 – 1997. – Т. 1 – 4.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

Список використаної літератури

1. Архивъ Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1876. – Ч. 3. – Т. III. – 1034 с.

2. Діденко О. Уманщина на картах Г. Боплана // О. Діденко, В. Стефанович, Б. Черномаз // Збірник археологічних пам’яток Уманщини. Т. 1. – Умань, 2006. – 344 с.

3. Жадько В. Маньківщина. Не забуваймо рідного порогу : науково-краєзнавчий, фотоілюстрований довідник / В. Жадько. – К. : СПД Жадько В. О., 2006. – 352 с.

4. Історія села Городниці // Уманський краєзнавчий музей. – № 6652.

5. Історія села Колодисте // Уманський краєзнавчий музей. – № 6652.

6. Карпенко Ю. А. Названия звездного неба / Ю. А. Карпенко. – М. : Наука, 1981. – 184 с.

7. Клименко П. Р. З історії забудови Умані (Від давнини до сьогодення в забудові рідного міста) / П. Р. Клименко. – Умань : АЛМІ, 2006. – 144 с.

8. Мищик В. Виднокрай. Історія Тальнівщини в людях, подіях та експонатах музею. Краєзнавчий нарис / В. Мищик. – К. : КВІЦ, 2010. – 260 с.

9. Скальковскій А. Наезды гайдамакъ на Западную Украину, въ XVIII столѣтїи. 1733 – 1768 / А. Скальковскій. – Одесса, 1845. – 234 с.

10. Смоктій А. Г. Умань и Софиевка (История г. Умани. Уманская резня. Софиевка) / А. Г. Смоктій // Киевская старина. – 1882. – Т. 4. – № 12. – С. 420 – 437.

11. Умань : історико-географічний та економічний нарис. – Черкаси : Облвидав, 1957. – 150 с.

12. Эварницкій Д. И. Вольности запорожскихъ казаковъ / Д. И. Эварницкій. – СПб : Типография и фот. П. И. Бабкина, 1898. – 405 с.

13. Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.

14. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. XI : Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów – Braclaw) / A. Jabłonowski // Źródła dziejowe. – 1897. – Т. XXII. – S. 49.

15. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – Том I. – S. 770.

16. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1892. – Том XII. – S. 746.

17. Volumina legum / Przedruk zbiotu praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do 1782 r. widanego (Wydawca J. Ohryzko). – Petersburg, 1859. – Т. II : 1550 – 1609. – S. 466.

18. <http://luginlib.org.ua/mykolaiv/turystychna/bug.php>

Анотація

У статті проаналізовано гіпотези походження назв давніх шляхів, що проходили територію історичної Уманщини. Дромоніми досліджуваної території проаналізовано крізь призму синхронії та діахронії у межах семантичних, структурних та лексичних особливостей. У процесі дослідження встановлено, що назви утворені в результаті лексико-семантичного і морфологічного способів творення. Зроблено висновки про особливості функціонування назв шляхів на різних історичних етапах та в різних жанрах мовлення.

Ключові слова: *апелятив, дромонім, лексико-семантична група, онім, словотвірна модель.*

Аннотация

В статье рассмотрены гипотезы происхождения названий древних дорог, которые существовали на территории исторической Уманщины.

Дромонимы исследуемой территории проанализированы через призму синхронии и диахронии в границах семантических, структурных и лексических особенностей. Исследование показало, что наименования сформировались в результате лексико-семантического и морфологического способов словообразования. Сделаны выводы об особенностях функционирования названий дорог на разных исторических этапах и в разных жанрах.

Ключевые слова: *апеллятив, дромоним, лексико-семантическая группа, оним, словообразовательная модель.*

Summary

The article is devoted to the hypotheses of the origin names of the ancient ways that ran through the territory of historical Uman area. Dromonyms of the territory under research were analyzed through the prism of synchronical and diachronical approaches within semantic and lexical peculiarities. The names were formed with the help of lexico-semantic and morphological word-formation in the process of research. The peculiarities of name functioning of the observed ways at different historical stages and in different genres were designated.

Key words: *appellative, dromonym, lexical and semantic group, onym, word-building model.*

УДК 81.373.6: 81'373.21: 81'373.23

Вербич С. О.

Інститут української мови НАН України

ОЙКОНІМ ТИВРІВ ~ ЕТНОНІМ ТИВЕРЦІ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЕТИМОНА

З історії відомо, що назви етнічних груп людей, які в різні часи проживали на певній території, не зникають безслідно. Вони, навіть за умови переселення їхніх носіїв на інші терени або їх розчинення в середовищі іншого народу, тією чи іншою мірою відбиваються в місцевому топоніміконі – у назвах поселень, урочищ, шляхів тощо. Однак формальний збіг структури власних географічних назв і відповідного їм етноніма не є однозначним підтвердженням їхнього прямого зв'язку [2, с. 16], адже, по-перше, сучасна форма нібито відетнонімного топоніма могла із плином часу зазнати видозміни і у своєму первісному вигляді відрізнялася від формально співвідносної

етнічної назви, а по-друге, топонімооснову, наближену своєю звуковою оболонкою до певного етноніма, могла мотивувати не відповідна етнічна назва, а співвідносний антропонім, пор., наприклад, ойконім *Дуліби* (Волинська, Львівська, Рівненська, Тернопільська обл., а також у Білорусі, Росії, Сербії, Чехії), який можна зводити як до етноніма *дуліби*, так і до антропоніма *Дуліб (а) / Дулеб(а)* [36, с. 46], рос. ойконім *Печенегово* (кол. Костромська губ. [39, VII, с. 3]), що, найімовірніше, пов'язаний з антропонімом **Печенег* (пор. ст.-рос. прізвищеву назву *Печенегови*, 1500 р. [3, с. 244]), а не з етнонімом *печеніги*. Отже, перш ніж відносити якусь власну географічну назву до відетнонімних або, навпаки, виводити певний етнонім від співзвучного топоніма, необхідно детально дослідити такий топонім чи етнонім у системі споріднених назв, вивчити його формальну структуру з погляду можливих змін фонетичної будови, проаналізувати ймовірні альтернативні версії етимології цієї власної географічної або етнічної назви.

У контексті викладеного заслуговує на увагу проблема зв'язку ойконіма *Тиврів*, що на Вінниччині, зі східнослов'янським етнонімом *тиверці*, яку, незважаючи на значну наукову історію, й досі остаточно не розв'язано.

Ойконім *Тиврів* (сьогодні містечко) позначає райцентр у Вінницькій області, розташований при впадінні р. Черемошни у Південний Буг. У попередні періоди історії це було село. Найраніші писемні згадки про цей населений пункт датовані XIV ст.: за одними джерелами – в його першій половині [16, с. 27], за другими – наприкінці XIV ст. [31, с. 283; 40, XII, с. 730]. У наступні століття назву *Тиврів* зафіксовано в таких формах: 1505 р. – *Tiwrow* [40, XII, с. 730], *Тивров* [19, с. 102], 1570 р. – *Тиврово* [7, с. 173], 1590 р. – *Туwrow* [15, с. 259], 1629 р. – з *Туwrowa* [26, с. 405], кін. XVII ст. – *Tiwrow* [15, с. 259], 1735 р. – *Туwrowa* [1, с. 186], 1893 р. – *Тывровъ* [5, с. 482]. Назва не має однозначного тлумачення. Її переважно пов'язують із східнослов'янським (протоукраїнським) етнонімом *тиверці*. Таку думку, зокрема, висловлював свого часу російський мовознавець О. І. Соболевський [32, IV, с. 55]. Історик О. Молчановський зазначав, що до назв місцевостей, які нагадують назву *тиверців*, треба віднести ойконім *Тивровъ*, або *Тывровъ* на Східному Поділлі [16, с. 27]. Із певним застереженням до цієї гіпотези ставився О. С. Стрижак, який зауважував,

що теоретично такий зв'язок можливий, однак від назви *Тивров* утворився б етнонім *тивровци* або *тивровичи*, але не *тиверци* [23, с. 54]. Назву *Тиврів* пояснювали також поза етнонімом *тиверці*. Так, російський лінгвіст В. М. Топоров припускав для ойконіма *Тиврів* первісну основу **Тирв-* (*Тирв-* > *Тивр-* унаслідок метатези), пов'язуючи її з назвою готського племені *Tervingi* – ‘лісові готи’ [27, с. 244]. На жаль, автор не обґрунтував деталей такого зв'язку. Якщо ймовірну основу **Тирв-* ще можна виводити від кореня *Terv-* (*u* < *e* в результаті особливостей пізнішої вимови), то зовсім незрозуміло, чому гадане **Тирв-* постало саме від усиченого фрагмента *Terv-* етноніма *Tervingi*, а не від повної основи *Terving-*, яка на східнослов'янському ґрунті мала би трансформуватися в **терев'яз-*. На це, до речі, вказував свого часу і О. С. Стрижак, небезпідставно критикуючи версію П. М. Батюшкова про зв'язок східнослов'янського етноніма *тиверці* з германським етнонімом *тервінґи* [23, с. 51]. Отже, етнонім *тиверці* навряд чи варто виводити від ойконіма *Тиврів* (*Тивров*) з огляду на формальну структуру цієї етнічної назви, адже за умови такого зв'язку етнонім мав би форму *тиверівці* (*тивровци*), про що вже йшлося. Пор. схожі утворення: ойконім *Болехівці* (*Bolechowce*) у кол. Дрогобицькому пов. [40, I, с. 297] < *болехівці* < ойконім *Болехів* (*Bolechów*) у кол. Долинському пов. [40, I, с. 297]; катойконім *ростовци* < *Ростов* [13, с. 53]. З формальноструктурних міркувань сумнівно також виводити ойконім *Тиврів* від етноніма *тиверці*. Звідки ж тоді походить етнічна назва *тиверці*? Цю загадку намагалося розгадати багато дослідників, проте й сьогодні з упевненістю не можна сказати, що проблему походження етноніма *тиверці* розв'язано. Перш ніж заглибитися в етимологічну історію цього оніма, наведемо коротку довідку про людність, названу таким ім'ям. Найраніші свідчення про тиверців знаходимо в нашому давньому літописі – „Повісті минулих літ”, у якому зазначено, що „**Тиверьци сѣдяху бо по Днѣстру. присѣдяху къ Дунаеви бѣ множество ихъ. сѣдяху бо по Днѣстру. оли до моря**” [23, с. 47; 33, с. 170 – 171]. Тиверцями називалося східнослов'янське плем'я, що в IX ст. мешкало між Дністром (Нижнім), Прутом і Дунаєм – майже до Чорного моря [9, 8, с. 3196; 12, с. 11]. Вони займали прибережну частину Дністра і Чорного моря (на схід від Дністровського лиману [18, с. 457]). До IX ст. якихось певних свідчень про цей етнос

невідомо. З історичних джерел довідуємося, що у 885 р. з тиверцями воював киеворуський князь Олег, здобувши, очевидно, над ними перемогу. На це вказує той факт, що вже 907 року він залучив їх до походу на греків. 944 року тиверці брали участь у поході на Візантію київського князя Ігоря [23, с. 47]. Таким чином, у часи Київської Русі, зокрема в X–XI ст., тиверці входили до складу давньоруської (давньоукраїнської) держави. Пізніше, у XII–XIII ст., землі тиверців належали до Галицько-Волинського князівства [22, с. 10]. З того часу їхні сліди губляться в історії. Найімовірніше, що вони розчинилися в середовищі тих східних слов'ян, що стали предками українського народу.

У давньоруських літописах відзначено такі варіанти цього етноніма: *Тиверци, Тивереци, Тиверьци, Тиверици, Тиверичи, Тѣверци* [23, с. 50–51]. Щоправда, К. Багрянородний називав їх ще *Τεβερβανοι (Teverviani)*, 949 р. [23, с. 48], проте ця назва не закріпилася за цим народом, про що свідчать згадані вище форми на *Тивер-*. Видатний російський ономаст, етимолог-славіст О. М. Трубачов зводив усі варіанти назви *тиверці* до єдиної праформи **tiverьci* [30, с. 55].

На сьогодні мовознавці й історики так і не дійшли одностайної думки щодо того, чи *тиверці* – це самоназва цього східнослов'янського етносу, чи її запозичено від іншого народу (народів). П. М. Третьяков, досліджуючи східнослов'янські етноніми, зокрема й назву *тиверці*, зауважував таке: невідомо, чи назви літописних племен є давнішими і сягають свого первісного стану, чи це новотвори, що виникли напередодні формування давньоруської держави [28, с. 219]. Г. А. Хабургаєв не вважав етнонім *тиверці* самоназвою. На його думку, це результат морфологічної адаптації якоїсь незрозумілої, деетимологізованої на слов'янському ґрунті назви до продуктивних слов'янських дериватів на *-ьц-і* [33, с. 171]. С. Роспонт кваліфікував цю етнічну назву як неслов'янську [38, с. 25]. І. Г. Добродомов висловлював припущення про те, що д.-рус. *тиверьци* – це результат трансформації на слов'янському ґрунті етноніма *тюрки* → *тюрци / тиурци* [6, с. 160–161], що, однак, малоімовірно з фонетичних міркувань. На думку Г. П. Ковальова, *тиверці*, напевно, є місцевою назвою суміжного східнослов'янського племені уличів (улучів) [13, с. 57]. Сучасні дослідники також дотримуються думки про первісно неслов'янську природу етноніма *тиверці*. Так, О. К. Шапошников стверджує, що

тиверці – це *тюрити*, мешканці долини р. Тирас (Дністер) [34, с. 81], не з'ясовуючи, проте, лінгвістичних підстав для такої фонетичної видозміни. У цій версії, на нашу думку, багато незрозумілого: 1) звідки автор узяв назву *тюрити*? Наскільки відомо, біля гирла Дністра (д.-гр. Τύρας) проживали *тіріти* (д.-гр. Τυρίται, одн. – Τυρίτης [24, с. 199]), а не *тюрити*; 2) чому *тиверці* запозичили свою назву саме в тірітів – еллінів, а не в тирагетів (Τυραγέται) – представників фракійського племені, які також мешкали на р. Тирас [30, с. 58]; 3) неможливо обґрунтувати трансформацію фонетичної структури етноніма *тіріти* в *тиверці* (**tiverьci*). Український лінгвіст В. Г. Таранець припускає, що оскільки тиверці були сусідами таврів, то, можливо, перші є нащадками других [25, с. 106]. Проте автор нехтує фонетичними закономірностями, згідно з якими корінь *тивер-* (**tiver-*) не можна вивести з *тавр-*. Здавалося б, розв'язати складну проблему походження етноніма *тиверці* мали б етимологічні словники, але й вони не пропонують загально визнаної етимології. Укладачі „Етимологічного словника української мови” обмежуються лише покликаннями на вже відомі версії: 1) цей етнонім найчастіше пов'язують із давньою назвою Дністра – Τύρας; 2) етнонім *тиверці* походить від ойконіма *Тивер* (місто), який згадує в 1154 р. арабський географ і мандрівник Ідрісі [10, 5, с. 564]. На відміну від українських етимологів, М. Фасмер – автор „Етимологічного словника російської мови”, – крім відсилань до вже відомих версій тлумачення етноніма *тиверці*, пропонує і своє розв'язання цієї проблеми, пов'язуючи назву *тиверці* з незасвідченим гідронімом **Тиверь*, мотивованим іранським відповідником д.-інд. *tīvrás* ‘швидкий, різкий’ [32, IV, с. 55].

Окреме історико-лінгвістичне дослідження присвятив тиверцям О. С. Стрижак. Він, окрім детального аналізу вже відомих гіпотез стосовно походження цієї назви, запропонував і свою. Дослідник слушно міркує, що формально етнонім *тиверці* можна розділити на корінь *Тивер-/Тївер-* і суфікс *-ьци*. З огляду на значеннєву специфіку утворень із цим формантом О. С. Стрижак логічно припускає, що етнонім *тиверці* треба виводити від назви якогось географічного об'єкта на зразок *Тиверь*. Таке місто фіксує на своїй карті вже згаданий арабський географ і мандрівник Ідрісі (аль-Ідрісі, 1100 – 1165 рр.), який значну частину своєї „Книги стомленого у мандрах по областях” відвів описові території біля Чорного моря [8, 3, с. 419]. На жаль, невідоме точне місце локалізації

цього ойконіма. На думку О. С. Стрижака, в основі топоніма *Тивер* можна вбачати антропонім *Тиверь* як гіпокористик від повної форми *Тиверій* (ім'я імператора Візантії Тиверія, наступника Юстиніана в VI ст. н. е. [23, с. 54]).

Проблему з'ясування етимона для етнічної назви *тиверці* додатково ускладнює й те, що вона, по суті, випадає зі словотвірного ряду слов'янських етнонімів. Відомо, що від спільнослов'янської епохи слов'янські мови успадкували такі дериваційні моделі етнонімів: 1) безсуфіксні: *Сърби*, *Хървати*, *Чехы*; 2) суфіксальні: а) із суфіксом *-ъне* / *-'ане*: *Поляне*, *Словъне*; б) із суфіксом *-ичи*: *Дреговичи*, *Лютичи* [13, с. 38]. У цьому контексті С. Роспонд зауважував, що найпевнішим підтвердженням слов'янського характеру етнонімів є їхній дериваційний тип – утворення з формантом *-janinъ* або *-itjo* [38, с. 18]. Форми із суфіксом *-ьци*, до яких належить і назва *тиверці*, для слов'янської етнонімії непродуктивні, незважаючи на окремі похідні з цим формантом, які трапляються в „Повісті минулих літ”, як-от: *Дунайци*, *Половци*, *Нѣмци* [13, с. 53]. Це зумовлено, напевно, тим, що множинний суфікс *-ьци* (в одн. – *-ьць*) був активний насамперед у катойконімії, причому, як зазначає Г. П. Ковальов, у похідних від східнослов'янських топонімів на зразок *Володимирьци* < *Володимиръ*, *Суздальци* < *Суздаль* [13, с. 53]. Катойконіми позначали жителів за назвою місця проживання, яке треба розуміти, очевидно, не лише як певний населений пункт, а дещо ширше – певна територія, пор. згадане вище *Дунайци* (< *Дунай*) ‘ті, які жили над Дунаєм’.

Отже, назву *тиверці* з погляду дериваційної семантики треба кваліфікувати як похідну від топоніма *Тивер*. З певною часткою ймовірності можна припускати, що така назва була попередницею теперішнього ойконіма *Тиверів*, зазнавши зміни своєї формальної структури (*Тивер* > *Тиверів*) під впливом продуктивної моделі назв на *-ів* (*-ов*). Однак таке припущення наштовхується на перешкоду географічного характеру, адже історичні джерела, як уже йшлося, локалізують тиверців на Нижньому Дністрі аж до Чорного моря, а ойконім *Тиверів* відзначений зовсім в іншому регіоні – на Східному Поділлі, у басейні Пд. Бугу. З огляду на це назву *Тивер*, із якою,

очевидно, пов'язаний етнонім *тиверці*, треба розмішувати в регіоні локалізації відповідного етносу, тобто в Нижній Наддністрянщині.

В основі топоніма *Тивер* справді можна вбачати скорочену форму імені *Тиверій* < *Тиберій* (пор., наприклад, болг. *Тивер* < *Тиберій* [11, с. 483], на що вказував О. С. Стрижак. Таку назву місто могло отримати на честь візантійського імператора Тиберія II (Костянтина), який правив імперією впродовж 578 – 582 рр. Його царювання пройшло в запеклих війнах із зовнішніми ворогами – аварами, слов'янами і персами [37, XXXIII, с. 139]. Можливо, на знак перемоги над своїми супротивниками *Тиверій* і побудував місто *Тивер*. Як історичну паралель згадаймо *Тиверіаду* (гр. Τιβεριάς) – місто на південно-західному березі Галілейського моря, збудоване в 17 р. н. е. на честь римського імператора Тиберія (14–37 рр. [37, XXXIII, с. 137, 157]). Проте це лише припущення, тому що історичні джерела не підтверджують факту спорудження імператором Тиверієм II міста на березі Дністра.

Оскільки історичні документи засвідчують тиверців на Дністрі (у його нижній течії), то більше підстав мають, очевидно, спроби пов'язати етимон зазначеного етноніма саме з назвою цієї річки. Як відомо, ще О. О. Шахматов зближував етнонімну основу *тивер-* із давньою назвою Дністра *Тўрас*, точніше – з її гіпотетичним варіантом **Tiuras*, від якого на слов'янському ґрунті мала би постати форма **Тивръ*, що і стала твірною для етноніма *тиверці* < **тивьци*. Однак, як справедливо відзначив О. С. Стрижак, античні джерела не фіксують для гідроніма *Тўрас* варіанта **Tiuras* [23, с. 52]. Від гідроніма **Тивръ* також виводив назву *тиверці* і М. Фасмер, про що вже було згадано.

На нашу думку, давній Дністер міг мати ще одну архаїчну назву – **Тивра*, яка, проте, не пов'язана з *Тўрас*, що має іранську етимологію: іран. *tīras* ‘швидкий, прудкий’ [32, I, с. 519]. Цілком імовірно, що це була доіранська, індоарійська назва Дністра¹, паралеллю для якої є реальний д.-інд. гідронім *Tīvrā* [32, IV, с. 55]. До речі, в історичних джерелах Дністер ще називали *Тирою* / *Тирою* (пор. Τυρίτης ‘житель поблизу гирла р. Тира’ [23, с. 52]). Доіранську етимологію гідроніма *Тіра* / *Тира* обґрунтував А. О. Білецький, аргументуючи свою позицію фонетичною

¹ Арії – племена, що належали до індоєвропейської (індоіранської) мовної спільноти. Їхньою первісною територією проживання було Північне Надчорномор'я [21, с. 99].

невідповідністю гр. ι в *Tira* іран. \bar{y} (в *tīra*) [17, с. 416]. Внутрішню форму гіпотетичного **Тивра* (**Тівра*) відновлюємо у зв'язку із санскр. *tīvrā*, яке реалізувало низку значень – ‘гострий, загострений’, ‘суворий’, ‘запальний’, ‘сильний’, ‘поганий’ [14, с. 244]. З огляду на це семантику гідронімооснови **Тивра* (**Тівра*) могла мотивувати як ознака ‘сильна’ (річка із сильною течією), так і ‘гостра, загострена’. З приводу другої ознаки зауважимо, що дельта Дністра витягнута в бік лиману (місце впадіння Дністра в Чорне море) своєрідною стрілою (гострим кутом), чим, напевно, й зумовлена поява назви *Стрілка* – частина Дністерського лиману [4, с. 82 – 83]. Імовірно, що слов'янські мешканці узбережжя **Тиври* (**Тіври*) назвали себе *тиверцями*: **Тивра* > **тивьрци* > *тиверьци*. Вставний *e*, який з'явився у фонетичній структурі етноніма *тиверці* вже в історичні часи, зумовлений потребою уникнення важкоартикульованої звукосполюки *-врц-*. Певною мірою на підтримку запропонованої версії походження етноніма *тиверці* (від архаїчної назви Дністра) вказує те, що саме в пониззі Дністра були розташовані городища тиверців, сліди яких наприкінці I тис. н. е. підтверджують археологічні дані [28, с. 229]. З огляду на це згаданий арабським географом Ідрісі топонім *Тивер* можна якраз локалізувати на Дністерському узбережжі Чорного моря.

Стосовно етимології ойконіма *Тиврів*, то його зв'язок з етнонімом *тиверці*, принаймні на формальному рівні (фонетична будова основи, словотвірна структура), малоімовірний із таких міркувань: 1) незрозуміло, як назва поселення *Тиврів* (дериваційний тип із присвійним суфіксом *-ів-* (*-ов*)) могла утворитися від етнонімооснови *тивер-*, чому суперечать приклади ойконімів із можливою етнонімооснотою на зразок *Дуліби*, *Печеніги*, *Серби* та ін.; 2) словотвірна структура назви *Тиврів* (*Тивров*) – модель із суфіксом *-ів* (*-ов*) – вказує на підтримку відантропонімного (а не відетнонімного) її походження; 3) східноподільський ойконім *Тиврів* має паралелі на Житомирщині (згідно з історичними даними, тиверці в цьому регіоні України не проживали; тут мешкало давньоукраїнське плем'я деревлян [9, 2, с. 497]) – назву урочища й болота *Тиврів* (с. Левковичі кол. Овруцького пов. [23, с. 54]); сучасні джерела фіксують лише гелонім *Тиврів* (с. Левковичі Овруцького р-ну Житомирської обл. [20, с. 182]). Таким чином, ойконім *Тиврів* слід тлумачити як дериват із присвійним суфіксом *-ів* (*-ов*) від антропоніма **Тивр(о)*. Таку особову назву, на жаль, не вдалося віднайти в

доступних антропонімних довідниках. Це наштовхує на думку про можливу видозміну фонетичної будови цього імені. Імовірно, антропонім **Тивр(о)* розвинувся з первинного *Тивер* як скороченого варіанта від офіційного *Тиверій* < *Тиберій* [29, с. 360], пор., наприклад, болг. *Тибер* < *Тиберій* [11, с. 483]. Однак від імені *Тивер* закономірно очікувати похідну форму *Тиверів*, а не *Тиврів*, оскільки у структурі імені *Тивер* не було фонетичних підстав для випадіння голосного *е*. На нашу думку, антропонім **Тивр(о)* виник із *Тивер* на народному ґрунті внаслідок адаптації в національному іменникові іншомовного антропоніма *Тиверій* (пор. *Антон* < *Антоній*, *Захар* < *Захарій* та ін.). Щодо випадіння голосного *е* у другому складі антропоніма *Тивер*, у результаті якого постала форма **Тивр(о)*, пор. схоже явище на прикладі укр. антропоніма *Севёр* (< лат. *Sēvērus*), від якого утворилися особові назви *Севрук*, *Севрюк*; пор. також ім'я *Северин* (< лат. *Sēvērinus*) та похідні від нього народні варіанти *Севрій*, *Севрюта* [29, с. 329]. На підтримку такого припущення наведемо ще давньоукраїнську (1268 р.) особову назву *Тибрець* [35, с. 260–261], у складі якої можна виділяти антропонімооснову **Тибр* < *Тибер* < *Тиберій*.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки:

1. Етнімім *тиверці* не пов'язаний з ойконімом *Тиврів* (*Тивров*). Такий зв'язок неможливий як із погляду структури (у цьому разі етнічна назва мала би форму *тивровці*), так і хронології (етнімім *тиверці* вперше згадано у др. пол. IX ст., а найраніші писемні фіксації про ойконім *Тиврів* сягають XIV ст.).

2. Суфіксальна частина етніміма *тиверці* (формант *-ьць*) вказує на його зв'язок із топонімоосною *Тив(е)р*. Цілком імовірно, що назвою **Тив(е)р(а)* доіранське (арійське) населення Північного Надчорномор'я позначало якраз Дністер у його нижній течії.

3. Ойконім *Тиврів* (*Тивров*) не пов'язаний з етнімімом *тиверці* із зазначених вище міркувань. Словотвірна структура цієї назви уможливує її тлумачення як похідної від антропоніма **Тивр(о)* – народнорозмовної форми від гіпокористика *Тивер* < *Тиверій*.

Список використаної літератури

1. Акты о гайдамаках (1700 – 1768) // Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов,

высочайше учрежденную при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1876. – Т. III. – Ч. 3. – 897 с.

2. Васильев В. Л. Средневековая этнопонимия в области новгородских пятин (лингво-исторический обзор) / В. Л. Васильев // Северное Причерноморье: к истокам славянской культуры : м-лы чтений пам. акад. О. Н. Трубачева (Феодосия, 10 – 15 сентября 2012 г.). – К.; М.; Феодосия, 2012. – С. 16 – 18.

3. Веселовский С. Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М. : Наука, 1974. – 382 с.

4. Гідроніми Нижнього Подністров'я / за ред. Ю. О. Карпенка. – К.; Одеса : Вища школа, 1981. – 112 с.

5. Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии : алфавитный перечень населенных пунктов / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1893. – 646 с.

6. Добродомов И. Г. Два болгаризма в древнерусской этнонимии / И. Г. Добродомов // Этнонимы : сб. научн. ст. / ред. В. А. Никонов. – М. : Наука, 1970. – С. 160 – 163.

7. Документи Брацлавського воєводства 1566 – 1606 років / упоряд. М. Крикун, М. Піддубняк. – Львів : НТШ, 2008. – 1219 с.

8. Енциклопедія історії України / голова редкол. В. А. Смолій. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3. – 672 с.

9. Енциклопедія українознавства (перевид. в Україні) / гол. ред. В. Кубійович. – Львів : НТШ, 1993 – 2003. – Т. 1 – 11.

10. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6.

11. Илчев С. Речник на личните и фамильные имена у българите. – София : Изд-во на Българската академия на науките, 1969. – 627 с.

12. Історія міст і сіл Української РСР в 26 т. Одеська область / голова ред. кол. Л. В. Гладка. – К. : Гол. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. – 910 с.

13. Ковалев Г.Ф. Этнонимия славянских языков. Номинация и словообразование / Г. Ф. Ковалев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1991. – 176 с.

14. Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь / изд. 2-е, испр. и дополн. – М. : Русский язык, 1987. – 943 с.

15. Крикун М. Брацлавське воєводство у XVI – XVIII століттях : статті і матеріали. – Львів : В-во Українського католицького ун-ту, 2008. – 412 с.
16. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (Преимущественно по летописям) / Н. Молчановский. – К., 1885. – 424 с.
17. Петров В. П. Скіфи. Мова і етнос. – К., 1968 // Андреев В. М. Виктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого : монографія. – Дніпропетровськ : Герда, 2012. – 476 с.
18. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. 14. Новороссия и Крым. Природа. Население. Замечательные населенные места и местности / под ред. В. П. Семенова-Тянь-Шанского. – Х. : Сага, 2011. – 983 с.
19. Січинський Ю. Поділля під владою Литви / упоряд. Д. Вашук, М. Мошак. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2009. – 160 с.
20. Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / І. М. Железняк, О. П. Карпенко, В. В. Лучик та ін. – К. : Обереги, 2004. – 403 с.
21. Слов'янський світ : ілюстрований словник-довідник міфологічних уявлень, вірувань, обрядів, легенд та їхніх відлунь у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів / упоряд. О. А. Кононенко. – К. : Асоціація ділового співробітництва „Український міжнародний культурний центр”, 2008. – 784 с.
22. Слотюк П. Д. Дзялів: з історії Подільського порубіжжя (від найдавніших часів до 1946 року) / П. Д. Слотюк. – Вінниця : Консоль, 2012. – 146 с.
23. Стрижак О. С. Тиверці (таємниче літописне плем'я) / О. С. Стрижак // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 47 – 56.
24. Стрижак О. С. Етнонімія Геродотової Скіфії / О. С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1988. – 221 с.
25. Таранець В. Г. Слов'яни в Кіммерії (етимологічні розвідки) / В. Г. Таранець // Слов'янський збірник : зб. наук. праць. – Чернівці : Букрек, 2012. – Вип. XVI. – С. 97 – 108.
26. Тарифа подымной подати воеводства Брацлавскаго 1629 года // Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском,

Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1890. – Т. II. – Ч. 7: Акты о заселении Юго-Западной России. – С. 394 – 412.

27. Топоров В. Н. Древние германцы в Причерноморье: результаты и перспективы / В. Н. Топоров // Балто-славянские исследования. 1982 / отв. ред. Вяч. Вс. Иванов. – М. : Наука, 1983. – С. 227 – 263.

28. Третьяков П. Н. Восточнославянские племена / П. Н. Третьяков. – М. : Наука, 1953. – 312 с.

29. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

30. Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян / О. Н. Трубачев // Вопросы языкознания. – 1974. – № 6. – С. 48 – 67.

31. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольск, 1901. – 1267 с.

32. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / перевод с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1964 – 1973. – Т. I – IV.

33. Хабургаев Г. А. Этнонимия „Повести временных лет” в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза / Г. А. Хабургаев. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1979. – 231 с.

34. Шапошников А. К. Северно-Причерноморский ареал позднего праславянского языкового состояния (I – V) / А. К. Шапошников // Северное Причерноморье: к истокам славянской культуры : материалы VII чтений пам. акад. О.Н. Трубачева (Феодосия, 10 – 15 сентября 2012 г.). – К.; М.; Феодосия, 2012. – С. 81 – 85.

35. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / перекл. з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.

36. Шульгач В.П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К. : Кий, 2001. – 189 с.

37. Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : Издательское дело, 1901. – Т. XXXII. – 478 с.

38. Rospond S. Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. Cz. II / S. Rospond // Rocznik Slawistyczny. – 1968. – Т. XXIX. – Cz. I. – S. 9 – 28.

39. Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1962 – 1981. – Bd I – X.

40. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880 – 1902. – T. I – XV.

Анотація

У статті проаналізовано версію про можливий зв'язок етноніма *тиверці* та ойконіма *Тиврів* на Вінниччині. Висловлено припущення про незалежне постання етнічної назви *тиверці* й ойконіма *Тиврів*.

Ключові слова: *етимон, етнонім, ойконім, тиверці.*

Аннотация

В статье анализируется версия о возможной связи этнонима *тиверцы* и ойконима *Тивров* в Винницкой области. Выдвигается гипотеза о независимом возникновении этнонима *тиверцы* и ойконима *Тивров*.

Ключевые слова: *этимон, этноним, ойконим, тиверцы.*

Summary

The article describes the analysis of version about probable connection between the etnonym *tyvertsi* and oykonym *Tyvriv* in the Winnitca region. An author advances a hypothesis about the independent origin of ethnic name *tyvertsi* and oykonym *Tyvriv*.

Key words: *etymon, etnonym, oykonym, tyvertsi.*

УДК 811. 161. 242

Воляннюк І. О.

***Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний
інститут імені Тараса Шевченка***

СУФІКСАЛЬНИЙ ТА ПРЕФІКСАЛЬНИЙ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ОЙКОНІМІВ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема деривації власних і загальних назв сьогодні залишається однією з найактуальніших у мовознавстві. Ойконімія, як і мова загалом, є внутрішньо організованою системою функціонально взаємопов'язаних елементів. Словотвір назв населених пунктів багато в чому подібний до словотвору апелятивів, проте йому притаманні й індивідуальні особливості. Часто топонімотворчими називають всі ті форманти, які наявні в тих чи інших топонімах, наприклад **-ичі**, **-івці**, **-ани** тощо. Як доводять результати

діахронічних досліджень, не всі афіксальні морфеми, виявлені в сучасних ойконімах, є власне топонімотворчими. Одні назви поселень структурно оформилися ще до того, як стали ойконімами (це назви поселень доойконімного рівня деривації), структурне ж оформлення інших здійснювалося уже на етапі творення самих ойконімів (назви поселень ойконімного рівня деривації) [2, с. 167]. Отож, **мета** нашого дослідження – проаналізувати суфіксальний та префіксальний способи творення ойконімів як джерело поповнення ономастикону Північної Тернопільщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Способи творення ойконімів розглянуто сьогодні у працях, присвячених ареальним і регіональним дослідженням топонімії України, багатьох вітчизняних мовознавців: Д. Бучка, О. Купчинського, М. Демчук, В. Котович, А. Лисенко, М. Мриглод, Я. Пури, Л. Радьо, М. Торчинського, М. Худаша та ін. Як зауважує Д. Бучко, система номінації, що функціонує в топонімії, є за своєю природою секундарною стосовно системи номінації в апелятивній лексиці, оскільки географічні об'єкти одержують свої найменування після закріплення за ними загальних назв, які співвідносяться з певними класами денотатів (гір, рік, населених пунктів тощо) [4, с. 6].

Здійснюючи словотвірний аналіз топонімів, у кожному конкретному випадку необхідно визначити, маємо ми справу з топонімною деривацією чи з топонімізацією апелятивів, патронімів, етронімів, родових та інших назв або ж із перенесенням здавна відомих найменувань географічних об'єктів на населені пункти, що виникають біля них. Особливо важливим при вивченні деривації топонімів є визначення дотопонімної семантики їх базових назв, а також класу самих топонімів [2, с. 166].

Унаслідок словотвірного аналізу ойконімії Північної Тернопільщини нами виявлено 170 ойконімів (31 %), утворених афіксальним способом. Більшість із них – суфіксальні деривати, які найчастіше виражають належність іменованих об'єктів особам, чиї імена засвідчені в основах цих ойконімів. Сюди відносимо назви поселень на ***-їь** (***-їе**, ***-їа**), **-їв** (< **-ов**), **-ин**, **-ївка** та ін., наприклад: *Збараж, Рибча, Рохманів, Комарин, Ковалівка, Москалівка* і под.

1. Ойконіми із прикметниковим суфіксом **-*їь** (**-*їе**, **-*їа**) належать до архаїчних слов'янських топонімних типів. Із граматичного погляду ці

найменування становили собою присвійні прикметники зі значенням належності [10, с. 628]. На думку чеського історика Ф. Палацького, назви поселень на ***-їь** походять від імен їх засновників або власників [12, с. 404]. Конкретизуючи значення цього форманта, О. Купчинський зазначив, що давній суфікс вказував на „власницьке, володільницько-маєткове відношення особи до географічного об'єкта” [8, с. 102].

На теренах Північної Тернопільщини налічуємо 10 ойконімів із посесивним суфіксом ***-їь** (***-їе**, ***-їа**): **Збараж** [ПСРЛ, II, с. 730] < від давньослов'янського композитного імені *Събырадъ* чи *Сбарадъ*; в основі ойконіма **Ридомиль** [АЮЗР, 7/ I, с. 4–6] – давньослов'янський композитний антропонім *Радомиль* [Мор., с. 169] із пізнішою зміною кореневого **-а** на **-и**, однак причина такої зміни не зрозуміла. **Рибча** [АЮЗР, 8/IV, с. 133] < від слов'янського автохтонного відапелятивного імені *Рыбка* [Мор., с. 170] тощо.

2. Назви поселень із суфіксом **-ів** (**-ов-а**, **-ов-е**, **-ов-о**) утворені за загальнослов'янськими ойконімними моделями [5, с. 69]. У Давній Русі цей топонімний тип був найпродуктивнішим, оскільки на той час припадає формування феодальних відносин. Назви із суфіксами **-овь** (**-евь**), **-инь** могли поєднуватись із загальними словами *городъ*, *село*, *дворь*, *дворище* та ін. Вони пізніші від утворень на ***-їь**. Про це, зокрема, свідчить кількісна перевага християнських імен у твірних основах цих найменувань поселень (пор. ойконіми *Василевъ*, *Даниловъ*, *Дмитровъ*...), тоді як основою посесивів на ***-їь** виступають переважно давні слов'янські композитні, рідше відкомпозитні імена [10, с. 628–629]. Ойконіми на **-ов** (> **-ів**), **-ин** поступово витіснили давніші деривати на ***-їь** (***-їе**, ***-їа**), оскільки були більш виразними за семантикою. На дослідженій території виявлено 38 ойконімів із формантом **-ів** (**-ов-а**, **-ов-е**, **-ев-е**). Усіх їх ми кваліфікуємо як відантропонімі утворення, які за характером твірних основ можна поділити на 3 групи:

1) ойконіми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відкомпозитні імена: **Маневе** [AS, I, с. 55] < ОН **Мань*, пор. *Мане* [Мор., с. 118], що є варіантом композитного імені *Маниславъ* [Мор., с. 118], + суфікс **-ев(е)**; **Лідихів** < ОН **Лидихъ*, що є усічено-суфіксальним варіантом композитного імені *Лидмибора* чи *Лидулфостъ* [Мор., с. 111] і т. п.;

2) ойконіми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні особові імена відапелятивного походження: **Бриків** [Теод., III, с. 319] < ОН *Брыкъ*

[Туп., с. 65] + суфікс **-овь** (>**-ів**); *Грибова* [АС, III, с. 435 – 436] < ОН *Грибъ* [Туп., с. 119] + суфікс **-ов-а** з посесивним значенням; *Колосова* [АЮЗР, 7 / II, с. 31, 33, 86, 90] < ОН *Колос* [Богд., с. 128]. Назва поселення *Дуніїв* [АЮЗР, 7 / II, с. 29, 33; 95, 121] походить від антропоніма *Дунай* [Богд., с. 55] тощо;

3) церковно-християнські особові імена засвідчені в основах лише таких трьох назв: *Левковий* [АТП, с. 577] < *Левко*; *Романове Село* [АТП, с. 565] < *Роман*; *Ромасів Ліс* [АТП Т, с. 108] < *Ромась* < *Роман*.

3. Ойконіми із суфіксом **-ин** та **-(ч/щ)ин-а**, **-івщин-а**. Посесивний формант **-ин**, як і **-ів** (<**-ов**), є одним із найдавніших і поширених у слов'янській топонімії. Фіксації назв поселень із цим формантом сягають ще давньоруського періоду [10, с. 629]. Суфікс **-ин** утворював присвійні прикметники від іменників, що закінчуються на **-а** (**-я**). Чоловічі особові імена дохристиянських часів мали найчастіше саме такі закінчення [6, с. 225]. Кількість таких утворень є значно меншою від кількості посесивних дериватів на **-ів**, усього 5 назв: *Комарин*, *Корчижин*, *Кушлин*, *Лосятин*, *Ольгине*. В основах більшості з них – слов'янські автохтонні відапелятивні особові назви: *Кушлин* [Теод., III, с. 119; ТЕС, II, с. 304] < ОН *Кушла* [Богд., с. 153], *Лосятин* [Теод., III, с. 154; ІМС, Т, с. 395; ТЕС, II, с. 393] < ОН **Лосята*, пор. *Лось*, *Лосинець* [Богд., с. 165; 144, с. 232] тощо. Церковно-християнське ім'я засвідчене в основі лише одного ойконіма *Ольгине* [АТП, с. 560]. Ойконім утворено від ОН *Ольга* + суфікс **-ин**.

Назви поселень на **-(ч/щ)ина**, **-івщина** з посесивним значенням уперше з'являються в українській ойконімії у XVI – XVIII ст. У топонімії попередньої епохи (XIV – XV ст.) до назв цього типу належали тільки найменування земельних володінь, утворені від імен і прізвиських власників останніх [10, с. 647]. Посесивне значення суфікса **-щин-а** (<**-ськ-+ин-а**) розвинулося з його здатності виражати ознаку спадщини: *вітціщина*, *дідищина*. Звуження загального значення 'спадщина' до конкретного значення 'спадщина на землю' спричинило здатність форманта **-щин-а** виражати присвійність [3, с. 22 – 23].

На дослідженій території зафіксовано 12 посесивних ойконімів на **(ч / щ)ина**, **-івщина**. Усі вони – першофіксації ХХ ст.: *Гнидавещина* – утворено від ОН **Гнидавецький*, пор. *Гнида*, *Гнидій*, *Гнидиця* [Богд., с. 87]; *Камінищина* < ОН *Камінський* [Богд., с. 106]; *Козорівщина* < ОН

**Козорівський*, пор. *Козоринський* [Богд., с. 134]; *Королівщина* < **Королівський*, пор. *Королицький* [Богд., с. 134] або ж від апелятива *королівщина* – „власність короля” (королівщинами у давнину називали поселення, що безпосередньо належали королю); *Монастирищина* < ОН *Монастирський* [Богд., с. 188] або від апелятива *монастирищина* – „те, що колись належало до монастиря”.

4. Ойконіми із суфіксом **-к-а**. Незначна кількість поселень дослідженого регіону утворена за допомогою суфікса **-к-а**. Л. Гумецька, аналізуючи словотвірну систему української актової мови XIV – XV ст., наголошує на тому, що суфікс **-к-а** (< ък-а < *-ѣк-а або < -ьк-а < *-ѣк-а), який може поширюватися іншими суфіксами (**-ов-к -а**, **-ян-к-а**), посідає головне місце серед суфіксів, уживаних для творення місцевих назв жіночого роду. Лише в деяких топонімах можна простежити первісне демінутивне значення суфікса **-к-а**. Здебільшого він утворював назви нових поселень, які виникли на базі давніх найменувань. В інших назвах місцевостей суфікс **-к-а** виступає як топонімійний формант, що утворює ойконіми від іменникових та прикметникових основ шляхом їх субстантивації [5, с. 54]. Вивчаючи назви поселень цієї моделі на території Північної Тернопільщини, переконуємося у протилежному. Так, на теренах дослідженого регіону виявлено лише 6 ойконімів із суфіксом **-к-а**. Він виконує демінутивну або посесивну функції: **Бережанка** [Бар., с. 114] – демінутивний варіант ойконіма *Бережани* (місто в Тернопільській області); **Варшавка** [СНМВГ, с. 96] – демінутивний варіант до назви м. *Варшава*; ойконім **Доманинка** [AS, I, с. 55], ймовірно, є посесивним утворенням від ОН *Доманин* [СП, с. 126] + суфікс **-к-а**; **Жиравка** [СНМВГ, с. 99] – посесивне утворення від ОН *Жиравка* [Мор., с. 85] + **-к-а** або ж демінутивний варіант до назви села *Жиравка* (Львівська обл.) [АТП, с. 155]; **Раславка** [СНМВГ, с. 105], мабуть, посесив від ОН *Раслав* [Мор., с. 165] + **-к-а**; **Сторонянка** [АТП, с. 583] – припускаємо, що це посесивне утворення від ОН **Сторонян*, пор. ОН *Сторонейко*, *Стороняк* [Богд., с. 290].

5. Українські ойконіми із суфіксом **-івк-а** утворені порівняно за новою топонімною моделлю. За М. Кордубою, найдавніші їхні фіксації були засвідчені в документах XIV ст. Пізнє виникнення топонімів цього типу є наслідком „колонізаційної діяльності володарів та великих землевласників” [7, с. 15]. На новітність цієї моделі вказують такі

чинники: 1) твірними основами ойконімів на **-івка** найчастіше виступають церковно-християнські імена або ж слов'янські відапелятивні антропоніми прізвиськового типу: *Вікентівка*, *Коханівка*, *Михайлівка*, *Москалівка* і под.; 2) ойконіми цієї моделі з'являються на місці посесивних утворень на **-ів** (< **-овъ**) та відпатронімних ойконімів на **-івці**, пор.: у XVI ст. – *Переморів*, а з XVII ст. – *Переморівка*; у XV – XVI ст. – *Соколівці*, *Тарасівці*, із XVII ст. – *Соколівка*, *Тарасівка*.

На території Північної Тернопільщини виявлено 51 ойконім на **-івка**. В основах більшості з них – слов'янські автохтонні відапелятивні імена або прізвиська (37 назв): *Баришівка* [СНМВГ, с. 95] < ОН *Барышь* [Туп., с. 31], апелятив *бариш* – „прибуток, вигода” [Гр., I, с. 30]; *Бондарівка* [АТП Т, с. 93] < ОН *Бондар* [Богд., с. 19]; *Борицівка* [КЗС II, с. 104] < ОН *Бориць* [Туп., с. 62]; *Веселівка* [Ан. АК, с. 86] < ОН *Весель* [Мор., с. 37]; *Галанівка* [АТП, с. 560] < ОН *Галан* [Горп., с. 48], апелятив *галан* – „півень особливої породи” [ЕСУМ, I, с. 457]; *Ковалівка* [АТП Т, с. 101] < ОН *Коваль* [Богд., с. 138; 89, с. 100] і под.

Дещо менше ойконімів (11) із цим суфіксом мотивовані церковно-християнськими іменами: *Андрушівка* [Бар., с. 114] < *Андрух*, *Андруш* < *Андрій* [Скр., с. 38], *Антонівка* [АТП, с. 571] < ОН *Антон*, *Вікентівка* [АТП, с. 578] < *Вікент*, *Вікентій* [Скр., с. 47], *Максимівка* [ІМС Т, с. 314; ТЕС, II, с. 434] < ОН *Максим* тощо.

Слов'янські композитні та відкомполітивні імена лежать в основах ойконімів *Богданівка* [АЮЗР, 7/II, с. 121] < ОН *Богдан*, *Хотівка* [СНМВГ, с. 107] < ОН *Хоть* < *Хотеборь*, *Хотемирь* [Мор., с. 201] та *Цеценівка* [АС III, с. 452] < ОН **Цецен*, пор. *Цеценко* [СП, с. 376] < *Ciecierad* [Mal., с. 67].

6. Ойконіми у формі родового відмінка. Окрему групу в ойконімії Північної Тернопільщини творять відантропонімні ойконіми, посесивне значення яких виражене формою родового відмінка. Таких ойконімів на дослідженій території – 9: *Андруга* [Цинкал., I, с. 55] – родовий відмінок ОН *Андруг* < *Андрух* < *Андрій*, первісне значення „поселення Андруга” (кінцевий приголосний **-х** одзвінчився, напевно, внаслідок гіперизму); *Забара* [СНМВГ, с. 99] – родовий відмінок ОН **Забар*, пор. ОН *Забарко*, *Забара* [СП, с. 146]; *Княжнина* [Цинкал., I, с. 505] < ОН *Княжнин* [Богд., с. 124]; *Кульбіда* [АТП Т, с. 102] < ОН **Кульбід*, пор. ОН *Кульбіда* [Богд., с. 149; 125, с. 198]. Можливо, назва поселення утворилася шляхом

перенесення прізвища власника на поселення: *Нетреба* [SG, VI, с. 960] < ОН **Нетреб*, пор. *Нетребко* [СП, с. 248]. Імена з негациєю типу *Неждан*, *Ненад*, *Нетреб* належать до давніх слов'янських композитних імен [Тр., с. 5]. Вивченню цієї моделі антропонімів присвятив спеціальні статті М. Бірила [1].

7. Ойконіми із суфіксом **-ськ (-цьк) -ий (-ськ(-цьк)-а, -ськ(-цьк)-е)**. Назви населених пунктів із суфіксом **-ьскъ** належать до одного з найхарактерніших загальнослов'янських топонімічних типів. У східнослов'янській топонімії центром виникнення їх була північно-західна Русь, де ойконіми названої словотвірної моделі фіксуються ще від IX – X ст. В XI ст. вони поширюються у Волинську та Чернігівську землі. Хоча після XIV ст. утворення із суфіксом **-ьскъ** на території України не набули значної продуктивності [10, с. 625].

На дослідженій території зафіксовано 26 ойконімів із суфіксом **-ськ (-цьк)**. Майже всі вони – першофіксації XX ст. За значенням їх можна поділити на 2 групи:

1) назви поселень, у яких суфікс **-ськ (-цьк)-ий** виражає релятивне значення: *Бодацький* [АТП, с. 560] < с. *Бодаки* + **-ськ-ий** – хутір біля с. *Бодаки*; *Борківський* [АТП, с. 559] < с. *Бірки* (первісно с. *Борки*) – хутір біля с. *Борки*; *Котюжинський* [АТП, с. 560] < с. *Котюжини* – хутір біля с. *Котюжинці*;

2) назви поселень, у яких суфікс **-ськ(-цьк)-ий (-ськ(-цьк)-а, -ськ(-цьк)-е)** виражає посесивне значення: *Долицька* [АТП, с. 561] < ОН *Долик* [Богд., с. 49] + **-ськ -а**, первісне значення „хутір *Долицька*”; *Дульський* [АТП, с. 560] < ОН *Дуль* [Мор., с. 80] + **-ськ -ий**, первісне значення „*Дульський* хутір”; *Степанський* [АТП, с. 560] < ОН *Степан* + **-ськ -ий** – „*Степанський* хутір”.

Окремо виділяємо ойконіми на **-ськ(-цьк)-ий (-ськ(-цьк)-а, -ськ(-цьк)-е)**, які виконують функцію диференційного члена у складених назвах поселень. Суфікс **-ськ (-цьк) -ий** у таких назвах вживається на означення відношення, тобто має, як правило, релятивне значення. Наприклад: *Капустинський Ліс* [АТП, с. 564] – диференційний член *Капустинський* вказує на місце знаходження об'єкта *Ліс*, а згодом уже поселення *Капустинський Ліс* – біля с. *Капустинці*; *Зелена Кімнатецька* [СНМВГ, с. 99] – диференційний член *Кімнатецька* вказує на місце знаходження

поселення *Зелена* – біля с. *Кімнатка*; *Сапанівська Хотівка* [СНМВГ, с. 107] – поселення *Хотівка* біля с. *Сапанів* і под.

8. Серед ойконімів, утворених афіксальним способом, є префіксальні назви на зразок: *Підвижгородок* (поряд с. *Вижгородок*), *Захристя*, *Надстав*, *Підгора* і под. Як зазначає С. Черняхівська, головною ознакою префіксальних ойконімів є те, що основним, а деколи і єдиним словотворчим елементом є префікс, який додається до наявного іменника. Таким префіксом став колишній прийменник, який виконував раніше або виконує ще й зараз роль самостійного слова [11, с. 144].

Н. Лісняк, розглядаючи мікротопоніми Західного Поділля із прийменником і префіксом *під-*, зауважує, що „твірними основами в утвореннях з префіксом *під-* найчастіше виступають топографічні або ландшафтні терміни *гай*, *гора*, *ліс*, рідше – назви конкретних дерев та рослин, назви типів населень і забудов і т. ін., які одночасно без префікса можуть бути найменуваннями дрібних географічних об’єктів, наприклад: *Підгай*, *Підгора*, *Підліс ...*” [9, с. 110].

Префіксальні ойконіми називають ще назвами-орієнтирами, у яких префікси вказують на те, *за (між, під...)* якою місцевістю розташоване нове поселення: місцевість *за шляхом* > *за шляхом* > *Зашляхом*; поселення, розташоване під іншою місцевістю: *Вижгородок* > *Підвижгородок*, *Ліс* > *Підліс*, *Шлях* > *Підшлях*.

На території Північної Тернопільщини виявлено 13 префіксальних ойконімів. Усі вони – назви невеликих поселень (хуторів), уперше зафіксовані у першій половині ХХ ст.: *Забірник* [АТП, с. 559] – утворено на базі сполучення прийменника *за* і назви місцевості *бірник* – „невеликий сосновий ліс” [Гр., I, с. 69] – „поселення, розташоване *за бірником*”; *Закаплиця* [АТП, с. 578] – утворено сполученням прийменника *за* й апелятива *каплиця*. Словосполучення зі значенням „поселення, розташоване *за каплицею*” лексикалізувалось і стяглося в одне слово.

Серед префіксальних назв найбільше дериватів із префіксом *під-* (7 ойконімів: *Підвижгородок*, *Підвисоке*, *Підгонтівка*, *Підгора*, *Підкаміничик*, *Підлісом*, *Підшлях*), на другому місці найменування із префіксом *за-* (4 ойконіми: *Забірник*, *Закаплиця*, *Захристя*, *Зашляхом*), одна назва утворена з допомогою префікса *над-* – *Надстав* і одна – із префіксом *перед-* – *Передмірка*.

Висновки. Проведене нами дослідження переконує в тому, що структурне оформлення ойконімів Північної Тернопільщини з допомогою афіксальних морфем (суфіксів і префіксів) здійснювалося уже на етапі творення самих ойконімів (назв поселень ойконімного рівня деривації). Процес формування й розвитку ойконімійної системи дослідженого регіону не порушує закономірностей, які склалися в топонімії України упродовж століть. Розглянуті способи є досить продуктивними, оскільки ними утворено 31 % назв поселень від їх загальної кількості. Найбільш поширеною є суфіксація. На онімному рівні вона характеризується певними семантичними і хронологічними особливостями: утворення із суфіксами **-*jь** (**-*j-е**, **-*j-а**), **-овь** (**-евь**), **-инь** є давніми назвами поселень. Із часом ці суфікси втратили продуктивність, натомість набули поширення ойконіми з суфіксами **-к-а**, **-івк-а**, **-ч(щ)ина**, **-івщина**, а також назви поселень у формі родового відмінка. Найбільш продуктивними у творенні назв поселень Північної Тернопільщини є суфікси **-ів** та **-івк-а**, дещо поступаються їм кількісно ойконіми із суфіксом **-ськ(-цьк)**. Менш поширеними є деривати із суфіксами **-ч(щ)ина**, **-івщина**, **-*jь** (**-*j-е**, **-*j-а**), **-к-а** та ойконіми у формі родового відмінка. Префіксальним способом утворено значно меншу кількість назв поселень. Усіх їх кваліфікуємо як назви-орієнтири.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Ан.АК – Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии / В. Б. Антонович // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901. – С. 79 – 87.

АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.

АТП Т – Тернопільська область. Адміністративно-територіальний поділ / [упор. М. В. Дудар]. – Тернопіль, 1967. – 142 с.

АЮЗР – Архивъ Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. – К., 1876–1907; Ч. 7. – Т. I: Акты о заселении Юго-Западной России. – 1886. – [2], II, 85, 647, XII с.; Ч. 7. – Т. II: Акты о заселении Юго-Западной России. – 1890. – [2], II, [1], II, 210, 644 с.; Ч. 8. – Т. IV: Акты о землевладении в Юго-Западной России XV – XVIII вв. – 1907. – 224, 451, 66, XXI с.

Бар. – Баранович О. Залюднення Волинського воєводства у I пол. XVII ст./ О. Баранович. – К.: УВАН. Соціально-економічний відділ. Комісія історико-географічна., 1930. – 155 с. З картою Волинського воєводства, 1629 р.

- Богд.* – Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Ф. Богдан. – Вінніпег – Ванкувер : Накладом ономастичної комісії УВАН, 1974. – 354 с.
- Горп.* – Горпинич В. О. Прізвища Дніпровського Припоріжжя : словник / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2003. – 271 с.
- Гр.* – Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко. – К. : Довіра – УНВЦ „Рідна мова”, 1997. – Т. I. – 1907. – 494 с.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін.; гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка. – Т. 1 (А – Г). – 1982. – 632 с.
- ІМС Т.* – Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1973. – 640 с.
- КЗС* – Кременецький земський суд: описи актових книг XVI – XVII ст. / [укл.: Л. А. Попова, З. С. Хомутецька, В. Д. Чунтулова]; відп. ред. І. Л. Бутич. – К., 1959 – 1965 ; Вип. II: книги № 12 – 22 (1601 – 1614 рр.). – 1965. – 353 с.
- Мор.* – Моршкин М. Я. Славянский именовослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Моршкин. – СПб., 1867. – 213 с.
- ОН* – особова назва.
- ПСРЛ* – Полное собрание русских летописей / [под ред. акад. Е. Ф. Карского]. – М. : Изд-во вост. лит., 1962 ; Т. 2 : Ипатьевская летопись. – 1962. – XVI, 938, 87 с.
- Скр.* – Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1996. – 335 с.
- СНМВГ* – Список населенных мест Волынской губернии... – Житомир : Волын. губ. типогр., 1906. – 219 с.
- СП* – Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [уклад.: Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк та ін.; гол. ред. К. М. Лук'янюк]. – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.
- Тгод.* – Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н. И. Теодорович. – Почаев, 1899 ; Т. III : Уезды Кременецкий, Изяславский. – 687 с.+ IX с.+ 1 л. ил.
- ТЕС* – Тернопільський енциклопедичний словник : в 2 т. / [гол. ред. кол. Г. Яворський]. – Тернопіль : ВАТ ТВПК „Збруч”, 2004 – 2005 ; Т. I. – 2004 – 696 с.; Т. II. – 2005. – 706 с.
- Тр.* – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 510 с.
- Туп.* – Тупигов Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён: Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества / Н. М. Тупигов. – СПб. : Типогр. И. Н. Скороходова, 1903. – 857 с.
- Цинкал.* – Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р.: в 2-х т. – Вінніпег, 1984 ; Т. I. – 1984. – 600 с.

AS – Archiwum książat Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / wyd. przez B. Gorczaka. – Lwów, 1887 – 1910; T. I: 1366 – 1506. – 1887. – XXIX, 204 s., 3 tabl.; T. III: 1432 – 1534. – 1890. – XII, XXXVI, 556 s.

Mal. – Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych / M. Malec. – Wrocław etc. : PAN, 1982. – 220 s.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego I innych krajów słowiańskich. – T. I – XV. – Warszawa, 1880. – 1902.

ŻD – Źródła dziejowe. – Warszawa. – 1877 – 1889. – T. VI; XIX.

Список використаної літератури

1. Бірыла М. В. Усходнеславянскія антрапонімі з адмоўем не тыпу Невер, Непосед, Недвига, Недомлва / М. В. Бірыла // Беларуская анамастыка / рэд. акад. АН БССР М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – С. 128 – 159.

2. Бучко Д. Два рівні деривації в ойконімії / Д. Бучко // Актуальні проблеми словотвору української мови. – Тернопіль : ТДПУ, 1993. – С. 166 – 168.

3. Бучко Д. Г. Ойконімія Покуття : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.02 – українська мова / Д. Г. Бучко. – Чернівці, 1992. – 35 с.

4. Бучко Д. Г. Українські топонімі на -івці, -инці : дис. ... канд. філол. наук : 661 – мови народів СРСР (українська мова) / Д. Г. Бучко. – Львів, 1972. – 333 с.

5. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

6. Коваль А. П. Знайомі незнайомці : Походження назв поселень України / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 302 с.

7. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? / М. Кордуба. – Львів : Наша Батьківщина, 1938. – 22 с.

8. Купчинський О. А. Двочленні географічні назви України на -* їь (Матеріали до українського топонімічного словника) / О. А. Купчинський // Питання історії української мови. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 101–129.

9. Лісняк Н. Мікротопонімія Західного Поділля з прийменником і префіксом під // Українська ономастика : матеріали наукового семінару, присвяченого 90-річчю Кирила Кузьмича Цілуйка / Н. Лісняк. – К., 1998. – С. 108 – 111.

10. Масенко Л. Т. Розвиток топонімічної лексики / Л. Т. Масенко // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 620 – 659.

11. Черняхівська Є. М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини / Є. М. Черняхівська // Питання українського мовознавства. – Львів: Вид-во Львівського унів-ту, 1960. – Кн. 4. – С. 144 – 149.

12. Palacký F. O jménech místních v zemi české a moravské: Rozbar etymologický místních jmen československých / F. Palacký // Časopis Českého museum. – 1934. – Ros. – S. 404 – 419.

Анотація

У статті висвітлено проблему деривації ойконімів Північної Тернопільщини, проаналізовано словотвірну структуру назв поселень, утворених суфіксальним і префіксальним способами. З'ясовано функції творних формантів, семантику базових основ.

Ключові слова: ойконім, посесив, антропонім, суфікс.

Аннотация

В статье раскрыта проблема деривации ойконимов Северной Тернопольщины, проанализирована словообразовательная структура названий населенных пунктов, образованных суффиксальным и префиксальным способами. Определены функции образовательных формантов, семантика базовых основ.

Ключевые слова: ойконим, посессив, антропоним, суффикс.

Summary

The article reveals the problem of derivation of North Ternopilshchyna oikonyms, analyzes word-formation structure of settlements' names, formed by suffix and prefix means. The functions of forming formants, semantics of the basic stems have been proved.

Key words: oikonym, possessive, anthroponym, suffix.

НІМЕЦЬКОМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В ТОПОНІМІІ ПОКУТТЯ

Покуття – край унікальний не лише своєю чудесною, мальовничою природою, своєрідною культурою, побутом і мовою місцевого населення, багатю історією та славними людьми, а й системою географічних назв, яка формувалася упродовж багатьох століть у складних історичних умовах, що характеризувалися короткочасними і довготривалими контактами покутян із генетично однорідними та різнорідними етносами. Усе це зумовило наявність у складі найменувань місцевих географічних об'єктів різночасових автохтонних і запозичених утворень, дослідження яких становить значний науковий інтерес. Проте до цього часу такі запозичення ще не були об'єктом наукового аналізу.

Серед іншомовних елементів у топонімії Покуття найбільшу групу становлять запозичення з німецької мови. Їх поява зумовлена давніми українсько-німецькими історичними, економічними та культурними взаєминами. Вони розпочалися ще у другій половині XIV – на початку XV ст., коли на захоплених Польщею галицьких землях відбувався інтенсивний процес розселення чужоземних колоністів. Серед них було й немало вихідців із німецьких земель. Ось як про це писав наприкінці XIX ст. один із тодішніх дослідників Коломийщини Леопольд Вайгель: „Спустошене татарами Руське воєводство для відродження рільництва було залюднене спровадженими Казимиром Великим німцями й євреями” [1, с. 19]. Особливо значними були в той час німецькі общини в містах Коломия та Снятин [3, с. 42]. Колоністи отримували у подарунок від польських королів значні земельні угіддя і навіть цілі поселення. На вільних землях нові поселенці чи власники починали засновувати свої колонії. Так, на Снятинщині у XV ст. виникає село ***Карловъ** (суч. **карловъ**; 1457, Р., с. 169), мотивоване німецьким особовим іменем *Karl* (KVB, с. 69), а на Тисмениччині – село **Hanuszowcze** (1437, AGZ, XII, с. 27; суч. с. Ганнусівка), у складі якого є німецьке особове ім'я *Hannus* < *Jonannes*. Є певні підстави відносити до генетично німецькомовних і назву покутського селища **Обертин** < **Obertino** (1422, ZDM, VII, с. 94).

В її основі лежить антропонім *Оберта, суфіксальний дериват на -а від *Обертъ*, пор. ст.-п. *Oberth* (SSNO, I, с. 1), що розвинувся з нім. *Abart* (*Abarth*) < *Abhart*, пор. *Jacussius Abhart* (SSNO, I, 1) < нім. *Aberhard* < *Eberhardt* (ПКПН, с. 156 – 157).

Однак у цілому німецькомовний вплив на формування топонімії Покуття у XIV – XV ст. був незначний. Очевидно, цьому послужив той факт, що німецькі колоністи швидко асимілювалися до місцевого українського населення та поляків, що також колонізували цей край. Проте починаючи з останньої чверті XVIII ст. і аж до 1940 року, цей вплив був значно потужнішим. Він також пов'язаний із німецькою колонізацією галицьких земель, зумовленою їх входженням спочатку до Австрійської, а пізніше до Австро-Угорської імперій. Щоб швидше германізувати новий коронний край, уряд Австрії всіляко заохочував переселення в Галичину німецьких та австрійських колоністів. Переселенцям надавалися кращі земельні угіддя, їх звільняли від панщини, а отже, вони могли одержувати більші прибутки, ніж українці. Не випадково німецькі села суттєво відрізнялися від поселень корінного населення. За планами влади, вони мали стати зразком забудови для місцевих жителів [2, с. 33].

Початок переселення німців на Прикарпаття датується 1783 роком, коли біля с. Новиця, що на Калущині, з'явилося декілька німецьких родин, які заснували колонію **Ugartsthal** (1787, ЦДІАЛ, ф. 19, оп. 16, спр. 153), перейменовану пізніше у **Landestreu** (суч. село Зелений Яр Калуського району). У наступні роки процес німецької колонізації краю набув значного поширення. Німецькі поселення виникають і на покутських землях.

Засновуючи свої колонії, переселенці з Австрії та Німеччини часто присвоювали їм звичні для себе найменування. Серед них були такі структурні типи: а) складні назви, у яких другим компонентом виступав апелятив – географічний номенклатурний термін у називному відмінку, а першим – антропонім у родовому: **Augustdorf** (ІФОДА, ф. 594, оп. 1, спр. 28, арк. 11–14; найм. колонії, заснованої 1827 р. біля міста Снятин) < о. і. *August* (КВВ, с. 36) + *das Dorf* 'село' (ВНУС, с. 170) (дослівно: *село Август*); **Baginsberg** (1855, АККГЛ, ВІ. С. 49; найм. колонії, заснованої 1818 р. біля міста Коломия) < о. н. *Bagin*, що є усіченою формою від *Baginska*, пор. нім п-ще *Baginski* (FNB, с. 59), + *der Berg* – 'гора' (ВНУС,

с. 116) (дослівно: *Гора Батінської*); **Bredtheim** (1900, SGG, с. 413; найм. колонії, заснованої 1880 р. біля села Сідлище Кол. р-ну) < п-ще *Bredt* + *das Heim* – ‘хата, будинок, вітчизна’ (ВНУС, с. 314) (дослівно: *Оселя, Будинок Бредта*); **Mikulsdorf** (1855, АККГЛ, ВІ. С. 49; найм. колонії, заснованої 1840 р. біля смт Отинія) < о. і. *Mikul* + *das Dorf* – ‘село’ (дослівно: *Село Мукули*); **Rudolfsdorf** (1880, VOV, с. 421; найм. колонії, заснованої біля села Стецева Снят. р-ну) < о. і. *Rudolf* (КВВ, с. 87) + *das Dorf* – ‘село’ (дослівно: *Село Рудольфа*); б) складні назви, компонентами яких були апелятиви з різними значеннями в родовому та називному відмінках: **Eisenthal** (1790, KGL, с. 27; найм. колонії в Бог. р-ні) < *das Eisen* – ‘залізо’ (ВНУС, с. 198) + *das Tal* – ‘долина’ (ВНУС, с. 598) (дослівно: *Залізна Долина*); **Glashütte** (1855, АККГЛ, с. ВІ. 48; найм. колонії біля с. Верхній Майдан Надв. р-ну, тепер хутір Гута) < *das Glas* – ‘скло’ (ВНУС, с. 288) + *die Hütte* – ‘металургійний чи склоплавильний завод’ (ВНУС, с. 340) (дослівно: *Скляна Гута*); **Fleckberg** (1900, SGG, с. 293; найм. колонії, заснованої 1842 року в Кол. р-ні) < *der Fleck* – ‘місце, пляма, клаптик (землі)’ + *der Berg* – ‘гора’ (дослівно: *Клаптик Гору*); **Rozenheck** (1900, SGG, с. 293; найм. колонії, заснованої 1866 р. у Кол. р-ні) < *Rosenheck* – ‘живопліт із трояндових кущів’, пор. нім. *die Rose* – ‘троянда’ (ВНУС, с. 508) та *die Hecke* – ‘чагарник; живопліт’ (ВНУС, с. 313); в) складні назви, у яких другим компонентом був іменник у називному відмінку, а першим – прикметник, що містив у собі певну характеристику денотата, названого в другій частині: **Neuhof** (1880, КуК S; найм. колонії біля с. Старі Богородчани Бог. р-ну) < *neu* – ‘новий’ (ВНУС, с. 453) + *der Hof* – ‘двір’ (ВНУС, с. 335) (дослівно: *Новий Двір*); **Neudorf** (1855, АККГЛ, ВІ. С. 48; найм. колонії, заснованої 1842 р. біля с. Струпків Кол. р-ну) < *neu* ‘новий’ + *das Dorf* ‘село’ (дослівно: *Нове Село*).

Окрім названих структурних типів, на Покутті побутувала низка топонімів, утворених на базі німецьких особових імен, прізвищ чи прізвицьк за допомогою українських словотворчих формантів, зокрема суфіксів *-ев(о)*, *-ов(о)*, *-ів*, *-івк(а)*, *-к(а)*: **Гайдерівка** (2006, КВС, с. 21; найм. кутка в с. Виноград Кол. р-ну) < нім. п-ща *Heider* (FNB, с. 136) + *-івк(а)*; **Гамерівка** (1996, ТМН, с. 13; найм. поля в с. Вільшаниця Тисм. р-ну) < нім. п-ща *Hammer* (FNB, с. 130) + *-івк(а)*; **Гасове** (2011, Експ.; найм. поля між сс. Лісний Хлібичин та Скопівка Кол. р-ну) < нім. п-ща *Hass, Haß* (FNB, с. 133) + *-ов(е)*; **Гелерівка** (1988, КК, с. 38; найм. кутка в

місті Коломия) < нім. п-ща *Heller* (FNB, с. 138) + *-івк(а)*; **Германівка** (1995, ТМН, с. 21; найм. поля в с. Клубівці Тисм. р-ну) < нім. о. і. *Hermann* (KVB, с. 63) чи п-ща *Hermann* (FNB, с. 142) + *-івк(а)*; **Гензлове** (2006, КВС, с. 58; найм. урочища в с. Замулинці Кол. р-ну) < нім. п-ща *Gen(t)zel* (FNB, с. 115) + *-ов(е)*; **Гросманівка** (2006, КВС, с. 60; найм. кутка в с. Іванівці Кол. р-ну) < нім. п-ща *Großmann* (FNB, с. 123) + *-івк(а)*; **Гутманове** (2006, КВС, с. 33; найм. кутка в с. Годи-Добровідка Кол. р-ну) < нім. п-ща *Guthmann, Guttman* (FNB, с. 126) + *-ов(е)*; **Гутово** (2011, Експ.; найм. урочища в с. Лісний Хлібичин Кол. р-ну) < нім. п-ща *Guth, Gut* (FNB, с. 125) + *-ов(о)*; **Кліндірка** (2011, Експ.; найм. пагорба в с. Старуня Бог. р-ну) < нім. п-ща *Klinger* (FNB, с. 166), пор. *der Klinger* – ‘балакун’, + *-к(а)*; **Крістово** (2011, Експ.; найм. кутка в с. Волосів Надв. р-ну) < нім. п-ща *Krist* (FNB, с. 83) + *-ов(о)*; **Ляуферів** (2011, Експ.; найм. луку в с. Тучапи Снят. р-ну) < нім. п-ща *Läufer*, що походить від апелятива *der Läufer* – ‘бігун, лижник, ковзаняр’ (ВНУС, с. 404), + *-ів*; **Прейсів** (2011, Експ.; найм. потоку в с. Озеряни Тлум. р-ну) < нім. п-ща *Preiss, Preiß* (FNB, с. 230) + *-ів*; **Рамлерівка** (1988, КК, с. 38; найм. кутка міста Коломия) < нім. п-ща *Ramler*, що є, очевидно, розмовним фонетичним варіантом п-ща *Raumer*, пор. нім. *der Räumer* – ‘прибиральник; підсобний робітник’ (ВНУС, с. 493); **Фастелево** (2011, Експ.; найм. поля в с. Гринівка Бог. р-ну) < нім. п-ща *Feistel* (FNB, с. 104) + *-ев(о)*; **Францево** (2011, Експ.; найм. пасовища та лісу біля смт Печеніжин Кол. р-ну) < нім. о. і. *Franz* (KVB, с. 53) + *-ев(о)*; **Хорнів** (2011, Експ.; найм. лісу в с. Рошнів Тисм. р-ну) < нім. п-ща *Horn* (FNB, с. 147) + *-ів*; **Шльосерово** (2011, Експ.; найм. урочища в смт Печеніжин Кол. р-ну) < нім. п-ща *Schlosser* (FNB, с. 263) + *-ов(о)*; **Alfredówka** (1900, SGG, с. 413; найм. фільварку біля с. Середній Майдан Надв. р-ну) < нім. о. і. *Alfred* (KVB, с. 23) + *-івк(а)*; **Brennerówka** (Dolna, Górna) (1895, SG, XIV, с. 277; найм. колонії біля с. Загвіздя Тисм. р-ну) < нім. п-ща *Brenner* (FNB, с. 77) + *-івк(а)*; **Helenówka** (1900, SGG, с. 712; найм. фільварку біля с. Іллінци Снят. р-ну) < нім. о. і. *Helene* (KVB, с. 131) + *-івк(а)*; **Karlówka** (1900, SGG, с. 613; найм. фільварку, що належав до с. Ганьківці Снят. р-ну) < нім. о. і. *Karl* (KVB, с. 69); **Kejuniówka** (1926, МТ Н; найм. гори в с. Сороки Гор. р-ну) < нім. п-ща *Kein*, що є, очевидно, розмовним фонетичним варіантом п-ща *Keiner* (FNB, с. 166) + *-івк(а)*; **Linderówka** (1934, SDW, № 22, с. 247; найм. нім. колонії між сс. Рибне та Загвіздя

Тисм. р-ну) < нім. п-ща *Linder*, пор. *die Linde* – ‘липа’ (ВНУС, с. 413), + *-іvk(a)*; **Oswaldówka** (1934, SDW, № 24, с. 300; найм. хутора, що належав до с. Довге Тисм. р-ну) < нім. о. і. *Oswald* (КVB, с. 80) + *-іvk(a)*; **Sitanerówka** (1855, АККGL, ВІ. 44; найм. колонії, заснованої на землях с. Лядсько-Шляхетське (тепер Липівка) Тисм. р-ну) < нім. п-ща *Gotfrid de Sittauer* + *-іvk(a)*; **Szwabówka, Швабівка** (1900, SGG, с. 43; 1996, ТМН, с. 13; 1996, Батіг, с. 7; найм. кутків у сс. Молодків Надв. р-ну, Вільшаниця Тисм. р-ну, Олешів Тлум. р-ну) < нім. п-ща *Schwab* (FNB, с. 270) + *-іvk(a)* (хоч можлива мотивація цих мікротопонімів етнонімом *шваби* – ‘німці’); **Szeniówka** (1933, МТ К; найм. поля біля смт. Обертин Тлум. р-ну) < нім. п-ща *Schön* (FNB, с. 266) + *-іvk(a)*; **Teodorówka** (1900, SGG, с. 699; найм. фільварку біля с. Грушка Тлум. р-ну) < нім. о. і. *Theodor* (КVB, с. 92) + *-іvk(a)*.

До виразно німецькомовних за походженням належать і такі топоніми, як **Freund** (1904 (1877), КуК Kuty; найм. фільварку, що належав до с. Семаківці Кол. р-ну) < нім п-ща *Freund* (FNB, 1с. 08), яке походить від апелятива *der Freund* – ‘друг’ (ВНУС, с. 251); **Krakman** (1890, SG, XI, с. 427; найм. горба, лісу та узгір’я між селами Стриганці, Рошнів, Милування Тисм. р-ну, Буківна Тлум. р-ну) < нім. п-ща *Krakmann*, пор. нім. *der Krake* – ‘каракатиця’ (ВНУС, с. 389) + *der Mann* – ‘чоловік’ (ВНУС, с. 422); **Slawitz** (1900, SGG, с. 293; найм. заснованої 1827 року нім. колонії в місті Коломия) < нім. о. н. *Slawitz*; **Крішман** (2011, Експ.; найм. поля в с. Хом’яківка Тисм. р-ну) < нім. п-ща *Krischmann* (FNB, с. 178); **Майзлі** (1975, АСЗ, I, с. 700; найм. нім. колонії у Станіславові, тепер Івано-Франківськ) < нім. п-ща *Meissel, Meisel* (FNB, с. 204), що походить від апелятива *der Meißel* – ‘різець, долото, зубило’ (ВНУС, с. 428); **Папст** (2006, КВС, с. 116; найм. урочища у смт. Отинія Кол. р-ну) < нім. п-ща *Papst* (FNB, с. 220); **Феревега** (2005, СГГ, с. 4; 2012, НПС, с. 83; найм. поля та кутка в с. Ганьківці Снят. р-ну) < п-ща *Феревега* (Експ.) < нім. *Verweg* < *verwegen* – ‘зухвалий; відважний’ (ВНУС, с. 671); **Шва́би** (2012, Експ.; 1997, ІЗ, с. 18; 2012, НПС, с. 249; найм. кутків у сс. Будилів, Завалля, Устя Снят. р-ну) < нім. п-ща *Schwab* (хоч можлива мотивація цих мікротопонімів етнонімом *шваби* – ‘німці’); **Швайнери** (2009, БІ, 178; найм. поля в с. Стебник Тисм. р-ну) < нім. п-ща *Schweiner*, що походить від апелятива *der Schweiner* – ‘свинопас’, пор. *das Schwein* – ‘свиня’ (ВНУС, с. 545); **Швалерка** (2012, Експ.; найм.

горба в с. Буківна Тлум. р-ну) < нім. п-ща *Schwaller*, пор. *der Schwall* – ‘потік’ (ВНУС, с. 544).

Цікавим із погляду первісної семантики є найменування німецької колонії **Marjahilf**, яку заснували 1810 року на коломийських землях вихідці із Чехії та Німеччини. Вона має побажальний характер і означає ‘Діво Маріє, допоможи!’

Проте слід констатувати, що чимало німецькомовних елементів у топонімії Покуття надовго не затрималися. Цьому є декілька причин. По-перше, у виразному і потужному слов’яномовному середовищі важко було прижитися чужим і не завжди зрозумілим корінному населенню назвам. Тому одні з них адаптувалися до українського мовного ґрунту, як, наприклад, нім. назва **Slawitz**, що почала звучати як **Славці**, а інші замінювалися місцевими найменуваннями. Так, давнє найменування німецької колонії **Sitauerówka** стало спочатку **Сітанерівкою**, а пізніше – **Лемками** та **Новою Липівкою**. По-друге, на стані німецькомовних топонімів на Покутті, як і в усій Галичині, не могли не відбитися історичні події, зокрема Перша та Друга світові війни. Одна з них зумовила різке скорочення німецької колонізації краю, інша – повну ліквідацію німецьких поселень або заміну їх назв. Як результат, до теперішнього часу в мові місцевого населення збереглися лише окремі назви, що позначають невеликі географічні об’єкти (кутки поселень, урочища, поля, ліси тощо): **Гросманівка**, **Кліндірка**, **Ляуферів**, **Мікульсдорф**, **Папст**, **Прейсів**, **Феревега**, **Францево**, **Хорнів**, **Швайнери**, **Шльосеро** та деякі інші.

Однак цей, хоч порівняно й незначний, пласт онімної лексики не повинен бути загубленим. Він є не тільки цікавим мовним матеріалом, а й важливим джерелом для історичних досліджень. Тому обов’язково повинен бути включений в онімні словники, які будуть видаватися в Україні.

Список умовних скорочень

Бог. р-н – Богородчанський район; *Гор. р-н* – Городенківський район; *Кол. р-н* – Коломийський район; *Надв. р-н* – Надвірнянський район; *Снят. р-н* – Снятинський район; *Тисм. р-н* – Тисменицький район; *Тлум. р-н* – Тлумачький район.

Найм. – найменування; *нім.* – німецька; *о. і.* – особове ім’я; *о. н.* – особова назва; *пор.* – порівняй; *п-сько* – прізвисько; *п-ще* – прізвище; *пол.* – польська; *с.* –

село; *смт* – селище міського типу; *ст.-п.* – старопольська; *суч.* – сучасне; *Bl.* – der Blatt (аркуш); *s.* – strona (сторінка).

АСЗ – Альманах Станиславівської землі : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. – Т. I. – 959 с.; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1985. – Т. II. – 900 с.

Батіг – Батіг М. Кризь гомін віків. Розповідь про долю покутського села Олеша, людей, котрі жили і живуть у ньому / М. Батіг. – Тлумач, 1996. – 30 с.

БЛ – Білінська Л. П. Формування мікротопонімії Покуття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. П. Білінська. – Івано-Франківськ, 2012. – 334 с.

ВНУС – Великий німецько-український словник / уклад. В. Мюллер. – К. : Видавничий дім „Чумацький шлях”, 2005. – 792 с.

Експ. – Матеріали, зібрані автором під час експедицій.

ІЗ – Храпко Е. Історія Завалля / Е. Храпко. – Коломия : Вік, 1997. – 288 с.

ІФ АТП – Івано-Франківська область. Адміністративно-територіальний поділ : довідник. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 212 с.

ІФОДА – Івано-Франківський обласний державний архів, ф. – фонд, оп. – опис, спр. – справа, арк. – аркуш, с. – сторінка.

КВС – Коломийщина вчора і сьогодні: довідник / упоряд. В. Плахта, М. Васильчук, О. Гаврилук. – Коломия : Вільний голос, 1996. – 192 с.

КК – Коломия й Коломийщина : збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філядедфія, 1988.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. – фонд, оп. – опис, спр. – справа, арк. – аркуш, с. – сторінка.

НПС – Харитон В. Населені пункти Снятинщини. Історичне минуле, культурні традиції, персоналії / В. Харитон. – Снятин : ПрутПринт, 2012. – 304 с.

ПКПН – Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.

Р. – Розов В. Українські грамоти XIV і першої половини XV ст. / В. Розов. – К., 1928. – Т. 1, 75, IX.

СГГ – Королук І. Село на Галицькому гостинці : історико-краєзнавчий нарис про Ганьківці / І. Королук. – Снятин : ПрутПринт, 2005. – 124 с.

Сір. – Сіреджук П. Німецька діаспора Покуття (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) / П. Сіреджук // Наукові записки Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею. – Івано-Франківськ, 2000. – Т. 3. – С. 42 – 49.

СЛИ – Справочник личных имен народов РСФСР / под ред. А. В. Суперанской (отв. ред), Ю. М. Гусева. – М. : Русский язык, 1979. – 576 с.

ТМН – Таємниці місцевих назв / упоряд. Й. Карпів. – Тисмениця, 1995. – 56 с.

AGZ – Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868 – 1935. – T. 1 – 25.

AKKGL – Administrativ-Karte von den Konigreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern / Cummerer Ritter von Kummersberg Karl. – Wien, 1855.

FNB – Familiennamenbuch. Herausgegeben von Horst Naumann. – Leipzig : VEB Bibliografisches Institut, 1984. – 328 s.

KGL – Die Karte. Koenigreich Galizien und Lodomerien / Herausgegeben im Jahre 1790 von Liesganig. – Bl. 1 – 35.

KuK Kutv – Die Karte. Zone 12. Col. XXXII. Kutv. – Wien: Kaiserlich und Königlich Militaergeografisches Institut, 1904 (1877).

KuK S – Die Karte. Zone 10. Col. XXXI. Staniaslau. – Wien : Kaiserlich und Königlich Militaergeografisches Institut, 1880.

KVB – Naumann H. Das kleint Vornamenbuch / H. Naumann, G. Schlimpert, J. Schultheis – Leipzig, 1978.

MT H – Mapa topograficzna. Horodenka. – Warszawa : Wojskowy Instytut Geograficzny, 1926.

MT K – Mapa topograficzna. Kołomyja. – Warszawa : Wojskowy Instytut Geograficzny, 1933.

SDW – Stanisławowski dziennik wojewódzki. – 1934. – № 22, 24.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880 – 1895 – T. 1 – 15.

SGG – Skorowidz Gminny Galicyi, opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 grudnia 1900. – Wieden, 1907.

SSNO – Taszycki W. Słownik staropolskich nazw osobowych / W. Taszycki. – Wrocław etc., 1965 – 1985. – T. 1 – 7.

VOV – Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Konigreiche und Lander nach den Ergebnissen der Volkszahlung vom 31 December 1890. – Wien, 1892.

ZDM – Zbiór dokumentów małopolskich / wydali Irena Kuraś i Stanisław Kuraś. – Wrocław, 1965 – 1976. – Cz. I – VIII.

Список використаної літератури

1. Вайгель Л. Нарис про місто Коломию / Л. Вайгель. – Коломия : Вік, 2008. – 120 с. – Перекладено за вид.: Rys miasta Kołomyi przez Leopolda Wajgla, prof. gimn. – Kołomyja, 1877. – 114 s.

2. Полек В. З історії прикарпатських німців / В. Полек, Б. Ступарик // Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 31 – 33.

3. Сіреджук П. Німецька діаспора Покуття (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) / П. Сіреджук // Наукові записки Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею. – Івано-Франківськ, 2000. – Т. 3. – С. 42 – 49.

Анотація

У статті розглядаються німецькомовні запозичення в топонімній системі Покуття. Розкриваються причини їх появи, дається характеристика словотвірної структури та семантики твірних основ.

Ключові слова: запозичення, колонія, семантика, суфікс, топонім.

Аннотация

В статье рассматриваются немецкоязычные заимствования в топонимной системе Покуття. Раскрываются причины их появления, дается характеристика словообразовательной структуры та семантики производных основ.

Ключевые слова: заимствование, колония, семантика, суффикс, топоним.

Summary

In the article German loanwords in the toponymic system of Pokuttya are considered. The reasons of their occurrence are revealed, the word-formative structure and semantics of generating stems are described.

Key words: loanwords, colony, semantics, suffix, toponym.

УДК 811.161.2'37321

Гаврилова Т. О, Денисенко З. М.
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

НАРОДНЕ ТЛУМАЧЕННЯ МІСЦЕВИХ ГІДРОНІМІВ ТА НАЗВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВОДОЙМАМИ (НА МАТЕРІАЛІ „СЛОВНИКА МІКРОТОПОНІМІЇ ЧЕРКАЩИНИ”)

Вітчизняна ономастика має вагомий науково-практичний доробок у вивченні найменувань водних реалій, але проблем у цій галузі ще чимало. Учені констатують той факт, що навіть найбільш досліджені в Україні антропоніми, гідроніми та ойконіми ще далекі від загальнодержавного охоплення, бо не в усіх регіонах вони зібрані, систематизовані й проаналізовані [7, с. 46]. Це ставить перед

ономатологами актуальні завдання й накреслює перспективи в наукових пошуках. Науковці наголошують на потребі вивчення передусім назв місцевих водних об'єктів, адже неописаною залишається „практично вся мікрогідронімія” [6, с. 96]. Аналізу регіональної гідронімії присвячено дослідження Г. А. Аркушина [10], С. О. Вербича [1], М. М. Габорака [2], І. М. Железняк [3, 9], О. П. Карпенко [4, 5], А. П. Корепанової [9], В. В. Лучика [6, 7], Л. Т. Масенко [8], М. М. Торчинського [12], О. М. Трубачова [13], В. П. Шульгача [14] та багатьох ін. Значна кількість найменувань водойм Черкащини стала об'єктом вивчення І. М. Железняк. Фрагментарно деякі місцеві гідроніми потрапляли у поле зору інших науковців. І все ж назви більшості протічних і стоячих водойм краю залишаються поза увагою дослідників. Зважаючи на це, ми здійснили спробу укладання „Словника мікротопонімії Черкащини” [11], де зібрано, звичайно, і місцеву гідронімію та подано народну інтерпретацію її походження. Цей словник та картотека онімів Черкаського краю стали джерелом фактажу пропонованої статті. Отже, предметом нашого розгляду є живомовне трактування назв водних об'єктів та пов'язаних із ними реалій (гребель, мостів, місць риболовлі, водопоїв тощо). Увагу народного тлумачення місцевих гідронімів уважаємо цілком виправданою й потрібною, оскільки творцем та носіями більшості з них були й залишаються місцеві жителі, часто саме з народних уст можна дізнатися про походження певної назви. Отже, іноді легенди й усномовне трактування мікротопонімів можуть мати наукову цінність, містити „раціональне зерно”.

Актуальність дослідження обґрунтовуємо такими чинниками: 1) більшість мікротопонімів (а отже, й мікрогідронімів) Черкащини ще потребує зібрання, лексикалізації та різноаспектного аналізу; 2) відходить старе покоління – знавець багатьох тополегенд та появи багатьох назв; 3) спустошуються села; 4) зникають чи зазнають перейменування певні географічні реалії тощо.

Гідроніми, як відомо, поліінформативні: „акумулюють необмежену лінгвальну та культурно-історичну інформацію” [7, с. 47]. Поряд з ойконімами їх вважають найдавнішим та найстійкішим шаром ономастики, тому вони мають історичну, етнографічну, географічну та мовознавчу цінність. Аналіз назв водойм потрібний і для розв'язання глобальних наукових проблем, наприклад, питання про праатьківщину

слов'ян, оскільки звернення до гідронімії є найбільш вірогідною лінгвістичною пам'яткою доісторичних часів слов'янства [6, с. 96]. Зібрання та дослідження найменувань водних об'єктів корисні й для наукових та практичних потреб окремих регіонів. Оскільки принципами йменування більшості водойм були їхні природні риси, то гідроніми можуть містити відомості про фізико-географічні ознаки краю в минулому й тепер. Назви пов'язаних із ними реалій (дамб, млинів, місць риболовлі, мочіння конопель тощо) можуть розповісти про господарську діяльність предків.

Оскільки об'єктом нашого дослідження стали й назви реалій, що зникли у зв'язку з будівництвом Кременчуцького водосховища, Канівської ГЕС, а також сіл, які „вмирають сьогодні”, – то фіксація цих онімів уможливить донесення їх до нащадків.

Як уже зазначено, гідроніми – прадавній клас онімів, вони не схильні до перейменувань, ніби „консервують” в етимонах раритетні явища. Отже, назви водойм – це вагоме джерело фактажу для вивчення історії мови.

Мікротопоніми та найменування пов'язаних із водоймами об'єктів є елементом певного мовного середовища, тому вони цінні для діалектологічних досліджень.

Ономастам вивчення гідронімії дає змогу глибше уявити засади усномовної номінації, з'ясувати етимологію багатьох ойконімів (зокрема тих, що виникли за суміжністю внаслідок трансономізації гідронімів) та інших мікротопонімів.

Усе вище сказане робить злободенним зібрання місцевої гідронімії та пов'язаних із нею назв і розгляд їх народної інтерпретації.

У статті репрезентовано живомовні тлумачення походження місцевих інтрагідронімів: потамонімів, лімнонімів, гелонімів, фонтікулонімів, путеонімів, а також інсулонімів, понтонімів, пляжонімів тощо.

Черкащина має багату, розгалужену й різнохарактерну систему водних об'єктів. Унаслідок дослідження визначено, що походження назв малих гідрооб'єктів пов'язане з апелятивною лексикою. Семантичний зв'язок між апелятивом і гідроосновою може бути як безпосереднім – сам об'єкт цілком реально відповідає лексичному значенню апелятива, так і опосередкованим – в основу номінації мікрооб'єкта покладено принцип близькості номінованого об'єкта до певної реалії. Важливим під час лексико-семантичного аналізу гідронімів є з'ясування можливої участі

того чи того апелятива в називанні географічного об'єкта. Майже всі гідрореалії мають власні назви-ономи або ж онімізовані географічні терміни. Багатство географічної номенклатури зумовлює те, що в гідронімії часто вказано не якусь ознаку об'єкта, а названо сам об'єкт, тобто апелятиви використані у функції гідронімів без будь-яких словотвірних змін, напр.: *Джерело, Болото, Брід, Калюжа, Колодязь, Копанка, Криничка, Криниця, Лиман, Мочар, Озеро, Потік, Став* тощо. Особливу групу творять гідроніми, які походять від орографічної термінології. У більшості назв географічні терміни, які позначають орографічні об'єкти, вказують на елементи рельєфу досліджуваної території, напр.: *Берег, Гребля, Жолоб, Канава, Кар'єр, Корито, Міст, Фоса* тощо.

Найменування гідрооб'єктів різні за часом появи – від праслов'янського періоду до наших днів. Щодо мовної належності – питоми та запозичені. Основу гідронімії Черкаського краю становлять номінації слов'янського походження. Більшість гідронімів мають прозору етимологію, є досить пізніми утвореннями на ґрунті української мови. Вони відображають основні лексичні особливості сучасної української мови. Однак є утворення запозичені.

Назви більшості великих чи загальновідомих водних реалій мають наукові пояснення, мікрогідроніми ще потребують його.

Засадами йменування місцевих водойм були:

1) конфігурація, напр.: став *Корито* (с. Бирлівка, Драб.): [Ко|рито]: [х|ворма та|ка / |точ|но ко|рито / ше й ниви|личкий //]; болото *Бабине Черво* (сміт Вільшана, Гор.): [Ба|бине Ч|ериво]: [бо с|хоже на ви|ликий |ба|бин жи|в'іт // там і жи|рило біє / на |н'ого так |само |кажут' //]; став *Штани* (с. Вербувата, Христ.): [Шта|ни]: [|ма|є дв'і за|токи / ну й|ак чо|ло|в'іч'і и|та|ни / ко|ли з|л'аниш с|периду //]; пляж *Вила* (р. Тясмин, м. Сміла): [Ви|ла]: [|це |м'ісце / де с|ход'ац':а рука|ви |р'іч|ки і |робл'ац':а та|к'і |н'іби |вила //]; річка *Крива* (с. Мойсинці (загоплене), Чорн.): [Кри|ва]: [|во|на та|ка° пок|ручина і навис |н'і розл'и|ва°л'ас'а к|риво / і ту|ди / і с'у|ди //]; озеро *Кругле* (с. Руська Поляна, Черк.): [К|ругле]: [|во|но к|ругле бу|ло // йо|го вже ні|ма / |висохло / бо торхв за|брали //];

2) розмір, ступінь глибини, напр.: озеро *Велике* (Хвильово-Сорочин, Зол.): [Ви|лике]: [|во|но |са|ме най|б'і|л'ше у нас //]; став *Великий* (Водяне, Шпол.): [Ви|ликий]: [|бо в'ін з у|сих |са|мий ви|ликий ста|вок //]; став

Глибоке (с. Балаклея, Сміл.): [Гли|боке]: [ста|вок |сил'но гли|бокий / то|го і Гли|боке //]; став *Малий* (сміт Лисянка): [Ма|лий]: [бо ма|лий за |розм іром//]; став *Маленький* (с. Дмитрушки, Ум.): [Ма|лен'кий]: [з |ц'ого став|ка почи|най|ц'а |друга |з ілка став|к'ів // це |перший / ма|лен'кий / бо та|кий в ін //]; пляж *Мілке* (с. Чубівка, Черк.): М'і|лке]: [там м'і|лко на |Т'асмин'і / і п'і|соч'ок //].

Зафіксовано назви, мотивовані поєднанням значень форми й розміру, напр.: берег *Великий Круглик* (с. Самгородок, Сміл.): [Ве|ликий К|руглик]: [бо к|руглий і ви|ликий / б'і|л'а са|мой во|ди //];

3) місце, характер або порядок розташування, напр.: місце водопою *Лугівка* (с. Суботів, Чиг.): [Лу|г'івка]: [ко|лис' |коло |первого став|ка був ви|ликий луг / а на лу|гу була |копано|ч'ка / де пи|ли ко|рови / то те м'і|сце і наз|вали Лу|г'івка //]; *Верхній став, Нижній став* (с. Балаклея, Сміл.): [Ве|рхн'ій], [Ни|жн'ій]: [став|к'ів там два / то|го о|дин наз|вай|ут' |Ве|рхн'ій / а |другий |Ни|жн'ій / а |Ве|рхн'ій і |Ни|жн'ій то|го / шо о|дин ли|жит' |ви|щ'е / а |другий |ни|ж'ч'е //]; *Перший і Другий ставки* (с. Кавунівка, Шпол.): [Пе|рший], [Д|ругий]: [у нас три став|ки / цей / шо бл|иж'ч'е / то |каж|ут' на н'о |Пе|рший / а |дал'і |Д|ругий //];

4) час виникнення, напр.: *Новий міст* (м. Корсунь-Шевченківський): [Но|вий]: [йо|го пост|рой|ли ни так дав|но //]; *Новий став* (с. Княжа, Звен.): [Но|вий]: [то|му шч'о йо|го к'і|л'ка ра|з'ів об|нов'я|ли //]; *Старе озеро* (с. Юрківка Звен.): [Ста|ре]: [каж|ут' Ста|ре / бо во|но |дуже давн'е // хоч' ко|лис' во|но ви|лике і гли|боке бу|ло / та |зараз ни|ма / ви|сохло //]; *озеро Старик* (с. Домантове, Зол.): [Ста|рик]: [бо це |озиро |дуже давн'е // про н'о|го ше |наш'і п'ра|д'іди роз'казувал'и / шо |рибу там л'о|вил'и //]; *бід Старе Водопільце* (р. Фоса, с. Старосілля, Гор.): [Ста|ре Во|доп'і|л'це]: [помн'у / ка|зали так // во|но бу|ло на р'ічц'і: і і |дуже давн'е // там пи|рий|ж:али |чериз р'іч'ку і худ|оба пи|ла во|ду //] тощо;

5) характер води (колір, ступінь прозорості, смак, ступінь чистоти, температура тощо), течії, звучання: *Біла криниця* (м. Городище): [Б'і|ла]: [бо в н'ій на д'н'і б'і|ла г|лина / за пи|реказами / ко|лис' во|на сто|яла |коло монасти|р'а // во|да була в н'ій пос'в'ачина / каж|ут' / ц'і|л'ушч'а //]; *озеро Біле* (заст.) (с. Білозір'я, Черк.): [Б'і|ле]: [йе ли|генда / шч'о тут / де си|ло / бу|ло |дуже кра|с'іве |озиро / все б'і|ле / бо бу|ло вк|рите л'і|л'іями б'і|лими й ви|ликими //]; *річка Білка* (с. Тубільці, Черк.): [Б'і|лка]: [це ни|вил'ич'ка р'ічч'ка / при|тока В'і|л'шанки / вис|ноюу

повновода / а л'ітом висихає // Білка / бо бириги їїї з білого піску //; пляж Білка (р. Рось, с. Хмільна, Кан.): [Білка]: [нісок там дуже білий / чириз це і Білка //]; озеро Жовтеньке (с. Руська Поляна, Черк.): [Жовтен'ке]: [бо вода в н'ому була жовта //]; озеро Зелене (с. Руська Поляна, Черк.): [Зилене]: [бо там було багато р'аски / а вона ж зилена //]; острів Зелений (м. Черкаси): [Зилений]: [в'ін находиц':а на Дн'іпр'і навпроти Спорт'охоти // а Зилений / бо вес' зар'іс вирболозом й очиретом //]; річка Красноставка (с. Іваньки, Ман.): [Красноставка]: [там просто знаходиц':а родовище чирвоної гліни / нав'іт' бириги р'ічки глінист'і / чериз те вода чирвона / мутна //]; річка Чорна (с. Білозір'я, Черк.): [Чорна]: [бо тут дуже холодна вода / а дно чорне // коліс' вона була глібока / і багато л'удей в н'ій втопилос'а //]; річка Синюха (м. Тальне): [Син'уха]: [йак дивитис'а зда'а / то вода в н'ій син'а / чиста //]; річка Сріблянка (с. Балаклея, Сміл.): [Ср'ібл'анка]: [р'ічка називаєц':а так за кол'ором сиребр'аной / тойіс'т' чистойі води / й'ака в н'ій коліс' була // ну зараз вода у н'ій гет' ни'чиста //]; річка Нетеча (с. Хвильово-Сорочин, Зол.): [Нитеч'а]: [кол'іс' це бул'а повновода р'ічка / пот'ім стал'а пирисихат' / то їїї й назвал'и Нитеч'а / то'го / шо ни тич'е //]; озеро Бучатик (с. Домантове, Зол.): [Буч'атик]: [йо'го так назвал'и / бо / мабут' / ч'ериз те / шо там багато в озир'і і водоворот'ів / і вода кругом них бур'чит' / шумит' / туди може зат'аг'ти //]; річка Бушинка (с. Москаленки, Чорн.): [Бушинка]: [сил'но бушувал'а там вода° //]; став Гарячка (м. Городище): [Гар'ач'ка]: [в'ін коло сахарного заводу / вода в н'ому завжди була гар'ач'а / бо їїї зливали із заводу //]; річка Громова (смт Лисянка): [Громова]: [вона ран'іше була дуже бистра / бур'лива / аж грим'іла / то назвали Громова //]; джерело Дзюркало (с. Мельники, Чиг.): [З'уркало]: [бо вода з'ур'чит' //]; озеро Пукало (с. Москаленки, Чорн.): [Пукал'о]: [та'ом шос' бул'кає / пукає //]; річка Ревуха (с. Свинарка, смт Бабанка, Ум.): [Ривуха]: [розказуйут' старожили / шо ран'іше на р'іц':і були пороги / то'го вона рив'іла // то'го й прозвали Ривуха // а тил'пер вона вже м'ілка // тил'пер кажут' / р'ічка Ривуха / бо'лота по вуха //]; берег Ревуче (с. Домантове, Зол.): [Ривуч'е]: [бо тут / кол'о вод'аного мліна / дуже рив'іла вода //]; струмок Сухий (м. Канів): [Сухий]: [дав'но / дав'но в'ін був повноводим / а тил'пер пирисох / то'го кажут' Сухий //]; озера Холодні (с. Вознесенське, Зол.):

[Хол'од'н'і]: [о'там / за си'л'ом / у йа'ру / бу'л'и кол'ис' о'зера / там у них во'да вс'і'гда хо'л'одна // бу'л'о / йа ше па'ца'ном б'ігав ту'ди с' тиквою / шо'б наб'рат' ко'са'р'ам во'ди хо'л'одной //];

6) особливості дна, напр.: озеро Кам'яне (с. Мельники, Чиг.): [Кам'я'не]: [бо в н'ому дно ка'м'ін:е //]; став Корячковий (с. Білозір'я, Черк.): [Кор'ач'ковий]: [бо бу'ло в н'ому ба'гато кор'ч'ів //]; став Корінний (Журавка, Шпол.): [Кор'ін:ий]: [бо дно все вс'телине ко'р'ін':ам ди'рев //]; озеро Піскувате (с. Руська Поляна, Черк.): [П'іску'вате]: [на 'ц'ому м'іс'ц'і ко'лис' бу'ло о'зиро // зара'з од'на йа'ма / за'сипана п'іс'ком // висо'хло / зовс'ім //]; струмок Рудка (притока (сmt Стеблів, К-Шевч.): [Рудка]: [на'з'ву пов'іа'зуйут' із рудим г'рун'том / де би'ре по'ч'аток цей стру'мок //];

7) особливості флори, напр.: озеро Березове (с. Руська Поляна, Черк.): [Би'резове]: [нав'коло рос'те ба'гато би'р'із / ч'ериз це і о'зиро на'з'вали так //]; Берестків став (Берестки) (с. Моринці, Звен.: [Бирист'к'ів], [Бирист'ки]: [о'там б'і'ла бирист'к'ів / йа'кими обса'дили ста'вок / вишч'е / там та'кий ста'вок ко'лис' бу'в / Бирист'к'ів йо'го на'з'ивали а'бо Бирист'ки //]; річка Кропивка (с. Хрущівка, Зол.): [Кро'пивка]: [си'л'о на'ше сто'їт' на р'іч'і: Кро'пивка / ка'ж'ут' Кро'пивка / то'го шо кро'п'ива на б'ериз'і пов'но //]; озера Купенчасті (с. Матусів, Шпол.): [Купин'ч'ас'т'і]: [на о'зир'і ба'гато купини //]; болото Моховате (Мохувате) (заст.) (с. Мойсинці (загоплене), Чорн.): [Мохо'ва'те], [Мухо'ва'те]: [бо во'но д'уже зи'л'ене / на'ч'е мо'хом вк'рите //]; озеро Оріхове (с. Домантове, Зол.): [Ор'іхове]: а) [там кру'гом н'ого л'іш'ч'ини бу'л'о ба'гато / хо'дил'и ту'ди по ор'іхи //]; б) [там ба'гато вод'а'них ор'іх'ів //]; озеро Осока (с. Руська Поляна, Черк.): [Осо'ка]: [у л'іс'і йе два о'зерц'а / м'іж йа'кими бу'в бири'жок / на н'ому рос'ло ба'гато з'елин'і / о'собин:о осо'ки // ра'н'іше о'зиро бу'ло ч'исте / а' зара'з д'уже зарос'ло тра'вою / осо'кою / то'му й на'з'вали Осо'ка //]; кладка Очеретенка (с. Богодухівка, Чорн.): [Очири'тенка]: [бо во'на в оч'ирет'і //];

8) особливості фауни, напр.: Гусиновий берег (с. Боровиця, Чиг.): [Гу'синовий]: [там гу'си па'суц':а //]; брід Жабисте (с. Старосілля, Гор.): [Жабисте]: [в'ін на р'іч'і: // там м'ілко / во'да теп'ла / бо про'гр'і'вайе'ц':а сон'цем / і там д'уже ба'гато во'диц':а жа'б //]; болото Жаблюки (Гинівка, Жашк.): [Жабл'у'ки]: [там ба'гато жа'б // ох і кра'кайт' во'ни //]; Зміїні острови (м. Канів): [Зм'і'їн'і]: [на них ба'гато з'м'і'їв ра'н'іше во'дилос' //]; місце риболовлі Карасяче (с. Суботів, Чиг.): [Кара'с'ач'е]: [там та'к'і

вилл'ч'ез'н'і кара'с'і ло'вили'с'а //]; озеро Лисичка (с.мт Драбів): [Л'и'сич'ка]: [кажу'т' / с'у'ди л'и'сич'і зб'ігал'ис' тит'воду з'озира //]; річка Мідянка (Медянка) (с. Балаклея, Сміл.): [М'ід'анка], [Мид'анка]: [в н'ій ба'гато водо'ц'а зм'ій м'ід'анок //]; озеро Шуче (с. Юрківка, Звен.): [Шч'уч'е]: [там х'лопц'і вс'іг'да шч'ук ло'вили //];

9) природні ознаки, напр., річка Гниловід (с. Хмільна Кан.): [Гнило'в'ід]: [йак іш'ли вилл'ч'і дош'ч'і / р'іч'ка ви'носи'а із й'ару ба'гато г'лини / кам'ін'а / кор'ч'і вс'ак'і / с'мі'т'а / да'же до'хлих тварин і н'тах'ів / це все вит'і'кало на луг / гни'ло / смир'д'іло //]; брід Перекалка (заст.) (р. Фоса, с. Старосілля, Гор.): [Пири'калка]: [йо'го в'же дав'но ни'ма / бо й р'іч'ка пош'ти висохла // а називали / кажут' / колл'с' так / то'му шо в'ін був посто'ян:о скала'мучиний / г'р'азний //]; озеро Перерване (м. Шпола): [Пир'ерване]: [ко'ли з'верху ди'втит'с' / то там ба'гато о'зериц' / да'єйак'і ви'копували // то так нач'е о'зиро по'д'ілине / п'і'рерване //]; річка Поволожжя (с. В'язівка, Гор.): [Поволож'я]: [бо в'ід вологий //]; став Смердючий (с. Вербувата, Христ.): [Смир'д'учий]: [л'і'том і вис'но'ю ду'же смир'дит //];

10) указують на топографічні особливості, зокрема характер берегів, напр.: став Красний (м. Шпола): [Красний]: [ко'ли цей ста'вок т'і'л'ки зби'ралис'а р'ити / во'круг н'ого пок'лали к'расний гра'н'іт / то'му і с'тали л'уди гово'рити К'расний ста'вок //]; місце риболовлі Піщане (р. Тясмин, с. Чубівка, Черк.): [П'іш'чане]: [там б'ериг п'іш'ч'аний і ку'пац'а г'арно / то риба'ки в основ'ному си'д'ат' //]; річка Широкий Беріг (с. В'язівка, Гор.): [Широкий Беріг]: [б'ериг був ду'же ши'рокий //].

У нашому матеріалі засвідчено гідрооб'єкти, назви яких зорієнтовують на їхнє розташування відносно інших природних або збудованих людьми об'єктів: водопій *За Очеретами* (с. Придніпровське, Чорн.), *На Греблі* (с. Бирлівка, Драб.), гребля *У Вербах* (с. Мойсинці, Чорн.), криничка *У Клину* (с. Моринці, Звен.), ставки *На курятнику* (с. Білозір'я, Черк.), *На острові* (с. Білозір'я, Черк.), *Коло Млина* (с. Спецівка, Звен.), місце риболовлі *Коло пенька* (с. Суботів, Чиг.), місток *Коло Старої лавки* (с. Хмільна, Кан.) тощо.

Серед інших відапелятивних гідронімів вирізняємо найменування гідрооб'єктів, які містять вказівку на територіальну належність об'єкта, напр.: став *Заводський* (м. Монастирище): [За'воц'кий]: [бо в'ін на'ходиц'а б'іл'а хварма'цив'тичного за'воду //]; озеро *Лісове* (с. Суботів,

Чиг.): [Л'ісо́ве]: [бо в л'іс'і //]; джерело *Монастирське* (с. Мельники, Чиг.): [Монастир'ке]: [бо на'ходиц':а 'коло Мот'рониного монастир'а //]; став *Цвинтарський* (с. Дмитрушки, Ум.): [Ц'винтар'кий]: [цей б'іл'а ц'винтара //]; став *Центральний* (с. В'язівок, Гор.): [Цин'трал'ний]: [в'ін на'ходиц':а в 'центр'і сила //]; криниця *Церковна* (с. Великі Канівці, Чорн.): [Цир'ковна]: [на Во'дохришч'а 'кол'о 'ней'с' в'а'т'ат' 'воду //]; та назви, мотивовані етнонімами напр.: річка *Бендерка* (с. Іваньки, Ман.): [Бин'дерка]: [ко'лис' дав'но тут с'тали 'жити л'уди дес' аж із 'Западної //], болото *Татарське* (м. Канів): [Та'тар'ке]: [йак бу'ла мон'голта'тар'ка на'вала / там сто'йав та'тар'кий 'таб'ір / йо'го бу'ло роз'ромлино і шч'едро про'лило та'тар'ку кров / п'іс'л'а 'ц'ого тут 'виникло бо'лото / йа'ке народ наз'вав Та'тар'ким //]; пляж *Циганський* (с. Суботів, Чиг.): [Ци'ган'с'кий]: [Ци'ган'с'кий / бо там ус'ігда жи'ли ци'гани / то там і ку'палис'а / й с'т'і'рали //] тощо.

Рідше трапляються утворення за суміжністю, напр.: став *Водокачка* (с. Поташ, Ман.): [Водо'качка]: [коло 'н'ого 'є водо'на'порна 'башн'а / з 'я'кої пода'ють у сила 'воду //]; гребля *Бондарівська* (с. Петропавлівка, Гор.): [Бонда'р'івс'ка]: [ста'вок Бонда'р'івс'кий / то й г'ребл'а Бонда'р'івс'ка //]; джерело *Дукове* (м. Городище): [Ду'кове]: [во'но б'і'жит' в 'Дуковому урочишч'і //]; джерело *В Чорнобривці* (с. Мельники, Чиг.): [В Ч'орнобривц'і]: [бо во'но в урочишч'і Ч'орнобривка //] тощо.

Стосовно появи гідронімів за суміжністю зауважимо, що, на противагу найменуванням великих водойм, які були мотиваторами ойконімів та інших об'єктів, у мікротопонімії частіше спостерігаємо зворотній мотиваційний процес – появу гідроніма від назви населеного пункту, напр.: річки *Балаклея*, *Виграївка*, *Вільшанка*, *Жаботянка*, *Ірклійка*, *Канівка*, *Луб'янка*, *Княжанка*, *Моринчанка*, *Товстянка*, *Топилянка*, *Уманка*, *Шполка*, *Золотоношка*, місце риболовлі *Хомутець* → села *Балаклея* (Сміл.), *Виграїв* (К-Шевч.); смт *Вільшана* (Гор.); *Жаботин* (Кам.), *Ірклійв* (Чор.), *Лубенці* (Кам.), *Княжа* (Звен.), *Моринці* (Звен.), *Товста* (Гор.), *Топильна* (Шпол.), село (затоплене) *Хомутець* (Черк.), міста *Золотоноша*, *Канів*, *Умань*, *Шпола* тощо.

Назви криниць, деяких ставків, копанок мають здебільшого відантропонімне походження, напр.: став *Бондарівський* (с. Петропавлівка, Гор.), озеро *Миськова Ковбаня* (с. Москаленки, Чорн.),

Миронова криничка (с. Чорна Кам'янка, Ман.), Харсонцева криниця (с. Гордашівка, Тал.), Йохимів колодязь (с. Підставки, Зол.) тощо.

З іменами будівничих чи власників пов'язані найменування й більшості гребель, мостів, кладок, млинів, місць водопою худоби, рибальських угідь тощо.

Відомо, що наукове тлумачення оніма передбачає нерідко наявність кількох чи й багатьох версій. Це ж саме спостерігаємо й у народному поясненні появи назви. Так, гідронім *Боровиця* (сmt Стеблів, К-Шевч.) має такі тлумачення: [Боровиц'а]: а) [з *тиреказу* / *його записав шч'є Гван Ни'ч уйливиц'кий* / *в'ідомо* / *шч'о р'іч ку Боровиц'у* / *це ти'пер при'тока Рос'і* / *і Хо'робру наз'вав Йарос'лав* *Мудрий на ч'ес'т' хороброї бород'би його дру'жини проти войовничих пичин'іг'ів* //]; б) [бо тик'ла колис' із густого бору //]; в) [бо нимов боро'нилас'а в'ід ч'огос' / так шум'іла //]; річка *Рось* (с. Стеблів, К-Шевч.): [Рос']: а) [назва р'іч'ки / по'ходить / за тиреказами / в'ід ни'нашого слова ур'сус / шо з'начит' вид'м'ід' / може / шч'о тут вид'мед'і колис' жили // а шч'є ран'іш ц'а р'іч'ка називалас'а Рус' //]; б) [іс'торики т'верд'ат' про те / шч'о назва першоїі дир'жави слов'ян Рус' по'ходила в'ід назви р'іч'ки Рос' / або Рус' // з по'йавою назви Виликорос'іа Рус' було тирійми'новано на Малу Рус' / Мало'рос'іа // отож наша Україна Рус' першою була удо'стойна но'сити по'чесну назву славетноїі праслов'ян'с'коїі р'іч'ки Рос'і // сус'ід'ніі дир'жави Рос'іа й Б'еларус' / а також Чир'вона Рус' і е'т'ніч'не об'єднан':а Кийів'с'ка Рус' / Чир'кас'ка Рус' / Корсун'с'ка Рус' та ін'ш'і майут' теж завд'ачувати в'ішч'ій Рос'і за сво'є іс'торич'не по'хо'жин':а //].

Деякі найменування в народній інтерпретації ґрунтуються на співзвучності, напр.: криниця *Гадало* (с. Ташлик, Сміл.), річки *Супій* (с. Піщане, Зол.), *Тясмин* (м. Сміла), *Тічка* (с. Білозір'я, Черк.), *Хнюкалів* брід, (с. Домантове, Зол.). Спостережено водночас усномовну трансформацію слів, зокрема перестановку складів, напр.: став *Макортетик* (с. Вереміївка, Чорн.), озера *Купліваторне* (с. Сигнаївка, Шпол.), *Калавурня* (с. Руська Поляна, Черк.), криниця *Камплиця* (с. Руська Поляна, Черк.) тощо.

Що ж до словотворення досліджуваних онімів, то превалюють лексико-семантичний спосіб – топонімізація (мочар – *Мочар*; журавель – *Журавель*); трансономізація (кафе „Марина” – пляж *Марина*, ресторан „Робінзон” – пляж *Робінзон*); морфологічний (суфіксація: річки

Кропивка, Кропив'янка, Мокричка, Ревуха, болото Ромашківське, ставки Оверкове, Морин, кладка Очеретенка, джерело Точій; рідше префіксація: став Залісянський, озеро Просеред, префіксально-суфіксальний: річка Поволожжся, став Заводянка), морфолого-синтаксичний (субстантивация: пляж Біленьке став, Глибоке, берег Ревуче та ін.

Щодо структури аналізованих мікротопонімів, то спостерігаємо одної кількоаслівні назви (став *Байкал* (с. Худяки, Черк.), річка *Моргунянка* (смт Вільшана, Гор.), озеро *Чеховка* (с. Домантове, Зол.); став *Нижній Залпанський* (с. Сердюківка, Сміл.), копанка *Попова сажалка* (с. Сигнаївка, Шпол.); місце риболовлі *Пудова Яма* (с. Хмільна, Кан.); *Свята* річки *Тихі Верби* (с. Журавка, Гор.), *Суха Згар* (с. Вознесенське, Зол.); *Криниця* (с. Жаботин, Кам.); *Три криниці* (с. Суботів, Чиг.); багатослівні (*Криниця у березі на городі у Матвіївських, Криниця у Миколи Забіли на городі* (с. Перервинці, Драб); серед двослівних типовими для живомовного топонімікону є прийменникові конструкції (струмок *На Камінцях* (с. Білозір'я, Черк.), пляжі *На Риббригаді* (с. Тіньки, Чиг.), *На Ямі* (с. Хмільна, Кан.), *На Янталці* (м. Корсунь-Шевченківський), *Під Скубаєвим* (м. Черкаси.), місця зимової риболовлі на р. Дніпро м. Черкаси – *На Красне* (затоплене село), *На Космаху* (затоплена притока Дніпра). Зафіксовано й реченнєві назви на зразок став *Той, що на Андронівці* (с. Івківці, Чиг.)

Назва головної водної артерії Черкащини – *Дніпра* – не має народного пояснення. І це закономірно, оскільки, по-перше, гідронім дуже давній; по-друге, етимологія його у слов'янській ономастиці „затемнена” („непрозора”); по-третє, не асоціює в пересічних носіїв місцевих говірок із якимось відомим словом. Зауважимо, що етимологію назви неоднозначно потрактовано у слов'янській ономастиці: „дискусії ведуться стосовно походження таких відомих в Європі гідронімів, як ... Дніпро, Дунай..., які стали символами слов'янських народів і широко оспівані в їхньому фольклорі” [7, с. 47]. Поетичний синонім до гідроніма *Дніпро* – *Славута* – маловживаний у живому мовленні. Ті самі інформатори, яким він був відомий, пов'язують його з лексемою *слава* й пояснюють його появу з героїчним минулим українського, російського й білоруського народів (починаючи від монголо-татарської навали й до подій Великої Вітчизняної війни – форсування Дніпра радянськими військами).

Отже, народне тлумачення місцевої гідронімії цікаве, часто потрібне для наукових розвідок. Перспективним вважаємо подальше збирання назв інших водних реалій Черкащини та їх усномовної інтерпретації.

Список умовних скорочень назв районів

Драб. – Дрaбівський, *Гор.* – Городищенський, *Жак.* – Жашківський, *Звен.* – Звенигородський, *Зол.* – Золотоніський, *Кам.* – Кам'янський, *Кан.* – Канівський, *К-Шевч.* – Корсунь-Шевченківський, *Ман.* – Маньківський, *Сміл.* – Смілянський, *Тал.* – Тальнівський, *Ум.* – Уманський, *Христ.* – Христинівський, *Черк.* – Черкаський, *Чорн.* – Чорнобаївський, *Чиг.* – Чигиринський, *Шпол.* – Шполянський.

Список використаної літератури

1. Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра : етимологічний словник-довідник / С. О. Вербич. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2007. – 120 с.

2. Габорак М. М. Гідронімія Івано-Франківщини : словник-довідник / М. М. Габорак. – Снятин : ПрутПринт, 2003. – 284 с.

3. Железняк І. М. Рось і етнолінвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя / І. М. Железняк. – К. : Наукова думка, 1987. – 204 с.

4. Карпенко О. П. Гідронімікон Полісся / О. П. Карпенко. – К. : Кий, 2003. – 317 с.

5. Карпенко О. П. Зі спостережень над поліською мікрогідронімією: слов'янські гелоніми / О. П. Карпенко // Наукові записки. Серія : Мовознавство. Ч. 1. – Тернопіль, 2003. – С. 96 – 99.

6. Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лучик. – Кіровоград : РВГ ІЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1996. – 235 с.

7. Лучик В. Стан і перспективи української ономастики в загальнослов'янському контексті / В. Лучик // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354 – 355. Слов'янська філологія. – С. 45 – 49.

8. Масенко Л. Т. Гідронімія Східного Поділля / Л. П. Масенко. – К. : Наукова думка, 1979. – 102 с.

9. Словник гідронімів України / укл. І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. – К. : Наукова думка, 1979. – 781 с.

10. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. – Т. 1. / упоряд. Г. А. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2006. – 408 с.

11. Словник мікротопонімії Черкащини / укладачі : Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2010. – 494 с.

12. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура гідронімії як складник української ономастичної терміносистеми / М. М. Торчинський // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С. 184 – 188.

13. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины : Словообразование, этимология, этническая интерпретация / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1968. – 290 с.

14. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К. : Ін-т укр. мови НАНУ, 1998, – 368 с.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню місцевої гідронімії на матеріалі „Словника мікротопонімії Черкащини”. У ній висвітлено живомовне тлумачення назв водних об'єктів та пов'язаних із ними реалій.

Ключові слова: *онім, мікротопонім, гідронім, апелютив, антропонім, народна етимологія.*

Аннотация

Статья посвящена исследованию местной гидронимии на материале „Словаря микропонимии Черкасщины”. Она раскрывает народное толкование названий водных объектов и связанных с ними реалий.

Ключевые слова: *оним, микропоним, гидроним, апелютив, антропоним, народная этимология.*

Summary

The article is devoted to the local hydronym research based on „Cherkasy region's Microtoponymy Dictionary”. It highlights the national interpretation of names of the water bodies and real facts connected with them.

Key words: *onym, microtoponym, hydronym, appellative, anthroponomy. national interpretation.*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ОСНОВА ОЙКОНІМІЇ КІРОВОГРАДЩИНИ

Одним із найважливіших аспектів сучасної лінгвістики є дослідження механізмів номінації, тобто процесів закріплення мовних знаків за відповідними денотатами. Цей процес зумовлений історичними, політичними, культурними факторами, особливостями мовної структури, набором дериваційних моделей та мотиваційними засобами творення нових власних назв.

Проблема ґрунтовного дослідження закономірностей формування та розвитку ойконімії певної території як системи сьогодні є одним із найактуальніших завдань сучасного мовознавства. Написано чимало досліджень, присвячених теоретичним аспектам походження назв населених пунктів: „Введение в топонимику” В. А. Никонова, „Очерки топонимики” Е. М. Мурзаєва, „Общая топонимика” В. А. Жучкевича, „Топонимы в составе лексической системы языка” В. Д. Беленької та ін. Вивченням української топонімії та ойконімії займалися багато вчених: О. М. Трубачов, Ю. О. Карпенко, К. К. Цілуйко, Л. Л. Гумецька, Д. Г. Бучко, І. М. Железняк, О. С. Стрижак, Є. С. Отін, В. П. Шульгач, М. Л. Худаш, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш, Є. М. Черняхівська та ін.

Звичайно, ойконімія будь-якої території не є сталою і постійно зазнає змін. Це пояснюється тим, що процес іменування є імпліцитною властивістю народної свідомості та має чітко обґрунтовану мотивацію, зумовлену як власними утилітарними потребами, так і особливостями історичної епохи. Для тимчасових поселенців визначальною була насамперед орієнтація на місцевості, для землевласників феодальної доби – посесивно-релятивний характер називання населених пунктів, у соціалістичну епоху творення назв пов’язували із будуванням соціалізму тощо. Тому структура ойконімів включає компоненти, які свідчать про те, хто заселяв територію, хто був власником поселення, чим займалися його жителі, яка природа їх оточувала, яке практичне значення мав

населений пункт. Це лексико-семантичне поле назв населених пунктів і називають ойконімним простором.

Ойконімія сучасної Кіровоградщини охоплює назви 1049 зареєстрованих населених пунктів із різною компонентною наповненістю. Актуальним завданням цієї статті є з'ясування у відсотковому співвідношенні лексико-семантичної бази назв населених пунктів Кіровоградської області та ступеня поширеності різнотипних твірних основ. Це дасть можливість схарактеризувати основні та факультативні мотиваційні зв'язки між назвами населених пунктів та позамовною дійсністю.

Найпоширенішим в ойконімії Кіровоградської області є посесивно-релятивний тип номінації (37 %). Пояснюється це не стільки характером названих об'єктів, скільки тим, що більшість ойконімів виникла в такий історичний період, коли визначальною була ознака „кому належить” чи „стосовно кого виник”. Тому майже всі вони названі або в честь засновників та власників поселень, або відносно тих осіб, які мали інший стосунок стосовно населених пунктів.

Переважає більшість відіменних ойконімів посесивно-релятивного типу має прозору етимологію, наприклад: *Андріївка* (4), *Ганнівка* (6), *Іванівка* (10), *Йосипівка* (4), *Катеринівка* (3), *Костянтинівка* (8), *Мар'ївка* (5), *Мар'янівка* (8), *Олександрівка* (9), *Олексіївка* (6), *Степанівка* (4). Не викликає сумнівів посесивно-релятивна мотивація і в багатьох інших назвах поселень: *Бредіхине* (Бобр.), *Сорочанове* (Бобр.), *Калмазове* (Вільш.), *Перчунове* (Добр.), *Лутківка* (МлВ.), *Бірзулове* (Новомирг.), *Фурманівка* (Новоукр.), *Хайнівка* (Ол.-івськ.) тощо.

Проте є ойконіми, посесивність яких неможливо довести без дослідження історичних джерел. Розглянемо лиш окремі з них:

- *Розтічєве* (Бобр.) – *Ристичевка* (СНМ, с. 234), *Ристичева* (К1883), *Ристичевка-источная* (ТВТК), хут. *Христича* (ТКХГ);

- *Гордінівка* (Дол.) – *Гординовка* (СНМ, с. 110), *Х. Гардинскихъ* (КР), *Гардинавка* (ТВТК);

- *Васине* (Гайв.) – *Васина* (*Вассина*, *Вейсова*) (СНМ, с. 74), *Васина* (КР), *Вейсова* (ТВТК);

- *Долінівка* (Гайв.) – *Долиновка* (*Долиновка*) (СНМ, с. 256), *Долиновка* (К1883; ТВТК);

- *Зелене* (Комп.) – *Зеленая* (СНМ, с. 235), *Зеленовка* (К1883), *Александровка (Зеленаго)* (ТВТК);

- *Золотніцьке* (Гайв.) – *Александровка II (Золотницькаго)* д. (СНМ, 255);

- *Комишієве* (Новомирг.) – *Комишева (Левинова)* д. (СНМ, с. 259), *Комишево* (К1883), *Комишева* (ТВТК);

- *Мальчівське* (Уст.) – *Мальчевскаго* (СНМ, с. 287; К1883), *Сагайдачекъ (Мальчевскаго)* (ТВТК) тощо.

Лише 2,4 % ойконімів посесивно-релятивного типу розподілено за іншими групами:

- родові: *Липняги* (Голов.), *Трояні* (Добр.), *Гулівичі* (Ол.-ійськ.), *Федірки* (Світл.) та ін.;

- відетнонімі: *Молдівка* (Голов.), *Українка* (Кіров.), *Крїмки* (Ол.-івськ.);

- службові: *Ковалівка* (Голов, МлВ., Новоукр.), *Понівка* (Добр., Кіров., Онуфр.), *Капітанка* (Голов.) та ін.

Ойконіми локативного типу кількісно поступаються посесивно-релятивним і становлять 23,2 %. Більшість із них утворена шляхом трансномізації, тобто внаслідок переходу слів із одного класу пропріальної лексики в інший.

За характером номінації ойконіми локативного типу різноманітні. У їхній структурі можуть зберігатися як місцеві власні назви, так і загальноживані слова. При цьому варто зазначити, що в топонімії переносяться не поняття, а лише назви. За цієї умови ойконіми наповнюються новим змістом, а їхні подальші зміни відбуваються за власне ойконімічними правилами словотворення.

Найтісніший зв'язок (8,2 %) зберігається з назвами місцевих водних об'єктів. Принципи номінації в системі ойконімів та гідронімів встановлюються на основі лексичної опозиції. Як наслідок, між однойменними словами можуть виникати омонімічні, паронімічні та синонімічні відношення.

Характерною для ойконімів Кіровоградщини є топонімічна метонімія, коли структура ойконіма абсолютно збігається зі структурою назв водних об'єктів (5,7 %): *Аджамка* (Кіров.), *Березівка* (Дол., Ол.-ійськ., Уст.), *Верблюжка* (Новг.), *Зелене* (Петр.), *Кагарлік* (Новоарх.), *Оситна* (Новомирг.), *Синюха* (Новоарх.) тощо. Інколи при творенні відгідронімних назв населених пунктів спостерігається морфологічний

спосіб творення (1,5 %): *с. Бовтишка* (Ол.- івськ.) – від *р. Бовтиці*, *с. Інгульське* (Уст.) – від *р. Інгул*, *с. Синицівка* (Ульян.) – від *р. Синиця*, *с. Шутеньке* (Новоукр.) – від *р. Шута* тощо. Зрідка (1 %) трапляється пряма та опосередкована онімізація у поєднанні з прикметником: *Вершино-Кам'янка* (Новг.), *Сухий Ташлик* (Вільш.), *Червона Кам'янка* (Ол.-івськ.), *Вищі* та *Нижчі Вереціаки* (Ол.-івськ.) та ін.

Аналіз назв населених пунктів Кіровоградської області засвідчив зв'язок цієї групи з місцевими гідрографічними термінами (1,4 %): *Межирічка* (Голов.), *Вікнина* (Гайв.), *Топіло* (Знам.), *Озера* (Світл.), *Розсохуватка* (МлВ.) тощо. Зазначимо, що ці та інші ойконіми локативного типу мають просторово-протяжний характер, тобто населений пункт дістає назву від іншого топоніма, перебуваючи з ним у просторових зв'язках.

Зауважимо, що між загальними і власними назвами існують істотні відмінності. Як зазначає А. Лисенко, „пропріальна номінація реалізується шляхом присвоєння одиничним об'єктам, що уже мають свої загальні назви, найменувань, які виділяють та індивідуалізують ці об'єкти з ряду їм подібних” [1, с. 15]. Інша важлива функція ойконімів, за словами дослідниці, – „номінативна, у той час як загальні назви здатні виражати як номінативну, так і узагальнювально-семасіологічну функції. Визначальною при номінації є роль соціальних факторів. Наявність відмінних гносеологічних мотивів і принципів номінації різних типів денотатів та різна їх репрезентація в мові визначається також характером самого об'єкта” [1, с. 15].

Наступними за чисельністю є ойконіми, утворені:

- від географічних та геоботанічних термінів (3,4 %): *Дібрівка* (Новомирг.), *Гайвка* (Добр., Кіров.), *Роздолля* (Комп., Ол.-івськ.), *Підлісне* (Ол.-івськ.), *Завалля* (Гайв.), *Долинівка* (Комп.), *Нагірне* (Світл.), *Скалева* (Новоарх.), *Оврагове* (Світл.) та ін.;

- флоролексемних назв (4,6 %): *Березівка* (Бобр., Гайв., МлВ.), *Соснівка* (Ол.-івськ.), *Дубівка* (Новг.), *Волошки* (Комп.), *Ромашки* (Комп.), *Осички* (Вільш.), *Барвінівка* (Знам.) та ін.

Незначна група топонімів переважно з основами відантропонімного походження знайшла своє відображення в ойконімії Кіровоградської області через посередництво місцевих оронімів та дрімонімів: *Пенькове* (Бобр.) від *Пенькового яру* (ТВТК), *Крикунка* (Добр.) від *Крикунового яру* (СНМ, 247), *Високі Байраки* (Кіров.) від однойменної місцевості [ІМіС, 349], *Бурякове* (Ол.-івськ.) від урочища *Бураково* (ТВТК),

На́стине (Ол.-івськ.) від *Настиного Байраку* (ТВТК), *Плі́шки* (Ол.-івськ.) від лісу *Плоского* (ТВТК) тощо.

Серед назв населених пунктів Кіровоградщини локативного типу кількісно меншими є наступні групи ойконімів:

- за місцем розташування та його особливостями: *За́хідне* (Бобр.), *Севері́нівка* (Ол.-івськ.), *Межове́* (МлВ.), *Просто́ре* (Новгор.), *Перехрѣ́стка* (Світл.), *Шляховѣ́* (Бобр., Новоарх.) тощо;

- за характером ґрунту: *Гліня́не* (Добр.), *Зибко́ве* (Онуфр.), *Пища́не* (Бобр.), *Грузьке́* (Голов.) тощо;

- промислового спрямування: *Залізни́чне* (Вільш.), *Помі́чна́* (Новоукр. та Добр.), *Гу́тницька* (Ол.-івськ.), *Попельна́сте* (Ол.-ійськ.) та ін.;

- військові: *Казар́ня* (Знам.), *Солда́тське* (Новоарх., Новоукр., Онуфр., Петр.), *Прию́т* (Новоарх., Новоукр.), *Приюті́вка* (Ол.-ійськ.);

- господарсько-побутові: *Моце́не* (Гайв.), *Копані́* (Знам.), *Копанкі́* (МлВ.), *Зруба́нці* (Новоарх.), *Млино́к* (Онуфр.) та ін.

Порівняно нечисленну групу ойконімів Кіровоградщини становлять назви населених пунктів квалітативного типу (7,1 %). Більшість цих назв за своєю семантикою пов'язана із властивостями та якостями населених пунктів.

Серед ойконімів квалітативного типу переважають оціночно-метафоричні назви населених пунктів із позитивною конотацією (4 %): *Сміли́ве* (Добр.), *Благода́тне* (Дол.), *Соня́чне* (Кіров.), *Зразко́ве* (Ол.-ійськ.), *Мальовни́че* (Кіров.), *Пи́шне* (Дол.), *Солов'ї́вка* (Ол.-ійськ.) та ін.

Окремі групи ойконімів квалітативного типу сформувалися:

- за характером соціальних ознак мешканців: *Молоді́жне* (Дол.), *Пролета́рське* (Ол.-ійськ.), *Громадське́* (Комп.) та ін.;

- за виробничим спрямуванням: *Садо́ве* (Бобр.), *Польовѣ́* (Ол.-вськ.), *Ягідне* (Ол.-ійськ.), *Медо́ве* (Уст.) тощо;

- за характером соціальних зв'язків: *Бра́тське* (Ол.-ійськ., Петр.), *Братерське* (Комп.), *Спі́льне* (Новг.);

- за часом виникнення: *Апрѣ́лівка* (Бобр.), *Квітне́ве* (Ол.-ійськ.), *Нове* (Кіров.);

- за формою земельних наділів: *Кли́нці* (Кіров.), *Рівне* (Новоукр.), *Рядове* (Петр.);

- за особливостями рельєфу: *Круте́ньке* (Голов.), *Пло́ске* (Знам.) та ін.

В ойконімії Кіровоградщини понад 5 % назв населених пунктів дублюють сучасні та історичні номінації різних українських та іноземних денотатів. Село *Вороб'ївка* (Добр.), очевидно, отримало одну з історичних назв сусіднього села *Тернове* (Добр.), а село *Канатове* (Кіров.) – одну з історичних назв села *Веселівка*, розташованого на південному сході (див. – ТВТК). Ці та інші фактори свідчать про те, що селяни-втікачі назвали нові поселення за назвами попередніх, звідки були родом. Таким чином утворилися *Богданівка* (Знам.), *Злінка* (Новоукр.), *Чигиринське* (Бобр.), *Оситняжка* (Новомирг.), *Полтавка* (Комп.) та ін.

Ойконімна лексика Кіровоградщини поповнилася також за рахунок назв поселень, розташованих на території фортець, військових укріплень або частин, які називалися за місцями формування. Так утворилися *Єлисаветградка* (Ол.-івськ.), *Калантаївка* (Світл.), *Коробчине* (Новомирг.), *Новгородка* (Новг.) тощо.

Крім того, у часи існування Нової Сербії, населення регіону поповнилося поселенцями з так званого Військового кордону – сербами, хорватами, угорцями, румунами та молдованами. Як зазначає К. Шляховий, переселенцям було дозволено перейменовувати на свій лад відведені їм селища, окрім найбільших і найдавніших. Саме тому на території Кіровоградщини з'явилися ойконіми неслов'янського походження, які дублюють назви рідних переселенцям місць: *Суботці* (*Суботиця*, Румунія), *Надлак* (*Надлак*, Румунія), *Петроострів* (*Петрово Острово*, Румунія), *Мартоноша* (*Мартонош*, Сербія), *Мошорине* (*Мошорин*, Сербія), *Каніж* (*Каніжа*, Сербія) *Букварка* (*Вуковар*, Хорватія) та ін. [3, с. 234 – 236].

Ці та інші ойконіми, які утворені безпосередньо чи опосередковано від назв інших населених пунктів і дублюють їх, називаються ойконімами міграційного типу.

Окрему лексико-семантичну групу становлять меморіальні назви в честь якоїсь особи чи події. В ойконімії Кіровоградщини їхня кількість становить 8,9 %. Це ойконіми радянської доби, національні та агіоойконіми.

Прихід радянської влади спричинив появу певного шаблону для найменування населених пунктів, що можна пояснити зміною панівної ідеології і при цьому – посиленням ідеологічно-пропагандистського компоненту. На початку ХХ ст. стає дедалі помітнішою тенденція називати або перейменовувати села в честь популярних на той час персон

(4,3 %): *Вільшанка* > *Котівка* (Гайв.), *Рогозянка* > *Котівське* (Вільш.), *Карловка* > *Крупське* (Кіров.), а також *Улянівка*, *Ленінське*, *Кірове*, *Петрівське*, *Свердлівка*, *Проскурівка*, *Димітрове*, *Докучаєве* тощо. Така практика радянської топоніміки призвела до повного нівелювання національних, історично зумовлених місцевих особливостей, які раніше відбивалися у первинних ойконімах.

Крім відантропонічних, до меморіальних назв радянської доби належать ойконіми, пов'язані із Жовтневою революцією і становленням радянської влади (*Жовтнєве*, *Майське*, *Травнєве*, *Зна́м'янка*). Частина з них відбиває такі явища через посередництво ергонімів (*Прогрєс*, *Більшовік*, *Заві́тне*, *Зго́да*, *Схі́д*, *Дру́жба*, *Зоря*).

Національно орієнтовані меморіальні назви становлять 1,7 % і всі є персональними: *Тара́сівка*, *Шевче́нка*, *Шевче́нкове*, *Костомари́вка*, *Дороше́нкове*, *Кропивни́цьке*.

Серед агіоойконімів представлені тільки *Лаврі́вка* (Дол.), *Первоза́нівка* (Кіров.), *Спа́сове* (Новг.), *Успе́нівка* (МлВ.) та *Успе́нка* (Онуфр.).

Характерною ознакою ойконімії Кіровоградщини є те, що 15,2 % назв населених пунктів було утворено за двома ознаками. Причиною цього є специфіка мислення й пам'яті людини. Як зазначає О. Суперанська, „неможливо присвоїти всім об'єктам певної території різні назви; крім того, запам'ятовування великої кількості не схожих одне на одне слів заскладне для людської пам'яті” [2, с. 69]. Тому, з метою уникнення повторів, під час творення назв залучають додаткові означувальні компоненти, що призводить до виникнення складних і складених ойконімів.

В ойконімії Кіровоградщини зафіксовано 5,1 % складених назв населених пунктів, а також 10,1 % композитів.

Усі такі назви поселень Кіровоградщини можна розподілити на три типи:

1) посесивно-локативний – *Пара́цине По́ле* (Кіров.), *Диво́че По́ле* (Ол.-ійськ.), *Іванго́род* (Ол.-івськ.), *Добровеличкі́вка* (Добр.), *Коша́ро-Олекса́ндрівка* (Ульян.), *Доли́но-Ка́м'янка* (Знам.) та ін.;

2) посесивно-квалітативний – *Іва́но-Благода́тне* (Кіров.), *Краснофе́дорівка* (Онуфр.);

3) локативно-квалітативний – *Рубаний Міст* (Новомирг.), *Мала́ Березівка* (Ол.-ійськ.), *Кам'яний Міст* (Новоукр.), *Вільні Луки* (Новоукр.), *Красносілка* (Ол.-івськ.), *Красносілля* (Ол.-івськ.) тощо.

Останню групу ойконімів Кіровоградщини (2,1 %) становлять комоніми, які утворилися як:

- відіменні: *Миколо-Бабанка* (Бобр.), *Павлогірківка* (Бобр.), *Варваро-Олександрівка* (Добр.), *Петрокорбівка* (Новг.), *Федоро-Шулічине* (Дол.), *Павловолуйськ* (Онуфр.) та ін.;

- відгідронімі: *Веселі Боковеньки* (Дол.), *Ингуло-Кам'янка* (Новг.);

- відгеоботанічні: *Кальниболота* (Новоарх.).

Отже, ойконімія Кіровоградської області є комплексним історичним, географічним та лінгвістичним утворенням. Правильно зрозуміти значення ойконімів допомагає дослідження конкретних природних, суспільно-політичних, культурних умов та історичних ситуацій, що збігаються з часом їхнього зародження. В основу назви міста чи села покладена цілком конкретна ознака, яка становить суть мотиву номінації.

Аналіз лексико-семантичної бази 98 % населених пунктів Кіровоградщини у відсотковому співвідношенні підтвердив аксіому, що ойконімія регіону знаходиться у безпосередній залежності від соціальних та географічних факторів. Назви населених пунктів посесивного типу виявилися найпоширенішими. Пояснюється це тим, що для ойконімів, сформованих переважно в кінці XVII – на початку XIX століття, характерною була вказівка на засновника чи власника поселення. Найширші можливості переосмислення вихідних лексем має розгалужена модель топонімної метонімії, яка знайшла своє відображення в ойконімах локативного типу. Квалітативні назви мають переважно оціночно-метафоричний характер, а серед двокomпонентних ойконімів переважає локативно-квалітативний спосіб творення.

Список умовних скорочень назв районів

Бобр. – Бобринецький; *Вільш.* – Вільшанський; *Гайв.* – Гайворонський; *Голов.* – Голованівський; *Добр.* – Добровеличківський; *Дол.* – Долинський; *Знам.* – Знам'янський; *Кіров.* – Кіровоградський; *Комп.* – Компаніївський; *МлВ.* – Маловисківський; *Новг.* – Новгородківський; *Новоарх.* – Новоархангельський; *Новомирг.* – Новомиргородський; *Новоукр.* – Новоукраїнський; *Ол.-івськ.* – Олександрівський; *Ол.-ійськ.* – Олександрійський; *Онуфр.* – Онуфріївський; *Петр.* – Петрівський; *Ульян.* – Ульяновський; *Уст.* – Устинівський.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

МіС – Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. (Кіровоградська область). – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.

К1883 – Карта Елисаветградского уезда по переписи 1883 года.

КР – Карта Александрийского уезда. – Одесса : Литография Э. Шмида (составил Рябков П. З.).

НМ – Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон, 1896.

ТВТК – Трехверстная военно-топографическая карта Херсонской губернии, 1855 – 1877.

ТКХГ – Топографическая карта Херсонской губернии, 1820 – 1823 (ЦДВІА, ф. 416, спр. 270).

Список використаної літератури

1. Лисенко А. В. Ойконімія Полтавської області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / А. В. Лисенко. – Чернівці, 2007. – 20 с.

2. Суперанская А. В. Что такое топонимика? / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1985. – 176 с.

3. Шляховий К. В. Нова Сербія в топонімах Кіровоградщини / Сеоба срба у Руско Царство половином 18 века / К. В. Шляховий. – Нови Сад, 2005. – С. 322 – 332.

Анотація

У статті досліджено лексико-семантичну основу ойконімів Кіровоградської області, описано і покласифіковано основні та факультативні мотиваційні зв'язки між назвами населених пунктів та позамовною дійсністю.

Ключові слова: ойконім, мотивація, посесивно-релятивний, локативний та квалітативний чинники.

Аннотация

В статье исследована лексико-семантическая основа ойконимов Кировоградской области, описаны и классифицированы основные и факультативные мотивационные связи между названиями населенных пунктов и внеязыковой действительностью.

Ключевые слова: ойконим, мотивация, посесивно-релятивный, локативный и квалітативный факторы.

Summary

The article deals with the lexico-semantic basis of the oikonyms of Kirovohrad region. The fundamental and facultative motivational relations

between the names of the settlements and non-language reality are described and classified.

Key words: *oykonym, motivation, possessive, locative and qualitative factors.*

УДК 81'373.21

Гонца І. С.
*Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

НОМІНАТИВНІ СИНГУЛЯРНІ ЕЛІПТИЧНІ ОЙКОНІМИ ЧЕРКАЩИНИ

Лінгвістичний аналіз структурно-семантичних типів ойконімів будь-якого регіону дає змогу з'ясувати специфічні риси місцевих назв відповідного терену, визначити місце локальних структурно-словотвірних типів в топонімічній системі України.

На ґрунті ойконімікону Черкаської області вдалося реконструювати низку назв поселень, утворених від антропонімів у називному відмінку однини (результат зміни функції базової назви без зміни її структури). Спостереження над антропонімами показали, що утворювалися вони переважно від дериватів, які ще до ойконімізації характеризували особу за її певними ознаками (професією, етнічними, територіальними, зовнішніми, внутрішніми) [13, с. 609].

Наголосимо, що найбільшу частину з-поміж номінативних сингулярних еліптичних ойконімів становлять ті номени, які мають в основах чоловічі найменування (162 назви). Зовсім невелику групу (4 одиниці) становлять назви поселень, для мотивації яких використовувалися жіночі імена. За семантикою твірних слів-етимонів більшість формують деривати, мотивовані слов'янськими автохтонними особовими іменами відапелятивного походження (81,9%). Значно менше фіксується найменувань поселень, похідних від християнських імен (18,1%). Такий стан речей пояснюється тим, що базові лексеми, виконуючи функцію диференціації визначальної ознаки суб'єкта, стали репрезентантом носія, трансформувались згодом у номінаційно-метонімічний прізвищевий знак [11, с. 160]. Специфічною властивістю відапелятивних антропонімів є

суб'єктивна характеристика, оцінка індивіда за його вдачею, звичками, зовнішністю, мовою, здібностями тощо.

Найбільш продуктивними морфами у суфіксальних варіантах слов'янських автохтонних особових імен відапелятивного походження, що лежать в основах номінативних ойконімів, виступають суфікси із приголосним **-к-** (**-ик-** / **-ник-**, **-як**, **-ичк-**, **-нюк**). Дослідження показало, що аналізований формант втратив своє первинне демінутивне та похідне експресивне значення ще у староруську добу, перетворившись на нейтральний структурний афікс [2, с. 13].

Нами виявлено 10 найменувань поселень із консонантом **-к-**, який без обмежень сполучався з повною, скороченою чи вже ускладненою іншим формантом основою (6 % від загальної кількості аналізованих онімів): *Безручко* (Зл.), *Вишкварка* (Кп.), див. також апелятив *вишкварка* – перен. „про надто гарячу в поведінці людину” [10, I, с. 542], *Голубка* (Зл.), *Петрушка* (К.-Ш.), *Сокирка* (Чк.).

В основах ойконімів-сингулятивів у формі називного відмінка зафіксовано також 7 особових назв відапелятивного походження із суфіксом здрібності чи пестливості **-ик**. Іменникові прізвища (прізвиська), що стали твірними для найменувань поселень аналізованого типу, відбивають зовнішню або внутрішню ознаку посесора, його професійне спрямування, напр.: *Воловик* (Зл.), див. також апелятив *воловикь* – „сторож і пастух волів” [7, с. 534]; *Пальчик* (Кп.), *Рудик* (Кп.), *Скородистик* (Чб.).

Поодинокими прикладами представлені суфіксальні варіанти **-нюк**, **-як** (палатальний різновид афікса **-ак**) і **-ок** в основах номінативних ойконімів, похідних від автохтонних найменувань людей: *Вихватнюк* (Хр.), *Погибляк* (Лс.), *Стручокъ* (Жи.).

Порівняно з родовими ойконімами досліджуваного регіону, сингулярні назви поселень у формі називного відмінка ширше репрезентують утворення, в основі яких наявний патронімічний афікс **-енк-о** (10 назв, або 6 %). Основним функціональним призначенням вищеназваного морфа є номінація сина „того, чиє додаткове ім'я становить твірну основу” [3, с. 185]. Ймовірно, що власником поселення був не батько, а син, особова назва якого і трансформувалася в найменування поселення.

Як і в попередніх моделях, домінантними стали назви поселень, мотивовані прізвищами відапелятивного походження (6,6 %):

Безвершенко (Зв.), Горбатенко (Мн.), Луговенко (Мн.), Микитенко (Зл.), Шевченко (См., Чг.).

Серед опрацьованого нами ойконімного матеріалу засвідчені сингулярні найменування поселень відантропонімного походження із суфіксальними варіантами на приголосний **-н-** (**-ін-**, **-н-**, **-ин-**). Кількість їх незначна – 4,2 %, при цьому потрібно відзначити різні морфологічні типи ойконімів (чоловічого роду з нульовим закінченням та **-ий** або подвійного – із флексіями **-а**, **-я**): *Драный / Драний (Чб.), Попудня (Мс.), Саморідня / Самородня (К.-Ш.), Сухина (К.-Ш.), Шульгин (Чб.).*

Дві назви населених пунктів у номінативній сингулярній формі дають змогу реконструювати деривати слов'янських автохтонних імен із суфіксальним елементом **-ал-о** / **-айл-о**, що виражає згрубіло-зневажливий значеннєвий відтінок, напр.: *Набекало / Набекала (Жш.), Погибайло (См.)*, див. також апел. *погибель* – „перебувати під загрозою загибелі” [9, II, с. 162].

Ойконіми у формі називного відмінка однини вичленовують і відантропонімні найменування із похідними від суфікса **-ч-** морфами **-ечк-о**, **-евич**, **-ич**. Формант **-ч-** „виник у спільнослов'янську епоху і пов'язується з поширеним за допомогою ***јь** (***ію**) елементом **-к-**” [4, с. 74]. Цей тип деривації частково представлений у таких назвах: *Бастечко (Жш.), Осадчий (Шп.), Туткевич (Жш.), Удич (Хр.).*

Зростальна тенденція розвитку характерна для номінативних назв Черкащини із відантропонімними лексемами на **-ець**, **-ів** / **-ов**, **-иц-я** / **-н-иц-я**, **-яв-ий**, **-яг-а**, **-ух-а**, **-т-ий**, **-ась**, **-н-ий** в основах (29 назв, 17,5 %): *Бакумець (Зл.), Водяниковъ (Чб.), Жирків (Зл.), Зам'ятниця (Чг.)*, див. також апел. *замятня* – “непорозуміння” [9, I, с. 379], *Кудрявий / Кудровий (Ум.), Липняга (Мс.), Макуха (Лс.)*, див. також апелятив *макуха* – „млява, безхарактерна людина” [10, IV, с. 604], *Орлась (Чб.), Шелестуха (К.-Ш.).*

Серед загальної кількості відіменних сингулярних ойконімів Черкаської області 12 % становлять назви, в основах яких засвідчені неускладнені словотвірними формантами автохтонні особові найменування відапелятивного походження. У більшості випадків – це антропоніми, що вказують на посесора чоловічої статі, напр.: *Балаклія (См.), Баталій / Баталей (Чб.)*, див. також *баталія* – „бій, битва, бойовище” [10, I, с. 110]; *Бучак (Кн.)*, див. також *бучак* – „бузьок, лелека” [7, с. 532]; *Кармаліта (Жш.), Косарь (Км.), Кошмак (К.-Ш.), Краузе*

(Ум.), *Куця* (Мс.). На думку Р. Й. Керсти, ОН *Куць* відапелятивного походження, пор. апелятив *куць* – „людина невеликого росту” [7, с. 548], див. також ОН *Микуця* [11, с. 230].

Зареєстровано також кілька утворень, мотивованих фемінонімами у формі називного відмінка однини з імовірним емоційно-експресивним забарвленням (1,2 %): *Філіція* (Мн.), *Шампанія* (Зв.), див. також *Шампанія* (провінція у Франції).

Семантичний аналіз твірних основ прізвищ дозволяє стверджувати, що для власних особових найменувань характерний генетичний зв'язок із флоро- та фаунолексемами. Як зразок можна розглянути такі сингулярні іменні деривати (5 онімів, 3,3 %): *Гедзь* (Зл.), *Комарь* (Зл.), *Любисток* (Кн.), *Пальмира* (Зл.), *Тарган* (Зл.).

Поряд із простими іменниковими антропонімами, що стали базовими для сингулярних номінативних ойконімів, фіксуються і прізвища, утворені лексико-синтаксичним способом. У процесі онімізації вони поступово втрачають семантичні та емоційні відтінки, застигають і далі перестають у свідомості мовців асоціюватися з рисами його носія [5, с. 134].

Нами зафіксовано 3 назви із так званими козацькими особовими іменами в основі, що вказують на зовнішню ознаку посесора (1,8 %): *Кривошей* (Зл.), *Сорокотяга* (Жш.), *Чорнобай* (Чб.), див. також *чорнобай* – гумористично-зневажливе до слів *знахар*, *шептун*, *замовляч*, *ворожбит* або *чорнокнижник* [7, с. 564].

На території Черкаської області також виявлено 8 назв населених пунктів аналізованої моделі, в основах яких засвідчені християнські імена (4,8 %). Дослідження показало, що найуживанішими були варіанти імен з повною та усічено-суфіксальною кінцевими частинами. Серед таких елізійних форм зареєстровано сполучення із словотвірними морфемами *-иц-я*, *-енк-о*, *-ч-*, *-овъ*, *-ець*: *Антоніна* (Мс.), *Василиця* (Чк.), *Захарченко* (Зл.), *Кононча* (Кн.), *Саввовъ* (Жш.), *Фесенко* (Чб.), *Якубець* / *Якубець* (Хр.).

Проілюструвати вживання номінативних ойконімів, мотивованих розмовними варіантами християнських найменувань зі скороченою кінцевою частинами антропоніма, можна наступним зразком: *Даря* (Чб.) < ОН *Даря* < *Дарія* [11, с. 101].

Низку ойконімів Черкащини утворено за допомогою посесивно-прикметникового суфікса *-ськ-* (*-*ьsk*), який мав значно ширші

дериватологічні властивості: він міг сполучатися не лише з апелятивними, а й антропонімами основами [1, с. 94]. За допомогою цього форманта „формувався прикметники від назв місцевостей, племен, народностей, країн, держав для вираження присвійності. Пізніше – від загальних назв осіб і від назв різного роду конкретних і абстрактних понять” [6, с. 82].

При творенні ад’єктивних дериватів на **-ськ-**, як і у попередніх моделях, переважають посесивні, мотивовані прізвищами власників поселень. Нами зафіксовано 53 назви аналізованого типу (31,9 %), з них 31 найменування утворилося від особових імен відапелятивного походження, решта – від церковних антропонімів.

Значна частина двосуфіксних ойконімів на **-ськ-** Черкаської області утворювалися від антропонімів, поширених суфіксами **-ів-** (**-ов-**, **-ев-**), **-ин-**. Збереження первісних **о**, **е** у варіантах морфа **-ів-** пов’язане із традицією вживання прізвища, а в багатьох випадках – також із діяльністю урядовців, які оформляли документацію російською чи польською мовами [6, с. 83]. На теренах досліджуваного регіону налічується 20 відантропонімих утворень переважно чоловічого роду із посесивними складними морфами **-івськ-** (**-овськ-**), **-инськ-**: *Бобринський (См.)*, *Богмівський (Др.)*, *Жуковській (Зл.)*, *Куликовській (Мс.)*, *Малиновській (Зл.)*, *Разумовській (Зл.)*.

Наступну групу двосуфіксних назв поселень репрезентують ойконіми, в яких формант **-ськ-** (**-зьк-**, **-цьк-**) сполучається з іншими вокалічними та консонантними афіксами (11 назв, 6,6 %): *Добржанській (Мс.)*, *Завадський (К.-Ш.)*, *Карлецькій (Зл.)*, *Ленський (См.)*, *Молодецьке (Мк.)*, *Танське (Ум.)*.

Для ойконімікону досліджуваного регіону характерним є творення назв поселень від антропонімів на **-ськ-** – офіційних та розмовних варіантів християнського (православного, рідше – католицького) іменника. Розгляд семантики твірних основ виявлених антропонімів показав, що більшість імен має повну або усічену полісуфіксальну структуру. Афікс **-ськ-** найчастіше вживається із посесивним морфом **-ів-** / **-ов-** (12 назв, або 7,2 %), напр.: *Александровській (Зл.)*, *Андріївський (Др.)*, *Ефімовській (Зл.)*, *Михайлівський (Ум.)*, *Осиповській (Зл.)*, *Петровській (Др.)*.

Закономірним виявилось поєднання в основах відантропонімих ойконімів, похідних від християнських імен, суфікса **-ськ-** із двоморфними сполуками **-к-ів-**, **-ик-ів-**, **-аш-ев-**. В основах календарних масонімів такі приформантні сегменти виражають відтінок зменшеності –

пестливості (3 назви, 1,8 %), напр.: *Иваньковській (Зл.)*, *Павликовській (Зл.)*, *Петрашевській (Зл.)*.

Кількість ойконімів із суфіксом *-ськ-* (*-зьк-*, *-цьк-*) на території Черкащини, мотивованих усічено-суфіксальними варіантами християнських імен, незначна (5 назв, що становить 3 % від загальної кількості вказаних найменувань). Найчастіше елізії зазнавали кінцеві склади лексеми, рідше – одночасне усічення початкової та кінцевої частини. За кількістю суфіксальних морфів, які формують основу, назви населених пунктів на *-ськ-* (*-цьк-*) поділяємо на такі групи:

а) двосуфіксні оніми, в яких сегмент *-ськ-* / *-цьк-* приєднується до основи, ускладненої одним афіксом або субморфом: *Костецький (К.-Ш.)*, *Любарський (Зл.)*, *Митянський (Зл.)*;

б) багатосуфіксні утворення, в яких, крім сегмента *-ськ-*, фігурують інші доформантні морфи: *Грехновській / Грихновской (Зл.)*, *Юшковській (Зл.)*.

В основах двосуфіксних номінативних ойконімів на *-ськ-* зафіксовані й християнські імена католицького календаря (2 назви, 1,2 %): *Германовській (Кн.)*, *Яневський (Жш.)*. Антропоніми католицького календаря закріпилися в іменнику українців унаслідок політики колонізації та окатоличення місцевого населення. Крім цього, актуальною була номінація поселень іменами польських посесорів.

Отже, номінативні сингулярні назви населених пунктів Черкаської області, похідні від особових назв людей (християнських та слов'янських автохтонних відапелятивних антропонімів), виявилися досить продуктивними дериваційними моделями (166 онімів, або 6,9 % від загальної кількості). Дослідження твірних основ ойконімів аналізованого типу дає змогу не лише реконструювати місцеву антропонімну систему, а й простежити низку закономірностей функціонального використання антрополексем у процесі номінації населених пунктів.

Територія сучасної Черкащини впродовж багатьох років підпорядковувалася Речі Посполитій, що й позначилося на ойконіміконі. Найбільш чисельну модель утворюють номінації у формі називного відмінка однини, мотивовані прізвищевими назвами на *-ськ* / *-цьк-*, первинно характерними для польської шляхти. Чималу групу становлять ойконіми, твірною лексемою яких виступають власне українські антропоніми із формантом *-енк-о*, та назви поселень, похідні від слов'янських автохтонних особових імен із суфіксальними морфами на

приголосний **-к-**. Деякі назви населених пунктів мотивуються особовими найменуваннями відапелятивного походження, неускладненими словотвірними афіксами. На теренах краю не набули поширення сингулярні ойконіми у формі називного відмінка однини, утворені від прізвищ із суфіксами **-яг-а**, **-иц-я** / **-ниц-я**, **-ух-а**, **-ець**, **-ал-о**, **-л-о** тощо, від козацьких двоскладних особових імен та прізвищ чи прізвиць, генетично пов'язаних із флоро- чи фаунолексемами. Спадна тенденція простежується серед найменувань поселень, що виникли в результаті онімізації жіночих імен та прізвищ.

Список умовних скорочень назв районів

Др. – Дрaбівський, *Зв.* – Звенигородський, *Зл.* – Золотоніський, *Км.* – Кам'янський, *Кн.* – Канівський, *Кп.* – Катеринопільський, *К-Ш.* – Корсунь-Шевченківський, *Лс.* – Лисянський, *Мк.* – Маньківський, *Мс.* – Монастирищенський, *См.* – Смілянський, *Ум.* – Уманський, *Хр.* – Христинівський, *Чг.* – Чигиринський, *Чб.* – Чорнобаївський, *Шп.* – Шполянський

Список використаної літератури

1. Борек Г. Восточнославянские топонимы с формантом **-ьн-** / Г. Борек // Восточнославянская ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 90 – 143.
2. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
3. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / О. Ю. Карпенко. – К. : Наукова думка, 1973. – 238 с.
4. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на **-ичі**) / О. А. Купчинський. – К. : Наукова думка, 1981. – 251 с.
5. Очеретний А. Д. Деякі словотворчі типи прізвищ жителів південно-західної Черкащини / А. Д. Очеретний // Питання сучасної ономастики. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 133 – 134.
6. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 214 с.
7. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с.
8. Словник гідронімів України. – К. : Наукова думка, 1979. – 782 с.
9. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : в 2 т. – К. : Наукова думка, 1977 – 1978.
10. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

11. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1968. – 289 с.

12. Фіалко О. Є. Напад скіфів на Трахтемирівське городище / О. Є. Фіалко. – К., 2003. – 152 с.

13. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ / П. П. Чучка // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 592 – 620.

Анотація

У пропонованій статті аналізуються структурні типи номінативних сингулярних еліптичних ойконімів Черкащини та їх продуктивність. Найвищу регулярність із-поміж назв такої моделі посідають номінації у формі називного відмінка однини, мотиваторами для яких стали прізвищеві назви на *-ськ-* / *-цьк-*.

Ключові слова: номінативні сингулярні еліптичні ойконіми, ойконімізація антропонімів, трансонімізація.

Аннотация

В данной статье анализируются структурные типы номинативных сингулярных эллиптических ойконимов Черкасской области и их производительность. Наивысшую регулярность среди названий такой модели занимают номинации в форме именительного падежа единственного числа, мотиваторами для которых стали фамилии на *-ск-* / *-цк-*.

Ключевые слова: номинативные сингулярные эллиптические ойконимы, ойконимизация антропонимов, трансонимизация.

Summary

This article analyzes the structural types nominative singular elliptic oykonyms Cherkassy and performance. The highest frequency of between titles such models occupy a nomination form nominative singular motivator for surname names which were on *-ck* / *-tsk*.

Key words: nominative singular elliptic oykonym, oykonimizatsiya anthroponyms, transonimizatsiya.

КОРИЧИНЕЦЬКІ МІКРОТОПОНІМИ:

ХРОНОЛОГІЯ, ЕТИМОЛОГІЯ, СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА

Вивчення пропріальної лексики дає можливість, по-перше, відновити факти з історії мови у єдності з історією окремої території – міста, села, району, області, регіону тощо, по-друге, відстежити сам процес номінацій, визначивши словотвірну структуру онімів, шляхи виникнення власних назв, з'ясувавши їх мотиваційні ознаки.

Серед аналізованих одиниць звертається увага дослідників і на мікротопоніми. До них, на думку одних учених, належать назви урочищ, інших – назви кутків, полів, садків. Такі назви на сьогодні є маловивченими, оскільки ономастична номінація є вибірковою, а не суцільною. Об'єкти довкілля отримують власні назви, а відтак потрапляють у поле зору дослідника „лише настільки, наскільки вони становлять особливу цікавість для людини” [5, с. 17].

Мікротопонім – це „власна назва земельної ділянки або землі господарського призначення: а) власна назва оброблюваної площі (поля, луку, пасовища, винограднику і т.д.); б) власна назва площі, покритої лісом (лісового масиву, частини лісового господарства, лісу, гаю, заповідника і т. д.); в) власна назва необроблюваного лісового наділу” [2, с. 113 – 114]. Мікротопоніми, на думку М. М. Торчинського, повинні об'єднатися під назвою „хоронім”, куди входять власні назви територій, зокрема адміністративні і природні [7, с. 1947].

Будь-який аналіз онімного матеріалу неможливий без чіткої класифікації – одного із вихідних етапів ономастичної роботи. Ономастика як наука бере свій початок ще з античності, однак і до сьогодні точаться дискусії щодо класифікаційних схем та й самої термінології ономастикону. Значний внесок у становлення й розбудову ономастичної термінології, становлення денотатно-номінативної систематизації пропріативів, класифікацію власних назв за особливостями їх виникнення зробили О. А. Білецький, Д. Г. Бучко, В. В. Німчук, Н. В. Подольська, О. В. Суперанська, М. М. Торчинський та ін.

Хронологічна систематизація онімів ґрунтується на датуванні власних назв. На погляд О. В. Суперанської, „де дуже складна і серйозна ономастична класифікація, тісно пов’язана з історією, археологією, діалектологією” [4, с. 170]. У мовознавчій науці відомі спроби класифікацій за часом виникнення лексем, однак ні в зарубіжних, ні у вітчизняних наукових виданнях хронологічна класифікація практично не знайшла чітких критеріїв щодо групування власних назв, ні зразків типологій, що відповідали би загальним вимогам і могли бути реалізовані у всіх секторах онімного простору української мови, зокрема й у мікротопонімії.

Зупинимося на пропонованій М. М. Торчинським хронологічній структуризації ономастикону, пов’язаній із часом виникнення власних назв, і зробимо спробу знайти місце у цій системі мікротопонімів с. Коричинець Деражнянського району Хмельницької області, тобто розподілити їх на чотири групи: 1) архаїчні, що виникли до XI ст.; 2) давні, які виникли в XI – XVIII ст.; 3) нові – XIX – XX ст.; 4) новітні, що з’явилися у XXI ст.

Історія поселення починається в середині XI ст., тоді ця територія належала до Наддністрянщини; у XII ст. вона була відома як Поділля і входила до Тербовлянського князівства, а з 1144 року – до Галицького.

Невелика територія у верхів’ях Південного Бугу відома в XI – XII ст. як Болохівська земля, до складу якої входила територія сучасних Старокостянтинівського, східна частина Красилівського, Хмельницького та вся територія Деражнянського, Летичівського, Старосинявського районів.

1240 року монголо-татари захопили Київ, 1259 – поневолили Поділля, де й перебували більше ніж 100 років. На землі Галицько-Волинського князівства, ослаблені монголо-татарським пануванням, зазіхали угорські, литовські й польські феодалі. У 60-ті роки XIV ст. Литовське князівство почало прибирати до своїх рук Поділля. 1362 року великий литовський князь Ольгерд, розбивши на Синіх Водах татарських ханів, передає Поділля литовським феодалам Коріатовичам.

1375 року Коріатовичі підписують грамоту із краківськими купцями на вільну торгівлю з Поділлям, а з 1432 року Кам’янець-Подільський одержує Магдебурзьке право [1, с. 154 – 155].

1430 року між польськими й литовськими феодалами почалася війна, що важким тягарем лягла на плечі місцевого населення. 1431 року

спалахнуло антифеодальне повстання селян Бакотської волості, яке поширилося й на Летичівську волость. Повстанці вигнали литовських і польських феодалів і оголосили себе вільним людьми.

Придушивши повстання, польські магнати оволоділи Західним Поділлям і 1434 року створили воєводство з центром у м. Кам'янець-Подільському. Засновником Подільського воєводства був пан Одровонж, який виявив велику старанність у польській колонізації Поділля. За це польський король Владислав Ягайло нагородив Одровонжа великими землями. Одровонж, користуючись запустінням і безвладдям, прибирає до рук *Бар (Рів), Деражню, Мукарів, Новосільці, Карачинці*.

1431 року з'являється невелике поселення, яке згадується у грамоті польського короля Владислава Ягайла як село *Карачинці*. Місцевість, де заснувалося село, була зайнята лісами. Ліси й до сьогодні оточують село з усіх сторін. Щоб викорчувати ліс під земельну ділянку, необхідно було докласти багато зусиль. Польські феодали примушували людей до цієї важкої праці. Не всім вона була посильною. За непокору пани жорстоко карали своїх підлеглих. Кару чинили в місцевості, де сьогодні розташоване село Згарок. Людей карали, спалюючи. От і село дістало назву Згарок, а від слів „*кару чинити*” наше село дістало назву *Карачинці* [1, с. 367]. Проте, незважаючи на поширення серед селян і в багатьох джерелах цієї гіпотези щодо походження ойконіма, ми погоджуємося з думками багатьох ономастів, що найменування мотивується паронімом, тобто в основі назви лежить прізвище предків, які проживали у поселенні [6, с. 242]. Не виключено, що в основі ойконіма – прізвище литовських феодалів Коріатовичів.

Із покоління в покоління передавалася легенда, що засновниками села були Вовкотруби й Бабичі. Вони першими побудували свої оселі в долині біля води. Вулиця, що спускається вниз до ставка й долини, і сьогодні має назву *Бабичівка*.

З часом село розвивалося й розширювалося. До нього пригледілися польські шляхтичі Римик і Домік. Придбавши поселення, поділили його на дві частини, в результаті чого східна частина стала називатися *Домські Карачинці*, а західна – *Римові Карачинці*.

1469 року королем Польщі Казимиром Карачинці віддаються в користування поміщику-магнату Яну Одровонжу, який перейменує село в *Одровонжове*. Таку назву поселення мало більше ніж сто років. У

другій половині XVI ст. дружина польського короля Сигізмунда I королева Бона Сфорца купує у Станіслава Ондровонжа місто Рів (Бар) із 30-ма селами. На той час у церковних документах село значилося лише як *Домські Карачинці*, хоча цивільні можновладці визнають Римові Карачинці і Домські Карачинці окремими самостійними селами.

В історичних записах 1560 року село згадується уже як *Ремові Карачинці* під такою адресою: Кам'янець-Подільське воєводство, Летичівський повіт, село Ремові Карачинці. Дещо пізніше – як *Домсько-Римові Карачинці*.

Після народних повстань та визвольної боротьби українського народу від литовських та польських феодалів адміністративно-територіальний поділ часто мінявся. 1793 року, після возз'єднання Правобережної України з Росією, утворюються намісництва. 23 квітня 1793 року утворюється Кам'янецька область, а 1 травня 1795 року царським урядом утворюється єдиний територіальний поділ Росії на губернії. У Кам'янець-Подільській губернії село все ще називається *Домсько-Римові Коричинці*. І лише згодом постановою Проскурівської обласної Ради народних депутатів населений пункт перейменовується на *Римові Коричинці*, а постановою Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих від 10 червня 1967 року – просто на *Коричинці*.

Сьогодні село та прилеглі території поділяються на окремі масиви: *Бурти, Огрудок, Манява (Маньова), Стависько, Бабина, Попів хутір, Обручівка, Цегольня, Кругляк, Поташина, Фабрика, Мочари, Бараня*. Кожна з цих назв має свою історію.

Огрудок – місце, де пан Ігпінський збудував будинок із червоної цегли з чотирма колонами, з дахом, увінчаним скляним куполом. До панського будинку прилягали молодий ліс і сад із цінними сортами яблунь, груш, горіхів, були висаджені липові й каштанові алеї. Все це було обкопане глибокою канавою. Донині це місце має назву *Огрудок* від географічного терміна *огрудок* – „купа щебеню або каміння на дні річки” [3].

Назва *Бурти* з'явилася з 1870 року, коли недалеко від панського будинку восени на зберігання в *бурти* закладали картоплю і буряки. До цього часу односельчани називають цю частину села Бурти.

Стависько – місце, що належало пану Янусу Остольському, пізніше продане пану Юзину Новицькому. Пан Новицький 1909 року завів матеріали для побудови біля ставка фундаменту під палац. Наближення

революційних подій припинило будівництво, місце так і називається *стависьком*.

Бабина – місце, де з 1880 року по дорозі на м. Бар на широкому горбку стояв будинок орендаря *Бабака* Якова.

Попів хутір – місце, де жив священик Орест Стояновський із 1901 року. За радянської влади у цьому мальовничому місці знаходилася колгоспна пасіка.

Обручівка – місце, де могли будуватися селяни, які купували там землю, що стало можливим у роки Століпінської реформи після 1907 року. Було обкопане глибокою канавою, яка охоплювала ці землі наче обручем.

Цегельня (Цегельня) – місце, де були великі поклади глини для виробництва цегли. Так, 1860 року на околиці села була споруджена цукроварня з цегли місцевого виробництва, що проіснувала до 1901 року. Цеглу випалювали для будівництва церкви, пивоварні, панського будинку. Цегельня була збудована у 50-их роках XIX ст. паном Іглінським.

Кругляк – місце, де знаходилася складувна майстерня; воно було вибране під лісом, на кругляку – рівному полі.

Поташня – місце, де стояла велика піч, в яку заносили колоди дуба, ясена, граба, складали і спалювали. Одержану золу поливали лужним розчином, під дією якого утворювалася і осідала на дно рідка маса, яку називали *поташем*.

Фабрика – місце неподалік від Поташні, де працювало багато ремісників. Вони виготовляли для царської армії вози, робили снасті на вози, сани, ярма, колеса, хомути, вила, граблі, бочки, цебри, коновки, сипанки для збереження зерна, маслобійки, корита, миски, кухлі. Виготовляли дьоготь з берези. Це дуже красиве місце отримало назву „*фабрика*”, яка дійшла і до наших днів.

Не вдалося з'ясувати мотивацію назв *Маньова (Манява)* і *Шатківщина* (імовірно, вони відантропонімні, посесивного характеру).

Як уже згадувалося, Коричинці оточені лісами. Масиви державного фонду складають 722 га і поділені на 13 кварталів: *Ярки, Кордон, Посіч, Червоне, Кушнірів Яр, Попів хутір, Дитдом, Тереміж, Балки, Сікеринське, Клин, Довгі гони, Бабина*.

Коричинці багаті на підземні води. Кожне джерело має свою назву: *Вільшинки, Цегельня, Хутір, Середня, Сікеринське, Бісова, Василівка, Обручівка, Тумбочка, Соколова, Абісінія, Бараня, Фризова, Лучинка, Ковбаси, Напільне.*

Ставки – *Чорноконів, Дідиків, Цюнька, Романюків, Предків, Фризів, Шатківщина, Стависько.*

Отже, судячи з часу виникнення тих чи інших назв, бачимо, що архаїчні назви практично не мають фіксації, немає і фольклорних джерел про їх походження.

До давніх відносимо назву села Коричинці (1431 р.), назву вулиці *Бабичівка*, утворену від прізвища *Бабич*. Село з назвою *Ремові Карачинці* згадується геодезистом Бопланом, який склав географічну карту.

До нових, що масово виникають у другій половині ХІХ ст., належать оніми *Огрудок, Бурти, Стависько, Бабина, Обручівка, Поташина, Фабрика*, гідроніми *Цегельня, Хутір, Напільне, Лучинка.*

Новітніх ще не зафіксовано, оскільки розвиток села зупинився.

Мікротопоніми з погляду деривації маловивчені, хоча словотвірна класифікація є однією з найбільш поширених і лінгвістично опрацьованих. Дериваційні особливості слів характеризують у своїх наукових студіях К. Г. Городенська, В. О. Горпинич, Є. А. Земська, І. С. Улуханов та ін. Окремі праці безпосередньо стосуються і творення власних назв. На думку М. М. Торчинського, „можна визначити два основні словотвірні типи власних назв – морфологічний і лексико-семантичний, які у свою чергу поділяються на низку видів і підвидів” [3, с. 357].

Найбільшу частку становлять мікротопоніми, утворені лексико-семантичним способом: *Огрудок, Стависько, Хутір, Фабрика, Кругляк*. Значна кількість найменувань плюралізувалася: *Ярки, Балки, Бурти, Вільшинки, Ковбаси, Мочари, Предки.*

Підтверджується думка М. М. Торчинського, що значно більшою є кількість онімів, утворених шляхом конверсії переважно прикметникових форм. У нашому дослідженні – це назви *Бабина, Бісова, Соколова, Середня, Червоне.*

Серед мікротопонімів села Коричинці, утворених за допомогою суфіксів, фіксуємо такі: *Бабич-івк-а, Обруч-івк-а, Весе-івк-а, Вільш-инк-а, Цегель-н-я, Гул-як, Тумб-очк-а.*

Значна частина назв мікроб'єктів утворена синтаксичним способом: джерело *Під калиною*, масиви *Попів хутір*, *Попів ланок*, *Кушнірів яр*, *Довгі гони*.

Префіксальні деривати не засвідчені.

Таким чином, мікротопонімія будь-якого населеного пункту зберігає у собі інформацію про суспільно-політичне, економічне та історичне минуле краю, тому існує гостра потреба досліджувати цей пласт власних найменувань. Описані нами найменування мікроб'єктів Коричинців є складником мікротопонімікону Деражнянщини, який необхідно вивчати надалі.

Анотація

У статті описується мікротопонімія с. Коричинці Деражнянського району Хмельницької області, відомого ще з 1431 року. Робиться спроба етимологічної та словотвірної характеристики назв мікроб'єктів села.

Ключові слова: мікротопонім, власна географічна назва, етимологія, хронологія, словотвір, продуктивність.

Аннотация

В статье описывается микротопонимия с. Коричинцы Деражнянского района Хмельницкой области, известного еще с 1431 года. Делается попытка этимологической и словообразовательной характеристики названий микрообъектов села.

Ключевые слова: микротопоним, географическое название, этимология, хронология, словообразование, продуктивность.

Summary

The article describes the a microtoponym village Korichintsy Derazhnyansky district of Khmelnytsky region, famous since 1431. An attempt is made and the etymological word-formation characteristics names mikroobiekt village.

Key words: *mikrotoponym, geographic name, etymology, chronology, wordformation, productivity.*

Список використаної літератури

1. Історія міст і сіл Української РСР : Хмельницька область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. – 745 с.

2. Основная система и терминология славянской ономастики. – Скопье, 1983. – 414 с.

3. Современный толковый словарь русского языка / А. Ефремова. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremovaA>

4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

5. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталмане, Н. В. Подольская; отв. ред. А. П. Непокупный. – М. : Наука, 1986. – 255 с.

6. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 556 с.

7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.

УДК 808.3

Данилюк О. К.
*Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки*

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДГАЛУЖЕННЯ РУСЛА РІЧКИ В ГОВІРКАХ ВОЛИНИ

Географічна термінологія є однією з найбагатших і найдавніших груп лексики. Всебічне вивчення народної географічної лексики в межах конкретних діалектних територій є одним з найактуальніших, оскільки ця група апелятивів є цінним джерелом для проведення ономастичних досліджень.

На рівні слов'янських мов географічна термінологія досліджена в чеській і словацькій мовах (Р. М. Малько), польській (П. Нітче, Я. Сташевський), сербохорватській (Ю. Шутц), болгарській і македонській (Е. А. Григорян), білоруській (І. Я. Яшкін), російській (Е. М. Мурзаєв і В. Г. Мурзаєва). Найґрунтовнішою працею щодо вивчення народної географічної термінології слов'янського терену стала монографія М. І. Толстого „Слов'янська географічна термінологія: Семасіологічні етюди” [17]. Важливе значення для вивчення географічних термінів мають праці Г. Л. Аркушина, Й. О. Дзензелівського, П. С. Лисенка, М. В. Никончука, В. П. Шульгача, М. Юрковського, та ін.

Результати дослідження апелювальної лексики на позначення географічних об'єктів містять лексикографічні праці С. Грабця „Географічні назви Гуцульщини”, Я. Рудницького „Географічні назви Бойківщини”, Т. О. Марусенко „Матеріали до словника українських географічних апелювів (назви рельєфів)”, Є. О. Черепанової „Народна географічна термінологія Чернігівсько-Сумського Полісся: Словник”, Т. В. Громко „Словник народних географічних термінів Кіровоградщини”.

Вагомим внеском у вивчення народної географічної термінології на національному рівні стали найновіші дослідження І. М. Потапчук „Народна географічна термінологія в західноподільських говірках” (Кам'янець-Подільський, 2012) та С. В. Шийки „Народна географічна термінологія Ровенщини” (Київ, 2013).

Результати спостережень географічної термінології Волині показують існування на її теренах значної кількості і загальноновживаних назв на позначення гідрографічних об'єктів, і їх лексико-семантичних варіантів.

Метою статті є аналіз народної географічної термінології із семантикою ‘відгалуження русла річки’.

Метафорична назва *рукав* є найвідомішою у межах цього мікрополя. Спорадично фіксуючись по всій досліджуваній місцевості, вона не утворює якогось чітко окресленого ареалу: *рукав* – ‘водяний потік, що відійшов убік від головного русла річки’ (с. Карасин Камінь-Каширського р-ну [5, с. 5]); ‘проточний водяний потік, що відійшов убік від головного русла річки’ (с. Смолява Горохівського р-ну; с. Мощена, с. Старі Кошари Ковельського р-ну; с. Гороховище, с. Прип'ять Любомльського р-ну [5, с. 3]); ‘рукав річки’ (с. Боровне Камінь-Каширського р-ну; с. Воля-Любитівська Ковельського р-ну; с. Затурці Локачинського р-ну; с. Липини, с. Підгайці Луцького р-ну). Із загальноновживаним значенням ‘водяний потік, що відійшов від головного русла’, ‘відгалуження річки’ [16, VIII, с. 905] термін *рукав* відомий в інших говіркових групах України: укр. діал. ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14], ‘гирло, устя річки’ [4, с. 8]. Й. О. Дзензелівський зазначає, що із вказаною семантикою це слово фіксується українськими пам'ятками із XVI ст. і широко відоме в більшості слов'янських мов [5, с. 17].

Вузьколокалізм *роковина*, записаний Й. О. Дендзелівським у с. Прип'ять Любомльського р-ну [5, с. 10], на нашу думку, є фонетичним варіантом (гіперизмом) до **рукавина*, яке є похідним утворенням від

рукав, суфікс *-ина* має значення одиничності, подібно до *зернина*, *насінина* і т. ін. Споріднене утворення, що оформляє таку ж семему, зафіксоване у білоруських діалектах: *рукавіна* [21, с. 167].

Спорадичне вживання має апелятив *приток* – ‘проточний рукав річки, який вливається в основне русло цієї ж річки’ (с. Смолява Горохівськогор-ну, с. Грибовиця Іваничівського р-ну, с. Карасин Камінь-Каширського р-ну, с. Журавичі Ківерцівського р-ну, с. Ситовичі Ковельського р-ну, с. Прип’ять Любомльського р-ну [5, с. 6]; ‘рукав річки’ (с. Рудка-Козинська Рожищенського р-ну). Цей номен є структурним варіантом чоловічого роду до *притока*, де *при-* – префікс, корінь – *-ток-* < *текти*. Відповідником для цього слова є укр. діал. *приток* – ‘річка, що впадає в другу річку’ [19, с. 181], ‘менша річка, що впадає в більшу’ [11, с. 38], ‘притока річки’ [3, с. 298], ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14].

Одиничними прикладами в західноволинських, а також західнополіських говірках представлено номенклатурне слово *протока* (с. Хмелівка Володимир-Волинського р-ну, с. Зелена Ковельського р-ну, с. Любче Рожищенського р-ну) < *протока*, яке відоме ще зі значенням ‘річка або струмок, що з’єднує дві водойми’, ‘вузька смуга між двома ділянками суходолу, яка сполучає два моря, два океани, або море з океаном’ [16, VIII, с. 323; 1, III, с. 485], пор. рос. ‘побічне розгалуження річки’ [10, с. 93], блр. *протока* – ‘пролив, річка, рукав, який сполучає дві водойми’ [21, с. 151].

Від кореня **-ток-* для позначення аналізованої семими утворено також терміни *ростока* (с. Карасин Камінь-Каширського р-ну [5, с. 5]), *роз(с)тока* < псл. **ortzoka* [20, с. 194 – 195]: **orz-* префікс, *-тока* < **tek’ti*, **tekQ*, пор.: укр. діал. *ростока* – ‘проточний рукав річки’ [11, с. 35], *ростока* – ‘місце, де розгалужується річка’ [11, с. 36], ‘притока річки’ [3, с. 298], ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14], ‘розгалуження русла річки’ [1, с. 198], блр. *Растока* – ‘відлига’ [14, 4, с. 285], чес. **roztoka* ‘долина гірського потоку’, ‘потік, який тече гірською долиною’, ‘лісова долина’, ‘водороздільний хребет’, ‘глибока дорога’, ‘стрімкий берег’, ‘болото’, ‘долина з стрімкими схилами’, ‘вузька довга долина’, ‘канава’ [8, с. 60], пол. *roztoka* – ‘місце розгалуження річки’, ‘долина, якою тривалий час тече потік’ [23, с. 63], а також *втьок* – ‘проточний рукав, який потім вливається в основне русло

цієї ж річки' (с. Підкормілля Любешівського р-ну, [5, с. 7]) < *втікати* (пор. аналогічне укр. діал. утворення *впад* – 'місце злиття двох річок' [19, с. 114] < *впадати*), пор.: укр. діал. *вток* – 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [5, с. 14].

Відзначене в західноволинському говорі *вуднога* (с. Амбуків Володимир-Волинського р-ну, с. Литовеж Івничівського р-ну) – діал. до *віднога* < псл. *отьнога* [20, с. 200] – в українській мові відоме ще зі значенням 'відгалуження стовбура дерева, дороги тощо', 'відгалуження гори' [1, I, с. 221; 7, с. 100; 16, I, с. 612 та ін.]. Таке і близькі значення для цього слова мають українські та інші слов'янські діалекти: *віднога* – 'затока, відгалуження річки, рукава' [5, с. 14], рос. *отнога* – 'вузька довга затока річки чи озера' [13, с. 22], 'розгалуження річки, вузька затока' [15, с. 47], блр. *отнога* – 'затока моря або річки; відгалуження гори' [21, с. 9]; слвн. *odnoha* [22, с. 327], пол. *odnoga* 'відгалуження гір' [23, с. 11].

До специфічних українських утворень Й. О. Дзедзелівський відносить *зарічок* (с. Мизове Старовижівського р-ну, [5, с. 4]) < *за-річок* (*за-*префікс, *-річок* < *річка*). Цю ізоглосу продовжує укр. *зарічок* – 'рукав річки' [16, III, с. 293], укр. діал. *зарічок* – 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [5, с. 14], 'менша річка, що впадає в більшу', 'проточний рукав річки' [11, с. 35]. Мотивом номінації, за словами вченого, могло стати знаходження цього відгалуження за основним руслом річки, за річкою, пор. *заріччя* [5, с. 39].

Для поодинокого терміна *коса* (с. Поворськ Ковельського р-ну, [5, с. 8]) < псл. **kosa* [6, III, с. 48] загальноукраїнським є значення 'вузька наливна смуга суходолу в морі, річці тощо, сполучена одним кінцем із берегом', 'мис' [16, IV, с. 304]. На описувану реалію назва *коса* могла бути перенесеною через подібність за формою, пор. укр. діал. 'частина водоймища, яка вдається в сушу', 'непроточний рукав річки' [11, с. 37], 'піщаний острів', 'похилий берег на повороті річки', 'острівок на озері', 'довге підвищення', 'рукав річки' 'піщана мілина' [19, с. 107], 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [5, с. 14], рос. *коса* – 'довга вузька обмілина на річці, що йде від берега чи розміщена по середині річки' [13, с. 94], блр. *каса* – 'вузький піщаний півострів; піщана відмілина; сонячний промінь' [21, с. 90], пол. *kosa* – 'частина землі, що вдається у водойму' [23, с. 219].

У північно-західній частині досліджуваного масиву відзначено побутування лексеми **котіль** (с. Смідин Старовижівського р-ну, с. Старі Кошари Ковельського р-ну [5, с. 10]), яка може бути пов'язана з *котити* [6, III, с. 60], пор.: укр. діал. *котіль* – ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14], *котиль* – ‘вир’ [2, с. 140].

Лексема **кут** (с. Литовеж Іваничівського р-ну), яка в цьому населеному пункті ще побутує у значенні ‘поворот річки’, походить із псл. **kŭtь* [6, III, с. 161 – 162]. В українській мові виступає із семантикою ‘частина якої-небудь території, місцевості’ [16, IV, с. 417], у географічній термінології відома також зі значенням ‘мис на річці’ [19, с. 118], пор.: блр. *кут* – ‘куток поля; ділянка клиноподібної форми; віддалене, тихе, глухе місце; куток, закуток’ [21, с. 102]. У проаналізованих джерелах з описуваною семантикою це слово не виявлене, що дозволяє віднести його до семантичних діалектизмів.

Зі значенням ‘невеликий рукав річки’ в одній говірці (с. Красноволя Маневицького р-ну) виявлено термін **рівчак** <*рівч-ак*, який можна розглядати як власне українське утворення, в якому *рівч-* < *ривець/ровець*. Загальноживане значення терміна *рівчак* – ‘не дуже глибокий і широкий рів, канава’, ‘невеликий водяний потік, що утворився від снігових, дощових або підземних вод’ [16, VIII, с. 553], ‘рів, ручай’, ‘жолоб, заглибина’ [1, IV, с. 20; 12, с. 760]. Цей термін гідрорельєфу в такому ж структурному оформленні з розгалуженою семантичною системою поширений у більшості українських говірок, пор.: укр. діал. *рівчак* – ‘притока річки’ [3, с. 298], ‘частина водоймища, яка вдається в сушу’, ‘глухий непроточний рукав річки’ [11, с. 78], ‘невеликий рів’, ‘долина потоку’, ‘глибока й вузька долина’, ‘ручай’, ‘жолобок’ [9, с. 247], ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 35], *ровчак* – ‘менша річка, що впадає в більшу’ [11, с. 39] ‘притока річки’ [3, с. 298], ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14].

У досліджуваних говірках лексема **струга** відзначається великим набором значень. Аналізоване поняття вона виражає в с. Підріжжя Ковельського р-ну, де ще вживається для позначення частини водоймища, що вдається в сушу. Ідентичну та близьку семантику наведений номен має в деяких українських говірках, пор.: ‘протічний рукав річки’, ‘частина водоймища, що вдається в сушу’, ‘глухий

непроточний рукав річки' [11, с. 36, с. 38], а також у білоруських говірках, пор.: блр. *струга* – 'затока, рукав річки' [21, с. 18].

Відзначимо також поодинокий факт фіксації в с. Тростянець Ківерцівського р-ну добре відомого географічного терміна *устя* < псл. **ustъje* [20, с. 308]. Ізолексу продовжує укр. *устя* – 'те саме, що *гирло*; вихідний отвір чого-небудь' [16, X, с. 503], укр. діал. *устя* – 'гирло, устя річки' [4, с. 8], 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [5, с. 14], рос. *устье* [18, IV, с. 173], блр. *усце* – 'місце, де одна річка впадає в іншу' [21, с. 196], чес. *usti* – 'вихід у щось; устя річки' [8, с. 78], пол. *ujscie* – 'гирло ріки' [23, с. 183 – 184].

Таким чином, зроблений опис народних географічних термінів Волині, зокрема назв відгалуження русла річки, показує існування в її межах загальновоживаної, діалектної та вузькодіалектної лексики. Їх співвідношення у досліджуваному ареалі неоднакове для окремих говірок. Більшість досліджуваних лексем має спільнослов'янське коріння і характеризується спорідненою семантикою та деякими словотворчими засобами її вираження. Перспектива подальшого дослідження народної географічної термінології західнополіського регіону вбачається нами у вивченні фонетичних, словотвірних, морфологічних особливостей, яке, у свою чергу, доповнить уявлення як про розвиток лексико-граматичної системи, так і про апелятивну базу ономастичного пласту Волині.

Список використаної літератури

1. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4-х т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996 – 1997. – Т. I – IV.

2. Дзензелівський Й. О. Українські назви для виру / Й. О. Дзензелівський // *Onomastica*. – Kraków, 1978. – Т. XXIII. – S. 133 – 161.

3. Дзензелівський Й. О. Українські назви для притоки річки / Й. О. Дзензелівський // *Slavia Orientalis*. – Warszawa, 1968. – Roczn. 3. – S. 297 – 303.

4. Дзензелівський Й. О. Українські назви для гирла, устя річки / Й. О. Дзензелівський // *Onomastica*. – Kraków, 1970. – Т. XV. – S. 125 – 142.

5. Дзензелівський Й. О. Українські народні назви гідрорельєфу: відгалуження річки, рукава річки, затоки / Й. О. Дзензелівський // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород, 1982. – С. 3 – 114.

6. Етимологічний словник української мови : в 7-и томах. – К. : Наукова думка, 1982 – 2011. – Т. 1 – 6.
7. Желеховський Є. Малоруско-німецький словар : в 2-х т. / Є. Желеховський, С. Недільський. – Т. I – II. – Львів, 1885 – 1986.
8. Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне) / Р. Н. Малько. – Минск : Наука и техника, 1974. – 143 с.
9. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье : Лингвистика. Археология. Топонимика. – М. : Наука, 1968. – С. 206 – 255.
10. Маштаков П. Л. Материалы для областного водного словаря / П. Л. Маштаков. – Ч. IV. – Л. : Гидрометеоролог, 1931. – 117 с.
11. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови. (Правобережне Полісся) / М. В. Никончук. – К. : Наукова думка, 1979. – 313 с.
12. Ніковський А. Українсько-російський словник / А. Ніковський. – К. : Гроно, 1926. – 864 с.
13. Полякова Е. Н. От ‘арианы’ до ‘яра’: Народная географическая терминология Пермской области / Е. Н. Полякова. – Пермь : Кн. изд-во, 1988. – 181 с.
14. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у пяці тамах. – Мінск, 1979 – 1986.
15. Словарь географических терминов Западной Сибири / сост. М. Ф. Розен. – Л., 1970. – 101 с.
16. Словник української мови : в 11-и томах. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
17. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды / Н.И.Толстой. – М. : Наука, 1969. – 261 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – Т. I – IV. – М. : Прогресс, 1964 – 1973.
19. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
20. Шульгач В. П. Праслов’янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.
21. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы : Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.
22. Mały słownik języka polskiego. – Warszawa : PWN, 1999. – 1182 s.

23. Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen / P. Nitsche. – Köln-Graz : Böhlau, 1964. – 339 s.

Анотація

Проаналізовано географічні терміни для позначення відгалуження русла річки на матеріалі полісько-волинських говірок. Визначено структурно-семантичні особливості досліджуваної групи лексики.

Ключові слова: *термін, номен, номенклатура, лексема, семантичне мікрополе.*

Аннотация

Проанализировано географические термины для обозначения ответвления русла речки на материале полесско-волинских говоров. Выделено структурно-семантические особенности исследуемой группы лексики.

Ключевые слова: *термин, номен, номенклатура, лексема, семантическое микрополе.*

Summary

The article deals with the investigation of the geographical terms that are used name to branch river in the Volynian Polissya dialects. The main structural and semantic features of the analyzed type of vocabulary are pointed out.

Key words: *term, nomen, nomenclatura, lexeme, semantic microfield.*

УДК 811.161.2'367

Дика Л. Л.

Хмельницький економічний університет

ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОЙКОНІМІЙНОЇ СИСТЕМИ БАРЩИНИ XV-XX ст.

Постановка проблеми. Однією із найбільш заселених територій Вінниччини є територія Барського району, про що свідчать 120 ойконімів, виявлених нами у писемних джерелах XV – XX ст.

Ойконіми краю є пам'ятками мови. Вони служать цінним матеріалом для вивчення історії народу, його культури; назви поселень є важливим засобом, за допомогою якого здійснюється зв'язок близького з далеким, сучасного з минулим, часткового із загальним. Саме тому дедалі більше зростає інтерес дослідників до вивчення топонімії України загалом та ойконімів певного регіону зокрема.

Семантика твірних основ назв поселень досліджуваної території, їх структура, а також час першофіксації у писемних джерелах свідчать про те, що ойконімійна система Барщини формувалася в різні історичні періоди. Більшість моделей топонімів XV – XX ст., виявлених нами на досліджуваній території, є за походженням спільнослов'янськими, тобто такі назви первісно були назвами родів (нащадків або підданих певної особи), або ж назвами родин, а лише згодом ставали назвами відповідних поселень. Однак серед назв населених пунктів Барського району значний відсоток становлять ойконіми, які за часом свого виникнення є значно новішими (утворилися наприкінці XIX – на початку XX ст. як наслідок називання нововиниклого поселення або в результаті перейменування того чи іншого населеного пункту).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням походження та особливостям дериваційної структури назв населених пунктів, зокрема з'ясуванню семантики їх базових назв у слов'янській та українській ономастиці, свого часу приділено чимало уваги. Зокрема, походженню назв поселень окремих регіонів України присвятили свої праці такі вчені, як Д. Бучко, М. Габорак, М. Демчук, В. Котович, Я. Пура, О. Стрижак, М. Торчинський, М. Худаш та ін.

Мета нашої статті – охарактеризувати назви населених пунктів Барського району Вінницької області, виявлені нами у писемних джерелах XV – XX ст., з огляду на їх семантику та структуру.

Виклад основного матеріалу. Барський район належить до найдавніше заселених земель Східного Поділля (інакше – Вінницької області), про що свідчать дані археологічних розвідок. Так, пам'ятки періоду палеоліту виявлено в таких населених пунктах Барського району, як *Лядова* та *Митки* [1, с. 12]. Мідно-кам'яний вік презентує трипільська культура, носіями якої є населені пункти Барського району, а саме: *Пилипи*, *Ялтушків* [2, с. 147]. Пам'ятки черняхівської культури знайдено на території села *Ялтушків* [2, с. 148].

Документальна згадка про саме місто Бар (під назвою *Ров*) датується 1401 р. Відомий український історик М. С. Грушевський у праці „Барське старовство” пише: „... що вже в 1405 р. м. Ров було населеним містом, так що заселення його слід віднести до попереднього часу...” [3, с. 135].

1538 року м. Бар стає центром Барського старовства, яким залишається до кінця XVIII ст. Із приєднанням Правобережної України до Росії Бар

1793 року увійшов до її складу як повітове місто, а з 1797 р. – став заштатним містом Могилівського повіту Подільської губернії. Села колишнього Барського староства увійшли до складу Могилівського, Летичівського і Літинського повітів [4].

Сучасний Барський район (утворений 1923 року) межує із Жмеринським, Літинським, Шаргородським, Мурованокуриловецьким районами Вінницької області та Хмельницькою областю. До його складу входять: м. Бар, смт. Копайгород та 92 сільські населені пункти.

Найдавнішими назвами поселень Барщини є *Буцні*, *Буцнівці*, *Верхівка*, *Володіївці*, *Гармаки*, *Голодки*, *Іванівці*, *Комарівці*, *Лядова* (*Лядава*), *Мальчівці*, *Митки*, *Попівці*, *Рів* (із XVI ст. – *Бар*), *Ялтушків* (дві назви). Хоча у писемних джерелах ці назви датуються XV ст., однак семантика твірних основ, топонімотвірні форманти вказують на раніше їх існування. Відсутність повнішого джерельного матеріалу не дозволяє точно встановити час виникнення того чи іншого поселення (відповідно його назви), тому ми говоримо лише про їх першофіксацію у певному столітті.

Так, назви поселень *Буцнівці*, *Володіївці*, *Іванівці*, *Комарівці*, *Мальчівці*, *Попівці* – відпатронімі утворення на **-івці**, в основах яких засвідчені як слов'янські, так і християнські особові імена: **Буцнівці** (пізніше *Буцні*), 1450 р.: *Буцневцы* [Груш., с. 37], назву поселення утворено від ОН **Буцно*, пор. *Буца* [Мор., с. 31], *Буцко* [Туп., с. 74], патронім *буцнівці* – „рід чи піддані *Буцна*” перейшов у назву населеного пункту з первісним значенням „посел., яке заселяють *буцнівці*”; **Комарівці**, 1493 р.: *Комаровцы* [Груш., с. 56], „посел., яке заселяють *комарівці*” <ОН *Комарь* [Туп., с. 192]; **Попівці**, 1498 р.: *Поповцы* [Груш., с. 35], „посел., яке заселяють *попівці*” <ОН *Попь* [Мор., с. 154]; *Іванівці*, 1431 р.: *Ивановцы* [Молч., с. 386], „посел., яке заселяють *іванівці*” <ОН *Іван* та ін.

Відродинних ойконімів на території Барщини у XV ст. нами виявлено чотири: **Буцні**, 1450 р.: урочище *Лядава* (теп. *Буцни*) [Груш., с. 37], 1611 р. – *Висзние* [Ždž V, с. 32], назву поселення утворено від ОН **Буцень*, пор. ОН *Буца* [Мор., с. 31], *Буцко* [Туп., с. 74], родинна назва *буцні* – „родина *Буцня*” семантичним шляхом перейшла в назву поселення з первісним значенням „посел., яке заселяють *буцні*”; **Гармаки**, з 1493 р.: *Гермаки* [Груш., с. 51], „посел., яке заселяють *гармаки*” <ОН *Гармак* [Богд., с. 82]; **Голодки**, 1452 р.: *Олатковцы* [Груш., с. 41], „посел., яке заселяють *голодки*” <ОН **Голодко*, пор. *Голодь* [Туп., с. 111]; **Митки**, 1493 р.: *Мытки*

[Груш., с. 189], „посел., яке заселяють *митки*” < ОН *Митко* < *Дмитро*. Як бачимо, в основах аналізованих ойконімів лежать як слов’янські особові імена, так і християнські.

Одиничними прикладами представлені такі моделі ойконімів Барщини, виявлені нами у писемних джерелах XV ст., як: *Верхівка*, *Лядова*, *Рів*, *Ялтушків*.

Ойконім *Ялтушків* уперше зафіксовано в документах 1431 р.: *Олтушковъ* [Молч., с. 386], посесив на **-ів** від християнської ОН *Ялтушко*, первісне значення „*Ялтушковъ дворъ*”.

Порівняно нову словотвірну модель представляє ойконім на **-івк-а**, твірна основа якого мотивується слов’янською автохтонною назвою *Верхівка*, 1442 р.: *Верховець* [Груш., с. 42], первісне значення „посел., яке заснував або яким володів *Верхъ*” < ОН *Верхъ* [Туп., с. 84] < *Верхослава*, *Верхославъ* [Мор., с. 37].

Ще одним давнім за часом виникнення є поселення *Рів*. Писемну першофіксацію його маємо 1405 р.: *Ровъ* [Груш., с. 45] (із XVI ст. село іменується *Барь*), відтопонімний ойконім, утвор. від гідроніма *Рів* [ГЕУ, III, с. 127].

Подвійну мотивацію, на нашу думку, має назва населеного пункту Барського району *Лядова*, 1450 р.: урочище *Лядава* (теп. Буцни) [Груш., с. 37], до кінця XVI ст. – *Лядава* [Груш., с. 37], посесив на **-ов-а** від ОН *Лядо*, пор. *Лядик* [ССУП II, с. 627] або від гідроніма *Лядова* [ГЕУ II, с. 302].

Порівняно з попереднім століттям, у XVI ст. значно збільшилася кількість ойконімів на **-и/-і**: *Семенки*, 1555 р.: *Семенки* [Под., с. 61], „посел., яке заселяють *семенки*” < ОН *Семенко* < *Семен* [Тр., с. 331]; *Степанки*, 1581 р.: *Степанки* [Груш., с. 111], „посел., яке заселяють *степанки*” < ОН *Степанко* < *Степан*; *Ходаки*, 1595 р.: *Hodaki* [Żdź V, с. 46], „посел., яке заселяють *ходаки*” < ОН *Ходакъ* [Туп., с. 326] < *Ходимиръ* [Мор., с. 200]; *Шершні*, 1592 р.: ...w siele *Szersniach* [PM, с. 444], „посел., яке заселяють *шершні*” < ОН *Шершень* [Туп., с. 441]; *Шипинки*, 1553 р.: *Шепинки* [Груш., с. 190], „посел., яке заселяють *шипинки*” < ОН **Шипинко*; усього 5 таких назв.

У XVI ст. також спостерігаємо тенденцію до збільшення числа відпатронімних ойконімів із суфіксами **-івці**, **-инці**. Першофіксаціями є наступні назви: *Васютинці*, XVI ст.: *Васютинцы* (Лукава) [Груш., с. 174], „посел., яке заселяють *васютинці*” < ОН *Васюта* < *Василь*; *Кошаринці*,

1515 – 1616 pp.: *Kosarynce* [Zdź V, с. 34], „посел., яке заселяють *кошаринці*” < ОН **Кошаръ*, пор. *Кошара* [Туп., с. 260]; *Маньківці*, 1520 р.: *Mankowcze* [Арх.ЮЗР 8/І, с. 48], „посел., яке заселяють *маньківці*” < ОН *Манько* < *Мануїл*. Можливо, ойконім мотивується патронімом, що походить від відкомPOSITИТНОГО СЛОВ’ЯНСЬКОГО ІМЕНІ *Маниславъ* [Мор., с. 118]; *Мигалівці*, 1516 р.: *Mihallowcze* [Арх.ЮЗР 8/І, с. 453], „посел., яке заселяють *мигалівці*” < ОН *Мигаль* [Туп.: 250]; усього 4 такі назви.

Окрім розглянутих вище назв населених пунктів, уперше в документах XVI ст. засвідчено ойконіми з посесивним суфіксом **-ів**: *Каришків*, 1599 р.: *Карышковъ* [Груш., с. 123], „*Каришковъ дворъ*” < ОН **Каришко*; *Матейків*, 1506 р.: *Матенково* (Матыйковъ) [Груш., с. 57], „*Матвейковъ дворъ*” < ОН *Матейко* (*Матвейко*) < *Матвій*.

Новими моделями ойконімів Барського району, які репрезентують XVI ст., є наступні назви: **Бар**, XVI ст.: *Баръ* [Груш., с. 6], утвор. від апел. *бар* – „мокре місце між горбами” [ЕСУМ I, с. 136]; **Діброва**, 1552 р.: *Діброва* [Отам., с. 35], утвор. від апел. *діброва*; **Копайгород**, 1553 р.: *Копайгородъ* [Груш., с. 190], складна назва, утвор. шляхом поєднання ОН *Копай* і апел. *город*; **Чемериси-Барські**, 1540 р.: *Чемерисский Баръ* [Груш., с. 88], складена назва, утвор. від ОН *Чемерись* [Туп., с. 423], дифер. член вказує на розташування посел. біля м. *Бар*.

У XVII ст. ойконімія Барщини представлена лише чотирма першофіксаціями: **Глинянка**, 1609 р.: *Глинянка* [Груш., с. 112], утвор. від апел. *глинянка* – „будівля з глини; глинище” [ЕСУМ I, с. 524]; **Мар’янівка**, 1668 р.: *Марьяновка* [Груш., д., с. 336], „посел., яке заснував або яким володів *Мар’ян*” < ОН *Мар’ян*; **Примошаниця**, 1616 р.: *Примошениця* [Груш., с. 113], утвор. від гідроніма *Примошаниця*. **Яструбінець**, 1649 р.: *Ястребенці* (теп. *Яструбінець*) [Крип., с. 134], утвор. від ОН *Яструб* [ССУП II, с. 1258] + суф. **-инець** зі значенням належності.

Ойконімія система Барщини XVIII ст. представлена уже 10 словотвірними моделями, більшість із яких бере свій початок ще з попередніх століть. Збільшується продуктивність топонімів на **-івка**, **-и/-і**, складених назв.

Так, першофіксаціями назв поселень Барського району у названий період є: **Біличин**, XVIII ст.: *Биличинъ* [Груш. д., с. 350], посесив на **-ин**, „*Биличинъ дворъ*” < ОН *Билица* [Мор., с. 12]; **Борці**, 1784 р.: *wieś Barszcze* [Арх.ЮЗР 5/II, с. 564], відродинний ойконім на **-и**, „посел., яке

заселяють *борці*” < ОН *Бориць* [Туп., с. 62]; *Войнашівка*, XVIII ст.: *Войнашовка* [Груш. д., с. 350], „посел., яке заснував або яким володів *Войнаш*” < ОН **Войнаш*, пор. *Войнан* [СП, с. 78]; *Голубівка*, XVIII ст.: *Голубовка* [Груш. д., с. 350], „посел., яке заснував або яким володів *Голубь*” < ОН *Голубь* [Мор., с. 61]; *Киянівка*, XVIII ст.: *Кейновка* [Груш. д., с. 350], „посел., яке заснував або яким володів *Киян*” < ОН **Киян*, пор. *Кийко* [СП, с. 174]; *Мартинівка*, XVIII ст.: *Мартыновка* [Груш. д., с. 351], „посел., яке заснував або яким володів *Мартин*” < ОН *Мартин*; *Підлісний Ялтушків*, з XVIII ст.: *Елтушковъ Подлисный* [Груш. д., с. 350], складена назва, утвор. від ОН *Ялтушико*, дифер. член вказує на місце розташування посел. „під лісом”; *Попівка*, XVIII ст.: *Волчковъ* (іначе *Поповка*) [Груш., с. 351], „посел., яке заснував або яким володів *Пін*” < ОН *Попь* [Мор., с. 154]; *Слобода-Матейківська*, 1796 р.: *Слобода-Матійківська* [БН, с. 109], складена назва, утвор. від апел. *Слобода*, дифер. член вказує на розташування поселення біля с. *Матейків*; *Слобода-Ялтушківська*, XVIII ст.: *Елтушковская Слобода* [Груш. д., с. 350], складена назва, утвор. від апел. *Слобода*, дифер. член вказує на розташування поселення біля с. *Ялтушків*; *Терешки*, XVIII ст.: *Терешки* [Груш. д., с. 351], „посел., яке заселяють *терешки*” < ОН *Терешко* < *Герентій* [Тр., с. 358]; *Шпирки*, XVIII ст.: х. *Шпърки* [Груш. д., с. 351], „посел., яке заселяють *шпирки*” < ОН *Шпирко* [СП, с. 401].

Вперше засвідчено в ойконімії досліджуваної території назву населеного пункту, що походить від субстантивованого прикметника: *Червона*, XVIII ст.: *Червоня* [Арх. ЮЗР З/ІІІ, с. 16].

Ойконімійна система Барщини ХІХ ст. характеризується малою кількістю першофіксацій – усього 9 назв. Це пояснюється насамперед тим, що більшість ойконімів уже знайшли своє відображення у писемних джерелах попереднього століття.

Так, за рахунок першофіксацій у ХІХ ст. збільшилося число ойконімів із архаїчними суфіксами **-івці**, **-и**, а також утворень на **-івка**: *Балки*, 1893 – 1905 рр.: *Балки* [Гульдм., с. 18; Кр., с. 444], утвор. від апел. *балки* = мн. від *балка* – „яр із пологими схилами” [ВТС, с. 35]; *Йосипівці*, 1893 р.: *Юзвинь хуторъ* [Гульдм., с. 569] – відпатронічний ойконім на **-івці** від ОН *Йосип*; *Лодзійка*, 1893 р.: *Лодзіевка* [Гульдм., с. 262], „посел., яке заснував або яким володів *Лодзій*” < ОН **Лодзій* (*Лозій*); *Окладне*, 1833 р.: *Окладне* [Сел.РУ 1826 – 1849 рр., с. 378], утвор.

шляхом субстантивзації прикметника *окладне*; **Паліївка**, 1893 р.: *Палиевка* [Гульдм., с. 345], „посел., яке заснував або яким володів *Палій*” < ОН *Палій* [СП, 263]; **Пилипи**, 1893 р.: *Пилипы-Чемерискіє* [Гульдм., с. 361], „посел., яке заселяють *пилити*” < ОН *Пилип*; **Пляцина**, 1893 р.: *Пляцына* [Гульдм., с. 366], утвор. від апел. *пляцина* < *пляцик* – „хлібинка, випечена з доброякісної муки; паска” [ЕСУМ, IV, с. 464]; **Супівка**, 1893 р.: *Суповка* [Гульдм., с. 456], „посел., яке заснував або яким володів *Супь*” < ОН *Супь* [Мор., с. 190]; *Чемериси-Волоські*, 1842 р.: *Чемериси Волоські* [Сел.РУ 1826 – 1849 рр., с. 405], складена назва, утвор. від ОН *Чемерисьь* [Туп., с. 423], дифер. член вказує на розташування посел. біля с. *Волохи*.

Варто зазначити, що ойконіміяна система Барщини ХІХ ст., як і всього Східного Поділля, вже повністю сформована. Словотвірні моделі, характерні для ойконімії ХІХ ст., беруть свій початок із попередніх століть і, відповідно, знайшли своє відображення в наступному, ХХ ст.

Характерним явищем для ойконімії Барщини ХХ ст. є наявність у писемних джерелах першофіксацій назв населених пунктів із суфіксами **-івк-а** та відродинних ойконімів: *Бригідівка*, *Губачівка*, *Журавлівка*, *Козарівка*, *Колосівка*, *Павлівка*, *Регентівка*, *Улянівка* (8 ойконімів); *Верешки*, *Гулі*, *Малиники*, *Мельники*, *Стасюки* (5 ойконімів), твірні основи яких мотивуються як слов'янськими, так і християнськими особливими назвами.

Одним прикладом першофіксації назв населених пунктів Барщини представлений ойконім із посесивним суфіксом **-ів**: **Обухів**, 1906 р.: *Обуховъ* [Свед., с. 56], „*Обуховъ* дворь” < ОН *Обухъ* [Туп., с. 284].

Серед першофіксацій ХХ ст. наявні також ойконіми, що утворилися шляхом субстантивзації прикметника: *Гайове*, *Заможне*, *Зелене*, *Зоряне*, *Лісове*, *Мирне*, *Першотравневе*, *Польове*, *Українське*, *Червоне* та ін.; усього 16 назв.

У ХХ ст. значно збільшується кількість складних та складених назв: *Безчасне Друге*, *Безчасний Перший*, *Великі Гармаки*, *Малі Гармаки*, *Першотравневе*, *Слобода-Гулівська*, *Слобода-Комаровецька*, *Слобода-Ходацька*, *Трудолюбівка*, *Хутір-Комаровецький*; усього 10 одиниць.

Уперше в документах ХХ ст. виявлено такі відапелятивні назви поселень: **Затоки**, 1947 р. [АТП 1947, с. 10], штучна назва, утвор. від апел. *затоки* < *затока*; **Переліски**, 1969 р. [АТП 1969, с. 10], утвор. від

апел. *переліски* < *перелісок*; *Слобода*, 1947 р. [АТП 1947, с. 10], утвор. від апел. *слобода*.

Новотворами цього періоду є назви населених пунктів на зразок: *Горяни*, *Лобжиницина*, *Міжлісся*, *Трухань*. Розглянемо їх детальніше. *Горяни*, 1969 р., [АТП 1947, с. 11], утвор. від ЕН *горяни* – „люди, що оселилися в горах” або „вихідці з гір”, первісне значення – „посел., яке заселяють вихідці з гірської місцевості”; *Лобжиницина*, 1947 р., [АТП 1947, с. 22], утвор. за допомогою суф. **-ин-а** від ОН **Лобжинський*; *Міжлісся*, 1969 р., [АТП 1969, с. 10], утвор. від апел. *міжлісся* – „міцевість між лісом чи лісами”; *Трухань*, 1969 р., [АТП 1969, с. 11], вважаємо, що це штучна назва на **-*їь** від ОН **Трухан*, пор. ОН *Труха*, *Трухачь* [Туп., с. 403], первісне значення „*Трухань* дворь”.

Вперше в джерельних матеріалах ХХ ст. виявлено відтопонімі ойконіми. На досліджуваній території вони репрезентуються такими назвами поселень: *Мурашка*, 1969 р. [АТП 1947, с. 11], відтопонімі ойконім, утвор. від гідроніма *Мурашка* [ГЕУ II, с. 395]; *Мурафа*, 1947 р. [АТП 1947, с. 10], відтопонімі ойконім, утвор. від гідроніма *Мурафа* [ГЕУ II, с. 394]; лише дві назви.

Двома прикладами представлено групу ойконімів Барщини ХХ ст., які є пам’ятковими назвами: *Шевченка*, *Шевченкове*.

Висновки. Здійснений нами лексико-словотвірний аналіз назв населених пунктів Барщини дозволяє стверджувати, що ця територія належить до найдавніше заселених територій Вінницької області. Ойконімія досліджуваної території представлена 14 словотвірними моделями. Найчастотнішими на території Барщини є ойконіми на **-івці**, **-инці**, деривати із суфіксом **-івк-а**, відродинні ойконіми. Варто також зазначити, що у писемних джерелах XV – ХХ ст. нами не виявлено жодної назви на **-ичі**, **-чик**, **-исько**, **-ище**, **-иха**, **-щина**, які б представляли територію Барщини.

Перспективою подальших досліджень може бути порівняльна характеристика ойконіміїної системи інших районів Вінниччини.

Список умовних скорочень

апел. – _пелятиви; *дифер.* – диференціюючий ; *м.* – місто; *ОН* – особова назва; *пор.* – порівняйте; *посел.* – поселення; *с.* – село; *теп.* – тепер; *утвор.* – утворено; *х.* – хутір.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Арх.ЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859 – 1914; Ч. 3, Т. III: Акты о гайдамаках (1700 – 1768). – 1876. – 780 с.; Ч. 5, Т. II: Переписи еврейского населения въ юго-западномъ крае въ 1765 – 1791 гг. – 1890. – 724 с.; Ч. 8, Т. I: Материалы для истории местного управления в связи с историею сословной организации. Акты Барского староства XVII – XVIII вв. – 1894. – 497 с.

АТП 1947 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ (на 1-е вересня 1946 р.). – К.: Вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.

АТП 1969 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ (на 1 квітня 1967 р. з дод. відомостей про зміни до 1 січня 1969 р.): У 2-х т. – К., 1969. – Т. 1. – 541 с.

БН – Петренко О. С. Брацлавське намісництво (90-ті роки XVIII ст.) / О. С. Петренко. – Вінниця, 2001. – 328 с.

Богд. – Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Ф. Богдан. – Вінніпег; Ванкувер: Наклад ономастичної комісії УВАН, 1974. – 354 с.

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТП „Перун”, 2001. – 1440 с.

ГЕУ – Географічна енциклопедія України: в 3 т. / [ред. кол.: О. М. Маринич (відп. ред.) та ін.]. – К.: УРЕ. – 1989 – 1993. – Т. 2: 3 – О. – 1990. – 479 с.; Т. 3: П – Я. – 1993. – 479 с.

Груш. – Грушевський М. С. Барское староство, исторические очерки: XV – XVIII вв. / М. С. Грушевський. – К., 1894. – 470 с.

Груш. д. – Грушевський М. С. Дополнительные главы к исследованию: „Барское староство, исторические очерки” / М. С. Грушевський. – К., 1894. – 56 с.

Гульдм. – Гульдман В. К. Населённые места Подольской губернии / В. К. Гульдман – Каменец-Подольский, 1893. – 636 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7-ми т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К.: Наукова думка, 1982 – 1989; Т. 1: А – Г. – 1982. – 634 с.; Т. 4: Н – П. – 2004. – 656 с.

Крип. – Крип’якевич І. Адміністративний поділ України (1648 – 1654 рр.) / І. Крип’якевич // Історичні джерела та їх використання. – 1966. – Вип. I. – С. 123 – 149 с.

Молч. – Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. / Н. Молчановский. – К., 1885. – 388 с.

Мор. – Морощкин М. Я. Словянский именовслов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морощкин. – СПб., 1867. – 213 с.

Отам. – Отамановський В. Д. Вінниця в XIV – XVII ст.: Історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця: Континент-прим., 1993. – 463 с.

Под. – Подолия. Историческое описание съ высочайшаго соизволения издано при министерстве внутренних дел П. Н. Батюшковым. – СПб., 1891. – 264 с.

РМ – Руська (Волинська) Метрика. Актові джерела. Регістри документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673 / [ред. і упор. Г. Боряк та ін.] – К., 2002. – 983 с.

Свед. – Сведения о населении Подольской губернии в 1906 г. – Каменец-Подольский, 1907. – 88 с.

Сел.РУ 1826 – 1849 рр. – Селянський рух на Україні (1826 – 1849 рр.) / [зб. документів і матеріалів]. – К. : Наукова думка, 1993. – 504 с.

СП – Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [укладачі: Бабич Н. Д., Колесник Н. С., Лук'янюк К. М. (гол. ред.) та ін.]. – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.

ССУП – Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х томах / Ю. К. Редько. – Львів, 2007. – Т. 2 : Н – Я. – 2007. – 721 – 1438 с.

Тр. – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк; [за ред. Железняк І. М.] – К. : Довіра, 2005. – 510 с.

Туп. – Тупи́ков Н. М. Словар древнерусских личных собственных имён / Н. М. Тупи́ков // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т. 6. – С. 58 – 913.

Źdź – Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889 – 1911. – Т. V, XVIII, XIX, XX.

Список використаної літератури

1. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця : Кн.-газ. в-во, 1964. – 353 с.
2. Гопак В. Д. До археологічної карти Вінницької області / В. Д. Гопак // Матеріали 2-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів : Каменяр, 1968. – С. 147 – 148.
3. Грушевський М. С. Барское староство, исторические очерки: XV – XVIII вв. / М. С. Грушевський. – К, 1894. – 470 с.
4. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV – XVII ст.: Історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент-прим., 1993. – 463 с.

Анотація

У статті аналізуються назви населених пунктів Барського району Вінницької області з огляду на їх семантику та структуру, а також простежується розвиток ойконімійної системи названої території протягом XV – XX ст.

Ключові слова: ойконім, особова назва, перифіксація, семантика, словотвірна модель, структура.

Аннотация

В статье анализируются названия населенных пунктов Барского района Винницкой области учитывая их семантику и структуру, а также прослеживается развитие ойконимийной системы названной территории в течение XV – XX вв.

Ключевые слова: ойконим, личное название, первофиксация, семантика, словообразовательная модель, структура.

Summary

The names of settlements of Bar district of Vinnitsa region are analyzed in this article due to their semantics and structure, and also the development of the oykonimed system of named territory during the fifteenth and twentieth centuries is traced.

Key words: oykonym, personal name, the first fixation, semantics, wordforming model, structure.

УДК 811.161.2'373.21

Єфименко І. В.
Інститут української мови НАН України

МАТЕРІАЛИ ДО „ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ”

Пропонована стаття продовжує низку публікацій, присвячених ойконімії Херсонщини [6]. На прикладі окремих ойконімів простежено процес формування ойконімікону Херсонської області на діахронно-синхронному рівнях: від перших писемних згадок в історичних джерелах до сьогодення. Основна мета дослідження – визначити у хронологічному аспекті етапи становлення ойконімної системи Херсонської області й на основі цього опосередковано простежити процеси заселення її теренів в історичній ретроспективі.

Архангельська Слобода – с. у Каховському р-ні. Засноване в середині XIX ст. [15, с. 61]. У I пол. XX ст. (1928 р.) фіксується як висілок *Архангельське (слобода)* [27, с. 30]. Можливо, виокремилася з поселення *Архангельське* (тепер Високопільського р-ну Херсонської обл.). Пізніше дооформилося ГТ *слобода*, пор. укр. *слобода* – ‘1. поселення в Росії XI – XVIII ст., жителі якого тимчасово звільнялись від феодальних

повинностей і податків; 2. велике село, селище, відокремлена частина великого села' [24, IX, с. 365], рос. *слобода* – 'частина міста, села з вільним населенням, де жили некріпаки' [11, 2, с. 200].

Бобровий Кут – с. у Великоолександрівському р-ні. Виникло в 30 – 40-х рр. XVIII ст. у пониззі р. Інгулець на місці зимівника запорозького козака Івана *Бобра*, який оселився там, де р. Інгулець робить кут [26, с. 241; 34, с. 8]. У 1808 р. сюди почали переселятися євреї з Вітебської, Могильовської, Мінської, Полтавської та Чернігівської губ., які започаткували тут єврейську колонію [34, с. 8]. На сторінках історичних документів поселення згадується під 1863 р. як *Бобровий-Куть* [10, II, с. 364]; під 1890 р. як „кол. *Бобровый-Куть*” [26, с. 240]; під 1896 р. – як „кол. євр. *Бобровый Куть* ... при рч. Інгульце” [31, с. 24]; під 1916 р. – як „єврейская колонія *Бобровый Куть*” [12, с. 133]; під 1928 р. – як село *Бобровий-Кут* [27, с. 27].

Ойконім мотивований відповідним мікротопонімом, який утворився поєднанням прикметника *Бобровий* (очевидно, від первісного **Бобрів(ов)*), що пізніше переоформилося за ад'єктивною словотвірною моделлю під впливом апелятива *бобровий*), пов'язаного з антропонімом *Бобер* [26, с. 241; 34, с. 8], та іменника-ГТ *кут*, пор. укр. *кут* – 'ділянка землі в закуті при злитті двох річок' [21, 2, с. 382], ст.-рос. *кутъ* – 'місцина, розташована в закуті, утвореному злиттям двох річок або поворотом річки; земельні угіддя, розташовані на такому закуті' [20, 8, с. 146].

Вёрхні Сірогџзи – с. у Нижньосірогџському р-ні. Перші відомості про поселення належать до 1817 – 1820 рр., коли сюди переселилися селяни з Воронежської, Курської, із сусідніх сіл Таврійської, а згодом – із Чернігівської губ. [8, с. 500; 35, с. 246]. У документах 1887 р. фіксується як „*Верхні Сѣрогџы* – въ 3 верстахъ отъ Нижнихъ” [35, с. 246].

Ойконім утворено шляхом плюралізації гідроніма *Сірогџзи* (пор., р. *Сірогџзи* (тепер *Великі Сірогџзи*) впадає у Великий Айгаманський під [22, с. 95]) – трансформованої тюркської композитної назви, що в перекладі з ногайської мови означає 'протяжне, видовжене джерело' [детальніше див.: 16, с. 59]. Компонент *Верхні* вжито для розрізнення із с. *Нижні Сірогџзи*, розташованим нижче за течією.

Гџла Прістань – м. у Голопристанському р-ні. Як назва урочища згадується у джерелах, присвячених історії запорозьких козаків, ще в 1698 р. – „у урочища *Голой Пристани*” [39, 1, с. 741]. Пізніше як назва

поселення фіксується в 1833 р. – *Голая пристань* [1, с. 32]; 1863 р. – за *Голой Пристанью* [17, 1, с. 428]; 1887 р. – *Голая Пристань* „на берегу Конки, съ удобною пристанью, окружена кучугурами и примыкаетъ къ Соленому озеру” [35, с. 277]. Заселялося українськими селянами-втікачами з Київської, Чернігівської та Полтавської губ. [40, с. 158].

Ойконім може бути пов’язаний із відповідним мікротопонімом, що утворився за допомогою прикметника *Голий*, -а (< укр. *голий* – ‘позбавлений звичного покрову, не вкритий, не зайнятий нічим’) [21, 1, с. 300] та іменника-ГТ *пристань* (< рос. *пристань* – ‘місце, де причалюють судна до берега, споруда для їх стоянки; транспортне селище, мешканці якого заняті переважно обслуговуванням судноплавства’ [11, 2, с. 149]). За місцевими переказами, колись тут був рибальський перевіз, через який запорожці возили сіль з Ягорлицьких соляних промислів до Очакова. Місцевість була цілком гола, без жодного житла, звідки й назва [40, с. 158].

Давідів Брід – с. у Великоолександрівському р-ні. Засноване 20 червня 1778 р. у зв’язку із заселенням причорноморських степів переселенцями з Рязанської губ. [8, с. 285]. Найраніше фіксується в писемних джерелах під 1781 – 1782 рр. – „до Давыдова броду” [18, с. 271]. Пізніше згадується як: 1890 р., с. *Давидовъ-Бродъ* [26, с. 244]; 1912 р., *Давидо-Бродская дача* [33, с. 81]; 1916 р., с. *Давидовъ-Бродъ* [30, с. 61]; 1924 р., *Давидо-Бродское* [13, с. 112]; 1928 р., село *Давидів-Брід* [27, с. 14].

Назва поселення мотивована мікротопонімом, утвореним поєднанням присвійного прикметника *Давидів* (< антропоніма *Давид* + суф. -ів) та іменника-ГТ *брід* (< укр. *брід* – ‘1. мілина на річці; 2. дорога через річку; 3. стежка на болоті’ [23, с. 29], ‘1. дорога через болото; 2. мілка ділянка у водоймі, яку можна перейти’ [4, с. 13], ‘місце, де можна перейти’, ‘підсохла ділянка болота, яку можна перейти’ [38, с. 218]). З історичних джерел відомо, що переселенці, які першими заселяли надінгулецькі степи, мостів через ріку не будували. Шукали так звані броди, через які міг пройти гужовий транспорт. Біля таких бродів часто виникали поселення [7, с. 28]. За місцевими переказами, свою назву село одержало за ім’ям *Давида* – власника корчми, що стояла біля броду на р. Інгулець. Через цей брід пролягав Чумацький шлях, яким чумаки возили сіль із Криму [14].

Золотá Бáлка – с. у Нововоронцовському р-ні. Засноване 1 червня 1780 р. як маєток сенатора В. В. Енгельгарда [15, с. 68]. Фіксується в документах, починаючи від II пол. XIX ст.: під 1861 р. як „балка, называемая *Золотою*, за которой расположена деревня того же имени” [17, с. 238]; під 1916 р. як с. *Золотая-Балка* при р. Днѣпрѣ [30, с. 81]; під 1928 р. як село *Золота-Балка* [27, с. 34].

Ойконім утворено від мікротопоніма **Золота Балка*: іменник-ГТ *балка* (< укр. *балка* – ‘степовий яр’) [21, 1, с. 24] + прикметник *золота*, що міг вказувати на колір води, на піщаний відтінок ґрунту чи колір глини в долині річки. За одними народними переказами, ця місцевість була золотим місцем (багато очерету, трави) для схованки козаків, також тут інколи знаходили скарби. Натомість інші легенди переповідають, що на цьому місці колись жив козак *Золотáрь* [14].

Кахов́ка – м. у Каховському р-ні. Засноване 17 січня 1791 р. як маєток полковника Д.М. Куликовського на місці зруйнованої татарської фортеці Іслам-Кермен [16, с. 68]. У писемних джерелах згадується від початку XIX ст., пор.: 1833 р., „къ мѣстечку *Каховкѣ* при Днѣпре” [1, с. 36]; 1850 р., „Въ *Каховкѣ*” [19, с. 123]; 1861 р., „въ *Каховкѣ*” [17, I, с. 381]; 1887 р., „мѣстечко *Каховка* на почтовой дорогѣ” [35, с. 289]; 1909 р., „*Каховка* – владѣльческое мѣстечко, расположено на лѣвомъ берегу р. Конки, гдѣ она отдѣляется въ видѣ рукава” [32, с. 81]; 1928 р., селище *Кахівка* [27, с. 29].

Відантропонічне утворення із суф. *-к(а)* від основи прізвища *Кахов[ський]* на честь учасника російсько-турецьких війн II пол. XVIII ст., генерал-губернатора *М. В. Каховського*, якому належали в пониззі Дніпра великі земельні масиви [35, с. 289].

Нова Калуга – с. у Великоолександрівському р-ні. Засноване 1861 р. переселенцями із нп. *Калуга* (нині в Березнеговатському р-ні Миколаївської обл.) [9, с. 134]. У писемних джерелах початку XX ст. згадується як: 1923 р., п. *Н.-Калужский I* [29, с. 231]; 1928 р., село *Н.-Калужье I* [27, с. 15].

З огляду на фіксації, історична форма ойконіма – *Ново-Калужський* або *Ново-Калужьке* – вторинна назва. Утворилася шляхом приєднання диференційного компонента *Нов(о)-* до ойконіма *Калужський /(-е)*

(< *Калуга* + суф. -ськ-). Після того, як у 1920 р. в цьому ж р-ні організувалося однойменне поселення – *Нова Калуга Друга*, в ролі розрізнювального почав уживатися номерний компонент „*Перший*”, що згодом утратився [9, с. 134].

Одрадока́м'янка – с. у Бериславському р-ні. Засноване 26 травня 1782 р. селянами-переселенцями з Харківської губ. [15, с. 74; 8, с. 190]. Найраніше фіксується під 1859 р. – „*Отрада Каменка*, д. вл. при р. Каменкѣ и протокаѣ Казацкомѣ” [37, с. 20]. Пор. ще: 1912 р., „д. *Одрадо-Каменка*, при р. Казакѣ” [25, с. 34]; 1916 р., д. *Отрада-Каменка* [30, с. 83]; 1923 р., д. *Отрадо-Каменка* (Трубецкого) [28, с. 90]; 1928 р., село *Отрадо-Каменка* [27, с. 11].

Назва поселення мотивована місцем його розташування. Вона утворилася поєднанням ойконіма *Отрада* відапелятивного походження (пор. ст.-рос. *отрада* – ‘полегшення, заспокоєння, звільнення від неприємного’ [20, 14, с. 8], рос. *отрада* – ‘втіха, розрада, заспокоєння, насолода’ [3, II, с. 749]) та гідроніма *Кам'янка* (пор. р. *Ка́м'янка* – п. Козацької п. Дніпра; Херсонська обл.) [22, с. 236].

Поса́д-Покро́вське – с. у Білозерському р-ні. Засноване 1789 р. як адміралтейське селище переселенцями з Київської та Чернігівської губ. [9, с. 185]. У документах згадується як: 1890 р., „*Посад Покровск (Копани)*” [26]; 1896 р., „*Покровскъ (Большіе Копани, Копани), посадъ*” [31, с. 8]; 1912 р., *Посад Покровск* [33, с. 021]; 1916 р., п. *Покровскъ* [30, с. 134]; 1924 р., *Посадо-Покровск* [13, с. 123]. До кінця XIX ст. вживалася паралельна назва *Копані* [9, с. 185] від онімізованого ГТ *копань* (пор. укр. *ко́пань* – ‘рід маленького колодязя без вінця; викопана сажанка’) [21, 2, с. 280] у формі множини.

Складена назва, перший компонент якої мотивований іменником *посад* (пор. ст.-рос. *посад* – ‘населений пункт, торгово-ремісницький центр, як правило, без фортеці’) [20, 17, с. 149]), другий – пов’язаний із назвою церкви *Покрови*, збудованої 1885 р. Від того часу утвердилася назва – *Посад-Покровськ* в честь храмового свята [9, с. 185]. Пізніше другий компонент узгоджено в роді з ГТ *село* [9, с. 185].

Скадовка – с. у Чаплинському р-ні. Засноване в II пол. XIX ст. [15, с. 77]. Відзначено в історичних джерелах під 1861 р. як „селеніє *Скадовка*” [17, с. 460]; під 1887 р. як „деревня *Скадовка*” [35, с. 301].

Відантропонічне похідне, утворене за допомогою суф. -к(а)- від основи прізвища власника поселення – поміщика Я. Я. Скадов[ського].

Тавричанка (до 1959 р. – хутір *Щербинівка*) – с. у Каховському р-ні. Засноване у II пол. XIX ст. [8, с. 488]. Можливо, саме цей населений пункт на початку XX ст. фіксується у джерелах як: 1923 р., х. *Щербини* [29, с. 247]; 1928 р., хутір *Щербіна* [27, с. 55].

Стара назва – відантропонічне утворення, пов'язане із прізвищем власника поселення *Щербіни* або *Щербіна* [5, с. 48]. Сучасна назва – відапелятивне утворення із суф. -к(а) від катойконіма *тавричани* на позначення мешканців Таврики – давньої назва пд. частини Кримського п-ва.

Червоноблагодатне – с. у Горностаївському р-ні. Засноване 1922 р. під назвою *Благодатне*, яке згодом було об'єднане із сусіднім *Червоном* [8, с. 428]. Пор. у джерелах I пол. XIX ст.: під 1923 р., п. *Красный* і п. *Благодатный* [29, с. 244]; під 1928 р., висілок *Червоный* та висілок *Благодатне* [27, с. 26]; під 1946 р., с. *Червоно-Благодатне* [36, с. 625].

Ойконім утворено внаслідок об'єднання двох населених пунктів – *Червоне* та *Благодатне*, назви яких мотивовані відповідними українськими ад'ективами.

Широка Балка – с. у Білозерському р-ні. Організоване в 40-х рр. XIX ст. мешканцями с. Станіслава на місці балки *Широкої* [26, с. 171]. У джерелах фіксується з кінця XIX ст., пор.: 1890 р., с. *Широкая балка* [26, с. 170]; 1896 р., с. *Широкое (Широкая Балка)* [31, с. 468]; 1916 р., с. *Широкая-Балка* [30, с. 125].

Лексикалізоване словосполучення, перший компонент якого – гідронім *Широка* (пор., „балка *Широка* Херсонской г. и у., впадает в Днепровский лиман, между Глубокой Пристанью и мест. Станиславом”) [2, V, с. 807], а другий – ГТ *балка* (< укр. *балка* – ‘степовий яр’) [21, 1, с. 24].

Список використаної літератури

1. Андреевский И. Путевые заметки при объезде Днепровского и Мелитопольского уездов Таврической губернии, в 1835 году // Листки об-ва сельского хоз-ва Южной России на 1838 и 1839 годы. – Одесса, 1839.

2. Географическо-статистический словарь Российской Империи / сост. П. Семенов. – СПб., 1863 – 1885. – Т. I – V.

3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М. : Русский язык, 1955. – Т. 1 – 4.

4. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 108 с.

5. Дрига И. Ф. В степях Приднепровья / И. Ф. Дрига. – Симферополь : Таврия, 1974. – 223 с.

6. Єфименко І. Етимологічні нариси з ойконімії Херсонщини / І. Єфименко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354 – 355: Слов'янська філологія. – С. 148 – 153; Єфименко І. В. Про походження ойконіма *Ушкалка* / І. В. Єфименко // Дослідження з ономастики : зб. наук. праць, присвяч. пам'яті О. С. Стрижака / відп. ред. І. М. Железняк. – К. : Пульсари, 2008. – С. 38 – 46; Єфименко І. В. Історична ойконімія Херсонщини / І. В. Єфименко // Студії з ономастики та етимології. 2009 / відп. ред. В.П. Шульгач. – К. : Довіра, 2009. – С. 30 – 37; Єфименко І. В. Історична ойконімія Херсонщини (відантропонімії утворення) / І. В. Єфименко // *Studia Slovakistica* / гол. ред. С. М. Пахомова. – Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2009. – Вип. 10. – С. 225 – 230; Єфименко І. В. Географічна термінологія в ойконімії Херсонщини / І. В. Єфименко // *Studia linguistica et juridical* / відп. ред. О. І. Іліаді. – Кіровоград : Кірюї ХНУВС, 2010. – С. 138 – 143; Єфименко І. Історична ойконімія Херсонщини (відгідронімії утворення) / І. Єфименко // Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка. Філологія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XXIX – XXXI. – С. 129 – 131.

7. Заводяний В. Д. Калінінське у літописах і спогадах / В. Д. Заводяний. – Херсон : ВАТ „Херсонська міська друкарня”, 2008. – 343 с.

8. Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 687 с.

9. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лобода. – К. : Вища школа, 1976. – 231 с.

10. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния / сост. А. Шмидт. – СПб., 1863. – Ч. I – II.

11. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Картгеоцентр-Геодизист, 1999. – Т. 1 – 2.

12. Николаевщина. Краеведческий сборник / под ред. и с предисл. В.М. Фидровского и А.В. Кокорева. – Николаев : Изд-ие Николаевск. ин-та наробраз, 1926. – 214 с.

13. Одесская губерния. Ч. I: Административное описание. – Одесса : Изд-во Одесск. губисполкома, 1924. – XXVIII, 172 с.
14. Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
15. Орлова З.С. Из истории заселения Херсонщины. Краткий справочник / З.С. Орлова, И.Д. Ратнер. – Херсон : [б. и.], 1993. – 127 с.
16. Отін Є. С. Гідроніми Східної України / Є.С. Отін. – К.; Донецьк : Вища школа, 1977. – 154 с.
17. Поездка в Южную Россию А. Афанасьева-Чужбинского. Ч. I : Очерки Днепра. – СПб. : В тип. Морск. Министерства, 1861. – 470 с.
18. Путешественные записки Василья Зуева От С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году / подг. текста, вступ. ст. и ком. М. Э. Кавуна. – Репр. изд. 1787. – Днепропетровск : Герда, 2011. – XXXVIII, 391 с.
19. Скальковский А.О. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. О. Скальковский. – Одесса : В тип. Л. Нитче, 1850 – 1853. – Т. 1 – 2.
20. Словарь русского языка XI – XII вв. / гл. ред. (1975 – 1979) С. Г. Бархударов, (1980 – 1982) Ф. П. Филин, (1982 – 1988) Д. Н. Шмелёв, (1989 – 2003) Г. А. Богатова, (2004 – 2011) В. Б. Крысько. – М. : Наука, 1975 – 2011. – Вып. 1 – 29.
21. Словарь української мови / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958 – 1959. – Т. 1 – 4.
22. Словник гідронімів України / ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. – К. : Наукова думка, 1979. – 780 с.
23. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / укл.: Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К. ; Кіровоград : РВГШ КДПУ, 1999. – 222 с.
24. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
25. Списки населённых мест Херсонского уезда на 1912 г. – Херсон, 1912.
26. Списки населённых мест Херсонского уезда с указанием числа дворов, жителей, церквей, школ, промышленных и торговых заведений и скота по разделам, а также с замечаниями о времени возникновения поселений // Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т. VI : Херсонский уезд (Статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1890. – С. 141 – 269.

27. Список залюднених місць Херсонської округи на 1 січня 1928 року. – Херсон : Вид-во „Червоний Селянин”, [без р. в.]. – 76 с.

28. Список землевладельцев Херсонского уезда на 1901 год. – Херсон, 1901.

29. Список населенных мест Херсонского округа Одесской губернии. 1923 / сост. Херсонским Окрстатбюро // Очет Херсонского Окружного Исполнительного Комитета Советов за 1922 – 1923 г.

30. Список населённых мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельско-хозяйственной переписи 1916 г.). – Александрия, 1917.

31. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении / изд. Губ. статист. комитетом. – Херсон : Тип. Губ. Правл., 1896. – [2], XXIV, 544 с.

32. Спутник по Днепру и его притокам. – К. : Тип. „Русская печать”, 1909. – 124 с.

33. Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 г. – Херсон, 1913.

34. Сусоров В. Д. Бобровий Кут: 1807 – 1970 рр. (Історичний нарис) / В. Д. Сусоров. – Херсон : Айлант, 2007. – 260 с.

35. Таврическая епархия. Гермогена, епископа Псковского и Порховского, бывшего Таврического и Симферопольского. – Псков : Тип. Губ. Правл., 1887. – 537 с.

36. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. – К. : Українське вид-во політ. літ-ри, 1947. – 1063 с.

37. Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года / изд. Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. – Спб., 1868. – 276 с.

38. [Шульгач В.П.] Ономастика України та етногенез східних слов'ян / відп. ред. І.М. Желзняк. – К. : [б. в.], 1998. – С. 215 – 226.

39. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа / Д.И. Эварницкий. – Спб. : Изд. Л.Ф. Пантелеева, 1888. – Ч. 1 – 2.

40. Юденич О. М. По річках України / О. М. Юденич. – К. : Радянська школа, 1968. – 303 с.

Анотація

У статті в історико-етимологічному аспекті проаналізовано 14 ойконімів Херсонської області, зокрема показано історичний розвиток

назв населених пунктів, розглянуто способи їх творення та мотиви номінації.

Ключові слова: ойконім, гідронім, мікротопонім, антропонім, географічний термін.

Аннотация

В статье в историко-этимологическом аспекте проанализировано 14 ойконимов Херсонской области, в частности, показано историческое развитие названий населенных пунктов, рассмотрены способы их образования и мотивы номинации.

Ключевые слова: ойконим, гидроним, микротопоним, антропоним, географический термин.

Summary

In the article the 14 oiconyms in the historical facets are analyzed. There oiconyms historical development, structural and semantical derivation of these ones are examined as well.

Key words: *oiconym, hydronym, microtoponym, anthroponym, geographical term.*

УДК 811.161.2'373.(477.83)

Котович В. В.

*Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка*

ВІДПАТРОНІМНІ ОЙКОНИМИ САМБІРЩИНИ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Топонімійна система, формуючись протягом тривалого часу, становить когнітивний „конгломерат”, у якому відображена культура, мова, час і простір, етапи і соціально-історичні умови розвитку суспільства. До того ж, номінація „завжди національно специфічна в тому сенсі, що закріплює в собі історично сформовану в свідомості народу – суб’єкта номінації картину світу” [8, с. 5]. Тому сьогодні так важливо якнайправильніше прочитати цю картину, якнайточніше визначити принципи, за якими здійснювалася номінація пізнаних та заснованих людиною об’єктів. Якщо говорити про номінацію місць компактного проживання людей – поселень, то першим тут виступає антропологічний принцип, який визначає відношення

поселення до людини. За дії такого принципу відбувається номінація поселення через відображення в його назві іменування окремої особи (засновника чи власника) або ж групи людей (жителів поселення).

Використання антропологічного принципу номінації поселень передбачає безпосередню участь окремої особи у вираженні відношення „об’єкт – людина” та опосередковану участь групи людей у вираженні відношення „об’єкт – група людей”.

Формування цілей статті (постановка завдання). Відношення „об’єкт – група людей” означають, що в назві поселення відбито назву групи людей, отриману ними за іменем їхнього патрона, засновника роду, родини, за особливими ознаками місцевості заселення, за назвою того населеного пункту, з якого вони переселилися, тощо. Спочатку так іменувалася громада, а згодом ці назви ставали назвами поселень, де ця громада замешкала. Для творення патронічних, родинних, локально-етнічних (власне етнічних), службових (професійних) назв окремих груп людей використовувалися суфікси **-ич-і, -івц-і, -инц-і, -ан-и, -и/-і**. Утворені таким шляхом ойконіми дослідники називають відпатронічними, відродинними, відлокально-етнічними чи відетнічними [2, с. 42].

Мета пропонованої розвідки – здійснити аналіз ойконімів сучасного Самбірського р-ну Львівської обл. як органічної частини Бойківського регіону, номінованих через відбиття в їхніх назвах іменування групи людей (жителів поселення) за власною особовою назвою засновника роду і оформлених за допомогою суфікса **-ич-і**, тобто відпатронічних ойконімів.

Для детального висвітлення задекларованого принципу номінації поселень Самбірщини маємо здійснити історичний огляд та семантико-словотвірний аналіз відпатронічних ойконімів окресленої території, а також розглянути та схарактеризувати антропоніми, що лежать в основах досліджуваних ойконімів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі ойконіми сучасного Самбірського р-ну ми аналізували у своїх попередніх публікаціях: порівняли лінгвістичний та краєзнавчий аспект при з’ясуванні походження ойконіма *Самбір* [9]; розглянули фонетичні та морфемно-словотвірні зміни, закріплені в назвах сучасних поселень *Баранівці, Бірчиці, Кульчиці* [11]; здійснили повний семантико-словотвірний аналіз усіх відродинних та відлокально-етнічних ойконімів регіону [10].

Відпатроніміні ойконіми, як відомо, творилися за допомогою суфіксів **-ич-і** та **-івц-і**, **-инц-і**. Перший із цих афіксів є архаїчним загальнослов'янським, а два інші теж є архаїчними, однак утворені за їх допомогою деривати Д. Бучко з великим ступенем достовірності кваліфікує як давньоукраїнські ойконіміні моделі, оскільки саме в Україні вони запрезентовані найчисельніше і, починаючи з XIV ст., формують найбільший ареал [2, с. 44]. На теренах сучасної Самбірщини відпатроніміні ойконіміні на **-івці**, **-инці** немає, однак засвідчено аж 29 (24 % від усіх назв поселень району) ойконіміні на **-ичі**. Ці ойконіміні і стали предметом нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найдавнішими ойконіміні на **-ичі** є ті, етимонами для яких стали патроніміні, утворені від слов'янських автохтонних відкомполімініміні власних особових назв. Це, по-перше, *Вяцковичі* та *Раділовичі*, перейменовані функціонерами радянської доби з метою уникнення „польських впливів” на *Вербівку* та *Ралівку*. Насправді ж ні польськими антропоніміні, ні польськими апелятивами ці давньоукраїнські за походженням ойконіміні мотивовані не були. Перша відома нам писемна згадка про **Вяцковичі** (*В'яцковичі*) припадає на 1395 р. – *Wieckowice* [21 VI, с. 19]. У первісній назві поселення відображено патроніміну назву (далі – ПН) на **-ичі** *Вяцковичі*, що походить від особової назви (далі – ОН) *Вяцко*. Антропоніміні *Вяцко* зафіксований багатьма слов'янськими ономастиконами і є похідним суфіксальним дериватом від вихідного *Вяць* (*Więc* [27 VI, с. 74]), гіпокористичного утворення, яке виникло шляхом усічення слов'янських автохтонних власних особових назв з препозитивним компонентом *Вяце-* типу *Вяцеславъ* [12, с. 55] або *Вѣце-* типу *Вѣцемиль*, *Вѣцеславъ* [12, с. 54]. Отже, *Вяцковичам* (*В'яцковичам*) без будь-яких застережень слід повернути первісну назву, а не культивувати теперішню *Вербівку*, до того ж, сьогодні в Україні двадцять п'ять *Вербівок* і абсолютна більшість із них – штучні новотвори ХХ ст.

Раділовичі: 1375 р. – *Radylowice* [29 IV, с. 102]. У первісній назві відображено ПН на **-овичі** *Раділовичі* < ОН *Раділо*. Антропоніміні *Раділо* [12, с. 162] – похідне суфіксальне утворення із суфіксом **-ил-о** від вихідного *Радъ* [12, с. 154], відкомполімініміні деривата, що виник шляхом усічення слов'янських автохтонних власних особових імен-комполімініміні з препозитивним або постпозитивним компонентом **Рад[и, о]-**, **-радъ** типу

Радивой, Радиградь, Радимиль, Радимирь, Радобудь [12, с. 162], *Vohurad, Domarad* [28, с. 83] тощо. Пізніша назва *Радловичі*, що починає фіксуватися в документах XVIII ст.: 1785–1788 рр. – *Radlowice* [7, с. 255], виникла, очевидно, під впливом полонізму *радо*, а це спричинило перейменування ойконіма на *Ралівку* (*радо* > *рало* „знаряддя для оранки землі” [14 VIII, с. 446]). Як бачимо, давньоукраїнська назва *Радловичі* не мала в собі жодних польських елементів, тож сьогодні також мала би функціонувати у своєму первісному вигляді.

Про те, що на Бойківщині побутувала власна особова композитна назва з компонентом *Вѣст[u]-*, *-вѣсть* типу зафіксованих у чеських ономастиконах *Věstislava* [29, с. 91], *Dobrověst* [29, с. 68], свідчать і українські похідні суфіксальні гіпокористики *Вѣстава*, *Вѣстикъ*, *Вѣстина*, *Вѣстекъ* [12, с. 54], і давній ойконім *Вістовичі*. У найдавніших історичних документах назву поселення зафіксовано як *Wisthowicze* – 1468 р. [21, IV, с. 170]. У ній відображено ПН на **-овичі** *Вѣстовичі* < ОН **Вѣсть* < **Вѣстиславъ*, **Добровѣсть* тощо.

У документах 1353 р. засвідчено антропонім *Wojuticki* [29, IV, с. 946], а це означає, що на той час уже існувало поселення **Воютичі**: 1417 р. – *Woytice* [21 IV, с. 37]. У назві поселення відображено ПН на **-ичі** *Воютичі* < ОН **Воюта*. Антропонім **Воюта* – похідне суфіксальне утворення з суфіксом **-‘ут-а** від вихідного *Вой* (*Voj* [26, с. 157]), що виникло шляхом усичення слов’янських власних особових імен-композитів з препозитивним або постпозитивним компонентом *Вой-*, *-вой* типу *Воугость*, *Воимирь*, *Воиславъ* [12, с. 45], *Боживой*, *Боривой*, *Будивой* [12, с. 18].

Відкомпозитним утворенням є й антропонім, що став базовим для відпатронічного ойконіма *Містковичі*: 1410 р. – *Myestkowicze* [24, с. 26]. У первісній назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Местковичі* < ОН *Местко*. Антропонім *Местко* (*Miestko* [27 III, с. 475]) < **Местъ* – похідне суфіксальне утворення від слов’янські автохтонної відкомпозитної (від імені-композита типу *Mścibor*, *Mścigniew*, *Mścisław* [22, с. 98], *Dobiemiest* [27 III, с. 475]) власної особової назви.

Стрільковичі: 1390 р. – *Strzelkowicze* [21, VI, с. 2]. У назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Стрѣлковичі* < ОН *Стрѣлко*. Антропонім

Стрѣлко (*Strzalko* [27, V, с. 228]) – похідне суфіксальне утворення з суфіксом **-к-о** від вихідного *Стрѣль* (*Strzał* [27, V, с. 228]), відкомпаративного деривата, що виник шляхом усічення слов'янських автохтонних власних особових імен-компаративів типу **Стрезилють*, **Стрежилють* тощо [19, с. 198 – 199]. Непереконливим вважаємо припущення В. Макарського, що ойконім міг бути не лише відпатронічним, але й відетнонічним утворенням зі значенням *стрілковичі* – „мешканці місцевості при розгалуженні двох рік”, де апелятив *стрілка* – „мис при злив'ї двох рік” [23, с. 260].

Сьогодні не можемо однозначно стверджувати, відкомпаративна чи відапелятивна власна особова назва засвідчена в патронімах, що стали базовими для ойконімів *Бісковичі*, *Ковиничі*, *Садковичі*, *Чайковичі*, *П'яновичі*.

Бісковичі: 1375 р. – *Byskowycze* [21, VIII, с. 14]. У назві поселення відображено ПН на **-ичі** *Бісковичі* < ОН *Бѣско* чи *Бѣскоѡ*. Антропонім *Бѣско* (*Бѣскоѡ*) [16, с. 135] < *Бесѡ* [4, с. 37] – можливо, як вважає В. Макарський, слов'янська автохтонна відапелятивна (від апелятива *біс*) власна особова назва. Однак велика вірогідність побутування імені-компаратива **Тѣшибѣсь*, що вичленовується з відродинного ойконіма *Чешибіси* (*Czeszybeszy* [21, XII, с. 232]) [19, с. 33 – 34] дозволяє припустити, що антропонім *Бѣско* (*Бѣскоѡ*) – суфіксальний варіант цієї або подібної (з елементом *Бѣс-*, *-бѣсь*) відкомпаративної власної особової назви. П. Чучка зазначає, що антропооснова *Бѣс-* у слов'ян фіксується з XIV – XV ст. [20, с. 69].

Ковиничі, давніше, можливо, *Кавиничі*: 1448 р. – *Kawynicze* [21, XIII, с. 353]; 1449 р. – *Cowynicze* [21, XIII, с. 394]. Єдина документальна фіксація від 1448 р. дозволила М. Худашу вважати, що первісною назвою поселення була *Кавиничі*. В такому випадку вчений припускає, що в назві поселення відображено ПН на **-ичі** *Кавиничі* < ОН *Кавина*. Антропонім *Кавина* – похідний суфіксальний дериват на **-ина** від вихідних **Кавь* або *Кава* [28, с. 273], що є або слов'янською автохтонною відапелятивною (від апелятива *кава* – „сива ворона” [5, II, с. 204]), або відкомпаративною (від імені-компаратива типу **Канивой*, **Казивой*) власною особовою назвою [19, с. 148 – 149]. В. Макарський першою письмовою згадкою про

поселення вважає 1449 р., а тоді назва поселення, як і тепер, звучала *Ковиничі*. Патронім *Ковиничі* дослідник виводить від антропоніма *Ковиня* [27, V, с. 231], що міг бути відапелятивним утворенням (від *кувати*) і не припускає відкомPOSITного походження антропоніма [23, с. 125].

Садковичі: 1657 р. – *z ... Sadkowic* [21, XXI, с. 120]. У назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Садковичі* < ОН *Садко*. Антропонім *Садко* [12, с. 171; 16, с. 403] – похідне суфіксальне утворення із суфіксом **-к-о** від вихідного *Садь* (*Сад* [1, с. 360], *Sad* [27 V, с. 2]), відкомPOSITного деривата, що виник шляхом усічення слов'янських автохтонних власних особових імен-комPOSITів із препозитивним або постпозитивним компонентом **Сад-**, **-садь** типу *Сандивой* (*Sandivogius*) *Сандислав* (*Sandislavus*) [12, с. 171], *Bogusqd*, *Bronisqd* [27, V, с. 21] тощо [19, с. 181 – 182], хоча дослідники не заперечують і відапелятивного походження антропоніма *Садко*: В. Макарський – від апелятива *садити* [23, с. 237], К. Римут – від апелятива *сад* [25, с. 387].

Чайковичі: 1349 р. – *чайковець* (катойконім) [15, II, с. 530]; 1455 р. – *Czajkowice* [21, V, с. 169]. У назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Чайковичі* < ОН *Чайко*. Антропонім *Чайко* [6, с. 125] – похідне суфіксальне утворення із суфіксом **-к-о** від вихідного **Чай*, слов'янської автохтонної відкомPOSITної власної особової назви типу чеських *Bolečaj*, *Bohucaje*, *Dobročaj* [18, с. 366]. Не виключаємо, що в основі цього відпатронімного ойконіма лежить антропонім *Чайка* [6, с. 125] – слов'янська автохтонна відапелятивна (від апелятива *чайка*) власна особова назва, хоча П. Чучка переконаний, що прізвище *Чайка* тільки тепер асоціюється з назвою птаха *чайка*, а первісно – це давньослов'янське двоосновне ім'я, першим компонентом якого є дієслово *чаяти* – „чекати”, як і в іменах *Нечай*, *Радочай*, *Časlav*, *Čajkó*, *Čajó* [20, с. 598].

Патроніми, утворені від слов'янських автохтонних відапелятивних власних особових назв, стали етимонами для ойконімів *Колбаєвичі*, *Купновичі*, *Хлопчичі*, *Шептичі*.

Колбаєвичі, давніше *Колбайовичі*: 1480 р. – *Colbayowicze* [21, XV, с. 403]. У назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Колбайовичі* < ОН **Колбай*. Антропонім **Колбай*, як припускає М. Худаш, – слов'янська автохтонна відапелятивна (від апелятива *колбай* < *ковбан* – „короткий товстий обрубок дерева, вживаний замість стільця” [5, II, с. 260]) власна особова назва [18, с. 153]. С. Вербич, погоджуючись з відапелятивним походженням

антропоніма **Колбай*, наводить апелятив *ковбай* – утворення із суфіксом **-ай** від твірного *ковб(а)*, порівнюючи при цьому українське діалектне *ковбай* – „дерев'яний черпак біля колодязя”, білоруське діалектне *коўбай* – „свинячий шлунок, начинений нутрошами” [3, с. 393].

Купновичі: 1377 р. – *Chupnowicze* [29, IV, с. 103]. У назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Купновичі* < ОН **Купно*. Антропонім **Купно* – похідне суфіксальне утворення на **-но** від вихідного *Куп* (пор. *Куплений* [6, с. 113]), слов'янської автохтонної відапелятивної (від апелятива *купувати*) власної особової назви (див. ще [18, с. 190]).

Хлопчиці, давніше *Хлопчичі:* 1360 р. – *Chlorpczycze* [29, III, с. 737]. У первісній назві поселення відображено ПН на **-ичі** *Хлопчичі* < ОН **Хлопчик*. Антропонім **Хлопчик* (пор. *Хлопик* [1, с. 431]) – похідне суфіксальне утворення із суфіксом **-чик** від вихідного *Хлопъ* [1, с. 431], слов'янської автохтонної відапелятивної (від апелятива *хлоп* – „селянин, мужик взагалі або кріпак; чоловік, мужчина, хлопець” [14, XI, с. 83]) власної особової назви.

Шентичі: 1449 р. – *Septicze* [21, XIII, с. 407]. У назві поселення відображено ПН на **-ичі** *Шентичі* < ОН *Шента*. Антропонім *Шента* [13, с. 173] – слов'янська автохтонна відапелятивна (від апелятива *шентати*) власна особова назва.

Нерідко морфемно-словотвірні зміни, яких зазнавали ойконіми протягом тривалого періоду свого побутування, або якісь інші чинники спричинялися до того, що сьогодні важко або й неможливо точно визначити, яка власна назва – відапелятивна, відкомполітна чи церковно-християнська стала базою для патроніма-етимона, як, до прикладу, при аналізі ойконімів *Лановичі, Орховичі, Розділовичі* (тепер *Роздільне*).

Лановичі, давніше, можливо, *Луновичі:* 1425 р. – *Lunowicze* [21, VI, с. 14]; 1785 – 1788 рр. – *Łanowice* [7, с. 170]. У назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Лановичі* < ОН *Лан* (*Łan* [20, с. 326]). Антропонім *Лан* – слов'янська автохтонна відкомполітна (від імені-комполіта типу *Ланкоміръ* (*Łankomir* [27, III, с. 324]) власна особова назва. Однак П. Чучка наголошує, що болгарські імена *Лано, Ланьо, Ланко, сербохорватські Лано, Ланьо, Ланко* співвідносяться з *Милан, Миладин, Харлан, Daniel, Silvan* [20, с. 326]. Крім того, давні документальні свідчення дають можливість припускати, що первісно

назва звучала як *Луновичі* і патронім мотивовано відапелятивним (від апелятива *луна*) антропонімом **Лун*, **Луно*.

Орховичі, давніше *Ворховичі*: 1437 р. – *Worchowicze* [21, XIII, с. 364]; 1785 – 1788 рр. – *Orchowice* [7, с. 220]. У назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Ворховичі* < ОН **Ворхъ*. Антропонім **Ворхъ* В. Макарський зіставляє з апелятивом, фіксуючи білоруський *poworochać* – „розрухати”, *woroch* – „тріск”, польський *warch* – „гнів”, *warchol* – „колотнеча” [23, с. 193]. П. Чучка антропооснову *Ворох-* пов’язує з апелятивом *ворох* – „купа невіяного зерна”, „неспокійна юрба”, „неспокій”, „інтрига” [20, с. 125]. М. Худаш первісною назвою поселення називає *Орховичі*, а власну особову назву *Орхъ*, що стала етимомом для патроніма *орховичі*, вважає похідним суфіксальним утворенням на **-хъ** від вихідного *Орь*, що походить або від церковно-християнського імені *Орест*, або від слов’янських автохтонних імен-комполітів з препозитивним компонентом **Ор(и,о)-** типу *Орогостъ* [12, с. 144; 18, с. 250 – 253].

Розділовичі (раніше, можливо, *Дроздаловичі*, тепер *Роздільне*): 1442 р. – *Droszdalowicze* [21, XIII, с. 174]; 1469 р. – *Rodzalowicze* [30, XVIII/I, с. 4]. У первісній назві поселення *Розділовичі* відображено ПН на **-овичі** *Роздѣловичі* < ОН *Роздѣль*. Антропонім *Роздѣль* (*Rozdział* [27, IV, с. 497 – 498]) – відкомполітне утворення від імовірного імені-комполіта **Ростидѣль* [17, с. 193]. В. Макарський первісною вважає назву *Дроздаловичі* і пов’язує антропонім *Дроздѣль* (*Drozdziel* [27, I, с. 527]), що лежить в основі відпатронімого ойконіма, з апелятивом *drożdże* – „рід грибів” або *drożdźi* – „дріжджі” [23, с. 226].

П’яновичі: 1406 р. – *Pianowice* [21, IV, с. 449]. У первісній назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Пяновичі* < ОН *Пянь*. Антропонім *Пянь*, похідні утворення від якого засвідчені в багатьох слов’янських мовах, співзвучний із прикметником *п’янь* – „п’яний”. Можливо, антропонім і походить безпосередньо від цього апелятива, а, можливо, є стягненим утворенням від вихідного **Пиянь*, яке М. Худаш гіпотетично пов’язує з власними особовими назвами **Пилянъ* < *Пиль*, *Пиль* < *Пилать* або **Пилянъ* < *Филь*, *Філь* < *Филимон*, *Филип* (див. ще [18, с. 285 – 286]).

Лише один неслов’янський антропонім засвідчено в основі відпатронімих ойконімів Самбірщини. Йдеться про колишню назву

поселення **Райтаровичі**, що сьогодні офіційно закріплена як *Верхівці*: 1323 р. – *Rytherowicze* [29, IV, с. 901]. У первісній назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Райте(а)ровичі* < ОН *Райте(а)р*. Антропонім *Райте(а)р* – видапелятивний дериват від німецького апелятива *Reiter* – „вершник”. Сучасна назва – штучне утворення на **-івці** від апелятива *верх*.

Окремі відпатронімі ойконіми Самбірщини мотивовано патронімічними назвами, утвореними від церковно-християнських імен: **Ваньковичі** 1441 р. – *Wankouicze* [21, XIII, с. 155]; *Ваньовичі* 1456 р. – *Waniowice* [21, XIII, с. 271]; **Максимовичі** 1436 р. – *Maximowicze* [21, XIII, с. 135]; **Михайлевичі** 1436 р. – *Michalewicze* [21, XIII, с. 29]; **Николичі** 1479 р. – *Niculouicze* [21, XVIII, с. 124]. Церковно-християнські імена стали твірними і для патронімів, засвідчених в ойконімах *Корналовичі*, *Корничі*.

Корналовичі, давніше *Корнеловичі*: 1375 р. – *Cornielowice* [29, IV, с. 1026]. У назві поселення відображено ПН на **-овичі** *Корнеловичі* < ОН *Корнел(ь)*. Антропонім *Корнел(ь)* < *Корнелій* – церковно-християнська власна особова назва.

Корничі: 1462 р. – *Cornycze* [21, XIII, с. 503]. У назві поселення відображено ПН на **-ичі** *Корничі* < ОН **Корнь*, *Корна* (*Korna* [27, III, с. 86]). Антропонім *Корнь* (*Корна*), можливо, варіант церковно-християнських імен *Корній*, *Корнут*, *Корнелій*, а, можливо, видапелятивне утворення від прикметника **къръпъ* – „куций”, „короткий” [20, с. 286].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, ми проаналізували ті ойконіми сучасної Самбірщини, номінація яких була здійснена через відображення в їхніх назвах іменувань родів за їх патроном. Проведений аналіз дає змогу зробити висновки, що номінація 30 ойконімів Самбірщини (23 % від усіх ойконімів району) була здійснена за принципом непрямої (опосередкованої) участі особи у вираженні відношення „об’єкт – група людей”, що реалізувалися у назвах відпатронімічних ойконімів на **-ичі**; заселення Самбірщини є дуже давнім, ойконімія – давньоукраїнською чи ранньостароукраїнською, оскільки дуже давньою є аналізована нами ойконімотвірна модель; в основах низки ойконімів засвідчено антропоніми, що давно вже не побутують у нашому краї, і виявлення та реконструкція таких власних особових назв дає змогу говорити про характер іменника наших давніх предків.

Список використаної літератури

1. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія: Прозвишчы, утваронья ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1962. – 506 с.

2. Бучко Д. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень 1670 р.) / Д. Г. Бучко // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 42 – 51.

3. Вербич С. О. [Рец. на:] Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). – Львів : Інст. народознавства НАН України, 2004. – 536 с. // Студії з ономастики та етимології. – К., 2007. – С. 379 – 387.

4. Веселовский С. Б. Ономастикон : Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М. : Наука, 1974. – 384 с.

5. Грінченко Б. Словарь української мови : в 4-х т. / Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996.

6. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVIII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.

7. Йосифінська (1785 – 1788) і Францисканська (1819 – 1820) метрики (Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів). – К. : Наукова думка, 1965. – 354 с.

8. Ковлакас Е. Ф. Особенности формирования топонимической картины мира : лексико-прагматический и этнокультурный аспекты : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Е. Ф. Ковлакас. – Краснодар, 2009. – 27 с.

9. Котович В. Ойконіми Бойківщини: лінгвістика і краєзнавство / В. В. Котович // Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка : збірник наукових праць. – Вип. 24. – 2011. – С. 116 – 126.

10. Котович В. Ойконіми Самбірщини: відродінні, відлокально-етнічні назви / Віра Котович // Молодь і ринок. – 2013. – № 4. – С. 58 – 63.

11. Котович В. Ойконіми Самбірщини: фонетичні та морфемно-словотвірні зміни / В. В. Котович // Наукові записки ТДПУ. Серія :

Мовознавство : збірник наукових праць. – Вип. 2 (21) 2011. – 1 (22) 2012. – Тернопіль : ТНПУ, 2012. – С. 128 – 136.

12. Морозкин М. Я. Славянский именовослов, или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Я. Морозкин. – СПб., 1867. – 108 + 213 с.

13. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Радянська школа, 1969. – 256 с.

14. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

15. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : в 2-х т. – К. : Наукова думка, 1977 – 1978.

16. Туников Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен / Н. М. Туников // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т. 6. – С. 58 – 913.

17. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.

18. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів) / М. Л. Худаш. – Львів : Інст. народознавства НАН України, 2004. – 536 с.

19. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен) / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1995. – 362 с.

20. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 707+XLVIII с.

21. Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868 – 1935. – Т. 1 – 25.

22. Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych / M. Malec. – Wrocław etc. : Wydawnictwo PAN, 1982. – 220 s.

23. Makarski W. Nazwy miejscowości dawnej ziemi Przemyskiej / W. Makarski. – Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999. – 429 s.

24. Prochaska A. Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1343 do 1607 roku / A. Prochaska. – Lwów, 1890.

25. Rymut K. Nazwiska polaków : Słownik historyczno-etymologiczny. – T. 2. – Kraków, 2001. – 772 s.

26. Słownik imion / opracowały W. Janowowa, A. Skarbak, J. Zbijowska. – Wrocław; Warszawa etc. : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975. – 317 s.

27. Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. – Wrocław etc. : PAN, 1965 – 1985. – T. 1 – 6.

28. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda. – Praha : Nakladatelství ČSAR, 1964. – 319 s.

29. Zbiór dokumentów małopolskich. – Wrocław etc., 1965 – 1976. – Cz. 1 – 8.

30. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1902. – T. XVIII, cz. 1.

Анотація

У статті здійснено семантико-словотвірний аналіз відпатронічних ойконімів Самбірщини, номінованих за принципом відображення в їхніх назвах зв'язку з найменуванням групи людей за іменем їхнього патрона; з'ясовано, що на досліджуваних теренах активно функціонує відпатронімна модель на **-ичі**, яка виникла в результаті дії принципу номінації за непрямою (опосередкованою) участю особи-номінатора.

Ключові слова: *Бойківщина, Самбірщина, ойконім, антропонім, принцип номінації, ойконімотвірна модель, етимон, слов'янська автохтонна власна особова назва.*

Аннотация

В статье осуществлен семантико-словообразовательный анализ одпатронимных ойконимов Самборщины, номинированных по принципу отражения в их названиях связи с наименованием группы людей по имени их патрона; выяснено, что на исследуемой территории активно функционирует одпатронимная модель на **-ичи**, возникшая в результате действия принципа номинации за косвенным (опосредованным) участием лица-номинатора.

Ключевые слова: *Бойковщина, Самборщина, ойконим, антропоним, принцип номинации, ойконимообразовательная модель, этимон, славянское автохтонное собственное личное название.*

Summary

The article presents semantic-derivational analysis from patronyms to oikonyms. Seven Boyars nominated by the principle reflected in their names because of the name of the people by the name of their patron, it was found that the investigated territory actively functioning from patronymic model **-ychi** that emerged from the principle of nomination by the indirect (mediated) with person-nominator.

Key words: *Boykivshyna, Sambirshyna, oikonym, anthroponym, principle of nomination, model, etymon, slovenian autochthonous own personal file name.*

УДК 811.16.2'373.2(477.43)

Коханська А. О.

Хмельницький національний університет

ГІДРОНІМІЯ БАСЕЙНУ УШИЦІ

Топоніми (зокрема й гідроніми) з давніх часів привертають особливу увагу вчених, адже такі пропріальні одиниці входять до складу найдавніших шарів лексики і зазнають впливу багатьох мовних та позамовних факторів.

Метою нашого дослідження є аналіз лексико-семантичної структури, визначення етимології та мотиваційних особливостей гідронімів басейну *Ушиці*.

Ушиця має довжину 100 км, а площу басейну – 1196 км². Майже меридіонально тече в середній і нижній течії, а верхня утворюється від злиття трьох струмків біля с. Пільний Олексинець. Там *Ушиця* тече з північного заходу на схід. Річка протікає через Віньковецький, Дунаєвецький, Кам'янець-Подільський, Новоушицький та Ярмолинецький райони. У верхів'ї долина Ушиці видається плоскою, неглибокою і досить заболоченою, але вже в середній частині вона стає глибшою – до 150 м у нижній течії. Загалом Ушиця характеризується тим, що вона дуже звивиста, постійно меандрує [3, с. 214].

У „Словнику гідронімів України” зафіксовано 21 притоку *Ушиці*. Комплексне дослідження цих назв відсутнє, хоча етимологія окремих гідронімів висвітлена у працях С. Д. Бабишина, Л. Т. Масенко, Н. М. Торчинської і М. М. Торчинського, О. М. Трубочова, М. Т. Янка та інших топонімістів.

Етимологія, семантика твірної основи, мотивація гідронімів, екстралінгвальні відомості про їхні денотати подаються у вигляді словникових статей.

1. **Біла** – р., л. *Ушиці л. Дністра*; протікає біля с. *Грим'ячка* (Вн). Варіант н.: *Білуга* [СГУ]. Те саме, що і р. *Грим'ячка*. Н. зумовлена світлим кольором води і є субстантивованим квалітативним прикметником.

2. **Бобрик** – струмок, п. *Ушиці л. Дністра*. Варіанти н.: *Vobryk*, *Бобрівка* [СГУ], *Бобрикь* [ГССРИ]. Місцезнаходження не ідентифіковане; орієнтовно знаходиться у Дн. Поширений в Україні гідронім, в основі якого – зоолексема *бобер*.

3. **Болоти'стий** – потік, п. *Ушиці л. Дністра*; між рр. *Бобрик* і *Жванчик*. Варіант н.: *Болотистый* [СГУ]. Н. – субстантивований квалітативний прикметник, який вказує на заболоченість берегів гідрооб'єкта.

4. **Боло'тний**– струмок, п. *Ушиці л. Дністра*; між р. *Бобрик* і *Синюха*. Варіант н.: *Blotny* [СГУ]. Н. – субстантивований квалітативний прикметник, який вказує на заболоченість берегів гідрооб'єкта.

5. **Вовчок** – л. *Ушиці л. Дністра*. Протікає через н.п. *Слобідка-Кадіївська, Буйволівці, Жилинці, Правдівка, Шарівка* (Яр). Зоофорна демінутивна назва.

6. **Глибочок** – потік, л. *Ушиці л. Дністра*; протікає через с. *Іванівка, Глибочок* (Нв). Варіанти н.: *Głęboczek, Глембо(чекь), Глубочек* [СГУ]. Довжина – 22 км [КРВУ]. Місцеві жителі називають потік *Глибочок* (від назви сусіднього села *Глібів*). Імовіріше, що н. поселення мотивована гідронімом, який, у свою чергу, утворений від квалітативного прикметника шляхом його суфіксації.

7. **Грім'яч** – р., п. *Грим'ячки л. Ушиці л. Дністра*; протікає через н.п. *Грим'ячка* (Вн). Варіанти н.: *Бистриця, Ревуха* [7, с. 201]. Відгідронімна н. Друга н. походить від слов'янського ГТ *бистриця*, утвореного від основи *бистр-* за допомогою давнього гідронімічного суфікса *-иц(я)*. Б. Д. Грінченко фіксує слово і як ГТ („швидкий и шумний потік”), і як топонім („назва багатьох річок”) [4, с. 34]. В окремих довідниках ототожнюються денотати н. *Бистра* і *Бистриця* [9, с. 9], які, проте, реально існують у визначеному регіоні. Третя н. мотивована звуковими особливостями течії (особливо під час повеней).

8. **Грим'ячка** – р., л. *Малої Ушиці (Ушки) п. Ушиці л. Дністра*; протікає через н. п. *Мазники (Др), Вербка (Яр), Грем'ячка (Вн)*. Варіанти н.: *Гримячка, Быстрица, Б'луга, Ревуха, Грем'ячка, Нретиасзка* [СГУ]; *Біла, Білуга, Грем'ячка* [7, с. 342], *Гремячка* [ГССРИ]. Довжина – 20 км [КРВУ]. На нашу думку, р. – л. *Ушиці, л. Дністра*, що протікає через н. п. *Фаційівка, Яснозір'я, Грим'ячка (Вн)*. Н. виводять від діалектного ГТ *грем'яч* – „джерело, що стікає по кам'янистих породах”. Дослівно – „гучна річка” [14, с. 136]. Безперечно, на утворення н. мало вплив дієслово *гриміти*, що певним чином характеризує шум води річки, яка протікає горбистою місцевістю. Із характером течії пов'язані паралельні назви *Бистриця, Ревуха*, а із кольором води – *Біла, Білуга*.

9. **Жванчик** – р., п. *Ушиці л. Дністра*; між рр. *Болотистий і Синюха*; протікає біля н. п. *Великий і Малий Жванчик (Дн), Рункошів, Грушка (Км)*. Варіанти н.: *Żwanczyk, Żwańczyk, Жван* [СГУ]. Довжина – 29 км [КРВУ]. Н. виводять від іллїрійського *zuap, zuen* у значенні „яма”, „річка, що тече глибокою долиною” з використанням демінутивного суфікса *-ик* [12; 14]. Сумнівними є гіпотези К. С. Баценко, яка н. виводить від *жван* (з давньосхіднослов'янського *чъбан* – „глиняний посуд для води”), та О. І. Соболевського, який вважає гідронім відантропонімним (сербське особове ім'я *Жван*) [11, с. 177].

10. **Кадіївечка** – потік, л. *Ушиці л. Дністра*; бере початок біля с. *Кадіївка*, протікає через н. п. *Шевченка, Нове Село (Яр)*. Варіанти н.: *Kadyjoweczka, Uszka, Кадыевечка* [СГУ]. Відойконімна демінутивна н. Паралельна н. – відгідронімна демінутивна.

11. **Млині'вка** –р., п. *Ушиці л. Дністра*; початок у с. *ВеликаПобійна*, тече через с. *Лисець (Дн)*, гирло поблизу с. *Тимків (Нв)*. Варіант н.: *Млуповка* [СГУ], „*Без назви*, довжиною 11 км” [КРВУ]. Н. походить від гідрографічного терміна *млин* і утворена шляхом його суфіксації.

12. **Олекса'ндрівка** – л. *Ушиці л. Дністра*, початок у с. *Пилити-Олександрівські (Вн)*; протікає через н. п. *Великий Олександрів (Вн), Гамарня (Дн)* [3, с. 188]. Відойконімна назва.

13. **Пирогі'вка**– л. *Ушиці, л. Дністра*; початок у с. *Петрашівка*, протікає через н. п. *Пирогівка, Станіславівка, Зіньків (Вн)* [3, с. 190]. Варіант н.: *Станіславівка*. Відойконімні назви.

14. **Побуя́нка** – р., п. Уишці л. Дністра; протікає через с. Сивороги, Мала Побіянка, Городиська (Дн). Варіанти н.: **Робуя́нка**, **Побоя́нка** (1825), **Побуя́нка** [СГУ]. Н. – суфіксальна відойконімна н.

15. **Поку́тинська** – р., п. Уики п. Уишці л. Дністра; протікає через с. Покутинці (Вн), Слобідка-Глушковецька, Проскурівка (Яр) [СГУ]. Н. – онімізований ад'ектонім з локативним значенням.

16. **Руда'** – р., п. Уишці л. Дністра; протікає через с. Солобківці й Тарасівка (Яр) [СГУ]. Н. виводять від слов'янського апелятива **ruda* у значенні „рудий, червонуватий” [14, с. 385] або ГТ *руда* зі значенням „болотиста лука; пасовище; висихаюче, вкрите рослинністю болото; долина зі стоячою неглибокою водою; заболочена рівнина, низовина тощо” [1, с. 97]. На нашу думку, те саме, що й *Ушка* (див. №23).

17. **Саме́ць** – потік, п. Уики п. Уишці л. Дністра; протікає через с. Проскурівка (Яр) [СГУ]. Н. походить від ГТ *samice* – „головне русло”. Поширення гідроніма на території України свідчить про те, що цей ГТ у формі чоловічого роду існував і в діалектах української мови [8, с. 67].

18. **Самка** – р., л. Уишці л. Дністра; протікає через с. Пирогівка, Станіславівка (Вн). Зафіксована у 1825 р. [СГУ]; „без н., довжиною 10 км” [КРВУ]. Н. – суфіксальний дериват (із зміною категорії роду), в основі якого – ГТ *samice* – „головне русло”.

19. **Синю́ха** – р., л. Уишці л. Дністра (Нв). Варіант н.: **Siniucha** [СГУ]. За Геродотом, носила назву **Ексампей**, що в перекладі означає „Святі шляхи”, у Д. Яворницького подано: „... **Синюха** іначе **Синяя** – вода, потурецьки **Гек-су**, т. е. „синя вода” [14, с. 401]. Безумовно, таке пояснення стосується н. лівої притоки **Південного Бугу**. Аналізований гідронім – суфіксальний відад'ективний дериват із квалітативним забарвленням.

20. **Студе́нка** – р., п. Уики п. Уишці л. Дністра; (колишній Летичівський повіт) [СГУ]. На нашу думку, те саме, що й **Студе́нка**. Найменування утворене від прикметника *студений* за допомогою суфікса *-к(а)* [14, с. 412].

21. **Студе́нка** – р., л. Уики п. Уишці л. Дністра; на нашу думку, л. Уишці л. Дністра; протікає через с. Вербка, Вербка-Мурована (Яр). Варіанти н.: **Studenka**, **Studeńka**, **Студенка** (1825) [СГУ]. Н. – субстантивована діалектна форма прикметника зі значенням „холодний”.

22. **Ставки́** – потік, п. *Ушиці* л. *Дністра*; протікає через с. *Морозів* (Дн). В основі н. – ГТ *ставок* зі значенням „заглибина на місці водойми; штучна водойма” [5, с. 81]. Плюральна назва.

23. **Стрiхiвськa** – р., п. *Ушки* п. *Ушиці* л. *Дністра*; протікає через с. *Стрiхiвцi*, *Проскурiвкa* (Яр) [СГУ]. Н. – онімізований ад’ектонім із локативним значенням.

24. **Ушиця** – р., л. *Дністра*; протікає через н. п. *Пильний Олексинець* (Гр), *Нове Село*, *Томашiвкa*, *Соколiвкa*, *Лисiвкa*, *Суткiвцi*, *Борбухи*, *Крутi Броди*, *Корначiвкa* (Яр), *Адамiвкa*, *Зiнькiв*, *Черкасiвкa*, *Великий Олександрiв* (Вн), *Гамарня*, *Велика Кужелева*, *Минькiвцi*, *Городиськa*, *Притулiвкa Сокилець* (Дн), *Джуржiвкa*, *Кружкiвцi*, *Отрокiв*, *Тимкiв*, *Губарiв*, *Вахнiвцi* (Нв), *Липa*, *Гута-Чугорськa*, *Стара Ушиця* (Км).

Варіанти н.: „и собра Ѡ Боброкы. доже и до рѣкы **Оушиицѣ** и Проута” (1229), **Onczica** (1-а пол. XVII ст.), **Onczysa** (1674), **Ouszyska** (1685), **Ушиця** (1825), **Uszysa**; **Ужиця** (1829), **Uszysa Stara**, **Uszysa Wielka**, **Старая Ушиця**, **Onczysa**, **Вушиця** [СГУ]. Довжина – 122 км [КРВУ]. Етимологічні гіпотези: 1) від ст.-сл. *оушю* – „по лівий бік, ліворуч” у значенні „ліва притока”, що найбільш імовірно; 2) споріднення з гідронімом *Ужа* балтського походження; 3) від литовського *uosis*, діал. *ousis* – „ясен” [6, 5]; 4) від поширення на берегах рослин *оушь*, *ушь*: так наші предки називали один з видів дягелю – багаторічну трав’янисту рослину, яку з давніх часів вживали в їжу і для лікування [14, с. 418]. Н. ускладнювалася квалітативними прикметниками.

25. **Ушка** – р., п. *Ушиці* л. *Дністра*; *Ушка*; гирло вище р. *Глибiчок*; протікає через с. *Солобкiвцi*, *Тарасiвкa*, *Анорiївкa*, *Проскурiвкa* (Яр), *Слобiдкa-Малiсвецькa*, *Сприсiвкa*, *Ярова Слобiдкa* (Дн). Варіанти н.: **Ушка**, **М. Ушка** [СГУ], **Мал. Ушиця** [ГССРИ]. Довжина – 27 км [КРВУ]. Найменування утворилося від гідрооснови *Уш-* (див. № 23) і суфікса *-к(а)* [14, с. 420]. Н. ускладнювалася квалітативним прикметником.

26. **Ушка** – п. *Ушиці* л. *Дністра*; протікає через с. *Руда-Гiрчичнянськa*, *Велика Кужелева* (Дн). Варіант н.: **Вушка** [СГУ], **Ниж. Ушиця** [ГССРИ]. Довжина – 28 км [КРВУ]. Н. – див. № 24.

27. **Шарiвкa** – р., л. *Ушиці* л. *Дністра*; протікає через с. *Слобiдкa-Кадийськa*, *Правдiвкa*, *Шарiвкa*, *Боднарiвкa*, *Борбухи* (Яр). Варіанти н.: „*narzeczeSzarowcze*” (1570), **Шаравка** [СГУ]. Гідронім утворений шляхом трансонімізації н. поселення.

Отже, гідронімія басейну *Ушиці* представлена створеними відносно недавно назвами, про які у пам'яті народу міститься певна інформація. Більшість онімів характер має квалітативний (*Біла, Бистриця, Болотистий, Болотний, Глибочок, Ревуха, Синюха*) та демінутивний (*Бобрик, Вовчок, Жванчик*). Досить поширеними є відойконімі (*Кадіївечка, Олександрівка, Пирогівка, Побуянка, Шаравка*), відгідронімі (*Грим'яч, Ушка*) та зоофорні (*Бобрик, Вовчок*) гідроніми.

Твірними основами для гідронімікону басейну *Ушиці* переважно виступали прикметники, географічні терміни, ойконіми та ад'ектоніми. Перетворення їх у назви гідрооб'єктів здійснювалося шляхом суфіксації, субстантивзації та онімізації.

Засвідчено двобічний зв'язок між гідронімами й іншими класами онімів, зокрема антропонімами (через проміжний етап – ойконіми).

На подальше дослідження чекають як назви інших приток *Дністра* (*Жарнівка, Жванець, Збруч, Мукиша, Смотрич, Студениця, Тернава*), так і мікрогідронімія краю (назви непротічних вод, джерел і криниць, заболочених місцевостей тощо).

Список умовних скорочень

Вн – Віньковецький район; *Гр* – Городоцький район; *ГССРІ* – Географическо-статистический словарь Российской империи; *ГТ* – географічний термін; *Дн* – Дунаєвський район; *ІМС* – Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область; *Км* – Кам'янець-Подільський район; *КРВУ* – Каталог річок і водойм України; *л* – ліва притока; *н* – назва; *Нв* – Новоушицький район; *н. п.* – населений пункт; *п* – права притока; *р* – річка; *с* – село; *СГУ* – Словник гідронімів України; *Яр* – Ярмолинецький район.

Список використаної літератури

1. Бабишин С. Д. Топоніміка в школі / С. Д. Бабишин. – К. : Радянська школа, 1962. – 122 с.

2. Географическо-статистический словарь Российской империи / под ред. П. П. Семенова. – Т. 1 – 5. – СПб., 1863 – 1885.

3. Говорун В. Д. Річки Хмельниччини / В. Д. Говорун, О. О. Тимошук. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2010. – 240 с.

4. Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко – Т. 1 – 4. – К. : Наукова думка, 1996 – 1997.

5. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк – Луцьк : Настир'я, 1997. – 108 с.

6. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982 – 2007. – Т. 1 – 5.

7. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К. : Інститут історії АН УРСР, 1971. – 706 с.

8. Масенко Л. Т. Гідронімія Східного Поділля / Л. Т. Масенко. – К. : Наукова думка, 1979. – 102 с.

9. Маштаков П. Л. Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного) / П. Л. Маштаков. – Петроград, 1914. – IV, 57 с.

10. Словник гідронімів України / укладачі : І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. – К. : Наукова думка, 1979. – 779 с.

11. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 549 с.

12. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1968. – 289 с.

13. Швеба Г. І. Каталог річок і водойм України : навчально-довідковий посібник / Г. І. Швеба, М. І. Ігошин, Є. Д. Гопченко. – Одеса : Астропринт, 2003. – 392 с.

14. Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.

Анотація

У статті розглядається лексико-семантична структура власних назв рік басейну Ушиці, лівої притоки Дністра. Гідроніми аналізуються за семантикою твірної основи, також визначаються способи їхнього словотвору, етимологія та мотиваційні особливості.

Ключові слова: *гідронім, назва річки, етимологія, квалітативна назва.*

Аннотация

В статье рассматривается лексико-семантическая структура названий рек бассейна Ушицы, левого притока Днестра. Гидронимы анализируются за семантикой образующей основы, также определяются способы их образования, этимология и мотивационные особенности.

Ключевые слова: *гидроним, название реки, этимология, квалітативное название.*

Summary

The lexical and semantic structure of the proper names of Basin of Ushica river (left flux of Dnister river) and semantics of formative basis of hydronyms are analyzed in the article. Their word-formation, means etymology and motivational features are determined.

Key words: hydronym, river, etymology, qualitative name.

УДК 811.161.2'373.21

Купчинська З. О.
*Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ЩОДО ХРОНОЛОГІЇ ОЙКОНІМІВ-ПЛЮРАТИВІВ

На сьогодні в лінгвістиці достатньо часто використовується часова та просторова характеристика мовних явищ, особливо це простежується в ономастиці, зокрема ойконіміці. Такий інтерес до хронології та ареалогії зумовлений специфікою об'єкта дослідження, адже ойконім є результатом тривалого процесу формування на відповідній території та за певних суспільно-історичних і природних умов, тому ойконіміка зобов'язана послуговуватися методами дослідження, що характерні не тільки для мовознавства, а й для історії та географії. Стратиграфія передбачає розгляд ойконімного матеріалу в трьох аспектах: ареальному, хронологічному та статистичному. Хронологія окремо взятого ойконіма чи цілого пласту географічних назв – складна система, зумовлена багатьма причинами: історією формування формантів, починаючи від апелятивного рівня; структурою та семантичним наповненням твірних основ географічних назв; екстралінгвальними чинниками, що суттєво впливають на появу відповідних пластів ойконімів, узалежнених від історичних та суспільних процесів.

В ономастиці є праці, де у рамках стратиграфії частково розглянуто хронологію слов'янської ойконімії різних типів [37; 1; 13; 11; 18; 28; 14]. Окремо ж хронологія архаїчних ойконімів-плюративів ще не опрацьована, а проблема часового виміру цілого пласту ойконімів є актуальною.

Хронологію в ойконімії можна розглядати у двох аспектах: 1) часові рамки ойконімії, що зафіксована у писемних джерелах; 2) гіпотетично встановлений час появи, активного функціонування та відмирання відповідного типу назв.

Хронологія, яка базується на фіксації географічної назви в писемних джерелах, є конкретною та беззаперечною, адже в такому випадку маємо справу з історичним фактом. Кожна назва має свої хронологічні рамки. Якщо розглянути всі ойконіми відповідного типу від найранішої фіксації до найпізнішої, то ми одержимо хронологічні межі окремо взятого типу географічних назв. Так, наприклад, ойконіми-плюративи на **-ани**: **Вижняни** (*Wyżniany, Wyżlany, Wyżlany, Wyżlany, Wiżniany, Wiśniany, Wiszniany, Wuznany, Vuznyany, Vusnyany, Wysznyany*); Льв.; Золочівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1946**, УкрАТП, с. 442; **1931**, ЛШ, с. 46; **1893**, SORG, с. 415; **1819-1820**, ЙФМ, с. 53; **1785 – 1788**, ЙФМ, с. 53; **1770**, AGZ, XXIII, с. 606; **1754**, Арх, I, IV, с. 529 – 530; **1715**, AGZ, XXII, с. 612; **XVII – XVIII ст.**, Скочиляс, с. 87, 151, 287; **1677**, AGZ, X, с. 334; **1650**, Ж, V, с. 139, 209; **1648**, Арх, V, II, I, с. 529; **1578**, ŽDz, XVIII, I, с. 68; **1539**, AGZ, X, с. 40, с. 41; **1515**, ŽDz, XVIII, I, с. 159; **1501**, AGZ, XVII, с. 456, 493; **1474**, AGZ, XV, с. 169; **1472**, AGZ, XV, с. 134, 176, 259, 552; **1407**, AGZ, IV, с. 70; **1389**, ZDM, с. 67 (у всіх наступних прикладах подаємо найпізнішу і найранішу фіксацію ойконіма). **Верчани** (*Wiercany, Wyerczany, Wierczany, Werczany, Wiercany, Vierzani*); Льв.; Стрийський; **2011**, ЕД УАТУ; **1379**, AS, II, с. 59. **Глиняни** (*Gliniany, Глиняны, Glynany, Glynany, Glyne, Gline, Glinyany*); Льв.; Золочівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1395**, ZDM, с. 133. **Добростани** (*Dobrostany, Dobrostani, Dobrestany*); Льв.; Яворівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1396**, AGZ, VIII, с. 40, 72. **Монастирчани** (*Manasterczany, Monasterczani, Manastirczany, Monastirczani, Manasterczany*); І-Фр.; Богородчанський; **2011**, ЕД УАТУ; **1378**, MRPS, IV, III, № 360. **Озеряни**, с. (Озеряны, Озераны, Єзераны, Ozierany, Ozeriany); Рв.; Дубенський; **2011**, ЕД УАТУ; **1396**, AS, I, с. 20. **Поморяни** (*Pomorzanu, Поморяны, Pomorżany, Pomorzany opp., Poteranie, Pomorzani*); Льв.; Золочівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1393**, ZDM, с. 107. **Розворяни** (*Rozworzany, Rozwożаны, Rozwarzani*); Льв.; Золочівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1389**, ZDM, с. 68. **Ставчани** (*Stawczany*); Льв.; Пустомитівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1396**, AGZ, II, с. 37, 96, 97, 137. **Тисьменичани** (*Тысьменичаны, Tyśmieniczany, Tismyenicza alias Tyssmyeniczany, Thismieniczani, Tyssmyenyicza alias Tyssmyenyuczany*); І-Фр.; Надвірнянський,

2011, ЕД УАТУ; **1377**, MRPS, IV, III, № 360. **Cholhany** (суч. Міжріччя Болахівського р-ну) (Чолгани, Czołhany, Cholchan, Czołhany); **1893**, SORG, 140; **1399**, ZDM, с. 161; та ойконіми на **ичі**: **Боляновичі** (Боляновичи, Боленовичи, *Volanowice, Volenowicze, Bolanowicze, Voletowicze*); Льв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1392**, MRPS, IV, III, № 3605. **Ворховичі** (Орховичі, *Worchowice, Worchowicze, Ворховичѣ*); Львів – Рудки; **1934**, ПШ, с. 125; **1361**, АДГВК, с. 790. **Вуйковичі** (Уйковичі, Уйковичи, *Uykowice, Vukowice, Vukowicze, Vukowycze, Vikowicze*); Льв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1360**, MRPS, IV, III, Дод, № 207. **Городовичі** (*Grodowice, Grodowice; Hrodowice; Grodowicz*); Льв.; Старосамбірський; **2011**, ЕД УАТУ; **1374**, MRPS, IV, III, дод 277. **Гортиничі** (Ортиничі, *Ortynice, Hortynice, Orthinicze, Hortynycze, Orthinicze*); Самбір; **1934**, ПШ, с. 76; **1388**, MRPS, IV, III, дод 336. **Губичі** (*Vbicze; Hubicze, Hvbicze, Hwbicze, Hubyce*); Льв.; Старосамбірський; **2011**, ЕД УАТУ; **1361**, AGZ, V, 34. **Дмитровичі** (Димитровичі, *Dmitrowice, Dmytrowice, Dymitrowice, Дмитровичи, Dmitrowice, Dmytrowicze, Dmitrouicze*); Льв.; Пустомитівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1364**, AGZ, II, 3. **Добаневичі** (Дубаневичі, Дубаневичи, *Dubanowice, Dobanowycze, Dobanowicze, Duniowice, Добанивичѣ*); Судова Вишня; **1934**, ПШ, с. 110; **1301**, AGZ, с. I, 5. **Дроздовичі** (*Drozdowice, Drozdowicze, Drosdowicze*); Льв.; Городоцький; **2011**, ЕД УАТУ; **1391**, ЗНТШ, LXIII, с. 6. **Зоротовичі** (*Zwrotowice, Zwrotowice, Wrotowicz, Zworothwicze, Узворотвичи село*); Льв.; Старосамбірський; **2011**, ЕД УАТУ; **1361**, AGZ, I, 6. **Комаровичі** (*Kotorowice, Sotorowycze, Комаровичи*); Льв.; Старосамбірський; **2011**, ЕД УАТУ; **1361**, Інкін, с. 363. **Корналовичі** (Корнеловичі, *Kornalowice, Kornalowice, Cornalowycze, Corneleuicze, Cornielowice*); Льв.; Самбірський; **2011**, ЕД УАТУ; **1375**, ЗНТШ, LXIII, с. 4. **Крукеничі** (*Krukienice, Krukienice, Crukyenycze, Crukynicze*); Льв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1366**, AGZ, VIII, с. 7. **Куровичі** (Куровичи, *Kurowice, Kurowicze Curowicze*); Льв.; Золочівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1389**, ZDM, с. 68. **Мединичі** (Мединичи, *Medynice, Medynycze, Medinicze, Medicza*); Льв.; Дрогобицький; **2011**, ЕД УАТУ; **1395**, AGZ, III, 112. **Муژیловичі** (Муژیловичи, *Muzyłowice, Muzilowicze, Muzyłowicze, Muschilowicz*); Льв., Яворівський; **2001**, ІСОУ, с. 243; **1386**, ЗНТШ, LI, с. 7–8. **Новошичі** (*Nowoszyczi, Nowoszyce, Nowoszicze, Nowoszyce, Nowossyche, Nowoszczycze*); Льв.; Дрогобицький; **2011**, ЕД УАТУ; **1377**, ЗНТШ, с. 63, 5.

Пановичі (*Panyowicze, Panowicz, Panyewycze, Panowicz*); Тр.; Підгаєцький; **2011**, ЕД УАТУ; **1395**, MRPS, IV, III, Дод. 376. **Пацковичі** (*Пацьковичі, Пацьковичи, Paskowyczi, Paskowice, Poczkowice, Poczkowicze, Paszowicze, ПачковичѢ*); Льв.; Старосамбірський; **2011**, ЕД УАТУ; **1361**, АДГВК, с. 790. **Плешевичі** (*Плешовичі, Плешевичи, Pleszowice, Pleszowicz, Pleszowycze, Plessowicze, Pleseuicz*); Льв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1385**, AGZ, VII, с. 34. **Путятичі** (*Putiatycze, Putaticze, Puthatycze*); Льв.; Городоцький; **2011**, ЕД УАТУ; **1391**, ЗНТШ, LXIII, 6. **Риботичі** (*Рыботичи, Rybotycze, Ryboticze, Ribotycze, Riboczucz, Рыботицкий*); Добромиль; **1932**, ПШ, с. 50; **1359**, AGZ, VIII, с. 5. **Тишковичі** (*Тишкевичи, Tyszkiewiczze, Tyszkowicze, Тишковичи, Тышковичи, Tyszkowice*); Вл.; Іваничівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1368**, ЦДІАЛ, 201, 4-б, 246/2 зв. **Ушковичі** (*Устковичі, Uszkowice, Uškowice, Уськовичі, Uskowice, Uškowice, Vstkovycze, Uschkowicze, Ustkowice, Ustkowicze*); Льв.; Перемишлянський; **2011**, ЕД УАТУ; **1395**, AGZ, II, с. 36. **Чайковичі** (*Czaykowice, z Czaykowicz, Czaykowicze, Czaykovycze, Czajkowicze*); Льв.; Самбірський; **2011**, ЕД УАТУ; **1397**, AGZ, X, с. 2. **Шишоровичі** (*Шешеровичі, Шешеровичи, Szaszorowice, Szoszorowice, Schaschorowycze, Schasorowicze, Szechrowicze*); Льв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1396**, AGZ, II, с. 38 засвідчені в історичних пам'ятках з XIV по XXI ст. Однак є і такі, що зафіксовані й раніше – XII – XIII ст.: **Березовичі** (*Березовичи, Berezowice, БерезовичѢ*); Вл.; Володимир-Волинський; **2011**, ЕД УАТУ; **1287**, Inat., II, с. 215. **Фалемичі** (*Хвалимичі, Хвалемичи, Falemicze, Фалимичъ*), Фалимичи, Хвалимичи); Вл.; Володимир-Волинський; **2011**, ЕД УАТУ; **1157**, Inat., с. 80. **Шептичі** (*Szeptycze, villa Szeptice, Septycze, Septicze, Szepticze*); Льв.; Самбірський; **2011**, ЕД УАТУ; **1284**, АДГВК, с. 381. Усі вищезгадані географічні назви „дожили” до нашого часу, однак не у всіх була така доля, наприклад, географічні назви-плюративи: **Линьцезі**; Глиняни; **1397**, AGZ, I, с. 12. **Ляшковичі**; Самбір; **1282**, АДГВК, с. 746. **Mikaitinicz**; Коломия; **1416**, AGZ, V, с. 38; **1375**, AGZ, V, с. 12. **Kulmatycze** (*Kuymaticze, Kulmatycze, Cuymaticze, Kuimaticze*); Мостиська; **1716**, ЦДІАЛ, XIII, I, 1075/1769; **1391**, ЗНТШ, LXIII, с. 6. **Бережань** (*Berezany, Бережани, Beresczanie, Bereżany*); Луцький повіт коло Квасилова; **1690 – 1698**, Арх, I, IX, с. 740; **1478**, УГ XV, с. 31 засвідчені лише на деяких хронологічних зрізах, однак це не означає, що вони не функціонували в інші періоди, – можливо, в силу відповідних історичних

причин вони не потрапили до писемного джерела. Тому незважаючи на те, що фіксація хронології за писемними джерелами є найпереконливішою, часові рамки функціонування конкретних ойконімів можуть розширюватися, особливо це стосуватиметься ранньої реєстрації назви. Це, в першу чергу, пояснюється історично тим, що, зазвичай, поселення мусило існувати уже значний період раніше, ніж його назва потрапить у писемне джерело. Крім того, пам'яток до XV ст. було небагато, що теж впливає на кількість зафіксованих назв і, відповідно, на їх хронологію. Отже, ґрунтуючись на історичних засвідченнях, ойконіми-плюративи функціонують на території України у чітко визначених часових рамках: назви на -ичі: у XII – XXI ст., назви на -ани: у XIV – XXI ст. Однак ми не можемо не брати до уваги багатьох чинників, які поглиблюють (хоч і гіпотетично!) хронологію географічних назв цих типів. Розглянемо екстралінгвальні та інтралінгвальні умови зародження, функціонування та занепад назв на -ичі та -ани.

Поява та функціонування окремих типів географічних назв завжди зумовлена соціально-історичним запитом суспільства. Так, ранні слов'яни жили за традиціями родоплеменного ладу. Землею та майном володіли великі роди – патріархальні об'єднання за кровною спорідненістю. З часом відбувається перехід до сусідської общини, у якій основним було не походження, а місце проживання. Родовий устрій спричинив появу ойконімів на *-itji та *-anu, що стають продуктивними саме у цей час, бо омонімічні апелювати вказували на групу людей, об'єднану якоюсь ознакою: *-itji – патронімом, *-anu – етнімом. Формування цих ойконімів відбувалося за спільною схемою: спочатку на відповідній місцевості осідав рід, який мав відповідну ознаку, а потім члени цього роду набували плюральної назви, яка з часом поширилася і на територію, де проживав цей рід. Щодо хронології, то потрібно враховувати дані історії: родовий лад у східних слов'ян закінчується протягом перших століть нашої ери, а з VI ст. виникають уже феодальні та класові відносини [4, с. 364; 3, с. 295], хоч родові традиції були живі ще і в пізньому середньовіччі [13, с. 133]. Однозначно говорити про нижню межу появи назв на -ичі та -ани не доводиться, але найбільш імовірно, що ці назви активно почали розвиватися у період I – IV ст. н. е. [13, с. 133; 2, с. 230]. Із „Гетики” Йордана та „Історії війн” Прокопія, авторів VI ст. н. е., відомо про устрій слов'янських племен, що й

підтверджується „Повістю минулих літ”, в якій репрезентовано оніми на -ичі та -ани: поляни, древляни, дреговичі, волиняни, бужани, уличі, сіверяни, в’ятичі, кривичі, радимичі, ільменські словени (про це детальніше [9, с. 109; 15, с. 21 – 22; 16, с. 39; 17, с. 57 – 58; 21, с. 4, 191; 26, с. 172 – 173, 190 – 191]). Можна історично обґрунтувати кілька етапів у розвитку географічних назв на -ичі та -ани: перший пов’язаний із зародженням та продуктивним етапом функціонування таких онімів, на що були об’єктивні причини: родоплемінний устрій суспільства. Цей етап завершується із переходом до феодалних відносин. Очевидно, це було VI – VII ст. [13, с. 133]. Очевидним є те, що саме в цей період ойконіми-плюративи несли в собі первинну семантичну наповненість: ще і сьогодні в слов’янській ономастиці географічні назви на -ани кваліфікують як відетнонімні, а назви на -ичі – як патронімні. Наступний етап розвитку цих назв-плюративів припадає на VIII – XIV ст., можливо, на деяких територіях і до XV – XVI ст. На цьому етапі відбувається розмежування як між типами назв, так і всередині ойконімного масиву кожного з типів. Так, географічні назви на -ичі поширилися присвійними суфіксами і частина з них виокремилася у посесивно-патронімну групу, а ще одні – можна кваліфікувати як катойконімно-патронімні (про це детальніше [10]). Ойконіми на -ани у цей період за своєю мотивувальною базою розщеплюються на дві групи: локально-етнічні та відантропонімні, які межують із відродинними (про це детальніше [12]). Третій етап розвитку ойконімів-плюративів припадає на період XVI – XVIII ст., який характеризується формальним способом творення таких назв, що призводить до занепаду цих типів ойконімів. Це простежується не тільки на території України, але й на інших слов’янських обширах.

Інтралінгвальним підтвердженням архаїчності ойконімів на -ичі та -ани є походження суфіксів та мотиваційна база географічних назв.

У науковій літературі є чимало версій щодо походження форманта -ич [20; 22; 30; 32; 40], але всі вони зводяться так чи інакше до того, що цей суфікс є складеним формантом, який сягає своїм стержневим компонентом (*-t) індоєвропейської [мови](#). „Розгляд значеннево-морфологічного боку форманта, зокрема його окремих елементів, в історико-порівняльному плані підтверджує думку про виникнення форманта *-itj з *-it + *-jo” [13, с. 41].

Формант -ани сягає також індоєвропейського рівня. Найправдоподібнішим є те, що первинно він складався з -ǵn- і -jan-, що містив тематичний приголосний -n-, та сингулятивного суфікса -in̥: *gord'an-in̥* – *gord'an-e*; *Slověn-in̥* – *Slověn-e*. За допомогою цих суфіксів творилися назви мешканців [38, с. 119]. Стосовно походження та семантичного навантаження цього суфікса є чимало міркувань багатьох учених [39, с. 274; 31, с. 20; 36, с. 74; 29, с. 27; 25, с. 41 – 50; 24, с. 3 – 15] (про це детальніше [28]).

Незважаючи на те, що ойконіми на -ани появились в писемних джерелах на різних територіях слов'ян у різних століттях (у Польщі – кінець XII ст. [31, с. 20; 36, с. 74], Хорватії та Чехії – XI ст. [29, с. 27; 39, с. 274], Україні – XIV ст.), відносний час їх формування, а це підтверджує історія самого форманта, значно раніший, однак пізніший, ніж у географічних назв на -ичі, бо патроніми були пов'язані з родом, відповідно, з назвою особи, а потім уже із землею, на якій осів рід, а суть назв на -ани полягає у прив'язці до землі, незалежно від того, чи це були відносини родові, чи сусідські. Тому вважаємо, що зароджувалися ойконіми на -ани дещо пізніше, ніж географічні назви на -ичі, можливо, ця різниця сягає і двох – трьох століть. Переконливим аргументом на користь цієї тези є й те, що імена-композиції значно рідше засвідчені в назвах на -ани як твірні основи, чого не можна сказати про ойконіми на -ичі.

Для визначення хронології географічної назви важливим є аналіз її мотиваційної бази. Про архаїчність ойконіма свідчить його твірна основа. Якщо в ній виявлено давні слов'янські імена-композиції, їх скорочені варіанти та ускладнені афіксами форми, що репрезентовані не тільки в українському ономастиконі, а й на загальнослов'янському рівні, то це є вагомим аргументом на користь того, що ойконім належить до онімної архаїки. Адже ще Т. Мілевський, дослідивши слов'янські композитні імена, стверджував, що вони належать до найдавнішого антропонімічного пласту, на основі якого сформувалися інші різновиди слов'янських автохтонних імен [34, с. 233]. Імена-композиції генетично сягають індоєвропейської мови (пор. [23]). Про це писало багато вчених: Ф. Міклошич [33], Ф. Палацький [35], О. Селіщев [19], І. Железняк [7], Р. Керста [8], М. Худаш [27], М. Демчук [5] та інші.

Серед назв на -ичі є значний відсоток таких, які утворилися саме від архаїчних імен, бо вони мали прямий зв'язок із патронімією. Серед

ойконімів на -ани таких одиниць небагато, і це зумовлено, в першу чергу, суттю самого типу назв. Ми зафіксували в ойконімах-плюративах корені слов'янських імен-комполітів у різноманітних ускладнених варіантах: **Boh** (Bogodar, Bohuslav, Bogovlad (Sv., с. 70): **Богородчани** (*Bohorodczany, Богородчаны, Bohoroczany*); *I-Фр.*; *Богородчанський*; **2011**, ЕД УАТУ; **1441**, AGZ, I, 27. **Voј** (Bojslav, Sěboj (Sv., с. 70): **Боєвичі** (*Боевичи, Boiowice, Voyowicze, Vuiowice*); *Лв.*; *Мостиський*; **2011**, ЕД УАТУ; **1408**, AGZ, VI, 15. **Bor** (Bořislav, Radbor, Dalebor (Sv., с. 71): **Бориничі** (*Борыничи, Бориничи, Borynicze, Borynice, Borinicze, Borynucze*); *Лв.*; *Жидачівський*; **2011**, ЕД УАТУ; **1446**, AGZ, XIV, 221. **Бориславичі**, суч. Заболотівці (*Boryslawycze alias Zablotowcze, Borzyslawycze*); *Др. Жидачівський*; **1475**, AGZ, XII, 366; **1459**, AGZ, XII, 260. **Bra** < *Bor (Braslav (Sv.71): **Вранічце**; *Львів*; **1578**, *ŽDz*, XVIII, 71; **1374**, AGZ, VIII, 17. **Брани** (*Браны, Врану, зь Брань*); *Вл.*; *Горохівський*; **2011**, ЕД УАТУ; **1569**, *Арх*, II, I, 8. **Brat** (Bratslav, Bratoljub (Sv.71): **Братковичі** (*Братковичи, Bratkowice, Bratkowicze, Bradkonicze*); *Лв.*; *Городоцький*; **2011**, ЕД УАТУ; **1446**, AGZ, XIII, 214. **Bud** (Bohubud, Budimir, Budislav (Sv., с. 72): **Будятичі** (*Бодятичи, Butiatycze, Budathicze, Бутятичи*); *Вл.*; *Іваничівський*; **2011**, ЕД УАТУ; **1368**, ЦДІАЛ, 201, 4-б, 246/2 зв. **Voј** (Vojislav, Voјdrag, Voјbor (Sv. 92): **Войславичі**; *Лв.*; *Сокальський*; **2011**, ЕД УАТУ; **1415**, ЕД УАТУ. **Войничі** (*Войница, Woynica, Войници, Woynucze*); *Млинів – р. Іква*; **1889**, *Теод.*, II, 1073; **1552**, *Арх*, VII, I, 162. **Host** (Hostirad, Malohost, Domahost (Sv., с. 76): **Hoscislawice** (*Hosczyslawczycze, Ostislavicze*); **Доброміль**; **1652**, ЦДІАЛ, XIII, I, 1075/178; **1437**, AGZ, XIII, 20. **Dobr(o)** (*Dobrodan, Dobrovoj, Dobromir (Sv.74): Dobrzelicze*; *Золочів*; **1532**, MRPS, IV, II, № 16208. **Добриличі** (*Дубреличі*); *Самбір*; **1568**, *Інкін*, 19. **Добрилчичі**, суч. Коросниця (*Dobrzeliczice, Dobrziliczicze, Dobrilcize?*); *Дрогобич*; **1546**, MRPS, IV, III, № 22402. **Добриничі** (*Dobrynice, Dobrynice*); суч. *Добряничі*, *Лв.*, *Перемішляни*; **XVII-XVIII ст.**, *Скочыяс*, 44, 138, 251. **Dobrutricze** (*Dobrowtricz*); *Львів – сс. Білка, Острів*; **1391**, *Proch.*, 6; **1384**, AGZ, II, 18. **Добряничі** (*Добриничі, Добриничи, Dobrzenice(villae), Dobrzynice, Dobrzynucze, Dobrinicze*); *Лв.*; *Перемішлянський*; **2011**, ЕД УАТУ; **1441**, AGZ, XIII, 106. **Добростани** (*Dobrostany, Dobrostani, Dobrestany*); *Лв.*; *Яворівський*; **2011**, ЕД УАТУ; **1396**, AGZ, VIII, 40, 72. **Добряни** (*Добряны, Dobrzany, Dobrzani, Dobrany*); *Лв.*; *Городоцький*; **2011**, ЕД УАТУ; **1441**, AGZ, XIII, 104, 159, 230. **Drah(o)** (*Drahomir, Dorohobyl, Drahovid (Sv., с. 75): Дорогиничі* (*Дрогиничи,*

Дорогиничи, *Dorohynicze, Dorohinicze, Dorohiniocze*); Вл.; Локачинський; **2011**, ЕД УАТУ; **1545**, Пам., IV, 2, 113-114. **Дорогиничі** (Дорогинечъ, Дорогиничи, *Drohonicze, Dorohonicze*); Вл.; Володимир-Волинський; **2001**, ІСОУ, 245; **1546**, Арх.Сб., I, 91). **Драгомирчани** (*Drohomiczany, Drohonyerzany*); І-Фр.; Тисменицький; **2011**, ЕД УАТУ; **1378**, ЕД УАТУ. **Žir** (Žiroslav, Mojžir (Sv. 93): **Жиричі** (Жиричи, Жиричи, *Žyrice*); Вл.; Заболотівський; **2001**, ІСОУ, с. 246; **1564**, ŽDz, XVIII, I, с. 190. **Žit** (Žitomir, Žitislav Sv. 93): **Житани**; Поділля; **1736**, Нов, с. 124. **Житани** (Житаны, *Zytany, Žyczniskie siolo, Žytany*); Вл.; Володимир-Волинський; **2011**, ЕД УАТУ; **1534**, AS, III, с. 467. **Mil(o)** (Milobor, Drahomil, Milorad (Sv. 79): **Милятичі** (Милѣтичи, *Milatyce, Miliathicze, Milathycze*); Лв.; Пустомитівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1446**, AGZ, XIX, с. 486. **Милятичі** (*Meletyszczce, Meletyycze*); Народичі; **1604**, **1507**, ŽDz, XXI, с. 477. **Mir** (Bolemir, Miroslav, Damir (Sv. 81): **Мирковичі** (*Mirkowicze*); Луцький пов.; **1596**, СРУкр., с. 414; **1545**, Пам., IV, II, с. 83, 112. **Мировичі** (Мировичи, *Mirowicze, Mirowicz*); Вл.; Турійський; **2011**, ЕД УАТУ; **1478**, AS, III, с. 15. **Немиричі** (въ Нимиричахъ); Лютичів – Кам'янецьке староство; **1651**, Арх, III, IV, с. 647; **1554**, MRPS, V, II, № 6731. **Nyeshnamirouicze**; Жидачів ?; **1446**, AGZ, XIV, с. 203. **Mysl** (Myslibor, Bolemysl, Krasomysl (Sv., с. 81): **Замисловичі** (Замисловици, Замысловичи, *Zamysłowicze, Zamisłowicze, Zамісловичи*); Жт.; Олевський; **2011**, ЕД УАТУ; **1545**, Арх, IV, I, с. 48. **Мишлятичі** (Мислятичи, *Myslatyycze, Myslatyycze, Mislaticze*); Лв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1442**, AGZ, XIII, с. 124. **Zdomyslany** (*Zdomyślany*); Волинь – Ратно; **1661**, LWR, III, с. 235; **I пол. XVII ст.**, ŽDz, V, с. 161. **Něh(a)** (Něgoslav, Mironěga (Sv., с. 82): **Нізовичі** (*Nyhowyczi, Міховичі, Niechowice, Michowice, Nihowicze, Nyehnowicze*); Лв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1450**, AGZ, XIII, с. 303. **Rad** (Radimir, Nerad, Radoboj (Sv., с. 83): **Безрадичі Старі** (Безрадици-Старые, *Безрадици, Bezradycze, Bezradycze siolo*); Кв.; Обухівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1593**, Арх, I, I, с. 386. **Раделичі** (*Radelicz, Radelicze*); Лв.; Миколаївський; **2011**, ЕД УАТУ; **1589**, ŽDz, XVIII, I, с. 35. **Раденичі** (Радиничі, Радыничи, *Radynice, Radynycze, Radnicze, Radimicze*); Лв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1569**, **1391**, MRPS, V, II, № 10121. **Радиничі** (*Radniczi*); Руське воевод.; **1565**, АДГВК, с. 900. **Радичі** (Радыяч, *Raducz, Radycze*); Турка; **1867**, ПШ, с. 40; **1589**, ŽDz, XVIII, I, с. 26. **Радковичі** (*Radkowice*); Сатанів; **1765**, **1766**, ЛДМУМ, Бібл. 617/351010, 264 зв. **Радовичі** (Радовичи, *Radowicze*,

Radowicześ, Radowickiej); Вл.; Турійський; **2011**, ЕД УАТУ; **1531**, AS, II, с. 374. **Slav** (Slavobor, Milislav, Ladislav (Sv., с. 85 – 86): **Гориславичі** (*Horyslawice, Horyslawici, (Horislawicze, Horzeslawicze)*); Лв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1437**, AGZ, XIII, с. 49. **Переславичі** (*Pereslawicze, Pereslawicze*); Вл.; Іваничівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1570**, ЦДІАК, XXV, I, 12/229. **Stan** (Stanimir, Nestan, Stanislav (Sv., с. 86): **Нестаничі** (*Nestanice, Nyesthanicze*); Лв.; Радехівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1512**, MRPS, IV, I, № 1676. **Sud(o)** (Sudislav, Bohosud, Slavosud (Sv., с. 87): **Судковичі**; Лв.; Мостиський; **2011**, ЕД УАТУ; **1785 – 1788**, ЙФМ, с. 297. **Sudkowcze** (*Sandkowice*); Смотрич – с. Семяківець; **1560**, ŽDz, XIX, с. 223; **1469**, ŽDz, XVIII, I, Дод. 49. **Судобичі** (*Судобичи, Судобы*); Рв.; Дубенський; **2011**, ЕД УАТУ; **1621**, ЦДІАК, ф.22, оп.1, 31/5. **Tvoři** (*Tvořirad, Tvořislava, Netvor* (Sv., с. 90): **Твориничі** (*Твореничи, Tworynicze, Tworynicz*); Вл.; Локачинський; **2011**, ЕД УАТУ; **1545**, Пам., IV, II, 23. **Chotě** (*Chotěbud, Chotěmysl, Chotěbyt* (Sv., с. 76): **Хотеничі** (*do Choty nicz*); Житомир; **1609**, ŽDz, XXI, 136. **Chotkowycze**; Самбір; **1517**, MRPS, IV, II, № 11309 дод. **Хотуничі** (*Хотуничи*); Чрг.; Щорський; **2011**, ЕД УАТУ; **1730, 1729**, ГСЧП, 75, с. 94. **Jaro** (Jaroslava, Jaroněga (Sv., с. 77): **Jarilowicze**; Самбір; **1535, 1392**, MRPS, IV, III, Дод. № 357. **Яриловичі Старі** (*от Старыхъ Ярыловичъ, Старые Яриловичи*); Чрг.; Ріпкинський; **2011**, ЕД УАТУ, **1730, 1729**, ГСЧП, с. 35. **Яровичі** (*Jarowicze, Яровицу, Jarowicz, зъ Яровицею*); Луцьк; **1765**, Арх, V, II, 1, с. 64; **1627, 1626, 1322**, Арх, I, VI, с. 2. **Ярославичі** (*Ярославичи, Jaroslawice, Jaroslawicze, Jaroslawice, з Ярославичъ, Jaroslawicze*); Тр.; Зборівський; **2011**, ЕД УАТУ; **1433**, MRPS, IV, III, Дод., № 671. **Ярошичі** (*Ярушичі, Ярошици, Jaroszyce, Jaruszyce, Iaruschicze*); Лв.; Стрийський; **2011**, ЕД УАТУ; **1692**, ЦДІАЛ, ф. 14, оп. 1, 258/174.

Boh, Voj, Bor, Brat, Bud, Voj, Host, Dobr(o), Drah(o), Žir, Žit, Mil(o), Mir, Něh(a), Rad, Slav, Stan, Sud(o), Tvoři, Chotě, Jaro – це ті компоненти складених слов'янських імен, які репрезентовані в твірних основах ойконімів на -ичі та -ани. У більшості випадків ці скорочені композити ускладнені суфіксами, що свідчить про те, що час формування цих ойконімів відбувався тоді, коли різноманітні варіанти відкомполітів були актуальними на нашій території. А цей часовий зріз припадає на початок нашої ери і триває до X ст. [6, с. 71 – 73].

Отже, хронологія українських ойконімів-плюративів пов'язана з двома аспектами: фіксацією назв в історичному джерелі та гіпотетично встановленому часі появи та розвитку таких ойконімів, що базується на аналізі екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. Перший різновид хронології засвідчив, що географічні назви на -ичі функціонують у часових межах XII – XXI ст., ойконіми на -ани – XIV – XXI ст. Однак суспільно-історичні аргументи переконують нас у тому, що у процесі появи, продуктивного розвитку ойконімів-плюративів та їх занепаду виділяємо три хронологічні етапи: 1) I ст. н. е. – VI – VII ст. н. е. – зародження онімів на -ичі та -ани, пов'язане з родоплемінним устроєм суспільства, цей період завершується переходом до феодальних відносин; 2) VIII – XIV ст. – цей часовий зріз характеризується розмежуванням як між типами назв-плюративів, так і всередині ойконімного масиву кожного з типів; 3) XVI – XVIII ст. – період занепаду назв-плюративів, який характеризується формальним способом творення такого типу ойконімів. Інтралінгвальні чинники свідчать про архаїчне походження формантів, за допомогою яких ці географічні назви творилися. Деякі корективи в хронологію цих онімів вносять їх твірні основи, зокрема ті, які утворилися від композитів. Назв на -ани, в основі яких є гіпокористики, – незначний відсоток порівняно з ойконімами на -ичі, що може свідчити про дещо пізніші нижні хронологічні рамки, однак цього категорично стверджувати не можна, адже за своєю первинною суттю назви на -ани є локально-етнічними, а оніми на -ичі – відпатронімі, тому відкомпозити і не присутні в назвах на -ани, хоча у пізніший період серед них з'являється чимало таких, в основі яких є антропоніми, однак у цих випадках варто говорити про омонімію між назвами локально-етнічними та відродинними.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

АДГВК – Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / О. Купчинський. – Львів, 2004. – 1286 с.

Арх – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859 – 1914. – Ч. I – VIII.

ГСЧП – Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка (1729 – 1730 гг.). Экстракт 1731 году генваря 10 дня. – Чернигов, 1892.

ЕД УАТУ – Електронний довідник. Україна. Адміністративно-територіальний устрій/ Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/a002>
Ж – Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895 – 1900. – Т. I – III; Львів, 1903. – Т. VII.

ЗНТШ – Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка.

Інкін – Інкін В. Сільське суспільство. Галицького Прикарпаття у XVI – XVIII століттях : історичні нариси / В. Інкін. – Львів, 2004. – 420 с.

Іпат. – Ипатьевская летопись / под ред. А. А. Шахматова. – ПСЛР. – Т 2. – Спб., 1908. – 1045 с.

ІСОУ – Бучко Д. Інверсійний словник ойконімів України / Д. Бучко. – Люблін, 2001. – 326 с.

ЙФМ – Йосифінська (1785 – 1788) і Францисканська (1819 – 1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / відп. ред. П. Захарчишина. – К. : Львівська обласна книжкова друкарня, 1965. – 356 с.

ЛДМУМБібл. – Львівський музей українського мистецтва. Фонд рукописів і стародрукованих книг. № 200416, 350812, 350905, 490505.

ЛШ – Шематизм гр. кат. духовенства Львівської архієпархії на рік 1931/32. – Львів, 1931. – Річник LXXVI. – 336 с.

Нов. – Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов... Имена географические / составил И. П. Новицкий. – К., 1882. – Т. II.

Пам. – Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1848 – 1859. – Т. I – IV.

ПШ – Schematismus... diaceseos Premisliensis pro anno Domini 1856. – Premisliae, 1856; Схиматисм... епархии перемыской на год... 1868. – Перемишль, 1867; Шематизм... злучених епархій перемиської, самбірської і сяноцької на рік... 1934. – Перемишль, 1934.

Скочилияс – Скочилияс І. Генеральні візитації Київської унійної метрополії XVII – XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька епархія. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій / І. Скочилияс. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – 512 с.

СРУкр. – Селянський рух на Україні 1569 – 1647 рр. : збірник документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1993. – 532 с.

УГХV – Українські грамоти XV ст. / підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. – К. : Наукова думка, 1965. – 163 с.

УкрАТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К. : Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1062 с.

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України у Києві.

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.

AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. L. Tatomin, F. X. Liske, A. Prochaska. – Lwów : Nakł. T-wa Naukowego, 1865 – 1935. – Т. 1 – 20.

AS – Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. 3. 556 s.; 1890. – Т. 4. – 647 s.; 1910. – Т. 6. – 305 s.

LWR – Lustracja Województwa ruskiego 1661 – 1665. Ziemia Przemyska I Sanocka. – Warszawa, 1970. – Cz. I. – 308 s. ; Ziemia Halicka I Chelmska. – Warszawa, 1876. – Cz. III. – 304 s.

MRPS – Marticularum Regni Poloniae summaria... / wyd. R. Wierzbowski. – Warszawa, 1905 – 1908. – Pars. 1 – 3.

Proch. – Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1697 roku / wydał A. Prochaska. – Lwów, 1890.

Sv. – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda. – Praha, 1964. – 318 s.

ZDM – Zbiór dokumentów Małopolskich / wydali Irena Sułkowska-Kuraś i Stanisław Kuraś. Część VI. Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1386 – 1417. – Wrocław etc., 1974. – 496 s.

ŹDz – Źródła dziejowe. – Warszawa : Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877 – 1894. – Т. 5 – 22.

Список використаної літератури

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 144 с.

2. Васильев В. Л. Архаическая топонимия Новгородской земли (древнеславянские деантропонимые образования) / В. Л. Васильев. – Великий Новгород: Иноцентр, 2005. – 468 с.

3. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М. : Политиздат, 1953. – 568 с.

4. Греков Б. Д. Энгельс и проблемы родового строя у восточных славян / Б. Д. Греков. Избр. тр. – М. : Изд-во АН СССР. – 1960. – Т. 3 – С. 353 – 368.

5. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. / М. О. Демчук / відп. ред. М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.

6. Железняк І. М. Ареальне вивчення слов'янських антропонімів з усіченим другим компонентом композита // Мовознавство. – 1972. – № 2. – С. 67 – 74.

7. Железняк І. М. Очерк сербохорватського антропонимического словообразования. Суффиксальная система сербохорватской антропонимии XII – XV вв. / И. М. Железняк / отв. ред. О. Б. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1969. – 132 с.

8. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. (чоловічі іменування) / Р. Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 152 с.

9. Ковалев Г. Ф. Этнос и имя / Г. Ф. Ковалев. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2003. – 236 с.

10. Купчинська З. О. Архаїчні ойконіми на -ичі в системі плюративів / З. О. Купчинська // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 73 – 93.

11. Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України, X – XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / З. О. Купчинська. – Львів, 1993. – 20 с.

12. Купчинська З. О. Назви на -ич-і та -ан-и: від етронімів до мікротопонімів / З. О. Купчинська // Студії з ономастики та етимології 2011 – 2012. – К. : Кий, 2012. – С. 131 – 140.

13. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (географічні назви на -ичі) / О. А. Купчинський. – К. : Наукова думка, 1981. – 252 с.

14. Михайличенко Н. Є. Структурно-семантичні типи українських ойконімів із формантами -ець, -иця : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. Є. Михайличенко. – Львів, 2011. – 18 с.

15. Никонов В. А. Этнонимия / В. А. Никонов. – М., Наука, 1970. – С. 5 – 33.

16. Петров В. П. Етногенез слов'ян / В. П. Петров. – К. : Наукова думка, 1972. – 215 с.

17. Попов А. И. Основные проблемы изучения этнонимии СССР / А. И. Попов // Питання ономастики. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 55 – 59.

18. Радьо Л. Н. Ойконіми України на *-jъ, (*-ja, *-je) у X – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. Н. Радьо. – Івано-Франківськ, 2004. – 18 с.
19. Селищев А. М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ / А. М. Селищев // Ученые записки Московского университета. – 1948. – Вып. 128. – Кн. 1. – С. 128 – 152.
20. Селищев А. М. Старославянский язык / А. М. Селищев. – М. : Учпедгиз, 1952. – Ч. 2. – 207 с.
21. Стрижак О. С. Етніонімія Геродотової Скіфії / О. С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1988. – 222 с.
22. Топоров В. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 272 с.
23. Топорова Т. В. Культура в зеркале языка: древнегерманские двучленные имена собственные / Т. В. Топорова. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1996. – 255 с.
24. Трубаčov О. М. Из исследований по праславянскому словообразованию: генезис модели на -ěpinъ -janipъ / О. Н. Трубачев // Этимология 1980. – М. : Наука, 1982. – С. 3 – 15.
25. Супрун В. И. Суффикс -анин в славянской этнонимии / В. И. Супрун // Вопросы филологии. Вып. VII. – Ленинград, 1978. – С. 41 – 50.
26. Хабургаев Г. А. Этнонимия „Повести временных лет” / Г. А. Хабургаев. – М. : Издательство Московского университета, 1979. – 228 с.
27. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
28. Царалунга І. Українські ойконіми на -ани (-яни) / І. Царалунга. – Хмельницький : Авіст, 2007. – 162 с.
29. Barac-Grum V. Motiviranost toponomastičkih osnova tvorenih sufiksom -ane / V. Barac-Grum // Втора југословенска ономастичка конференција. Скопје, 6–9 окт., 1977 г. – Скопје, 1980. – С. 27 – 31.
30. Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Bd. 2 / K. Brugmann, B. Delbrück. – Strassburg, Trübner, 1906. – 688 s.
31. Domański J. Śląskie nazwy miejscowe na -'anie (→ -'any) / J. Domański // Onomastica. Rocz. XIV. Zesz. I – II. – Wrocław, 1969. – S. 5 – 25.

32. Meillet A. Etudes sur l'étymologie et vocabulaire du vieux slave / A. Meillet. – Vol. 1 – 2. – Paris, 1902 – 1905. – 511 p.

33. Miklosich F. Die Bildung der slavischen Personennamen / F. Miklosich // Denkschr. c. k. Akad. Wiss. Philol. Hist. Kl. – Wien, 1860. – 10 Bd. – S. 205 – 330.

34. Milewski T. O pochodzeniu słowiańskich imion złożonych / T. Milewski // Prace onomastyczne. 5. – Wrocław etc., 1961. – S. 233 – 247.

35. Palacký F. Popis staročeských osobných a křestných jmen / F. Palacký // Časopis Českého Museum, 1832. – S. 60 – 69.

36. Podlawska D. Nazwy etniczne z sufiksami -any i -ice na terenie Polski / D. Podlawska // Onomastica. – Rocz. XVII. – Zesz. I – II. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1972. – S. 65 – 82.

37. Rospond S. Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych. Próbný atlas toponimastyczny / S. Rospond. – Wrocław etc., 1974. – 240 s.

38. Słownik prasłowiański/ pod red. F. Slawskiego. T. 1. – Wrocław, 1974.

39. Spal J. K výkladu místních jmén na -any / J. Spal // Naše řeč. R. XXXVIII. – № 9–10. – Praha, 1955. – S. 274 – 280.

40. Vondrak W. Vergleichende slavische Grammatik. I / W. Vondrak. – Göttingen, 1924. – 286 s.

Анотація

У статті встановлено відносний час зародження, активного розвитку та занепаду географічних назв на -ани та -ичі. Для з'ясування хронології ойконіма чи цілого пласту відповідного типу назв враховуються такі чинники: суспільно-історичний запит на онім, походження суфікса, семантика і структура твірної основи ойконіма, що й проаналізовано у статті.

Ключові слова: ойконім-плюратив, хронологія, ім'я-комполіт, патронім.

Аннотация

В статье установлено относительное время зарождения, активного развития и упадок географических названий на -аны та -ичи. Для выяснения хронологии ойконима или целого пласта соответствующего типа названий учитываются такие факторы: общественно-исторический запрос на оним, происхождение суффикса, семантика и структура производной основы ойконима, что и проанализировано в статье.

Ключевые слова: ойконим-плюратив, хронология, имя-комполит, патроним.

Summary

The article deals with the established relative time of generation, active development and decay of geographic names ending in '-ани' and '-ичі'. For defining the chronology of a place name or the whole layer of the corresponding names type the following factors have been taken into consideration and analysed in the article: social and historical need for the name, suffix origin, semantics and the structure of the place name's derivation stem.

Key words: *plurative place name, chronology, composite name, patronymic.*

УДК 811.161.2

Лісняк Н. І.

*ДВНЗ „Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”*

МІКРОТОПОНІМИ ЛЕМКІВЩИНИ НА -ІВ-К-А

Мікротопонім, як зазначають ономасти, – „власна назва невеликого найчастіше природного фізико-географічного, рідше створеного людиною об'єкта, земельної ділянки господарського призначення, яка має вузьку сферу застосування: функціонує в межах лише певної мікротериторії, відома вузькому колу людей, які живуть поблизу названого мікроб'єкта” [12, с. 121 – 122].

Мікротопонімія була предметом вивчення українських науковців – Д. Г. Бучка, М. Дуйчака, Ю. О. Карпенка, О. І. Михальчук, Я. О. Пури, Є. А. Черепанової, І. Г. Чеховського та ін. Топонімію та мікротопонімію Лемківщини досліджували польські мовознавці – З. Штібер, Я. Рігер.

Існує думка, що мікротопоніми становлять менш популярний об'єкт для дослідження, порівняно з іншими власними географічними назвами. Це, очевидно, зумовлене поширеним уявленням дослідників про те, що так званий ступінь стійкості власних географічних назв залежить від величини топооб'єкта, тобто давнішими, а отже, цікавішими з погляду історично-лінгвістичного аналізу є назви великих річок і населених пунктів, тоді як із-поміж мікротопонімів таких архаїчних назв небагато [2, с. 51]. Ми підтримуємо думку ономастів, які вважають, що мікротопонімія „акумулює надзвичайно цікавий матеріал з історії того чи іншого терену, відповідно й мови тутешнього населення, зберігаючи інформацію про топографію місцевості в її минулому, тип господарювання на ній, її мешканців тощо” [2, с. 51].

Оскільки мікротопоніми – назви, які швидко втрачаються і швидко виникають, предметом дослідження послужили мікротопоніми на **-ів-к-а** кількох сіл Лемківщини, записані від переселенців, що проживають на Західній Україні. Зрозуміло, зафіксовані нами назви можуть уже не існувати на тих теренах, де вони виникли, але ще збереглися в пам'яті людей, які, можливо, були свідками їхнього творення. Саме носії мікротопонімів нерідко можуть пояснити або підтвердити наші припущення щодо виникнення того чи іншого оніма.

Дериваційна система назвотворення генетично пов'язана з формальними засобами апелятивного словотворення, але топоніми мають і специфічний набір формантів, особливі моделі, для кожної з яких властива своя продуктивність. Найпродуктивнішим способом творення ойконімів Поділля вважають морфологічний [14, с. 17]. Окремі топонімасти доводять, що морфологічна деривація в мікротопонімії навіть переважає. Так, Є. Адамович стверджує, що за допомогою афіксів на території Білорусі утворено понад 45 % назв мікрооб'єктів [1]. На думку Ю. Карпенка, морфологічні утворення відрізняються від інших топонімних груп переважно кількісно (в мікротопонімії їх питома вага менша), однак вони не мають яскраво виражених якісних відмінностей [7, с. 18].

Більшість мікротопонімів, утворених за допомогою різних дериваційних формантів, вживаються лише в однині. Відповідно до денотата географічні назви бувають чоловічого, жіночого та середнього роду. В мікротопонімії Лемківщини переважають суфіксальні утворення жіночого роду, наприклад: *Кутина*, *Курдилівка*, *Коцанівка*, *Попова*. Значно менше назв чоловічого і середнього родів. Можливо, це зумовлено тим, що переважна більшість опорних назв (гора, долина, вулиця, криниця, стежка, дорога і под.) є іменниками жіночого роду. Вказаних слів чоловічого і середнього родів (ліс, горб, пасовище, поле та ін.) значно менше.

Науковці зазначають, що порівняно новим топоформантом є суфікс **-ів-к-а**. Такі назви почали фіксуватися з XV ст. Переважно вони вказували на першого поселенця, засновника населеного пункту [3, с. 76]. Топонімна функція форманта **-ів-к-а** на східно- і західнослов'янських землях найбільш активно почала проявлятися з XVI ст. Топонімний суфікс **-ів-к-а**, як відомо, виник шляхом поєднання присвійного форманта **-ів-** із суфіксом **-к-а**.

Утворення із суфіксом **-івк-а** відомі в українській мікротопонімії, зокрема в ойконімії та гідронімії [3; 5; 8; 9; 14]. Формант **-івк(а)** представлений і в

мікротопонімії. Це засвідчують також дослідники української мікротопонімії інших регіонів України та прилеглих територій (М. Дуйчак, Н. Лісняк, Т. Поляруш, О. Проць, Е. Черепанова, Є. Черняхівська та ін.).

Базовими назвами мікротопонімів Лемківщини із суфіксом -івк(а) були власні імена, прізвища та прізвиська власників полів, лісів, садів і т. п. чи іменування перших поселенців вулиць, хуторів, сіл. Нижче спробуємо пояснити мікротопоніми, що стали предметом наших зацікавлень.

Антошівка – назва пасовища села Злоцьке походить від особової назви *Антош*. Варіант імені Антош – Антон [10, с. 27].

Баранівка – назва луки, сінокоосу села Великий Вислік, назва сінокоосу села Щавник походить від особової назви *Баран*, „дохр. імені Баран, співвідносного з апелятивом баран” [15, с. 49].

Васниківка – назва пасовища села Злоцьке походить, очевидно, від особової назви *Васник*.

Вацьківка – назва кутка села, лісу села Тилич походить від особової назви *Вацько*; *Wacko* – Мисцова на Лемк [15, с. 112].

Гаршанівка – назва джерела села Висова походить від особової назви Гаршан; Гаршан – *Гаршаній* [15, с. 140].

Горівка – назва поля села Воля походить від особової назви Гора (Нора) – Вітрилів на Лемк. Правдоподібно, усіч. вар. давньослов. чол. імені *Горимиръ*, *Гориславъ* [15, с. 153].

Грацалівка – назва поля села Мощанец походить від особової назви *Грацал*.

Гресівка – назва лісу, гори села Висова походить від особової назви *Гресь*.

Гудзівка – назва вулиці села Мощанец походить від особової назви *Гудз*/ *Гудзь*.

Далівка – назва пасовища, поля, сінокоосу села Поляни Суровичні походить від особової назви *Даль*, *Даля* [15, с. 184].

Дзядиківка – назва кутка села Тилич походить від особової назви *Дзядик*; лемк. *Dziadyk* – дзядик – „старець, жебрак, дідусь” [15, с. 194].

Дудівка / Дудивка – назва кутка села, ліс села Тилич походить від особової назви *Дуда*; пор. дуда – „духовий інструмент”, перен. зн. „простак, глупа людина” [15, с. 213].

Козутівка / Козутивка – назва кутка села Тилич походить від особової назви *Козут*; *Kohut* – Боднарка, Крампна, Полонна та ін. на

Лемк. [15, с. 273]; пор. когут – „залицяльник”, „хлопець-забіяка” [4, II с. 262].

Коцанівка – назва вулиці села Мощанец походить від особової назви *Коцан* [15, с. 296]. Переселенці на прізвище Коцан зараз мешкають у селі Жовтневе Тернопільського району.

Крупіївка / Крупейівка – назва вулиці села Дальова походить від особової назви *Крупій/Крупей*; пор. *Krupiej* – на Лемк. [15, с. 307].

Курдилівка – назва вулиці села Дальова походить від особової назви *Курдило*. Переселенці Курдили (Курдило одн.) із села Дальова зараз мешкають у селі Жовтневе Тернопільського району.

Машиївка – назва сінокосу села Великий Вислік походить, очевидно, від особової назви *Маши*.

Мицьківка – назва кутка села Тилява походить від особової назви *Мицько*; Муско (Михайло, Микола) – Тилява на Лемк. [15, с. 387].

Мосарівка – назва гори села Злоцке походить, очевидно, від особової назви *Мосар / Масар*; пор. масар – „ковбасник, майстер м’ясних виробів” [3, II, с. 160].

Паньківка – назва кутка села Пельня походить від особової назви *Панько* (оф. *Пантелеймон*) [15, с. 428].

Папезівка – назва лісу, сінокосу села Щавник походить від особової назви *Папез* (Папіш) *Rapesz.*; пор. Папіш – „римокатолик» [15, с. 429 – 430].

Парахівка – назва кутка села с. Улазів походить від особової назви *Парох*; пор. парох – „священик” [4, III, с. 97].

Петрусівка – назва кутка села, місця розваги села Мала Верховня походить від особової назви *Петрусь*.

Пирзівка – назва частини села Дальова походить від особової назви *Пирза*. Переселенці Пирзи з села Дальова зараз мешкають у селі Жовтневе Тернопільського району.

Пушкарівка – назва кутка села Тилява походить від особової назви *Пушкар*. Такий антропонім фіксує словник П. Чучки [15, с. 475].

Русанівка – назва вулиці села Мощанец походить від особової назви *Русан*; давньослов. ім’я Русан (безпосередньо від прикм. *русий* – „білявий” [15, с. 493 – 494].

Сакарівка – назва вулиці с. Мощанец походить, очевидно, від особової назви *Сакар*; пор. *сакаль-сакаль* – „розбишака”, *сакач* – „кухар” [15, с. 500].

Свистонівка – назва кутка села Тилич походить від особової назви *Свистун* / *Свистун* [15, с. 505].

Сичівка – назва кутка села Тилич походить, очевидно, від особової назви *Сич*. Хоча наші записи фіксують таке пояснення: „сичівка – місце, де сходила гноївка”.

Скобківка (Скопківка) – назва кутка села, лісу села Тилич походить від особової назви *Скоба*/*Скобка* [15, с. 520].

Срулівка – назва джерела села Вислік походить від особової назви *Сруль*.

Феньківка – назва кутка села Тилич походить від особової назви *Феньо* / *Фенько*; пор. *Фенко* – Дарів, Прибишів на Лемк [15, с. 573].

Цемберівка – назва лісу села Мала Верховня походить від особової назви особової назви *Цембер* / *Цімбор*; пор. *Symbor* – Бобрка на Лемк. – „друг, приятель” [15, с. 594].

Цимбалівка – назва кутка села Тилич походить від особової назви *Цимбал* / *Цимбали*; пор. *цимбали* – „відомий ударний музичний інструмент”, а метафор. ос.зн. – „телепень”, „дурень” [15, с. 593].

Шатанівка – назва кутка села Пельня походить від особової назви *Шатан*; пор. *шатан* – „чорт” [4, VI, с. 486]. Наші записи фіксують таке пояснення: „Там жила родина, же мава семеро хвонів. Они били барз батяри, їх в селі називали шатани”.

Деякі мікротопоніми можна співвідносити як з апелятивами, так і з антропонімами. Однак у цьому випадку доцільно зважати на те, що присвійно-прикметниковий суфікс *-ів* в українській мові міг додаватися тільки до назв осіб чоловічої статі, а кожна з твірних основ указаних мікротопонімів донині має відповідники серед прізвищ та прізвиських українців. Спираючись на викладене, ми схилиємося до думки, що такі мікротопоніми Лемківщини на *-івк(а)* треба кваліфікувати як відантропонімні утворення.

Аналізовані мікротопоніми, як бачимо, здебільшого українські лексеми – апелятиви чи антропоніми, які стали назвами малих географічних об’єктів, обстежуваних сіл Лемківщини. З. Штібер зазначає, що величезна кількість „людових назв теренових” за походженням є українськими. Учений твердить, що, крім цього, є

елементи польські, румунські. Румунські елементи з'явилися внаслідок „волоської колонізації”, коли разом з українською людністю прибули фахівці „від господарки”. На думку З. Штібера, та нова людність надала різним гірським і лісовим територіям здебільшого назви українські, але частково і румунські [16, с. 103].

Я. Рігер фіксує, що суфікс -ів-к-а (-ов-к-а) характерний для топонімів та мікротопонімів Лемківщини, зокрема *Kurdelówka* (лемк. *Kurdeliwka* > *Kurdel*, *Macharówka* [17, с. 126].

Після 1945 року відбулися зміни в назвах населених пунктів [17, с. 129]. Можемо припуститися думки, що й у мікротопонімії Лемківщини відбулися разючі зміни, тому назви, які збереглися в пам'яті переселенців, є чи не єдиним джерелом історії заселення, існування української людності краю. Можемо зазначити, що існує велика потреба у записуванні й аналізі мікротопонімів Лемківщини, бо саме вони „повніше й точніше зберігають самотні лексичні, фонетичні й граматичні форми українських говорів” [2, с. 51 – 52].

Список використаної літератури

1. Адамович Я. Мікратапанімічныя назвы / Я. Адамович. – Мінск : Вышэйша школа, 1971. – 112 с.

2. Вербич С. О. Етимологічні студії з подільської мікротопонімії / С. О. Вербич // Студії з ономастики та етимології. 2011 – 2012 / відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач. – К., 2012. – С. 51 – 60.

3. Герета Н. М. Відантропонімі назви поселень північної Хмельниччини / Н. М. Герета // Студії з ономастики та етимології. 2007. – К., 2007. – С. 72–79.

4. Грінченко Б. Словарь української мови / Б. Грінченко. – К., 1907 – 1909. – Т. 1 – 4.

5. Дуйчак М. Мікротопонімія українських сіл Східної Словаччини (Лексико-семантичні групи та структура) / М. Дуйчак // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – Братислава: Відділ укр. літ. в Пряшеві, 1994. – С. 260 – 372.

6. Залеський А. М. Найбільш західний український говір / А. М. Залеський // Культура слова. – 1987. – Вип. 33. – С. 68 – 71.

7. Карпенко Ю. О. Свойства и источники микропонимии / Ю. А. Карпенко // Микропонимия. – М., 1967. – С. 15 – 22.

8. Пура Я. О. Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини / Я. О. Пура. – Рівне, 1990. – Т. 1. – 206 с.

9. Редьква Я. П. Гідронімія Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Я. П. Редьква. – Тернопіль, 1998. – 22 с.

10. Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.

11. Словник української мови / І. К. Білодід (гол.ред.) та ін. – Т. 1 – 11. – К., 1970 – 1980.

12. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Харків : Ранок – НТ, 2012. – 256 с.

13. Тишковець М. П. Посесивні ойконіми правобережної України з усічено-суфіксальними варіантами християнських імен в основах / М. П. Тишковець // Студії з ономастики та етимології. – К., 2007. С. 272 – 286.

14. Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / М. М. Торчинський. – К., 1993. – 23 с.

15. Чучка П. Прізвища закарпатських українських : історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.

16. Stieber Z. Toponomastyka Łemkowszczyzny. Część II. Nazwy terenowe / Z. Stieber. – Łódź, 1949. – 114 s.

17. Rieger J. Toponomastyka Beskidu Niskego i Bieszczadów Zachodnich / J. Rieger // Łemkowie culture – sztyka – język. – Warszawa – Kraków : Wydawnictwo PTTK „KRAY”, 1987. – S. 114 – 170.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань української мікротопонімії. У ній розглядаються мікротопоніми Лемківщини з суфіксом -ів-к-а, записані від переселенців, які проживають на Західній Україні.

Ключові слова: антропонім, мікротопонім, онім, особова назва.

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросам украинской микротопонимии. В ней рассматриваются микротопонимы Лемковщины с суффиксом -и-в-к-а, записанные от переселенцев, проживающих на Западной Украине.

Ключевые слова: антропоним, микротопоним, оним, личное название.

Summary

The article continues a cycle of the author publication concerning Ukrainian mikrotoponyms. It deals with the mikrotoponyms Lemkowitz the suffix -iv-k-a and recorded by persons residing in the Western Ukraine.

Key words: anthroponym, mikrotoponym, onym, personal name.

УДК 811.161.2:81'36

Лужецька О. Б.
*Тернопільський національний
економічний університет*

ПРИЙМЕННИКОВІ ДЕРИВАТИ У МІКРОТОПОНІМІЇ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ОПІЛЛЯ

Південно-Західне Опілля охоплює усі населені пункти Галицького та Рогатинського районів Івано-Франківської області, а також села Бережанського та Підгаєцького районів Тернопільщини.

Мікротопонімікон цієї, як і багатьох інших територій, досі не лише не вивчений, але й не зібраний у повному обсязі. Найкраще дослідженими сьогодні є окремі регіони Правобережної України, зокрема Чернівецької області (І. Чеховський), Підкарпаття (О. Михальчук), Західного Поділля (Н. Лісняк), Сколівщини (Н. Сокіл), Волині (Г. Аркушин) та ін.

Мікротопоніми – це найменування невеликих за формою та розміром рукотворних об'єктів, зокрема частин села, кутків, вулиць, доріг, стежок, криниць, мостів, а також природних реалій, наприклад, боліт, горбів, гір, джерел, долин, луґів, пасовищ, полів, ставків, урочищ, ярів тощо. Суспільна вага їх є відносно незначною, а функціонування обмежене територіально. Таким назвам здебільшого властива своєрідна дериваційна структура, хоча частина з них функціонує порівняно недовго, що спричинене можливою зміною власника конкретного об'єкта. Вони відомі, як правило, лише вузькому колу місцевих жителів.

Варто зазначити, якими б різними шляхами не створювалися географічні назви, їм завжди буде притаманна низка спільних, універсальних рис, які базуються на загальних властивостях людського

мислення – відбирати і закріплювати у власних назвах типові явища навколишньої дійсності, а також на тому, що у кожній мові (але по-своєму) представлені ті самі значення й відношення, що відображають картину реальної дійсності. Загалом назви дрібних об'єктів мають просту форму вираження, тобто монолексемну, однак їх своєрідною рисою є складніші синтаксичні сполуки, а також прийменникові формації.

Об'єктом нашого дослідження стала мікротопонімія Південно-Західного Опілля – близько 290 назв, виражених прийменниковими конструкціями.

Виникнення таких найменувань Ю. Карпенко пояснює наступним чином: скажімо, на певній території є багато полів, тому ні одне з них не можна іменувати просто *Полям* (якщо серед них немає жодного, що могло би бути особливо значущим для місцевого населення), або ж може не виявитися відмінних ознак, які з точки зору місцевих мешканців варто було б покласти в основу найменувань цих мікрореалій [2, с. 21]. Тому прийменникові назви виконують насамперед функцію локалізації конкретних об'єктів стосовно інших. Як зауважує Д. Г. Бучко, такі прийменникові конструкції вказують на локалізацію „безіменних” *de facto* об'єктів стосовно інших примітних і загальновідомих у певній місцевості [1, с. 20]. Прийменникова конструкція є, по суті, назвою-орієнтиром, а не прямою назвою відповідного географічного об'єкта. Функцію ж власного найменування виконує вказівка локалізації цього безіменного предмета, наприклад: *нас. Під Ліском, нас. В Рові, ч. с. На Млинах* і под. Однак номінація цих „безіменних” об'єктів значною мірою залежить від урахування чи неврахування місця знаходження номінатора. При врахуванні місця розташування номінатора у структурі прийменникових формацій використовуються прийменники *за, під, перед, від*, а при неврахуванні місця знаходження номінатора, використовуються прийменники *на, між, при* тощо.

Характерною ознакою мікротопонімії різних регіонів України є передусім значний відсоток у них прийменникових формацій. На цю ознаку вказують усі дослідники мікротопонімії, наприклад, М. Дуйчак, Т. Поляруш, Н. Сокіл та ін. Не становить винятку і досліджуваний нами регіон. Адже прийменникові конструкції сприяють урізноманітненню структурних засобів для детальнішої ідентифікації певних мікрореалій.

Зазвичай прийменникові формації творяться внаслідок зміни функції (лексикалізації). Оскільки найменування дрібних об'єктів з'являються, як правило, спонтанно, з готових апелятивних синтаксичних конструкцій, то деколи важко встановити, чи це ще апелятивне сполучення, чи вже власна назва. Але якщо мешканці одного села знають такі словосполучення, як *На Горбі*, *В Долинці*, і детермінують певні об'єкти як різні мікрореалії, то, без сумніву, вони існують як оніми.

Зібрані нами прийменникові структури поділяємо на: а) власне прийменникові конструкції; б) номінативно-прийменникові конструкції.

У межах **власне прийменникових конструкцій** виокремлюємо двокомпонентні назви, утворені з одного прийменника та іменника, у яких домінуючу роль відіграє власне прийменник, оскільки він виконує просторову функцію. Без прийменника такий онім належав би до розряду простих мікротопонімів лише з ідентифікаційною функцією. Ця своєрідна риса власне і поєднує онімний фактаж з апелятивними синтаксичними конструкціями.

Номінація здійснюється через відповідний орієнтир на конкретну реалію за допомогою прийменників *за, поза, під, попід, на*: *п. За Бригадов, в. За Мостом, п. За Ставом; Попід Гору, п. Під Грабинов, пас. Попід Долину; в. На Долину, ч. с. На Куті, пас. На Лінії* і под.

Прийменник *за* у мікротопонімах вказує, що означуваний об'єкт знаходиться за іншим примітним об'єктом стосовно номінатора. Аналізовані назви-двокомпонентні мікротопоніми, у яких головним орієнтиром виступає географічний термін для окреслення **рельєфу**: *п. За Горбом* (Юст., Пдг.), *п. За Дебрею* (Слв., Брж.), *п. За Долинов* (Нвсл., Пдг.), *п. За Ровом* (Ркшн., Брж.); **рослинного покриву**: *п. За Березником* (Ркшн., Брж.), *п. За Гайом* (Ркшн., Брж.), *п. За Грушками* (с. Добринів, Рог.), *п. За Ліском* (Урм., Брж.), *п. За Садам* (Нрв., Брж.; Тенетн., Гал.), *п. За Садком* (Тенетн., Гал.), *п. За Тополев* (Ркшн., Брж.); **гідрографії**: *п. За Греблею* (с. Данильче, Рог.), *ур-ще За Потоком* (Тенетн., Гал.), *ч. с. За Ставком* (Бабухів, Рог.), *п. За Ставом* (Урм., Брж.), **грунту**: *п. За Рудкою* (Юст., Пдг.); **культурно-історичних реалій**: *п. За Гостинцем* (с. Черче, Рог.), *п. За Дорогов* (Ркшн., Брж.), *п. За Конторов* (с. Воронів, Рог.), *п. За Конюшнев* (Жнв., Брж.), *пас. За Млином* (Бщ., Брж.), *п. За Селом* (Слв., Брж.), *п. За Фермов* (Ндрч., Брж.), *п. За Хрестом* (Ркшн., Брж.; Ргч., Брж.), *п. За Цвинтаром* (Стрг., Брж.), *п. За Церквов* (Жкв., Брж.; Ндрч., Брж.; Плхв., Брж.; Ркшн., Брж.) та ін. Нами

зафіксовано лише окремі випадки, коли базовою основою стають антропоніми різного походження: *п. За Дідом* (Крсн., Брж.), *п. За Паламаром* (Ргч., Брж.), *п. За Романом* (Урм., Брж.).

Виявлені нами мікротопоніми у поєднанні з прийменником **за** творять синтаксичні конструкції переважно на означення полів, пасовищ, сінокосів. У ролі мотиваторів таких формацій домінують орографічні терміни та апелятиви на позначення культурно-історичних реалій.

Прийменник **під (попід)**, який вказує на те, що номінована мікрореалія розташована перед іншим географічним об'єктом або нижче від нього, творить оніми переважно на основі **фітотермінів** і апелятивів **орографічного** походження: *пас. Під Бучинов* (Плхв., Брж.), *болото Під Верховиною* (Княгиничі, Рог.), *ур-ще Під Вишнями* (Тумир, Гал.), *п. Під Вівсям* (Юст., Пдг.), *ур-ще Під Гаєм* (Маріямпіль, Гал.), *пас. Під Гайом* (Нвсл., Пдг.), *п./пас. Під Городами* (Жнв., Брж.), *Попід Гору* (Стрг., Брж.), *п. Під Грабинов* (Гйк., Брж.), *п. Попід Горою* (Мединя, Гал.), *пас. Попід Долину* (Стрг., Брж.), *п. Під Кругловою* (с. Черче, Рог.), *п. Під Липами* (Ргч., Брж.), *п. Під Лісом* (Мединя, Гал.), *ур-ще Під Могилами* (Мединя, Гал.), *п. Під Скалов* (Слв., Брж.), *пас. Під Роговчинов* (Ст. Мст., Пдг.). Прийменник **під (попід)** у спектрі відантропонімних мікротопонімів побутує відносно нечасто. Сюди зараховуємо лише декілька відантропонімних дериватів різного характеру: *Під Бабиною* (с. Черче, Рог.), *п. Під Колебамі* (Ргч., Брж.), *п. Під Цапом* (Добринів, Рог.).

Прийменники **з, з-під** у мікротопонімах, зазвичай, поєднувалися з будь-яким денотатом для найменування невеликих водойм, потоків, тому що вказували на напрямок. Така формація, як правило, інформувала, звідки тече потік, з якого об'єкта тощо. Сюди відносимо окремі похідні: *став З Греблі* (Пуків, Рог.), *потічок З Дубинок* (Данильче, Рог.), *потік Із Засвинарки* (Загір'я-Княгинецьке, Рог.) тощо.

Мікротопоніми із прийменником **над (понад)** вказують на те, що згаданий об'єкт розміщений вище від іншого. З його допомогою утворено небагато назв, як правило, мотивованих **гідрографічними** термінами: *п. Над Базаром* (Плхв., Брж.), *п. Над Гайом* (Ркшн., Брж.), *вул. Над Горою* (Маріямпіль, Гал.), *п. Над Деброю* (Тенетн., Гал.), *вул. Над Потоком* (Брштн., Гал.), *п. Над Ріков* (Ндрч., Брж.), *вул. Над Рудкою* (Брштн., Гал.), *вул. Понад Ріку* (Дврц., Брж.), *п. Над Ставом* (Ндрч., Брж.; Пуків, Рог.) тощо. Крім цього, на досліджуваній території нами

зафіксовано декілька найменувань дрібних географічних об'єктів відантропонімного характеру: *ліс Над Конійовским* (Слв., Брж.).

Мікротопоніми із прийменником **коло (біля)** характеризують розташування території біля іншого об'єкта. У досліджуваній місцевості вони представлені значною кількістю не лише **відапелятивних**: *п./нас. Біля Автостанції* (Юст., Пдг.), *к. с. Коло Гуральні* (Данильче, Рог.), *нас. Коло Дороги* (Дбрв., Брж.), *п./нас. Коло Каплички* (Урм., Брж.), *вул. Біля Колодязя* (Слц., Пдг.), *к. с. Коло Корчми* (Данильче, Рог.), *п. Біля Кущиків* (Юст., Пдг.), *п. Біля Ліса* (Юст., Пдг.), *в'їзд/ виїзд Коло Млина* (Крсн., Брж.), *в'їзд/ виїзд Коло Могили* (Трст., Брж.), *нас. Коло Ріки* (Стрг., Брж.), *місц. Біля Трьох Могил* (Липівка, Рог.), *в'їзд/виїзд Коло Хреста* (Урм., Брж.), *вул. Коло Хреста* (Брнв., Брж.), *потічок Коло Школи* (Вікт., Гал.); але й **відантропонімних** назв різного походження: *ч. с. Коло Броньки* (Урм., Брж.), *п. Біля Кители* (Юст., Брж.), *п. Коло Кіцаня* (Ргч., Брж.), *нас. Коло Маринки* (Блкр., Пдг.), *болото Біля Маринополя* (Маріямпіль, Гал.), *к. с. Коло Мельників* (Данильче, Рог.), *ч. с. Коло Подоляна* (Урм., Брж.), *п. Біля Ригаєлихи* (Юст., Пдг.) тощо.

Якщо не береться до уваги участь номінатора, його місце знаходження, то при номінації здебільшого використовуються прийменники **на і в**. Мікротопоніми з прийменником **на** вказують, що номінований об'єкт розміщений на відомій території, тобто детермінують місцевість, на якій чи поблизу якої розташований означуваний об'єкт [3, с. 50]. Як правило, такі прийменникові сполуки мотивуються термінами на позначення **рельєфу**: *ч. с. На Горбі* (Ст. Мст., Пдг.), *вул. На Долину* (Влщ., Брж.); **рослинного покриву**: *п. На Гучку* (Плхв., Брж.; Стрг., Брж.), *горб На Лози* (Влщ., Брж.), *п. На Травці* (Плхв., Брж.; Рекшн., Брж.), **грунту**: *ур.-ще/п. На Пісках* (Данильче, Рог.), *ч. с. На Парни* (Урм., Брж.), **гідрографії**: *п. На Болоті* (Плхв., Брж.), *п. На Ставку* (Стрг., Брж.), **форми об'єкта**: *ч. с. На Куті* (Блкр., Пдг.; Ст. Мст., Пдг.), *нас. На Лінії* (Мчщв., Брж.). Сюди відносимо також окремі похідні, наприклад, *к. с. На Видранівці* (Данильче, Рог.), *п. На Задворищах* (Черче, Рог.), *балка На Лазях* (Гтск., Пдг.), *ч. с. На Хутір* (Влщ., Брж.).

Мікротопоніми прийменникової формації можуть бути похідними і від **антропонімів** різного характеру, зокрема: *п. На Міських* (Урм., Брж.),

нас. На Молохові (Мчшв., Брж.), *п. На Римарові* (Ркшн., Брж.), *п. На Хомі* (Слв., Брж.) тощо.

Трапляються поодинокі випадки використання лексики, пов'язаної з **місцевими промислами**: *п. На Гутах* (Лип., Рог.), *ч.с. На Млинах* (Урм., Брж.). Загалом назви з прийменником **на** відносно продуктивні в мікротопонімії досліджуваної місцевості.

Прийменники **на та в (у)** виражають подібну семантику – означувана реалія розміщена на території або в межах просторового охоплення об'єкта-орієнтира. Загалом прийменники **в (у)** вживаються переважно з назвами, мотивованими **фітотермінами**. До цієї групи зараховуємо: *п. В Березі* (Плхв., Брж.), *п. У Вишнях* (Тумир, Гал.), *п. У Вільшанику* (Тенетн., Гал.), *крн. У Вільшині* (Вікт., Гал.), *нас. В Гаю* (Урм., Брж.), *нас. В Долинці* (Урм., Брж.), *озерце У Дровничках* (Вікт., Гал.), *п. В Дубах* (Ндржв., Брж.), *нас. В Лісі* (Стрг., Брж.), *п. У Підлісках* (Черче, Рог.), *нас. В Порубі* (Урм., Брж.), *нас. В Рові* (Урм., Брж.) та ін.

Як свідчить зібраний нами пропріальний матеріал, у досліджуваному регіоні виявлено найбільшу кількість мікротопонімів з прийменниками **за, під, на, коло (біля)**, що найчіткіше описує місцезнаходження відповідного дрібного об'єкта в просторі.

Номінативно-прийменникові конструкції характеризуються тим, що, крім одного прийменника, до їхнього складу входять цілі синтаксичні конструкції з метою чіткішої конкретизації визначеної мікрореалії. Вони можуть складатися не лише з одного прийменника та іменника, а до їхнього складу входять прийменник і два іменники, один із яких визначає сутність об'єкта, а інший разом із прийменником вказує на розташування цього об'єкта у просторі. Для мікротопонімікону ці найменування, як правило, не притаманні і представлені нечисленними прикладами.

Мікротопоніми цієї місцевості виражені конструкціями: **іменник + прийменник + іменник**: *п. Поле За Паламаром* (Ргч., Брж.), *п. Поле За Парком* (Курн., Брж.), *п. Поле За Саксоном* (Курн., Брж.), *п. Поле За Хрестом* (Ргч., Брж.), *п. Поле За Шевчуком* (Курн., Брж.), *п. Поле Коло Анни* (Курн., Брж.), *п. Поле Коло Дуба* (Курн., Брж.), *п. Поле Коло Піцане* (Ргч., Брж.), *п. Поле Під Грушков* (Курн., Брж.), *п. Поле Під Липами* (Ргч., Брж.), *п. Поле Під Маєтками* (Бршт., Гал.), *п. Поле Під Штрекою* (Курн., Брж.) тощо; **іменник + прикметник + іменник**: *цв. Цвинтар Січових Стрільців* (Псхв., Брж.); **прийменник + прикметник + іменник**: *п. Біля*

Тракторної Бригади (Юст., Пдг.), п. До Глибокої Долини (Юст., Пдг.), п. За Мурованим Мостиком (Бршт., Гал.), п. На Білій Глині (Бршт., Гал.), п. На Малих Міських (Урм., Брж.), ч. с. Під Високим Берегом (Глгч., Пдг.); **прийменник + іменник + прикметник:** п. Від Гостинця Литовського (Бршт., Гал.) тощо.

Найтиповішою для мікротопонімікону Бережанщини та Підгаєччини (Південно-Західного Опілля) є формація **іменник + прийменник + іменник**, коли для локалізації конкретної реалії використовується назва іншої важливої для номінатора території. Інші словосполучення становлять поодинокі випадки в мікротопонімії зазначеного регіону. Аналізовані конструкції номінують насамперед *поля, пасовища, зрідка кутки або частини села*. В цілому такі багаточленні назви мало вживаються на теренах цього краю.

Крім цього, варто зауважити, що у мікротопонімів цього типу граматична і лексична стійкість досить відносна, оскільки одні прийменники можуть замінюватися іншими, а прийменникові конструкції нерідко чергуються місцями тощо. Однак, незважаючи на всі ймовірні граматичні зміни, семантичне значення найменування-орієнтиру залишається незмінним і в свідомості мешканців певної мікротериторії як таке, що давно вже закріпилося за відповідним географічним мікрооб'єктом.

Аналіз мікротопонімів-орієнтирів дозволяє стверджувати, що більшість таких назв утворилася від іменників-апелятивів. Загалом найпродуктивнішими у зібраному нами матеріалі виявилися словотвірні моделі із прийменниками **за, на, під, коло**, а утворені за їх допомогою назви можна кваліфікувати як несправжні оніми або „напівтопоніми”, оскільки вони посідають проміжне місце між загальними і власними найменуваннями.

Список умовних скорочень

бол. – болото; *вул.* – вулиця; *крн.* – криниця; *к. с.* – кут села; *оз-це* – озерце; *п.* – поле; *пас.* – пасовище; *пот.* – потік; *п-чок* – потічок; *у-ще* – урочище; *ч. с.* – частина села.

Список умовних скорочень назв районів і поселень

Брж. – Бережанський; *Гал.* – Галицький; *Пдг.* – Підгаєцький; *Рог.* – Рогатинський.

Бабхв. – Бабухів; *Блкр.* – Білокриниця; *Брн.* – Бринь; *Бршт.* – Бурштин; *Бц.* – Біще; *Вікт.* – Вікторів; *Влц.* – Волощина; *Врнв.* – Воронів; *Гйк.* – Гайок; *Глгч.* – Голгоче; *Дврц.* – Двірці; *Дібр.* – Діброва; *Днлч.* – Данильче; *Добрн.* – Добринів; *Жкв.* – Жуків; *Жнв.* – Жонівка; *Загр.* – Загір'я-Княгининецьке; *Кнгч.* –

Княгиничі; *Крн.* – Кур'яни; *Крсн.* – Краснопуца; *Лпвк.* – Липівка; *Мдн.* – Медина; *Мрпл.* – Маріямпіль; *Мчцв.* – Мечищів; *Нвсл.* – Новосілка; *Ндрч.* – Надрічне; *Нрв.* – Нараїв; *Нржн.* – Надорожнів; *Пкв.* – Пуків; *Пхлв.* – Пліхів; *Ргчн.* – Рогачин; *Ркшн.* – Рекшин; *Слв.* – Слов'ятин; *Стрг.* – Стриганці; *Тмр.* – Тумир; *Тнтн.* – Тенетники; *Трст.* – Тростянець; *Урм.* – Урмань; *Чрч.* – Черче; *Юст.* – Юстинівка.

Список використаної літератури

1. Бучко Д. Г. Анойконіми сіл давнього Любачівського повіту / Д. Г. Бучко // *Mikrotoponimia na pograniczach jezykowo-kulturowych.* – Lublin, 2005. – С. 17 – 23.

2. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микротопонимии / Ю. А. Карпенко // *Микротопонимия.* – М. : Изд-во Московского ун-та, 1967. – С. 15 – 22.

3. Подольская Н. В. Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1983. – 160 с.

Анотація

У статті розглядається близько 290 власних найменувань місцевих мікрооб'єктів у формі прийменникових формацій, які побутують на теренах Південно-Західного Опілля як історико-етнографічного регіону України.

Ключові слова: мікротопонім, дериват, прийменникова сполука, онім.

Аннотация

В статье рассматривается около 290 собственных названий местных микрообъектов, выраженных предложными конструкциями, которые зафиксированы на территории Южно-Западного Ополья как историко-этнографического региона Украины.

Ключевые слова: микротопоним, дериват, предложная формация, оним.

Summary

The article analyzes nearly 290 microtoponyms, formed as prepositional constructions. They represent the South-Western Opillja as the historical-ethnographical region of Ukraine.

Key words: microtoponym, derivative, prepositional construction, onym.

ЕТЮДИ З „КОРОТКОГО ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ”. 7¹

Рівень розвитку мовознавства в кожній країні визначається насамперед за наявністю фундаментальних словників і граматик, які фіксують основний ресурс формування людської думки. З цього приводу французький філософ і теоретик культури Мішель Фуко справедливо зазначав, що цивілізації та народи залишають нам як пам'ятники мислення не так тексти, як словники й синтаксиси... Тому закономірно, що сучасне українське мовознавство, яке успадкувало від колишнього Радянського Союзу обмежену кількість різних типів і видів словників, зокрема ономастичних, одним із провідних напрямів наукових досліджень визначило лексикографію.

В українській ономастиці на сьогодні створено кілька фундаментальних словників, до яких можна віднести загальнонаціональні „Словник гідронімів України” (1979), „Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі” (1985), „Словник сучасних українських прізвищ” у 2-х томах (2007), укладений Ю. К. Редьком. Є й вагомні регіональні словники пропріальної лексики, але загалом вітчизняна ономастична лексикографія ще не належить до провідних у слов'янському та індоєвропейському мовознавстві. Такого рівня вона досягне зі створенням повних етимологічних словників основних онімних класів – антропонімів і топонімів, над останнім із яких уже тривалий час працює відділ ономастики Інституту української мови НАН України. Але це великі загальнонаціональні проекти, на виконання яких потрібно багато часу.

¹ Початок публікації матеріалів із „Короткого етимологічного словника топонімів України” див. у № 3 – 4 за 2009 р., № 2 – 3 за 2010 р., № 5 за 2011 р. журналу „Мовознавство”, у збірниках наукових статей, виданих до ювілеїв І. М. Железняк (2012), В. Г. Складенка (2012), Є. С. Отіна (2013).

Водночас суспільство вже давно потребує бодай короткого наукового етимологічного словника топонімів України, бо цю нішу вже 40 років заповнюють укладені М. Т. Янком і рекомендовані профільним міністерством до використання в навчальних закладах „Топонімічний словник-довідник Української РСР” (1973) та його доопрацьоване й доповнене видання „Топонімічний словник України: Словник-довідник” (1998), які отримали негативну оцінку з боку ономастів [6, с. 17; 9, с. 86 – 88]. Такі низькопробні наукові видання, не кажучи вже про антинаукові лексикографічні праці, на зразок довідника С. Наливайка „Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ (на індоіранському матеріалі)” (2008), спотворюють мовну картину світу й принижують українську ономастику в очах слов’янської та світової науки, завдаючи непоправної шкоди у плані довіри читача до надрукованого слова. Ці обставини спричинилися до укладання нами „Короткого етимологічного словника топонімів України” обсягом близько 4000 словникових статей, робота над яким наближається до завершення.

У статті запропоновано етимології лише тих найвідоміших складених топонімів, одним із компонентів яких є означення *Великий*. З огляду на те, що частина таких назв включає до своєї структури опорні компоненти на інші літери, що етимологізуються у відповідних статтях, такі топоніми тут не розглядаються (наприклад, оронім *Великий Горган* містить опорний компонент *Горган*, етимологію якого подано в окремій словниковій статті).

Означення *Великий*, як і *Велика*, *Велике*, *Великі*, досить поширене у ролі самостійних назв або в структурі складених топонімів [АТП, с. 592 – 595; Габорак, с. 50 – 60; СГУ, с. 84 – 96]. Більше того, різноструктурні топоніми з основою *Велик-* належать до найпродуктивніших в українській та інших слов’янських мовах і в основному є антонімічними утвореннями до суміжних назв з основою *Мал-*. Вони походять від прикметника *великий* – „значний за розмірами, величиною” (< псл. **velьjъ*, **velikъ* – „міцний, сильний, могутній” [ЕСУМ, 1, с. 346]) і мають форму, яка граматично узгоджується з морфологічними ознаками співвідносного географічного терміна (далі – ГТ) або означуваного опорного компонента в структурі складеного топоніма.

Великий Балцатул – річка, п. витік Білої Тиси л. Тиси л. Дунаю; *Balcatul* (60-і рр. ХІХ ст.), *Балцатул* (20-і рр. ХХ ст.), *Balzatul*, *Балзатул*

(30-і рр. XX ст.) [СГУ, с. 89]. Складена назва виникла додаванням означення *Великий* до трансформованого гідроніма румунського походження *Балца́тул*, який утворився за допомогою артикля *-ул* від запозиченого з південнослов'янських мов східнороманського ГТ *báltă* (рум.), *балтэ* (молд.) – „болото” [ЕСУМ, 1, с. 128], „калюжа”, „невелике озеро, непересихаюче водоймище” (на українсько-молдавському прикордонні) [4, с. 88]. Атрибутив *Великий* протиставляє річку за розмірами її притоці *Малій Балца́тул* [СГУ, с. 343].

Великий Березний – селище міського типу, Закарпат. обл. [АТП, с. 157]; *Nagybrezna* (1427), *utraque Berezna* (1451), *Великий Березный* [Галас, с. 59]. Складена назва виникла додаванням означення *Великий* до ойконіма *Березний*, утвореного шляхом субстантивації та онімізації відносного прикметника *березний*, що вказував на березовий ліс на горі Настас, у районі якої лежить поселення [3, с. 59]. Наявність повноголосної та неповноголосної форм ойконіма свідчить про словацько-українське середовище формування назви. Атрибутив *Великий* протиставляє поселення за розмірами селу *Малий Березний* у цьому ж районі [АТП, с. 158; Галас, с. 59].

Великий Бічків – селище міського типу, Рахів. р-н Закарпат. обл. [АТП, с. 163]; відоме з кін. XIV ст. [ГЕУ, с. 152]. Складена назва утворена додаванням означення *Великий*, що вказує на розміри поселення, до ойконіма *Бічків*, утвореного за допомогою суф. *-ів* у посесивній функції від поширеного в Закарпатті антропоніма *Бичко́* або *Бичо́к* [11, с. 63].

Великий Бузлук – карстова порожнина (шахта) у межах Гірсько-Кримської карстової області, на Карабі-яйлі [ГЕУ, с. 152]. Спелеонім виник синтаксичним способом унаслідок приєднання означення *Великий* до опорного компонента тюркського походження *Бузлук*, утвореного від *кр.-тат., ног., тур. buzluq* – „льодовик, льодовня” [1, с. 91], яке вказує на льодові натічні утворення, колони, льодопади тощо [див. ГЕУ, с. 152].

Великий Бурлук – 1) річка, л. Сіверськ. Дінця п. Дону; *Большой Бурлукъ* (1822 – 1832), *Большой Борлукъ* (1817), *Большой Бурлучекъ* (1773), *Бурлук* (1627), *Бурлей* (1782), *Бурлуки* (1681), *Бурлучекъ* (1805), *Бурлучекъ Мокрой* (1801), *Мокрой Бурлучекъ* (2-а пол. XVIII ст.) [СГУ, с. 90]; 2) селище міського типу, Харків. обл.; відоме із 70 – 80-х рр. XVII ст. [ГЕУ, с. 152]; кол. сл. *Большой Бурлукъ* у верхів'ї річки (1773); пор. там же с-ще

Великобурлуцьке [СГУ, с. 90]. Складена назва виникла додаванням означення *Великий* до первинного гідроніма турецького походження *Бурлук*, що виник за ознакою каламутної, грузької води з домішками вапна (див. *Бурлюк*). Один із варіантів назви зберігає голосний *-о-* в основі кр. тат., ног. ГТ *бор* – „крейда”; тур. „цілина; осад, осадок” (пор. у Криму *Борлукая, Борлук-Астинда*) [1, с. 89], інший – із синонімічним утворенням *Бурлей* (див.). Демінутивні форми на *-екъ* є східнослов'янськими. Означення *Мокрой* в гідронімії є синонімом до *Великий* і протиставляється за семантикою антонімічному *Сухий*, як *Великий* атрибутиву *Малій*. Ойконім утворено способом трансонімізації суміжного гідроніма; пор. похідну від ойконіма *Бурлук* (*Великий*) назву зоологічного заказника державного значення *Бурлуцький заказник* [ГЕУ, с. 137].

Великий Глибóчок – селище міського типу, Тернопіл. р-н і обл., відоме з XVIII ст. [ГЕУ, с. 152]. Ойконім виник на основі мікротопоніма *Глибóчок*, похідного від діал. *глибóчок* – „западина, заглиблення” (пор. пол. *głęboczek* „яма, заглиблення” [NMP, 3, с. 160], укр. *глибóч* – „глибочина, глибочінь, глибина” [Грінч., 1, с. 289]), приєднанням означення *Великий* для протиставлення селища селу *Малій Глибóчок* у сусідньому Збараз. р-ні [АТП, с. 418]; пор. потоки *Великий Глибóчок, Глибóчок* (4), річки *Глибóчок* (4), *Малій Глибóчок* у південно-західній частині України й на Житомирщині [СГУ, с. 90, 136, 344].

Великий Дубень – річка, л. Дністра; *Dubeń Wielki* (1890), *В. Дубень* (1917), *Канéта* (1979); пор. г. *Дубень* [СГУ, с. 91]. Складена назва виникла додаванням означення *Великий*, що протиставляє річку за розмірами потокам *Дубень* і *Малій Дубень* [СГУ, с. 184, 345], до гідроніма *Дубень*, який є лексико-семантичним похідним від назви суміжної г. *Дубень*. Твірний оронім утворено під польським впливом за допомогою суф. *-ень* у топонімній функції від назви рослини *дуб* за ознакою – „дубовий ліс, гай”; пор. пол. топоніми *Debień*, що є калькою д. нім. *Eichenwald* „дубовий ліс”, *Debieńsko* від *dębina* „дубовий гай” [NMP, 2, с. 324 – 325], укр. *дубіна* – „дуб; дубовий ліс; палиця”, *дубіння* – „дубняк” [ЕСУМ, 2, с. 137]. Паралельна назва *Канéта* не має відповідників в українській і слов'янській топонімії. Можливо, це нерегулярне утворення на *-em(a)* в атрибутивній функції (пор. відіменникові прикметники в литовській мові на *-ėtas/-otas*, які закріпилися у власних назвах) від апелятива *каня* – „чотирикутне заглиблення, видовбане долотом у підвалині...” [Грінч., 2,

с. 216], що природно міг розвинути географічне значення, або від основи діал. *канка* – „комиш”, запозиченого з грецької мови – гр. *κάννα* – „очерет” [ЕСУМ, 2, с. 364].

Великий Затін – річка, пр. Кінської на л. бер. Дніпра в Запоріз. обл.; пор. оз. *Малий Затін* (там же) [СГУ, с. 91]. Складену назву утворено додаванням означення *Великий*, що вказує на розміри річки й протиставляє її суміжному озеру, до гідроніма *Затін*, який виник шляхом онімізації ГТ *затін*, *затон* – „розлив; вода, що затопила землю” [Грінч., 2, с. 108], „місце, затоплене водою річки, озера, що розлилися, або спокійна, тиха затока річки, озера” [ВТССУМ, с. 335], похідного від дієслова *затонути* – „зануритися у воду (про берег річки, озера)”. В опорному компоненті спостерігається нерегулярне чергування *-o/-i-* в новозакритому складі, а також відмінний від літературної норми наголос на першому складі; пор. річки (3) та рукави (2) *Затон* у бас. переважно Нижнього Дніпра [СГУ, с. 208].

Великий Каньйон Криму – 1) ущелина в Кримських горах, на пн. схилі Ай-Петринської яйли [ГЕУ, с. 152]; *ущелина Великого Кримського Каньйону* [СГУ, с. 91]; 2) ландшафтний заказник державного значення, Бахчисарай. р-н Криму [ГЕУ, с. 152 – 153]. Оронім виник унаслідок лексикалізації та онімізації словосполучення з опорним ГТ *каньйон* – „вузька річкова долина, глибоко врізана в річкову породу” [ВТССУМ, с. 414] і двома неоднорідними означеннями (див. *Крим*). Назву заказника утворено семантичним способом від ороніма; пор. в ущелині водотік *Великий Каньйон* [СГУ, с. 91].

Великий Кастель – одна з найглибших балок Тарханкутського півострова, у межах Чорномор. р-ну Криму [ГЕУ, с. 153]. Назва виникла синтаксичним способом унаслідок приседнання означення *Великий* до тюрк. *Кастель*, похідного від кр.-тат. *qastel*, тур. *kastel*, *kestel* – „невелика фортеця, замок”, що через грецьке посередництво проникло з латинської мови [1, с. 130].

Великий Катлабуг – річка, вп. В оз. (лиман) *Катлабуг* між рр. Прут і Дністер поблизу гирла Дунаю; *Великий Катлабуг* (1957), *Большой Катлабуг* (1850), *Большой Катлабуг* (1862); пор. там же оз. *Катлабуг*, *Катлапуг* в Ізмаїл. р-ні Одес. обл. [СГУ, с. 91]. Складена назва виникла додаванням означення *Великий*, що вказує на розміри річки порівняно з її притокою *Малий Катлабуг* [СГУ, с. 345], до гідроніма *Катлабуг*,

етимологія якого затемнена. Найімовірнішим є тюркське походження опорного компонента. Зокрема, співвідносний молдавський топонім *Катлабуга* А. Єремія пов'язує з турецьким впливом кін. XV ст. [5, с. 44]. Можливо, споріднений антропонім *Котлубуга* в ст. укр. пам'ятках XIV ст. етимологізують як тюрк. *Qutlu buya* – „сильний бик” [ССУМ, с. 504], означення в якому пов'язане з д. тюрк. *kat, ket, ked* – „сильний, міцний тощо” [ДТС, с. 289, 292, 303], що виглядає прийнятним із погляду на язичницькі уявлення про бика як запліднювача, життєдайну силу та на інтенсивне проникнення тюркізмів у топонімію Південної України й Молдови (пор. використання компонента *буга* – „бик” у поволзьких топонімах *Єлабуга, Арбуга* та ін. [7, с. 135]). Стабільне нульове закінчення компонента *Катлабуг, Катлабух, Катлабугь, Катлануг* дає підстави розглядати його як композит з опорним тур. діал. *буг/бух* – „пара; випаровування; туман, хмара”, „велика довга раковина, ріг, у який трублять” [Севортян 1978, с. 229 – 230] та означенням *katly, ketly* – „сильний, насичений і т. ін.” або *kötly* від *köt* – „задня частина”, „нижня частина ємності, денце”, „сила, міць тощо” [Севортян 1980, с. 84 – 85].

Велікий Конуся'к – гора, с. Осмолода Рожнятів. р-ну Івано-Франків. обл.; *Великий Канюс, Великий Канусяк, Канусяк-Великий* (2008), *Kanius' Welyki* (1881), *Kanus'ak* (1939) [Габорак, с. 57]. Назва виникла приєднанням означення *Велікий*, що вказує на більші розміри гори порівняно з суміжною *Малій Конуся'к* (див.), до опорного компонента *Кануся'к* з голосним *-а-* в основі, що дозволяє зробити припущення про її метафоричний зв'язок із діал. *каня* – „чотирикутний отвір, видовбаний долотом у підвалині, в яку входить чіп стовпа” [ЕСУМ, 3, с. 367], *каня / кань* – „пристосування, в яке закріплювали жердку для тесання” [СЗПГ, 1, с. 208], до якого приєднано архаїчний суф. *-усь / -юсь* в атрибутивній функції (див. *Калуш, Калюс*). Суф. *-як* у топонімній функції додано до основи *канюс-* пізніше; пор. гідроніми *Кобил-як, Железн-як, Син-як* із суф. *-як* у такому значенні [10, с. 204 – 205]. Розвиток форми *Конусяк* на місці *Канусяк* зумовлений асоціативним впливом апелятива *кonus*.

Велікий Куяльник – річка, бас. Чорн. моря між рр. Дністер і Пд. Буг; вп. у *Куяльницьк. лим.* (він же *Малій Хаджибей*; 1844); *Б. Куяльникь, Wielki Kujalnik* (1917), *Куяльники* (1863-1882), *Kuialik fl[u]* (1674 – 1696), *Большой Куяльникь* (1769 – 1779), *Куяльникь* (1859); пор. с. *Куяльник* Котов. р-ну Одес. обл. та рр. *Малій Куяльник* і *Середній Куяльник* [СГУ,

с. 92, 346]. Означення *Великий* додано синтаксичним способом до гідроніма *Куяльник* для протиставлення річки за розмірами й територіально *Малому* та *Середньому Куяльнику*. Опорний компонент тюркського походження, але точної етимології не встановлено. Дослідники сходяться в думці про його утворення за допомогою суф. *-lyk/-lik* у релятивній функції від основи **Куян-* з можливою метатезою на стиці морфем **Куяклик > Куяльник*, але не пояснюють її семантики й мотиваційної ознаки гідроніма, бо практично відсутній відповідний апелятивний матеріал (з цієї причини М. Фасмер заперечив запропоновану Рашоньї етимологію *Куяльник* з тюрк. *Kügeldi* – „трав’яна річка” і не висунув власної [Фасмер, 2, с. 440]). Можливо, твірним є тюркський апелятив *куян* – „заець”, поширений, крім тюркських мов, у деяких російських говорах [Шипова, с. 217], український відповідник якого досить продуктивно відбився саме в топонімії степової України; пор. балки (б) *Заяча*, яр *Заячий* та ін. [СГУ, с. 209]. З іншого боку, найдавніша фіксація назви *Kuialik* (XVII ст.) дає підстави вбачати в ній твірну основу *Kuja-*, яка також є проблемною щодо можливості використання в топонімії: пор. д. тюрк. *kijä* – „міль, жучок-шерстоїд” [ДТС, с. 325], яке в сучасних тюркських мовах розвинуло і ширше значення – „павук, кліщ, узагалі дрібна комаха” [Севортян 1980, с. 94]; в українській гідронімії до подібних утворень належить кілька назв *Вошівка* (див.), *Вошівий*, *Вошуватий* та ін., які також поширені переважно в степовій місцевості [СГУ, с. 123]. Не виключено проникнення у Північне Надчорномор’я алтайського ГТ *кию* – „берег, кордон, край, межа», який давав у топонімії рефлекси *Куя-*; пор. річка й улоговина *Куяла*, *Куюла*, *Кийулу* з *киюлу* – „той, що має берег, кордон, край, межу”, руч. *Куйалда*, *Кийулади*, букв. „йшов берегом, краєм” та ін. [Молчанова, с. 256]. Сучасна форма *Куяльник* у будь-якому разі розвинулася під впливом високопродуктивних в українській топонімії утворень на *-ник* з релятивним значенням, у яких суфікс переважно зберігає наголос на твірній основі, що позначилося на адаптованому тюрк. *Куяльник*. Привабливою виглядає спроба пояснити назву як похідну від слов’янського ГТ *куяльник* – „джерело” [12, с. 70], але така етимологія не знаходить надійного лексичного підґрунтя в українській та інших слов’янських мовах.

Велікий Лог – селище міського типу, Краснодон. р-н Луган. обл. [АТП, с. 63]; засн. 1762 р. [ГЕУ, с. 153]. У зв'язку з відсутністю суміжних топонімів з іншими означеннями або без них ойконім виник способом онімізації словосполучення *велікий лог*, у якому прикметник указує на розміри об'єкта, названого ГТ, що зберігся переважно в східноукраїнських говорах та в російській мові, з якої, можливо, він запозичений: пор. укр. діал. *лог* – „заглиблення в рельєфі, яр з пологими зарослими схилами; широка низина; орна земля, яку перестали обробляти” [ЕСУМ, 3, с. 278].

Велікий Луг – комплекс Дніпрових плавнів на лівому березі Дніпра з річками, озерами, острівцями, струмками, рукавами, заливними луками, болотами, заростями та ін., що охоплює територію понад 400 км² нижче о. Хортиця й суч. Дніпрогесу; в історичні часи становив територіальну основу Запорозької Січі й був оспіваний у піснях як „*Великий Луг* – батько” [ЕУ, с. 222]; до часів Запорозької Січі в літописах *Дън Ъпрськый лугъ*, згодом *Великий луг* (1740), *Великий лугъ* (1770), *Лугъ Великой* (XIX ст.), *Луг* (пор. у козацьк. паролі: – Пугу! Пугу! – Козак з *Лузу*), *Великая Плавня* (1892), місц. нім. **Schöne Wiesen*, звідки *Шинвіз* [ЕСЛГНПР, с. 56]. Хоронім становить складену назву, що виникла способом онімізації словосполучення *велікий луг*, у якому прикметник указує на значні розміри об'єкта, названого ГТ праслов'янського походження *луг* – „поросла травною і кущами лука”, заст. „низина, поросла лісом”, діал. „пасовище біля річки”, „сінокісна низина” та ін. (< псл. **lŏgъ* – „кривизна, зниження поверхні землі; низький ліс, прибережні зарості; болото” [ЕСУМ 3, с. 297 – 298]. Образ *Великого Лугу* як символу простору й волі характерний для українців і на інших землях: пор. *Великий Лоугъ* (1481) – назва місцевості в Молдавському князівстві [ССУМ, 1, с. 158 – 159].

Велікий Любінь – селище міського типу, Городец. р-н Львів. обл. [АТП, с. 278]; засн. 1762 р. [ГЕУ, с. 153]. Складена назва виникла синтаксичним способом унаслідок додавання означення *Велікий*, що вказує на значні розміри поселення порівняно із суміжним с. *Малий Любінь*, до ойконіма відантропонімного походження *Любінь*, який утворено від давнього особового імені **Любень* або **Любінъ* з *Любомиръ*, *Любомилъ*, *Любогость* тощо за допомогою суф. *-*ь* у

посесивній функції; пор. пол. *Lubinia, Lubiń, Lubiń Mały, Lubiń Wielki, Lubińsk, Luboń, Lubonia* [NMP, 6, с. 204 – 205, 216 – 217].

Велікий Мокрін – гора, с. Буркут Верховин. р-ну Івано-Франків. обл.; *Мокрин-Великий, Мокрун Wielki* (1933), *Мокрин В.* (2003), *Великий Мокрін* (2007) [Габорак, с. 57]. Складену назву утворено синтаксичним способом унаслідок додавання означення *Велікий* до ороніма *Мокрін* для вказівки на розміри гори та її протиставлення суміжним *Малій Мокрін* і *Мокрін* [Габорак, с. 232, 247]. Опорний компонент *Мокрин* постав на основі прикметника *мокрый*, імовірно, за допомогою суф. *-ин* у географічному значенні або від утраченого ГТ **мокрін* як морфологічного варіанта загальнослов'янського *мокрина́* – „мокре місце, багно” [ЕСУМ, 3, с. 499]; пор. ще співвідношення *Мокрін* і назв болота та сінокосу *Мокрик* [Аркушин, с. 99], рр. *Сопотін* та *Сопотік* (див. *Велікий Сопотін*), яке може свідчити про існування в минулому ГТ на *-ин*, паралельних до демінутивів на *-ик*. Походження назви *Мокрін* від антропоніма *Мокра* за допомогою *-ин* у посесивній функції [див. 2, с. 247] сумнівне з погляду на граматичне неузгодження онімів і номенклатурного імені *гора*, а також невідповідності акцентної моделі похідного та твірного слів (від антропоніма *Мокра* очікувалося б *Мокрин*).

Велікий Сасік-Кулак – річка, п. Берди, вп. в Азов. море; *Большой Сасик Кулак* (1786, 1787) [СГУ, с. 94]. Гібридну складену назву утворено додаванням слов'янського означення *Велікий* (рос. *Большой*), що вказує на розміри річки, до тюрк. юкстапозита *Сасік-Кулак*, у структурі якого компоненти походять від ГТ: опорний *Кулак* < *куллак* – „балка, ущелина; те, що видається, чітко виділяється в рельєфі”, букв. „вуха”; пор. болг. діал. *кулак* – „долина між горбами; котловина; улоговина, яр” [Мурзаев, с. 310 – 311], гідроніми з компонентом *Кулак*, *Гулах* у степовій частині України [8, с. 56] і означальний *Сасік* < *сас/саз* – „болото; заболочена ділянка біля виходу ґрунтових вод” + *-ик* (< **-ук*) у релятивній функції; пор. рр. *Сасік*, *Сасичок*, б. *Сасахулах*, стр. *Саса-Гулак* [СГУ, с. 488].

Велікий Сопотін – річка, л. Десни л. Дніпра (1967) [СГУ, с. 94]. Складена назва виникла синтаксичним способом унаслідок додавання означення *Велікий*, що вказує на розміри об'єкта і протиставляє його р. *Сопотін* у тій же Чернігів. обл. [СГУ, с. 521], до опорного компонента, очевидно, відантропонічного походження: **Сопота* + суф. *-ин* у посесивній функції; пор. пол. прізвище *Sopota*, похідне від дієслова *sopić*

– „сопіти” [Rymut, с. 463]. З огляду на протікання в тому ж районі р. *Сопотік*, *Сопотикъ* (1786) [СГУ, с. 521] не виключена тотожність суміжних гідронімів (зміна графічно подібного -к- на -н- цілком можлива в писемних фіксаціях), які в такій формі становлять онімізований демінутив на -ик від загальнослов'янського ГТ *сопот*, *сопит* – „джерело, витік річки” [Мурзаев, с. 516]; пор. пол. *sopot* – „джерело, дзюрчання води” [Rymut, с. 463], утвореного безафіксным способом за звуковою ознакою від дієслова *сопити*, *сопти* – „видавати звуки з присвистом”, як *шепит* від *шепотіти*, *шептати*, *лепет* від *лепетати* тощо. Така етимологія прийнятна для згаданого гідроніма *Сопотік*, а також для назви потоку *Сопит* у Сколів. р-ні Львів. обл. [СГУ, с. 521].

Велікий Утлюк – річка, вп. в *Утлюцьк. лим.* (1957); *Большой Утлюк* (1782), *Б. Утлюг* (1952), *Любезный Утлюк* (1736–1737), *Любезный Урлекъ* (1783), *Б. Утюка* (1855), *Большой Уклюк* (1865), *Бол. Утлюка* (Б.р.), *Азис-Утлюк* (1792), *Азысь Уклюк* (1786), *Узунь Утлюк* (1788); пор. лим. *Утлюк* (1910), нп *Азизь Утлюк* (1835), х. *Уклюк* (1864), р. *Малій Утлюк*, яка вп. в *Утлюцький лим.*, р. *Утлюк*, пр. *Утлюцьк. лим.* [СГУ, с. 95, 348, 581]. Складений гідронім утворено синтаксичним способом – додаванням означення *Велікий*, що вказує на розміри об'єкта і протиставляє його іншим річкам з подібною назвою, до компонента *Утлюк*, етимологія якого затемнена. Є певні підстави пов'язувати його з *в'утлий*, рос. *утлый*, д.рус. *утьль* – „дірявий”, що походить з псл. **Qтъль* – „бедонний”, „дірявий”; пор. д.рус. *утьлина* – „тріщина”, можливо, споріднене хет. *hant-* „діра, яма, печера” [Фасмер, 4, с. 175; ЕСУМ, 1, с. 440], однак формант -ук/-юк зовсім не продуктивний в українській гідронімії, натомість високопродуктивний у тюркських похідних [див. 10, с. 203–204]. На користь тюркської етимології свідчить також ареал поширення назв і відповідні означення *Азис* (< *aziz* – „святий, священний; сильний, могутній; рідкісний, цінний; милий, дорогий” [1, с. 85], яке відповідає слов'янському *Любезный*) та *Узунь* (< *uzun* – „довгий”, що, зокрема, відбилося в кримській топонімії [1, с. 155] і близьке за семантикою укр. *Великий*, рос. *Большой*). Імовірно, гідронім *Утлюк* є семантичним утворенням від д.тюрк. *ütlüg* – „такий, що має отвір, заглиблення” з основою *üt* – „отвір, заглиблення”, пов'язаного з *öt* – „нора”, і суф. -*lug/-luk* у відносній функції [ДТС, с. 391; 629]; пор. згадуване хет. *hant* – „діра, яма, печера”, якому відповідає псл. **Qt* + *-ьль*

в **Qıtlıq* [Фасмер, 4, с. 175], що можуть мати спільні витоки або бути запозиченням у давньотюркській мові з індоєвропейських діалектів. Можливо, назва *Утлюк* пов'язана із сакральними уявленнями прихильників поширеного на Сході зороастризму, які поклонялися вогню в усіх його виявах, і виникла на основі тюрк. *ot/ut* – „вогнь” за допомогою суф. *-luk/-lyk* за ознакою „місце, де розводили вогнь”; пор. тур. *otluk* – „вогняний; знаряддя вогню” [Севортян, с. 483–484]. Тюркське походження гідроніма *Утлюк* певною мірою підтверджує його заміна в українсько-російському мовному середовищі зрозумілим за семантикою варіантом *Клюква* [СГУ, с. 581]. Від гідроніма *Утлюк* лексико-семантичним способом (метонімією) утворено ойконіми, а за допомогою суф. *-ськ(ий)* у релятивній функції – назву лиману *Утлюцький, Утлюкський*.

Великий Фонтан – мис на узбережжі Чорн. моря, у межах міста Одеси [ГЕУ, с. 153]; місц. *Фонтанка*. Назва виникла синтаксичним способом унаслідок приєднання означення *Великий* до первинного *Фонтан* для протиставлення суміжному *Малій Фонтан*, в основі яких ГТ *фонтан*, що проник зі східнороманських мов: молд. *фынтына* – „колодязь; ключ; джерело”, рум. *fontina* „тс” [Мурзаев, с. 586]; пор. х. *Фонтан* (1855), нині це с. *Фонтанка* в Комінтерн. р-ні Одес. обл. [ТПДСО, с. 74].

Великий Яровець та Обнога – ботанічна пам'ятка природи державного значення, Міжгір. р-н Закарпат. обл.; *Урочище Великий Яровець та Обнога* [ГЕУ, с. 153]. Дрімонім виник способом трансонімізації назви урочища, в якому знаходиться пам'ятка. Складений топонім постав унаслідок лексикалізації сполучення двох оронімів *Великий Яровець* і *Обнога*; пор. г. *Обнога* на межі Закарпат. та Івано-Франків. обл. [Габорак, с. 261].

Отже, проаналізований матеріал дає підстави для кількох висновків: 1) означення *Великий*, що вказує на відповідні розміри географічних об'єктів, приєднується до опорних компонентів з будь-якою етимологією; 2) опорні компоненти підтверджують відоме положення про те, що на відносно великій території не буває топонімів одномовного походження; 3) у розглянутому матеріалі близько половини опорних компонентів українського походження, понад четвертину становлять основи тюркського походження, незначну частину – східнороманські

(молдавські й румунські), поодинокими є ймовірно польські та російські утворення, які в основному підтверджують найпоширеніші етномовні впливи на формування топонімії України.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Аркушин – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : у 2 т. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : Вежа, 2007. – Т. 1 – 2.

АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ (на 1 січня 1972 р.) / упоряд. Д. О. Шелягін. – К. : Вид-во. політ. л-ри України, 1973. – 815 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2001. – 1426 с.

Габорак – Габорак М. Назви гір і полонин : словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 500 с.

Галас – Галас К. Й. 3 топоніміки Закарпаття / К. Й. Галас // Ужгородський державний університет: Наукові записки. – Ужгород : УДУ, 1958. – Т. XXXV. – С. 56 – 81.

ГЕУ – Географічна енциклопедія України : в 3 т. / відп. ред. О. М. Маринич. – К. : Укр. енци. ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1. – 414 с.

Грінч. – Словарь української мови : в 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1 – 2.

ДТС – Древнетюркский словарь. – Л. : Наука, 1969. – 679 с.

ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О.С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1985. – 253 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982 – 1989. – Т. 1 – 3.

ЕУ – Енциклопедія українознавства. Словникова частина : в 11 т. / гол. ред. В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 1. – 414 с.

Молчанова – Молчанова О. Т. Топонимический словарь Горного Алтая / О. Т. Молчанова; под. ред. А. Т. Тыбыковой. – Горно-Алтайск : Алтай. книж. изд-во, 1979. – 398 с.

Мурзаев – Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 454 с.

СГУ – Словник гідронімів України. – К. : Наукова думка, 1979. – 780 с.

Севортян – Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы) / Э. В. Севортян. – М. : Наука, 1974. – 767 с.

Севортян 1978 – Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву „Б” / Э. В. Севортян. – М. : Наука, 1978. – 350 с.

Севортян 1980 – Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы „В”, „Г” и „Д” / Э. В. Севортян. – М. : Наука, 1980. – 396 с.

СЗПГ – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 2. – 458 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 1. – 630 с.

ТІДСО – Топонімія Південно-Східної Одещини : методичні вказівки. – Одеса, 1978. – 84 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 1 – 4.

Шипова – Шипова Е. Н. Словарь тюркизмов в русском языке / Е. Н. Шипова. – Алма-Ата : „Наука” КазССР, 1976. – 444 с.

NMP – Nazwy miejscowe Polski: Historia. Pochodzenie. Zmiany / pod. red. R. Rymuta. – Kraków : Wyd-wo PAN, 1996 – 2007. – Т. 1 – 7.

Rymut – Rymut K. Nazwiska Polaków : Słownik historyczno-etymologiczny : w 2 t. / R. Rymut. – Kraków : Wyd-wo PAN, 2001. – Т. 2. – 772 s.

Список використаної літератури

1. Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму / В. А. Бушаков. – К., 2003. – 226 с.

2. Габорак М. М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини : словник-довідник / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 500 с.

3. Галас К. Й. З топоніміки Закарпаття // Ужгородський державний університет : Наукові записки. – Ужгород : УДУ, 1958. – Т. XXXV. – С. 56 – 81.

4. Гідронімія Нижнього Подніпров'я / за ред. Ю. О. Карпенка. – К. ; Одеса : Вища школа, 1981. – 112 с.

5. Еремия А. И. Нуме де локалитэць : Студиу де топонимие молдовеняскэ / А. И. Еремия. – Кишинэу : АШ дин РССМ, 1970. – 224 с.

6. Лучик В. В. Етюди з „Короткого етимологічного словника топонімів України”. 1. / В. В. Лучик // Мовознавство. – 2009. – № 3 – 4. – С. 16 – 4.

7. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь / В. А. Никонов. – М. : Мысль, 1966. – 509 с.

8. Отін Є. С. Гідроніми Східної України / Є. С. Отін. – К. ; Донецьк : Вища школа, 1977. – 156 с.

9. Отін Є. С. [Рец. на:] Топонімічний словник–довідник Української РСР. – К., 1973. – 180 с. / Є. С. Отін // Мовознавство. – 1974. – № 6. – С. 86 – 89.

10. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1968. – 289 с.

11. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 702 с.

12. Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 430 с.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з етимології відомих географічних назв України, що увійдуть до „Короткого етимологічного словника топонімів України”. У ній розглянуто складені назви з означенням *Великий*, яке приєднується до опорних компонентів українського, тюркського, східнороманського, польського, російського походження.

Ключові слова: ойконім, складена назва, означення *Великий*, етимологія.

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по этимологии известных географических названий Украины, которые войдут в „Краткий этимологический словарь топонимов Украины”. В ней рассмотрены составные названия с определением *Великий*, которое присоединяется к опорным компонентам украинского, тюркского, восточнороманского, польского, русского происхождения.

Ключевые слова: ойконим, сложное название, определение *Великий*, этимология.

Summary

This article continues the series of publications from author of the etymology of popular geographical names of Ukraine, which will be included in „The short etymological dictionary of names of Ukraine”. Here are considered composed names with definition „Grand”, which join basic components of Ukrainian, Turkic, Eastern Roman, Polish and Russian origin.

Key words: *oykonym*, the addition of the name, the definition of the *Great etymology*.

Мельник О. А.
*Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ ВІДАНТРОПОНІМНИХ ОЙКОНІМІВ ПОДІЛЛЯ

Поділля (Подільська земля, Пониззя, Подністров'я і Побужжя) – історико-географічна область України, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської (без північної смуги), північні райони Одеської, а також невеликі прилеглі території Житомирської, Черкаської, Кіровоградської областей. До Подільського регіону також входять землі північної частини Придністровської Молдавської Республіки.

Незважаючи на наявність значної кількості регіональних досліджень ойконімії різних областей України (роботи Д. Бучка, М. Габорака, К. Галаса, М. Демчук, Ю. Карпенка, В. Котович, В. Лободи, Я. Пури, О. Стрижака, М. Торчинського, М. Худаша, Є. Черняхівської, В. Шульгача та ін.), на сьогодні малодослідженою залишилася ойконімія Поділля.

У запропонованій розвідці ми розглянемо лексико-дериваційні процеси у творенні відантропонімних ойконімів Поділля.

В ойконіміконі окреслених Подільською височиною територій домінує група топонімів, в основі яких знаходяться власні особові назви.

Послугуючись класифікацією назв поселень, яку запропонував Дмитро Бучко, поділяємо ойконіми Поділля на дві основні групи:

– назви поселень доойконімного рівня деривації (первинні – назви поселень, структурне оформлення яких відбулося до того, як вони стали ойконімами);

– назви поселень ойконімного рівня деривації (вторинні – назви поселень, що виникли на базі відповідних твірних основ за допомогою спеціальних ойконімотворчих формантів) [1, с. 10].

До назв поселень доойконімного рівня деривації відносимо:

ойконіми на **-ичі, -івці, -инці, -ани (-яни), -и/-і**: *Мирони* (Балт. р-ну Одес. обл.), *Котовці* (Кодим. р-ну Одес. обл.), *Роговичі* (Полон. р-ну Хмельн. обл.), *Яремичі* (Старокостянт. р-ну Хмельн. обл.), *Васильківці*

(Гусят. р-ну Терн. обл.), *Володіївці* (Бар. р-ну Він. обл.), *Пултівці* (Він. р-ну Він. обл.), *Йосипівці* (Білогір. р-ну Хмельн. обл.), *Вендичани* (Мог.-Под. р-ну Він. обл.), *Кудринці* (Борщ. р-ну Терн. обл.);

конфіксальні утворення, ойконіми на **-щина, -ище, -иця, Петрівщина** (Вінк. р-ну Хмельн. обл.), **Хмелівщина** (Ямп. р-ну Він. обл.), **Городище** (Зборів. р-ну Терн. обл.), **Березовиця** (Терн. р-ну Терн. обл.);

ойконіми із суфіксом **-ель**: *Губельці* (Полон. р-ну Хмельн. обл.), *Пермишель* (Славут. р-ну Хмельн. обл.);

відтопонімі ойконіми з відантропонімічними компонентами: *Майдан-Олександрівський* та *Майдан-Карачівецький*, *Слобідка-Охримовецька* (Вінк. р-ну Хмельн. обл.).

Залежно від походження особових власних назв Поділля, ойконіми поділяємо на такі основні групи онімів:

Перша модель – ойконіми із особовими назвами-іменами в основах: *Відрада* (Балт. р-ну Одес. обл.) > *Рада, Радуня, Відрада* – ім.'я сл. походж.; *Станіславчик* (Жмер. р-ну Він. обл.) > *Станіслав* – 'той, хто встановлює славу'; *Миролоубівка* (Піщ. р-ну Вінн. обл.) > *Миролоуб* – *миролюбний, 'той, хто любить мир'*.

Ойконіми досліджуваної моделі, ми поділяємо на дві основні підгрупи: 1) назви поселень, що утворилися від **християнських** імен: ***Іванів*** Бар. р-ну Він. обл. (>*Іван*), ***Андріяшівка*** Балт. р-ну Одес. обл. (> *Андрій, Андріяш*); ***Іванівці*** Бар. р-ну Він. обл. та Вінк. р-ну Хмельн. обл. (> *Іван*), ***Йосипівці*** Бар. р-ну Він. обл. та Терн. р-ну Терн. обл. (> *Йосип*), ***Кузьминці*** Гайс. р-ну Він. обл. (> *Кузьма*), ***Данилівці*** Зборів. р-ну Терн. обл. (> *Данило*);

2) назви поселень, що утворилися від **слов'янських** імен: ***Подільське*** Вінк. р-ну Хмельн. обл. (> *Подільян* – 'духовний син Богині Доли', також – ім'я жителя Поділля), ***Квітка*** Бар. р-ну Він. обл. (> *Квітка, Квітуня, Квітуша, Квітна* – одне із слов'янських персоніфікованих імен рослинного світу)

У свою чергу цю групу онімів поділяємо на три підгрупи:

1) ойконіми зі слов'янськими **автохтонними композитними** іменами в основах: ***Брацлав*** Немир. р-ну Він. обл. (*Брат* + композит *слав*);

2) ойконіми зі слов'янськими **автохтонними відкомполітичними** іменами в основах: ***Станіславчик*** Жмер. р-ну Він. обл. (>*Станіслав*); ***Новолодимирівка*** Кам.-Под. р-ну Хмельн. обл. (>*Володимир*); ***Балин***

Дунаєв. р-ну Хмельн. обл. (>скорочення від *Балибог, Балисвіт, Бализор, Балимир*);

3) ойконіми зі слов'янськими автохтонними **відапелятивними** особовими назвами або пізнішими прізвиськами в основах: **Берестівка** Лип. р-ну Він. обл. (*Береза* – одне із слов'янських персоніфікованих імен рослинного світу), **Паньківці** Старосин.о та Білогір. р-ну Хмельн. обл. (*Пан* – слов. ім'я: 'той, хто володіє п'ятьма чуттями, повноцінна людина'); **Бориці** Бар. р-ну Він. обл. (*Бориц* – одне із слов'янських персоніфікованих імен рослинного світу. У дослівному перекладі: ботва рослин).

2. Спостерігається також велика група онімів, що походять від прізвищ відомих людей або власників певних територій (земель, сіл). Відпрізвищеві назви – найпродуктивніший спосіб творення онімів ХХ ст.: **Кармелюкове** (> *Кармелюк*), **Шевченкове** (> *Шевченко*) Бар. р-ну Він. обл., **Кірове** Немир. р-ну Він. обл. та **Кірове** Дол. р-ну Кіровогр. обл. (> *Кіров*); **Чапаєвка** Кот. р-ну Од. обл., Жмер. та Погреб. р-ну Він. обл. (> *Чапаєв*); **Пестеля** Тульч. р-ну Він.; обл. (> *Пестель*); **Бучач** Буч. р-ну Терн.обл. (> *Бучацькі* – власники земель).

Назви поселень на **-івці, -инці** є найпродуктивнішою словотвірною моделлю Поділля [4, с. 138 – 144]. Мотивуючими для цих ойконімів є однойменні патронімі назви.

На території Поділля є назви населених пунктів на **-и/-і**, які, вслід за Д. Бучком та В. Котович, вважаємо **відродинними** ойконімами [1, с. 11]. За походженням їх етимонів ці назви поділяємо на дві групи:

1) ойконіми, в основі яких лежать християнські імена: *Микулинці* (Тереб. р-ну Терн. обл.), *Миклаші* (Вінк. р-ну Хмельн. обл.);

2) ойконіми, в основі яких лежать слов'янські автохтонні відкомполітивні і прості відапелятивні особові імена або ж пізніші прізвиська: **Будьки** (> узагальнення від слов'янських композитних *Будимир, Будиліуб, Будигост*) Жмер. р-ну Він. обл., **Сокіл** (> одне із слов'янських відапелятивних персоніфікованих імен рослинного світу).

3. Один із найпродуктивніших дериватів подільських онімів – відапелятивні особові назви або пізніші прізвиська.

На думку Л. Дикої, назви поселень на **-івка** належать до найчисленніших ойконімів Поділля [3, с. 138]. Ми з'ясували, що більшість із них утворено від антропонімів, які мотивуються слов'янськими автохтонними відапелятивними особовими назвами або

пізнішими прізвиськами: *Байківка* Калин. р-ну Він. обл. (> *Байко* – 'бятя', 'той, хто знає байки'), *Радівка* Калин. р-ну Він. обл. (> *Радай*, *Радей* – 'той, хто радить, порадник'; похідне від слів „радити”, „рада”). Ойконімів на *-івка*, твірні основи яких походять від слов'янських автохтонних відкомполітичних особових імен, на досліджуваній території дуже мало: *Станіславівка* Кам.-Под. р-ну Хмельн. обл. (> *Станіслав*),

4. На території Поділля засвідчено немало **складних і складених назв**: *Нововолодимирівка* (Кам.-Под. р-ну Хмельн. обл.), *Семено-Карпівка* (Балт. р-ну Од. обл.), *Мала Петрівка* (Котов. р-ну Од. обл.), *Мізяківські Хутори* (Він. р-ну Він. обл.), *Майдан-Карачієвський* (Вінк. р-ну Хмельн. обл.) та ін.

Продуктивним для ойконімії досліджуваного регіону є творення назв населених пунктів шляхом субстантивациі прикметників (найчастіше середнього та жіночого родів): *Мар'янівське* (Криж. р-ну Він. обл.), *Шевченкове* (Бар. р-ну Він. обл.), (рідше – чоловічого): *Дашів* (Іллін. р-ну Він. обл.), *Іванів* (Бар. р-ну Він. обл.).

Незначна кількість назв поселень має **оказіональні афікси -иха**: *Дзвониха*, *Кайдачиха* (Бар. р-ну Він. обл.), *Монастириха* (Гусят. р-ну Терн. обл.); **-щина (-ччина)**: *Заливанищина*, *Лінещина* (Бершад. р-ну Він. обл.); **-чик (-ик)**: *Коцюбиньчики* (Чортк. р-н Терн. обл.), *Станіславчик* (Жмер. р-ну Він. обл.).

Малочисельними є ойконіми з посесивним значенням у формі Р. в.: *Гунька* (Немир. р-ну Він. обл.), *Грушка* (Мог.-Под. р-ну Він. обл.); а також пам'яткові назви: *Глібов* (Гусят. р-ну Терн. обл.), *Чехів* (Монаст. р-ну Терн. обл.).

Отже, ми частково здійснили словотвірно-лексичний та структурний аналіз ойконімів досліджуваного регіону, а також встановили продуктивність конкретних словотвірних моделей назв населених пунктів на території Поділля. У наступних студіях плануємо більш ретельно дослідити назви доойконімного періоду творення назв поселень.

Список умовних скорочень назв областей та районів

Балт. – Балтський; *Бар.* – Барський; *Берш.* – Бершадський; *Білогір.* – Білогірський; *Буч.* – Бучацький; *Він.* – Вінницький; *Вінк.* – Віньковецький; *Гайс.* – Гайсинський; *Борщ.* – Борщівський; *Гусят.* – Гусятинський; *Долин.* – Долинський; *Дунаєв.* – Дунаєвський; *Жмер.* – Жмеринський; *Зборів.* – Зборівський; *Іллін.* – Іллінецький; *Калин.* – Калинівський; *Кам.-Под.* – Кам'янець-Подільський; *Кодим.* – Кодимський; *Котов.* – Котовський; *Криж.* – Крижопольський; *Лип.* – Липовецький; *Мог.-Под.* – Могилів-Подільський; *Монаст.* – Монастирський; *Немир.* –

Немирівський; Од. – Одеська; Пиц. – Піщанський; Погреб. – Погребищенський; Полон. – Полонський; Слаут. – Слаутський; Старокостянт. – Старокостянтинівський; Старосин. – Старосинявський; Тероб. – Теробовлянський; Терн. – Тернопільський; Тульч. – Тульчинський; Хмельн. – Хмельницька; Чортк. – Чортківський; Ямп. – Ямпільський

Список використаної літератури

1. Бучко Д. Класифікація ойконімів України (словотвірнo-мотиваційний аспект) / Д. Бучко // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2001. – С. 10 – 13.

2. Дика Л. Лексико-семантична структура ойконімів Вінниччини на **-ів (<ов), -ин** / Л. Дика // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 1(13). – С. 106 – 116.

3. Дика Л. Ойконіми Східного Поділля на **-івка (<овка), -ївка** / Л. Дика // Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2006. – С. 138 – 144.

4. Дика Л. Ойконіми Вінниччини, мотивовані слов'янськими особовими іменами / Л. Дика // Студії з ономастики та етимології. 2007 / ред. кол. В. П. Шульгач (відп. ред.) та ін. – К., 2007. – С. 86 – 97.

5. До походження українських прізвищевих назв XVI ст. (за матеріалами „Архива Юго-Западной России”) // Матеріали наукового семінару, присвяченого 90-річчю Кирила Кузьмича Цілуйка „Українська ономастика”. – К., 1998. – С. 54 – 59.

Анотація

У статті розглядаються проблеми деривації відантропонімних ойконімів Поділля, етимологія аналізованих назв поселень, особливості словотвору онімів цього регіону України.

Ключові слова: *топоніми, топонімикон, відантропонімні ойконіми, деривація, автохтонні композитні імена, оказіональні утворення.*

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы деривации отантропонимных ойконимов Подолья, этимология анализируемых названий селений, особенности словобразования онимов данного региона Украины.

Ключевые слова: *топонимы, топонимикон, отантропонимные ойконимы, деривация, автохтонные композитные имена, окказиональные образования.*

Summary

The article the problems of derivate of anthroponyms of oykonoms Podillya are examined, etymology of the analysable names of settlements, feature of word-formation, taken away this region of Ukraine.

Key words: *place names, toponimikon, anthroponyms oykonym, derivation, native composite names occasional formation.*

УДК 811.161.2'373.21

Михайличенко Н. Є.
Львівський національний
університет імені Івана Франка

ОЙКОНІМИ УКРАЇНИ НА *-ИЦЯ* ВІДАПЕЛЯТИВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

„Як би ти знав, як много важить слово”. Ці слова Великого Митця передають неоціненне значення кожного слова, написаного, сказаного чи зафіксованого. Адже будь-яке слово передає певну інформацію, почуття, душевний стан людини тощо. Слово має свою енергію, як і людина чи будь-який предмет. Ойконіми також є великим надбанням кожної мови, народу, адже передають таку інформацію, про яку інколи ми можемо дізнатись лише з них. Адже в них зафіксована мотивація іменування окремого поселення.

Ойконіми із формантом *-иця* належать до однієї зі слов'янських архаїчних моделей. Саме в них зафіксовані давня історія та культура поселенців.

Суфікс *-иця* ще у праслов'янський період був важливим засобом утворення іменників – осіб та тварин за їхніми зовнішніми ознаками (*jalovica* < *jalovъ* – „безплідний”), деяких видів рослин (*bukovica* < *bukovъ* – „подорожник”), назв об'єктів фізичної географії (*глиниця* – „місце добування глини”), назв локальних понять тощо. Тож нерідко основами ойконімів на *-иця* ставали такі суфіксальні іменники та апелятиви, що вказували на специфіку та різноманітні особливості місцевості.

Найменування, що вказують на спосіб освоєння, заселення місцевості, характер ґрунту, рельєфу, рослинного покриву тощо, називаємо відтопографічними. Специфічною рисою багатьох ойконімів цього класу

є те, що вони утворилися шляхом субстантивації відносних прикметників на **-ов-**, **-ин-** за посередництвом апелятивів, які виражають відношення до того, що характеризують.

Часто основами таких ойконімів стають місцеві географічні терміни – тобто апелятиви-назви об'єктів фізичної географії.

Ураховуючи різноманітність лексичної бази ойконімів цього класу, виділяємо низку лексико-семантичних груп твірних основ таких назв.

1. Ойконіми із твірними основами, що вказують на особливості ґрунту та властивості водних об'єктів. Сюди належить низка ойконімів: **Блотниця** (Прилуцький полк, АТУ ЛУ, с. 85), **Болотниця** (2005, Народицький р-н Жт., АТУ У 2005, с. 178), **Озерниця** (*Oziernica*, 1543, належало до Ковеля, AS IV, с. 341), **Бродниця** (2005, Зарічненський р-н Рв., АТУ У 2005, с. 478), **Глиниця** (2005, Радомишльський р-н Жт., АТУ У 2005, с. 185), **Гнійниця** (*Gnojnica*, 1508, Перемишльська земля, Краківець, *Żdz XVIII/1*, с. 107), **Пісковиця** (*Piskowicza*, 1411, дворище, біля Облазниці, Др., AGZ III, с. 164), **Рудиця** (1946, Заболоттівський р-н Вл., Укр. АТП, с. 53).

2. Ойконіми із твірними основами на означення особливостей рослинного та тваринного світів у місцевості: **Сливниця** (2005, Старосамбірський р-н Льв., АТУ У 2005, с. 372), **Вербиця** (1946, Великодедеркальський р-н Тр., Катеринівська слр., Укр. АТП, с. 559); (2005, Шумський р-н Тр., АТУ У 2005, 546); (2005, Жидачівський р-н Льв., АТУ У 2005, 352); (*Wierzbica*, д. Мостиська Малі, ц. Жовква, 1785 – 1788, Й XIX – 150, 50); (1946, Ходорівський р-н Др., Укр. АТП, с. 155), **Вільховиця** (2005, Мукачівський р-н Зк., АТУ У 2005, с. 203), **Дубровиця, Домбровиця** (*Dąbrowica*, 1615, Летичівський п-т, Крикун II, с. 496); (2005, Яворівський р-н Льв., АТУ У 2005, с. 377); (2005, Дубровицький р-н Рв., АТУ У 2005, с. 477); (*Дубровиця*, 1183, Туровська земля, тепер горище в м. Дубровиця – райцентр Рв., ЕСЛНГПР, с. 53); (*Dąbrowica*, XVI ст., Овруцький п-т, *Żdz XXII*, с. 651); (2005, Камінь-Каширський Вл., АТУ У 2005, с. 76), **Липовиця** (*Lipowica*, 1890, ст-тво Перемишль, Вуйковичі, SORG, с. 408); (2005, Рожнятівський р-н І-Ф, АТУ У 2005, с. 253), **Тростяниця** (2005, Малинський р-н Жт., АТУ У 2005, с. 177); (2005, Мукачівський р-н Зк., АТУ У 2005, с. 204); (*Trestennica*, 1577, Волинське в-во, Луцький п-т, *Żdz XIX*, с. 56).

3. Ойконіми із твірними основами на означення особливостей рельєфу. Сюди, зокрема, належать ойконіми: *Кам'яниця* (Волинська, Закарпатська, Рівненська, Київська області), *Горбовиця* (*Horbowica*, д. Крехів, ц. Жовква, 1785–1788, Й XIX – 57, 1819–1820, Ф XIX – 81, 84), *Гориця* (*Горыца*, 1610, біля Ржова Володимирівого, АЮЗР IV, с. 336); (*Horyca*, 1537, Звягельський п-т, Волинь, AS IV, с. 76); (2005, Славутський р-н Хм., АТУ У 2005, с. 624); (2005, Менський р-н Чрг., АТУ У 2005, с. 6910), *Полянниця* (*Polanica*, 1890, ст-тво Болехів, Долина, SORG, с. 142); (*Polonica*, 1640, Львівський п-т, AGZ X, с. 249), *Ямиця* (1946, Любешівський р-н Вл., Укр. АТП, с. 63).

4. Ойконіми із твірними основами на означення первісного чи сучасного вигляду поселення, особливостей його розташування: *Вишниця* (*Wisznica*, XVI ст., Волинь, Żdz VI, с. 37), *Довгоселиця* (суч. Дідівщина, Фастівський р-н Кв., ІМС Кв., с. 703), *Красноселиця* (1972, Олександрівський р-н Кр., ІМС Кр., с. 585), *Круглиця* (1946, Ратнівський р-н Вл., Укр. АТП, с. 69); (1946, Колківський р-н Вл., Укр. АТП, с. 59), *Передільниця* (2005, Старосамбірський р-н Лв., АТУ У 2005, с. 373), *Плоскиця* (*Ploskica*, 1604, Брацлавське в-во, Żdz XXI, с. 505).

5. Ойконіми із твірними основами на означення типу, призначення, статусу поселення. До цієї групи належать чи не найдавніші назви: *Волиця* (Вінницька, Львівська, Київська, Хмельницька, Житомирська, Волинська, Рівненська, Тернопільська області), *Городниця* (Тернопільська, Івано-Франківська, Черкаська, Вінницька, Житомирська області), *Новоселиця* (Чернігівська, Київська, Львівська, Вінницька, Волинська області).

6. Ойконіми із твірними основами на означення матеріальної та духовної культури поселенців. До цього пласту найменувань зараховуємо топоніми, твірні основи яких указують на матеріальні (організації, рід діяльності, шляхові сполучення тощо) та духовні цінності поселенців. Це ойконіми із твірними основами на означення антропогенних об'єктів на місцевості, особливостей господарської діяльності мешканців поселення, колективу, групи людей, організацій, будівель, підприємств, розташованих у поселенні, характеру, вдачі, духовних цінностей поселенців: *Дільниця* (*Dzielnica*, 1890, ст-тво Болехів, Долина, SORG, с. 140), *Закаплиця* (1946, Почаївський р-н Тр., Укр. АТП, с. 578), *Каплиця* (з 1930 – Западінка, Васильківський р-н Кв.,

ІМС Кв., с. 278), **Криниця** (2005, Носівський р-н Чрг., АТУ У 2005, с. 695); (2005, Лохвицький р-н Пл., АТУ У 2005, с. 450); (1946, Любешівський р-н Вл., Укр. АТП, с. 63); (1946, Ратнівський р-н Вл., Укр. АТП, с. 70) – крім того, у Львівській, Тернопільській, Рівненській, Хмельницькій, Чернівецькій областях; **Возовиця** (1946, Бобркський р-н Лв., Укр. АТП, с. 324), **Бортниця** (2005, Дубенський р-н Рв., АТУ У 2005, с. 476), **Сторожниця** (1946, Рожищенський р-н Вл., Укр. АТП, с. 950), (2005, Ужгородський р-н Зк., АТУ У 2005, с. 208); **Варниця** (1765, Глибоцький р-н Чрв., ІМС Чрв., с. 192), **Мельниця (Мельниця-Подільська, Мельниця-над-Дністром)** (2005, Борщівський р-н Тр., АТУ У 2005, с. 527), **Торговиця** (у Кіровоградській, Рівненській, Вінницькій, Івано-Франківській, Сумській областях), **Земниця (Земниці, 1852, Жиздринський п-т Калуської губернії, ЗРКЛУ, с. 296), Зірниця** (2005, Новомиколаївський р-н Зп., АТУ У 2005, с. 226).

7. **Відетнонімі та відособові назви поселень на -иця: Дівиця** (II пол. XVIII ст., Ніжинський полк, АТУ ЛУ, с. 55), **Ляшковиця** (1946, Кам'янець-Подільський р-н К-П, Укр. АТП, с. 997), **Молдавиця (Moldawica, 1407, південно-західна частина Буковини, AGZ VII, с. 208).**

Отже, аналіз ойконімів на **-иця** відапелятивного походження засвідчив назви із твірними основами топографічного характеру (**Яблуниця, Ямиця**), відетнонімі та відособові (**Своятиця, Ляшковиця**) найменування та онімі з основами, що означають матеріальні та духовні надбання поселенців (**Митниця, Винниця, Розумниця, Зірниця, Веселиця**).

Найчисельнішу групу становлять ойконіми, твірні основи яких вказують на топографічні особливості місцевості, зокрема на типові ознаки ґрунту та водних об'єктів (**Теплиця, Рудниця, Чревиця**), характер рельєфу (**Полянниця, Облазниця, Гориця**), рослинний і тваринний світ (**Дубовиця, Вільшаниця**), тип поселення (**Волиця, Городниця, Новоселиця**) тощо. Менш продуктивними є ойконіми, твірні основи яких позначають матеріальні та духовні цінності поселенців, а саме – будівлі, підприємства (**Митниця, Мельниця**), рід діяльності поселенців (**Стадниця, Бортниця**), торговельні взаємини (**Торговиця**), духовні цінності мешканців (**Земниця, Чудниця**).

Список умовних скорочень назв використаних джерел

АТУ ЛУ – Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України. 50-х рр. XVIII ст. Каталог населених пунктів (За матеріалами архівних

податкових реєстрів). – К. : Археографічна комісія Центрального державного історичного архіву УРСР в м. Києві ; Інститут історії, 1990. – 218 с.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов. – Ч. 1. – К. : Университетская типография, 1859. – 640 с.

ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О. С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1985. – 255 с.

ЗРКЛУ – Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. – 1861 р. : [зб. док. і мат.] / упоряд. В. П. Баран, М. І. Бутич, І. І. Глизь. – К., 1982. – 493 с.

ІМС – Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область – Кримська область : у 26 т. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1967 – 1974.

ЙФМ – Йосифінська (1785 – 1788) і Францисканська (1819 – 1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / відп. ред. П. Захарчишина. – К. : Львівська обласна книжкова друкарня, 1965. – 356 с.

Крикун М. – Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воеводства в I пол. XVII століття / М. Крикун // Записки НТШ. Т. ССXLIII. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2002. – С. 374 – 521.

Укр. АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К. : Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1062 с.

AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. L. Tatomin, F. X. Liske, A. Prochaska. – Lwów : Nakł. T-wa Naukowego, 1865 – 1935. – Т. 1 – 20.

AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. 3. – 556 s. ; 1890. – Т. 4. – 647 s. ; 1910. – Т. 6. – 305 s.

Ѕdz – Ѕródła dziejowe. – Warszawa : Skład glówny w ksiegarni Gebethnera i Wolffa, 1877 – 1894. – Т. 5 – 22.

Анотація

У статті розглянуто ойконіми України на **-иця** відапелятивного походження. Виділено лексико-семантичні групи твірних основ назв поселень, в основах яких апелятиви на означення рельєфу, ґрунту, рослинного світу тощо місцевості.

Ключові слова: ойконім, відапелятивне походження, лексико-семантична група, суфікс.

Аннотация

В статье рассмотрены ойконимы Украины на **-иця** апеллятивного происхождения. Выделены семантические группы образующих основ названий поселений, в основах которых апеллятивы на определение рельефа, почвы, растительного мира и т.д. местности.

Ключевые слова: ойконим, атапеллятивное происхождение, лексико-семантическая группа, суффикс.

Summary

The article is devoted to Ukraine place names on **-иця**. Highlight semantic groups of generators based on the name of settlements, based on the definition topography, soil, flora, etc. areas.

Key words: *onym, apellyativ origin, lexical-semantic group, the suffix.*

УДК 811.161.2'373.22(477.87)

Нереп О. Б.

Ужгородський національний університет

МОТИВАЦІЙНА БАЗА ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОЇ УРБАНОНІМІЇ: АСОЦІАТИВНІ НЕОФІЦІЙНІ УРБАНОНИМИ

Урбанонімікон поки що належить до маловивченого прошарку топонімікону Закарпаття. Першою дослідницею, яка звернула увагу на закарпатоукраїнські урбаноніми як окрему топонімічну підсистему, була М. Романюк [14]. Однак мотиваційна база урбанонімії Закарпаття є практично не дослідженим питанням. Тому завданням нашої розвідки є проаналізувати групу так званих асоціативних неофіційних урбанонімів, що виділяється нами при розгляді мотивації урбанонімних назв. Призначення таких найменувань – викликати у мовців певні асоціації.

Аналіз мотивів номінації антропогенних географічних об'єктів населених пунктів дозволяє з'ясувати основні механізми найменування, а це, у свою чергу, дає певну картину сучасного культурного розвитку міського та сільського населення, адже показує основні його цінності, те, що на певному етапі видається авторам урбанонімів важливим і гідним увіковічення. Дослідження мотивації урбанонімії вказує на давню урбаністичну структуру міста, на соціальний, суспільний розвиток його мешканців та на історичну дійсність і умови, які впливали на життя і на урбаністичний розвиток міста.

Загалом у лінгвістиці під мотивацією розуміють вибір мовного матеріалу для позначення ознаки предмета з уже існуючого в мові складу морфем, відчуття носіями мови формально-семантичного асоціативного зв'язку певного слова з іншими членами словника, вибір ознаки предмета, яка стає представником предмета в цілому [16, с. 155].

Аналізуючи мотиваційну базу тієї чи іншої групи власних назв, дослідники часто сплутують семантику основи та мотив номінації. Більшість вдається до виділення семантичних груп. Так, наприклад, М. Майтан зазначає: „На основі мотивації можна класифікувати урбаноніми відповідно до найзагальніших семантичних категорій (що, де, який, чий)” [18, с. 58]. При цьому мовознавець зосереджується на синхронному аналізі, забуваючи про важливість і необхідність з’ясування історії появи назви для правильного її розуміння. Крім того, часто назви отримують набагато більшу семантичну виразність, ніж вони мають на момент свого виникнення [11, с. 107], але саме вихідна семантика допомагає визначити мотив номінації. Ю. Карпенко вважає, що основою всіх назв є історизм. „Тільки історія спонукає в одному випадку звертатися до природних ознак, а в іншому – до особових назв... Найневинніші назви типу Долина троянд або Лебедине озеро зумовлені не властивостями природи, а рівнем соціально-економічного розвитку. Тому помилковими і шкідливими є численні спроби сортувати назви „від рослин”, „від історії”, як сортування людей за кольором волосся не розкриває головного, а навпаки, затуляє його” [4, с. 82].

При аналізі необхідно враховувати темпоральний фактор, а саме – час появи оніма, і, відштовхуючись від часового чинника, звернути увагу на територіальний, культурний, психологічний, соціальний та інші аспекти. Знаючи період утворення тієї чи іншої назви і враховуючи особливості цього періоду в історії краю, можна припускати причину і мету вибору саме цього, а не іншого слова. Адже мотивація – це перш за все феномен людської свідомості.

При виокремленні мотиваційних груп ми відштовхувалися від виділення певних концептів, які формували центри мотиваційної бази, творили певну ієрархію релевантних мотиваційних ознак. Під концептами ми розуміємо узагальнюючо-об’єднуючі поняття, які виявляються центровими при творенні найменувань і „зводять різноманіття явищ ... до чогось єдиного, підводячи їх під одну рубрику” [9]. Беручи до уваги вторинність урбанонімів (що проявляється у використанні готових одиниць для творення аналізованих онімів), визначення їх мотивації базується на врахуванні семантики твірних основ у контексті зазначених вище факторів, її переосмисленні в готових урбанонімних утвореннях, виконуваних останніми функціях та з’ясуванні

інтенції як „замислу внутрішньої програми кодового переходу до мотиваційної бази” [16, с. 99]. Саме тому вважаємо за доцільне апелювати до концептів, що, крім узвичаєної семантики слова, містять етнокультурний компонент, відображають „дух народу” [2, с. 165]. Відповідно до цього усі урбаноніми ми поділили на такі групи: 1) меморіальні назви, метою яких є увіковічення певних осіб або груп осіб у суспільній пам’яті; 2) назви-характеристики (властивостей, якостей міського об’єкта, його зв’язку з іншими об’єктами різного характеру тощо); 3) назви-вшанування (географічних об’єктів, націй, професій); 4) асоціативні назви.

Специфікою неофіційних урбанонімів є традиційність їх мотиваційної бази, що полягає у поповненні новими елементами у чітко визначених межах, які склалися на початку формування урбанонімної системи і, пройшовши певну еволюцію, зазнали значно менше змін, ніж мотиваційна база офіційної урбанонімії. Поява неофіційного урбаноніма підпорядкована єдиній меті – дати характеристику іменованому об’єкту за допомогою мотивованої (співвідносної з об’єктивною реальністю) назви.

Причина цього явища – у природі цих найменувань. Адже, як вдало зауважує Є. Отін, „утворення топонімів може відбуватися за двома типами номінації – спонтанною, або природною, тобто без цілеспрямованої назвотворчості, завдяки дії внутрісистемних процесів ..., і штучною, коли назва має номінатора, точно встановленого або гіпотетичного” [13, с. 316]. Стихійна номінація відзначається влучністю, простотою і смисловою відповідністю оніма іменованому об’єкту.

Розкриття сутності об’єкта в сукупності з обов’язковою розрізнювальною прикметою номена породжує характеристику першого, що є найзручнішим засобом виокремлення предмета з низки подібних.

У зв’язку з цим неофіційні найменування об’єктів територіального членування ми поділяємо на два типи: характеристичні та експресивно забарвлені.

Характер асоціативності неофіційних урбанонімів значною мірою зумовлюється їх природою: виникаючи і побутуючи в усному мовленні, асоціативні найменування, попри свою образність, характеризуються реальною мотивацією. Тому, на відміну від символічних найменувань офіційної урбанонімії, які через відсутність реального зв’язку між

денотатом та онімом погано вписуються в топонімічну систему, образні неофіційні урбаноніми формують продуктивний тип топонімотворення. На думку дослідників, конотативна маркованість топонімів пов'язана з метафоричністю, яка часто лежить в основі номінації географічних реалій [1, с. 81; 7, с. 17]. Причому ця метафоричність належить до універсальних категорій функціонування топонімної системи, що проявляється у великій кількості експресивно забарвлених назв у кожного народу. Відмінності в образних топоніміконах різних етносів виражаються у частковій розбіжності образного бачення, що склалося за певних історичних умов, при збігу чуттєвого сприйняття [10, с. 6]. Водночас метафоричність супроводжувала народження топонімних назв ще на перших етапах розвитку онімної системи. „Сфера метафоризації не обмежується поетичною творчістю, а є закономірністю буденної понятійної системи” [16, с. 143].

Для побудови нових мовних одиниць мовці певної території творять власну систему метафор та послуговуються вже виробленою суспільством, використовуючи лексеми, які набули у суспільній свідомості закріплених конотацій. Вибір метафор зумовлюється специфікою ментального функціонування суспільства. Сукупність оказіональних урбанонімів є метафоричним відбитком характеристичних назв у всіх їх різновидах. Так, мотивом утворення найменування може стати прагнення відобразити **форму об'єкта**: *Восёлниця* (вул., с. Ключарки) (пор. діал. *восёлниця* – „гусениця”; вулиця довга і звивиста, як гусениця), *Гурка* (куток села, с. Горінчево), *Гуркалóвиця* (вул., с. Березинка) (пор. діал. *гурка* – „сорт домашньої ковбаси” [15, с. 54], *гуркалúв* – „начиння у вигляді великого шприца для виготовлення ковбас” [там саме]; вулиця довга і пряма), *Пантликóвиця* (вул., с. Великі Лучки) (пор. діал. *пáнтлик* – „кольорова стрічка”; вулиця довга і звивиста); **його розташування**: *Колóния* (куток села, с. Ключарки) (віддалене розташування від центральної частини села); **населення**: *Калайдóвиця* (вул., с. Великі Лучки) (пор. діал. *калайдá* – „жебрак”), *Міліонéрош* (вул., с. Шаланка) (на вулиці проживало багато заможних родин). Як зауважує А. Матвеев, „врахування принципу семантичної мотивованості дозволяє виробити певну шкалу еталонів, але ця шкала прямолінійна” [10, с. 14]. Співвідносними одиницями, на основі яких твориться метафора, стають предмети побуту, їжі, характеристика

соціального статусу людини, територіальні поняття. Конотативність досягається і внаслідок використання оцінних слів: *Зелений Кут* (куток села, с. Копашнево), *Зелененький* (куток села, с. Нанково) тощо.

Здатність онімів формувати конотоніми передбачає наявність у перших обов'язкової ознаки – добре відомих (принаймні номінаторам), усталених конотативних нашарувань. Асоціативне забарвлення найменування появляється у процесі комунікації: саме „в акті комунікації онім набуває семантичної структури завдяки „висуванню” імплікаціонала (периферійних сем). Об'єм останнього повністю залежить від позалінгвальних факторів – соціальних в першу чергу, оскільки саме прагматичні параметри визначають семантичну структуру топоніма у мовленні” [3, с. 145]. Актуалізація конотацій і їх закріпленість у мовленнєвій свідомості породжує утворення вторинних одиниць, в основу яких закладені усталені асоціації. Сприйняття вторинних назв і розуміння їх мотивації пов'язане з явищем пресупозиції, під яким науковці розуміють „ті передумови і попередні умови – їх прийнято називати умовами удачі, – які, не входячи у мовну свідомість, створюють ґрунт його вжитку і дозволяють досягнути комунікативної мети”, „попереднє знання” [8, с. 137–138], що дозволяє актуалізувати „правильні” семи найменування. Пресупозиція залежить від індивідуальних характеристик мовця: його освіти, світогляду, етнічної належності тощо. Чим менше цих факторів повинні бути задіяні для розуміння істинної мотивації назви, тим відомішим має бути онім і тим ближче він знаходиться до апелютивів.

Здебільшого саме такі узуальні конотоніми лягають в основу похідних конотонімів. Передусім йдеться про „досить компактну групу власних назв, що стали стійкими символами і знайомі носіям... мови саме у своєму символічному сенсі” [5, с. 6]. При цьому добре простежується специфіка образного сприйняття певного етносу, зумовлена історичними обставинами. Так, наприклад, у закарпатоукраїнському урбаноніміконі актуалізувалися конотоніми, що появилися і закріпилися у радянські часи через посередництво російської культури: *Бам* (мікрорайон, Ужгород) („віддалене від центральної частини населеного пункту місце”), *Малá Москвá* (мікрорайон, смт. Королево) (центральна частина селища), *Черьóмушки* (мікрорайон, м. Мукачеве) (пор. „надавання назви Черемушки новим житловим масивам у різних містах СРСР за зразком

назви такого масиву в Москві” [17]). Водночас фіксуються найменування новішого творення, що з’явилися внаслідок вестернізації української культури, що знайшло свій відбиток і на онімній системі: *Бруклін* (мікрорайон, м. Мукачеве) („фешенебельний мікрорайон”), *Чикаго* (мікрорайон, м. Мукачеве), *Чикаго* (вул., с. Доробратово) („територія, де проживають заможні мешканці”). Стосовно статусу таких топонімів, то, на думку дослідників, вони вже відрізняються від інших топонімних одиниць завдяки своєму вторинному використанню і поширеності оніма, що потенційно нівелює його індивідуалізуючі властивості. Так, зокрема, Є. Отін вважає, що „при вторинних найменуваннях об’єктів за допомогою топонімів типу Камчатка відбувається використання не топоніма в його чистому вигляді, а переосмисленого географічного імені, яке зазнало неповної деонімізації. Воно одночасно „напівтопонім” і „напівапелятив”, своєрідний онімічний „мезонім” [12, с. 221]. Подібної думки дотримується і Ю. Карпенко, який на прикладі множинного використання найменування Черьомушки, яке народилося у Москві і згодом стало однією з найпопулярніших назв мікрорайону у різних містах Радянського Союзу, доводить, що „коли кажуть про ташкентські чи мінські Черьомушки, то цю лексему вживають як найменування класу однорідних предметів, а не одиничного предмета – як географічний термін, а не топонім” [6, с. 40]. Щодо цього можемо зауважити, що у випадку, коли у конкретному місті (напр., Виноградіві) йдеться про конкретний мікрорайон *Черьомушки*, то топонім, який його позначає, цілком справно виконує свою основну номінативно-диференціюючу роль. Інша справа, що мотиваційною основою для нього стало найменування, близьке до географічних термінів.

Символічним в українській топоніміці є словосполучення *Поле Чудес*, що фіксується зі значенням „елітний район” не тільки в закарпатоукраїнському урбаноніміконі (пор. однойменний мікрорайон у місті Виноградіві), а й в інших регіонах (пор. фіксацію цієї назви для позначення кутка села Подільське Корсунь-Шевченківського району Черкаської області Т. Гавриловою [1, с. 82]). Хоча мусимо відзначити, що навряд чи походження цієї назви є відонімне, швидше за все, в основі її – конотативно марковане апелятивне словосполучення „поле чудес”. Так само відапелятивним нам видається топонім *Цілина* (мікрорайон, м. Виноградів) („тихе, зелене місце”).

Отже, характер асоціативності неофіційних урбанонімів значною мірою зумовлюється їх природою: виникаючи і побутуючи в усному мовленні, асоціативні найменування, попри свою образність, характеризуються реальною мотивацією.

Список використаної літератури

1. Гаврилова Т. Конотативно марковані мікротопоніми (на матеріалі говірок Черкащини) / Т. Гаврилова // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 354 – 355. – С. 130 – 134.

2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : ОАО ИГ Прогресс, 2000. – 400 с.

3. Данильченко А. Коммуникативное варьирование семантики топонимов / А. Данильченко // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации. – Донецк : ДГУ, 1993. – С. 142 – 147.

4. Карпенко Ю. О синхронической топонимике / Ю. Карпенко // Принципы топонимики / под ред. В. А. Никонова и О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1964. – С. 45 – 86.

5. Карпенко Ю. Современное развитие русской ономастической системы / Ю. Карпенко // Актуальные вопросы русской ономастики : сб. науч. тр. / редкол. Ю. А. Карпенко и др. – К. : УМК ВО, 1988. – С. 5 – 14.

6. Карпенко Ю. Топонимы и географические термины (вопросы взаимосвязи) / Ю. Карпенко // Местные географические термины. – М. : Мысль, 1970. – С. 36 – 45.

7. Касим Г. Об экспрессивности в топонимии / Г. Касим // Русская ономастика : сб. науч. тр. / отв. ред. Ю. А. Карпенко. – Одеса : ОГУ, 1984. – С. 16 – 21.

8. Касьяненко Н. Окказиональные онимы и отонимные окказионализмы в аспекте коммуникации / Н. Касьяненко // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации. – Донецк : ДГУ, 1993. – С. 131–141.

9. Лихолай Г. Л. Епістемологія і когнітологія у співвідношенні їх лінгвістичних вимірів / Г. Л. Лихолай // Культура народів Причорномор'я. – 2003. – № 42. – С. 113 – 116.

10. Матвеев А. К. Образное народное видение и проблемы ономастической и этимологической интерпретации топонимов / А. К. Матвеев // Вопросы ономастики / под ред. Е. Ф. Шамеса ; Гос. ун-т

им. М. Горького. – Свердловськ, 1977. – Вып. 12 (русская топонимия и географическая терминология). – С. 5 – 20.

11. Мирер Е. Названия улиц и кварталов Нового Орлеана / Е. Мирер // Микротопонимия. – М. : Изд-во МГУ, 1967. – С. 105 – 112.

12. Отін Є. Вторинна топонімізація конототивних географічних назв / Є. Отін // Отин Е. Избранные работы. – Донецк : Донеччина, 1997. – С. 219 – 233.

13. Отин Е. Из заметок по топонимике / Е. Отин // Труды по языкознанию. – Донецк : Юго-Восток, 2005. – С. 316 – 339.

14. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. / М. Романюк. – Ужгород : Гражда, 2007. – 124 с.

15. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

16. Селиванова Е. Когнитивная ономастиология : [монографія] / Е. Селиванова. – К. : Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.

17. Тараненко О. На теми сучасної української ономастики / О. Тараненко // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 6 – 22.

18. Majtan M. Vyvin urbanonymie pred obdobim narodneho obrodenia / M. Majtan // Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti : Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). – Bratislava ; Banska Bystrica, 1996. – S. 56 – 62.

Анотація

У статті розглянуто принципи виділення мотивів номінації урбанонімів; проаналізовано групу асоціативних неофіційних найменувань.

Ключові слова: урбанонімія, мотиваційна база, неофіційний урбанонім, асоціативні найменування.

Аннотация

В статье рассмотрено принципы выделения мотивов номинации урбанонимов; проанализировано группу неофициальных названий.

Ключевые слова: урбанонимия, мотивационная база, неофициальный урбаноним, ассоциативные названия.

Summary

The principles of selection of reasons of urbanonyms naming are considered in the article; group of unofficial associative names is analysed.

Key words: *urbanonym, motivational base, unofficial urbanonym, associative names.*

УДК 811.161.2'373.22 (477.44)

Павликівська Н. М.

*Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

МІКРОГІДРОНІМИ ВІННИЧЧИНИ

Серед топонімічних досліджень важливе місце посідає вивчення водних назв, які створюють одну з найглибінніших закодованих інформативних систем. Дослідженню гідронімії України присвячено низку фундаментальних праць. 1979 року вийшов у світ „Словник гідронімів України”, який містить понад 20000 назв річок і рік та майже 24000 варіантів цих назв.

Однак назви непротічних вод України досліджені ще недостатньо. Їхня кількість помітно зменшується, певна частина забувається. Тому актуальним є питання наукового осмислення цього шару гідроніміїної лексики, яка зберігається в усному мовленні населення, виступає досить важливим джерелом історії краю.

Перші публікації, які порушували цю проблему, з'являються в 60-і роки – у період особливо активної діяльності УОК і згуртованих навколо неї ономастів – коли була проведена 3-я республіканська ономастична конференція, що мала суто гідронімічну спрямованість.

На 4-й і 5-й ономастичних конференціях (Одеса – 1969 р. і Запоріжжя – 1975 р) лімнонімічна тематика майже зовсім не була представлена. Водночас у 60–70-і роки з'являються дослідження з української гідронімії, в яких поряд із потамонімами (що є головним об'єктом вивчення) розглядаються і назви непротічних вод (І. В. Муромцев, А. А. Корепанова, М. Ф. Пономаренко, О. С. Стрижак). Особливо повно лімнонімія і гелонімія басейну Десни відображені у монографії А. П. Корепанової „Словотворчі типи гідронімів басейну Десни” (1967 р.).

У 70-і роки вивчення назв непротічних вод відзначалося нерегулярним і опосередкованим характером: ономастів вони цікавили тільки з погляду відображення в них місцевої гідрографічної термінології. Тут передусім слід назвати кандидатську дисертацію Є. О. Черепанової „Географічна термінологія Чернігівсько-Сумського Полісся” (1973 р.), статті І. М. Железняк „Гідроніми країни як джерело відновлення деяких гідрографічних термінів” (1974 р.), Я. О. Пури – „Мікротопонімія Ровенщини від гідронімів” (1976 р.). Деякі відомості про назви непротічних вод України можна знайти у публікаціях цього періоду: К. С. Баченко – „Місцеві апелятиви в топонімії Хмельниччини”, М. П. Тимченко і Л. Д. Гострик – „Порівняльна характеристика структури мікротопонімів Бузького басейну Миколаївської області”, О. П. Григорук – „Мікротопонімія села Полянецького Савранського району Одеської області”, В. В. Чумак – „Мікротопоніми с. Плоскої на Одещині” (зб. „Питання ономастики Південної України”, К., 1984), В. Т. Горбачук – „Гідронімія Вінниччини” (1974 р.). 1979 року опублікована стаття Є. М. Черняхівської „Українські назви гідроспруд у порівнянні з російськими”, у якій йдеться про назви штучних водоймищ і водосховищ.

Не надано належної уваги вивченню непротічних вод і у 80-і роки. Однак у деяких працях, присвячених вивченню протічних вод, розглядаються окремі мікрогідроніми (І. М. Железняк – „Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя” (1987 р.); О. П. Карпенко – „Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини” (1989 р.). 1989 року було опубліковано роботу Я. О. Пури „Озера Ровенщини”.

У 90-х і 2000-х роках з’являються наступні публікації, присвячені назвам непротічних вод України: Н. М. Павликівська – „Лексико-семантичні і словотвірні типи назв непротічних водоймищ Поділля” (дис. ... канд. філол. наук, Дніпропетровськ, 1991 р.); І. М. Железняк – „Матеріали до „Словника гідронімів України (непротічні води): Кіровоградська область” (1992 р.); „Матеріали до „Словника гідронімів України (непротічні води): Вінницька область” (1994 р.); О. П. Карпенко – „Матеріали до „Словника гідронімів України (непротічні води): Херсонська область” (1992 р.), „Матеріали до „Словника гідронімів України (непротічні води): Дніпропетровська область, Запорізька

область, Кіровоградська область” (1994 р.); В. В. Лучик – „Мікрогідроніми і норма” (1996 р.) та ін.

На сьогодні маємо „Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина” (уклад.: І. М. Железняк та ін.; під ред. О. П. Карпенко (2004 р.)) та „Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель”, Т. 1 (упоряд. Г. Л. Аркушин) (2006 р.).

Згаданий „Словник мікрогідронімів України” містить значну кількість назв непротічних водних об’єктів (озер, боліт, водойм, ставків, криниць, копанок, колодязів, заток, лиманів тощо) окремих регіонів України. Кожна словникова стаття у стисло-конденсованій формі передбачає лінгвістичну характеристику, географічну локалізацію об’єкта, фіксує сучасні та історичні, літературні й діалектні, подекуди іншомовні форми найменування, а також інші його варіанти.

„Словник мікротопонімів і мікрогідронімів” подає матеріали, територія записів яких – північно-західна Україна (Волинська та Рівненська області, північ Львівської, Тернопільської і Хмельницької), Берестейщина і Пинщина (центр, захід і південь Брестської області Республіки Білорусь), частково Холмщина і Підляшшя (воєводств Республіки Польща). За словами упорядника, у Словнику представлені матеріали різні як за повнотою, так і за територією охоплення, однак у них спільна риса – ними користуються українці у своєму побутовому спілкуванні.

Метою нашої розвідки та основним завданням є укладання „Словника мікрогідронімів Вінниччини”.

Об’єктом дослідження слугували назви озер, боліт, штучних водоймищ (ставків і под.), колодязів (криниць, копанок, ковбань), торфовищ, долин. Оскільки до уваги береться широке коло назв, то поряд із терміном „назви непротічних вод” оперуємо також терміном „мікрогідроніми”. Термін „мікрогідронім”, подібно терміну „мікротопонім”, не збігається з лексичним значенням „малий”. Мікрогідронім – це слово, і значення його не залежить від величини гідрооб’єкта. Насамперед мікрогідроніми мають свої особливості, які виявляються у їхньому семантичному і структурному оформленні, а також у сфері поширення.

Переважна кількість мікрогідронімів є суто українськими утвореннями, основу яких становлять як апелятиви різного значення, так і власні найменування. Однак серед них трапляються окремі лексеми або

їх частини, запозичені з інших мов, зокрема молдавської (*Ода́я, Валігло́т, Валя́манта, Ізво́р*), латинської через польську (*Фо́са*), грецької (*Лима́ня*), тюркських (*Сага́*).

У **семантичному плані** мікрогідронімам притаманні такі ознаки:

1. Зв'язок з етимологічним значенням того слова, яке лежить в основі назви (*Ви́ла, Штани́, Стрілі́ця, Глі́няники*).

2. Семантичною базою гідрооснови багатьох мікрогідронімів є: **географічні терміни** (*Руда́, Фо́са, Бака́ї, Ріжо́к, Топі́ло, Жо́лоб, Мо́чар*), **антропоніми** (*Іва́нів, Марі́їна, Лесько́ва, Дро́здів*), **ойконіми** (*Маркі́вський* – від с. Марківка, *Федорі́вський* – від с. Федорівка, *Гуліве́цький* – від с. Гулівці, *Кавкуля́нський* – від с. Кавкули).

3. Мікрогідроніми частіше, ніж інші класи назв, утворюються на основі діалектної лексики. За своїм походженням мікрогідроніми надзвичайно близькі до народної діалектної мови і часто стоять на межі між назвою і загальним словом. Вони органічно входять у систему окремих говірок та діалектів. Мікрогідроніми Вінниччини належать до подільської групи говорів південно-західного наріччя. Чимало з них відображають особливості місцевої діалектної лексики: оз. *Баранцо́ве* (с. Гранів Гайс. Вн), ст. *Кравцо́вий* і дол. *Кравцо́ва* (с. Жерденівка Гайс. Вн), дол. *Гада́мова* (Гадам – Адам) (с. Сербинівка Жмер. Вн), ст. *Ригі́рів* (Ригор – Григор) (с. Серебря Берш. Вн), ст. *Ликса́ндриків* (Ликсандр – Олександр) (с. Кармалюкове Жмер. Вн), дол. *Кобцо́ва Лева́да* (сmt. Дашів Іллін. Вн), ст. *Вла́нівський* (с. Уланів Хмільн. Вн), ст. *Зі́мний* (с. Ставки Берш. Вн), ст. *Ви́шиній* (с. Почапінці Жмер. Вн), ст. *Горі́шиній* (с. Чернявка Орат., с. Перепільчинці Шар. Вн), кр. *Больні́чна* (сmt. Дашів Вн), ст. *Бакáйка* (с. Михайлівка Бар. Вн), ст. *Хво́са* (с. Вінож Мур. Кур. Вн).

4. Для мікрогідронімів характерне контактне перенесення назв (за суміжністю) – ст. *Звіня́чка* і ліс *Звіня́чка*, коп. *Їжако́ва* і гора *Їжако́ва*, ст. *Слу́пич* і ліс *Слу́пич*.

У **структурному відношенні** мікрогідроніми виявляють такі особливості:

1. Складаються із двох компонентів: препозитивного прикметника і постпозитивного номенклатурного слова (*Широ́ка Долина, Нові́й Бака́ї, Старечі́й Яр, Хресто́ва Руда́, Ліса́ Гора́*), або навпаки – препозитивного номенклатурного слова і постпозитивного прикметника (*Руда́ Шмельова, Доли́на Панько́ва, Доли́на Ясьова*).

2. Продуктивність прийменниково-іменникових форм (назв-орієнтирів) на зразок *Під Чаву́нкою, На Ху́торі, На Теплі́чино, За Горо́дами, На Баи́тані, Коло Вакули, На Гі́рнях*.

Окрім цього, продуктивними є назви у формі *genetivus singularis* та *pluralia tantum* (*Став Нови́цького, Кри́ниця Пётрика, Болото́ Музи́ки, До́ліна Бурла́ки; Жолубі́, Гли́няники, Ваня́рки, Ві́ла, Шта́ні*).

Сфера поширення мікрогідронімів дуже вузька, має локальний характер, оскільки вони функціонують на незначній території і серед невеликої кількості мовців.

Матеріалом дослідження слугували в основному експедиційні (польові) записи мікрогідронімів та анкетування протягом 1989–2012 років у кількості 4000 назв.

Словникова стаття підготовлена до друку Словника містить стислу лінгвістичну характеристику (форму називного та родового відмінків, числову та родову диференціацію, наголос), географічну локалізацію об'єкта з орієнтацією на сучасний адміністративно-територіальний устрій населених пунктів, районів Вінницької області, літературні й діалектні форми найменування, інші його варіанти. У лексикографічній статті присутній номенклатурний термін (бол. – болото, оз. – зеро, дол. – долина, кр. – криниця, коп. – копанка та ін.). Слова в реєстрі розміщені в алфавітному порядку (наприклад: **Безо́дня**, -і, ж.; став, с. Кантелина Іллін. р-ну (1990, Анк.); **Діде́нкова Гре́бля**, -ої, -і, ж.; став, с. Дашківці Літ. р-ну (2011, Експ.); **Коло Гре́блі**, прийм.-імен. конструкція; коп., с. Кальнишівка Тивр. р-ну (2006, Анк.); **Лаві́нської**, *gen. sing.*; кр., с. Довжок Ямп. р-ну (2010, Анк.); **Філі́пові**, *Філі́пових*. мн.; кр-ці, с. Качанівка Хмільн. р-ну (1990, Експ.)).

Підготовлені матеріали, можуть зацікавити мовознавців, зокрема ономастів та діалектологів, студентів-філологів й усіх шанувальників рідного слова.

Список використаної літератури

1. Лучик В. В. Мікрогідроніми і норма / В. В. Лучик // Культура слова : міжвід. зб. / [ред. : С. Єрмоленко]. – К., 1996. – Вип. 46 – 47.

2. Словник мікрогідронімів України. Волинь. Житомирщина. Запоріжжя. Київщина. Кіровоградщина. Полтавщина. Черкащина / [уклад. : І. М. Железняк та ін.; під ред. О. К. Карпенко]. – К. : Обереги, 2004. – 448 с.

3. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – Т. 1. – 408 с.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань непротічних вод України, зокрема про укладання „Словника мікрогідронімів Вінниччини”.

Ключові слова: *гідронім, мікрогідронім, семантичні, структурні особливості, словникова стаття.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросам непроточных вод Украины, в частности о составлении „Словаря микрогидронимов Винниччины”.

Ключевые слова: *гидроним, микрогидроним, семантические, словообразовательные особенности, словарная статья.*

Summary

The article continues a cycle of the author's publications about nomens of Ukrainian stagnant waters, composition of „Dictionary of microhydronyms of Vynytisia region” in particular.

Key words: *hydronym, microhydronym, semants, word-formative features, article of a dictionary.*

УДК 37.02:811.161.2'373.21

Подлевська Н. В.

Хмельницький національний університет

ВИВЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ТОПОНІМІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Профільне навчання у старшій школі – один із компонентів модернізації загальної середньої освіти, одна з найбільш життєво важливих освітніх реформ. Профілізація потрібна для забезпечення індивідуальних потреб старшокласників, які виявляють підвищений інтерес до окремих предметів, і для професійного самовизначення, успішної соціалізації, сприяння адаптації до самостійного життя в соціумі, виховання відповідальності за прийняття рішень.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні йдеться про профілізацію як про один зі шляхів забезпечення рівного доступу дітей до освіти. Закони України „Про освіту” (1996 р.), „Про загальну середню освіту” (1999 р.), Концепція профільного навчання в старшій школі (2009 р.) та інші нормативно-правові акти визначають відповідні структурно-змістові і процесуальні перетворення в освіті. Основна увага у змінах старшої школи зосереджена на впровадженні профільного навчання, формуванні у старшокласників системи особистісно значущих знань, умінь та навичок. Життєві компетенції учнів розглядаються як головна мета та критерій якості профільного навчання.

Актуальність проблеми підтверджують численні наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених. Так, загальні теоретико-практичні засади профільного навчання в контексті цивілізаційних вимог розвитку освіти висвітлюють Н. Бібік, В. Кремень, Л. Липова, О. Ляшенко, С. Максименко, М. Піддячий, О. Савченко, О. Сухомлинська, П. Сікорський, Н. Шиян та ін.

Навчання учнів у старшій школі має бути спрямоване не лише на оволодіння певним обсягом знань, вироблення вмінь і навичок, а й на формування комунікативної компетентності, розвиток здібностей, набуття досвіду ефективного облаштування власного життя за допомогою мови у суспільстві.

Мова є одним із найважливіших засобів профілізації старшокласників, оскільки вона вербалізує картину світу і цим самим є основою світогляду кожної особистості. Особливістю профільного навчання є встановлення взаємозв'язку між процесами вивчення мови і її використанням у процесі спілкування та діяльності. Випускаючи старшокласників у життя, сучасна школа має відповідати на духовні, соціальні, культурні, господарські запити суспільства, нації, держави, готувати випускників до вирішення складних життєвих завдань, формувати у них ціннісний потенціал, життєву активність і почуття відповідальності.

Актуальність дослідження визначається насамперед соціально-суспільними факторами, оскільки питання найменування й особливо перейменування географічних об'єктів є одним із затребуваних у нашій державі; по-друге, важливістю знань про походження географічних назв, їх зміни в часі, що розширює кругозір учнів, допомагає сформувати вдумливе, творче ставлення до фактів мови і стає одним із пріоритетних

напрямоків у шкільній освіті; по-третє, методичною тенденцією на уроках української мови реалізовувати когнітивно-семантичний підхід під час знайомства з мовними явищами, з особливостями функціонування топонімів у мові і правилами написання топонімів, важливо також повернути увагу до смислового значення кожного із топонімів, оскільки вони несуть в собі історичні, географічні, культурні відомості про народ; по-четверте, тим, що знайомство з топонімами допомагає учням краще засвоїти програмовий матеріал з української мови і досягнути кращих особистісних, метапредметних і предметних результатів, а учителю дає можливість формувати творчу, всебічно розвинену особистість, яка знає свою історію і вміє оцінити минуле своєї країни. Вивчення географічних назв має великий науковий і практичний інтерес, допомагає вирішити питання навчання і виховання школярів засобами рідної мови. Використання текстів топонімічного змісту збагачує словниковий запас учнів, має позитивний вплив на рівень правописних і мовленнєвих умінь і навичок.

Методологічна основа дослідження базується на лінгвістичних роботах українських (В. Петрова, О. Соболевського, О. Стрижака, О. Суперанської, М. Торчинського, Н. Торчинської, О. Трубачова) та зарубіжних (Г. Алексушина, В. Георгієва, М. Горбаневського, Т. Лер-Сплавінського, К. Мошинського, Е. Мурзаєва, В. Ніконова, Я. Розвадовського, А. Попова, Е. Поспелова, А. Реформатського, Г. Смолицької, Л. Успенського, М. Фасмера) учених; методичних працях українських (О. Біляєва, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Караман, С. Карамана, М. Пентилюк, О. Семенов, Г. Шелехової) та зарубіжних (М. Баранова, Н. Іпполітової, Н. Ладиженської, М. Львова, Л. Тростенцової, М. Успенського, Л. Ходякової та ін.) лінгводидактів. Сучасні топонімічні дослідження, спрямовані на системне вивчення явищ, розпочинаються найчастіше із словотвірних досліджень, без яких не можуть бути успішними семантичні, етимологічні дослідження [6, с. 4 – 5].

Мета статті – визначити місце роботи з топоніміки у системі занять з української мови у старших класах; звернути увагу вчителів на вивчення топонімічного матеріалу учнями профільних класів на уроках української мови.

Топоніми – розряд власних назв, зокрема назв географічних об'єктів, які, у свою чергу, поділяються на гідроніми (власні назви будь-якого водного об'єкта, природного або створеного людиною) [5, с. 48]; ойконіми (власні назви будь-якого поселення) [5, с. 53]; хороніми (власні назви будь-якої території, області, району) [5, с. 86]; ороніми (власні назви будь-якого елемента рельєфу земної поверхні) [5, с. 52]; гелоніми (власні назви болота, заболоченої місцевості) [5, с. 24]; агрооніми (назви земельної ділянки, пасовиська, поля) [5, с. 16]; некроніми (власні назви місця захоронення) [5, с. 36]; дрімоніми (власні назви будь-якої лісової ділянки, лісу, гаю) [5, с. 54].

Хоч ономастика як розділ науки про мову у загальноосвітній школі спеціально не вивчається, однак досвід учителів доводить, що уже з перших років навчання у школі діти знайомляться з деякими географічними назвами, отримуючи певні знання про їхню етимологію. Отже, раціональне використання слів і словосполучень на означення насамперед місцевих географічних назв об'єктів (топонімів) сприятиме активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхнього мовлення, спрямуванню на обрання в майбутньому потрібної галузі знань (відповідно до вподобань).

Зрозуміло, що основна роль у дослідженні топоніміки відводиться лінгвістиці, оскільки вона є ключем до розуміння й осмислення інформації назви. Лінгвістика знаходить корінь власної географічної назви і слово, від якого ця назва утворена, що є основним для топонімічних досліджень. Не менш важливою у вивченні змісту топоніма є географія, яка розглядає назву, створену людиною, на основі суб'єктивних образів існуючого світу, через її об'єкт. Насамперед за допомогою географії локалізуються денотати найменувань, оскільки назви населених пунктів, річок, гір – важливий елемент карти. „Одночасно зміст топонімів, пов'язаних з окремими галузями географії, може відігравати певну роль у ретроспективному визначенні тих чи інших типологічних особливостей географічних процесів минулого і їх реконструкції” [7, с. 105]. Топоніміка тісно пов'язана також із соціологією, етнографією, археологією, логікою тощо. З одного боку, це дає змогу більш глибоко проникнути в особливості процесу топонімізації, а з іншого – самі науки збагачуються новими відомостями.

Уведення у навчальний процес етимологічних відомостей про назви країн, міст, сіл, поселень, рік, гір тощо посилить інтерес учнів до навчання, розширить їхній кругозір, збагатить мовлення, виробить навички наукового аналізу, допоможе на основі знайомих місцевих назв краще запам'ятати складний матеріал.

Одне з головних завдань профільного навчання – диференціація й індивідуалізація навчання, яка дозволяє, змінивши структуру, зміст й організацію навчального процесу, більш повно враховувати інтереси, здібності і таланти учнів, створювати умови для навчання старшокласників відповідно до їх професійних інтересів і намірів щодо продовження освіти.

Головний показник, що підтверджує реалізацію завдань профільної освіти, – це готовність учнів до продовження освіти за обраним напрямом і зрілість у виборі способу його отримання після школи.

На сьогодні кращими педагогічними колективами загальноосвітніх навчальних закладів України вже нагромаджено значний перспективний досвід вивчення української мови в системі профільної освіти, він потребує узагальнення, осмислення та поширення в межах усієї національної освітньої системи. Учителям-словесникам, які працюють в умовах профільного вивчення української мови, слід постійно звертатися до цього досвіду.

Профільна філологічна освіта передбачає не тільки поглиблене вивчення предметів відповідного напрямку, але й вивчення школярами спеціальних та факультативних курсів філологічної тематики. На сьогодні схвалення до використання в навчальному процесі мають понад двадцять програм таких курсів, які відображають різні аспекти філологічної проблематики.

З погляду лінгвістики, топоніми можуть бути охарактеризовані як один із прошарків словникового складу мови, створений лексичними, лексико-синтаксичними, морфологічними і словотвірними засобами певної мови, що через особливі умови функціонування отримав свої специфічні риси, які відбилися на структурі, звуковому оформленні і семантиці топонімів.

Назви-топоніми у більшості випадків спочатку позначали суттєві ознаки об'єктів. Поступово перетворюючись у власні імена, вони втратили асоціативні зв'язки з цими ознаками і перетворилися лише в

умовний знак певного об'єкта. Тому в топонімах часто зберігаються значення слів, що вийшли з ужитку в сучасній мові, а виражають уже забуті поняття, або й ознаки, які вважалися суттєвими, перестають такими бути, оскільки змінюється і ставлення до них людей на різних етапах розвитку суспільства. Часто й сам об'єкт змінюється, а залишається лише його назва.

Географічні назви живуть у людському суспільстві, розвиваються разом із ним, функціонують у різних сферах людської діяльності, тому і є можливість змінюватися. Топоніміка має дуже цінний матеріал для роботи з географічними назвами: особливості топонімів у чужому і своєму мовному середовищі, їх функціонування в усній і писемній мові, доля іншомовних за походженням назв на території, повністю освоєній іншою мовою. Дослідження топонімів дають можливість виявити смислові і формальні елементи назв у сучасних національних мовах, які існували раніше на певній території, структурний склад топонімів, гібридні назви, а також можливість вичленувати у складі назв сучасні форманти.

У топонімах можна знайти інформацію про історичне минуле епохи, оскільки назва географічного об'єкта перебуває в тісному зв'язку з історією країни чи краю, хоч часто має і вплив суспільно-політичних та господарсько-економічних процесів.

Таким чином, вивчення топонімів має відбуватися не лише у середній школі під час розгляду відповідного лінгвістичного матеріалу з лексики, морфології, словотвору, орфографії, а й особливо у старшій школі, коли учні обрали суспільно-гуманітарний чи філологічний профіль. І вивчатися вони мають не лише на уроках української мови, а у відповідному спецкурсі, уведеному у навчальний процес.

Вправи і завдання, які маємо добирати для вивчення топонімів, повинні бути спрямовані не лише на визначення етимології слова, орфографічне написання, а й на їх комунікативну спрямованість, що є основною вимогою до проведення уроку української мови у старших класах. Основне завдання уроку української мови у профільній школі – це сформувати мовну особистість старшокласника, тобто випускник повинен володіти низкою компетенцій: мовною, мовленнєвою, предметною, прагматичною, комунікативною, етнологічною, соціокультурною. Навчання мови у старших класах полягає в розвитку

інтелектуально-креативних здібностей випускників, формуванні навичок самостійної навчальної діяльності, правильному обранні напрямку подальшої освіти, що передбачається у наступності профільної шкільної освіти. Провідним напрямом навчання у старших класах стає узагальнення й систематизація відомостей із мови, засвоєних в основній школі з урахуванням їх комунікативної значущості. Практикою доведено, що матеріал уроків, пов'язаних між собою екстралінгвістичною інформацією, усвідомлюється краще, ніж у тому випадку, коли ці уроки пов'язуються лінгвістичною тематикою. Учителям потрібно акцентувати увагу на необхідності визначення для учнів завдань за межами навчальної діяльності, бо це орієнтує їх на реальні життєві дії. Ефективність у навчанні забезпечує систематичне застосування дидактичних ігор, ігрових ситуацій, що використовуються у навчально-виховному процесі з метою розвитку інтелекту, пізнавальної активності, творчого мислення учнів, спонукають їх до самостійного пошуку наукової інформації.

10 – 11-і класи вважають поглиблено-спеціалізованим етапом, метою якого головним чином є підвищення культури мовлення та рівня грамотності учнів, орієнтація на профільну спеціалізацію. Завдання вчителя полягає в тому, щоб сформулювати у старшокласників поняття про текст, закріпити набуті раніше орфографічні й пунктуаційні навички на більш складному матеріалі, інтегрувати відомості, отримані учнями на уроках української мови, про загальний предмет – слово [10, с. 352]. У старшій школі немає сенсу дублювати вивчене у середній школі. Тому мають право на життя завдання на зразок: на матеріалі запропонованого тексту поясніть відомі вам орфограми; сформулюйте самостійно завдання, спрямовані на повторення орфографії; поясніть важкі орфограми тощо. У цьому випадку учень стає співавтором уроку, тобто можна говорити про співтворчість вчителя й учня. Важливо учнів навчити користуватися довідковою лінгвістичною літературою, знаходити потрібну інформацію найбільш раціональним способом, що забезпечував би насамперед мінімальні витрати часу.

Як відомо, профільна школа передбачає практичну спрямованість освіти, подолання відірваності знань від реального життя, посилення прикладного аспекту знань, необхідність вивчення предмета у тісному

зв'язку з потребами практики, науки і техніки, тобто уміння учнів застосовувати знання на практиці.

Таким чином, вивчення топонімічного матеріалу у старшій профільній школі на уроках української мови є обов'язковим, оскільки такий матеріал є важливим для здобуття профільної філологічної та суспільно-гуманітарної освіти, а також для якісної вищої філологічної освіти та гуманітарного напрямку. Для ефективної реалізації профільного навчання і, зокрема, вивчення топонімів у старшій школі на уроках української мови насамперед необхідно: а) учителям створити методичні рекомендації для викладання спецкурсів і видати курс „Топонімія рідного краю” для класів філологічного і гуманітарного профілів; б) учням профільних гуманітарних класів провести необхідну науково-дослідницьку роботу для створення у школі топонімічного гуртка; в) активізувати роботу з підвищення кваліфікації учителів профільних предметів; г) пропагувати перспективний досвід із профільного навчання і поступово впроваджувати його в практику роботи профільних класів різних закладів освіти.

Список використаної літератури

1. Агеева Р. А. Происхождение имён рек и озёр / Р. А. Агеева. – М. : Наука, 1985. – 141 с.

2. Безвенглівський Б. П. Місцева топоніміка в школі / Б. П. Безвенглівський. – К. : Радянська школа, 1983. – 207 с.

3. Горпинич В. О. Топонімічний гурток в школі як одна з форм краєзнавчої роботи / В. О. Горпинич. – Кіровоград, 1983. – 96 с.

4. Егоров О. Профильное образование: проблемы и перспективы / О. Егоров // Народное образование. – 2006. – № 5. – С. 32 – 36.

5. Жучкевич В. А. Топонимика : Краткий географический очерк / В. А. Жучкевич. – Минск : Высшая школа, 1975. – 83 с.

6. Кліщук В. Я. Краєзнавство в школі / В. Я. Кліщук // Початкова школа. – 1984. – № 12. – С. 37 – 39.

7. Коваль А. П. Знайомі незнайомці : Походження назв поселень України / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 304 с.

8. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник МОН України. – К. : Педагогічна преса. – 2003. – № 24.

9. Локшина О. І. Тенденції розвитку профільної школи в зарубіжжі / О. І. Локшина // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4. – С. 88 – 96.

10. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. проф. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 349 – 364.

Анотація

У статті подається матеріал про вивчення топонімів на уроках української мови у старших класах профільної школи; звертається увага на особливості вивчення такого матеріалу як з погляду лінгвістики, так і суміжних галузей.

Ключові слова: профільна школа, старші класи, топонімний матеріал, мовна компетенція

Аннотация

В статье предоставлены материалы об изучении топонимов на уроках украинского языка в старших классах профильной школы; обращается внимание учителей на изучении такого материала как с точки зрения лингвистики, так и смежных отраслей.

Ключевые слова: профильная школа, старшие классы, топонимический материал, языковая компетенция

Summary

In the article material is given about the study of toponyms on the lessons of Ukrainian in the higher forms of profile school; attention applies on the feature of study of such material both from the point of view of linguistics and contiguous industries.

Key words: profile school, senior classes are, toponymic material, language competence.

УДК 811.161.2'373.2

Проць О. І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОПОЗИЦІЯ „ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ”

В МІКРОТОПОНІМІКОНІ ПІВНОЧІ ЛЬВІВЩИНИ

Мікротопоніми – це пласт пропріативів, який із-поміж усіх назв географічних об'єктів найбільш тісно пов'язаний із діяльністю людини. Вони відображають особливості світосприйняття населення, те, як мешканці моделюють свій життєвий простір. Людина активно освоює та зорганізовує навколишню дійсність, номінує найперше те, що входить у

коло її щоденних зацікавлень. А надати ім'я географічному об'єктові означає конкретизувати, дослідити його властивості, виокремити цей об'єкт із-посеред інших, певним чином залучити до свого досвіду. Крім того, мікротопоніми – своєрідні орієнтири у просторі для населення, адже прив'язані до певного місця.

Останніми роками в українській регіональній ономастиці дедалі більше праць присвячено аналізу мікротопонімікону окремих територій (дослідження В. Баньої [1], Л. Білінської [4], Н. Вебер [5], О. Заїнчовської [7], Н. Лісняк [8], О. Михальчук [9], Н. Сокіл [10], Н. Яницької [12] та ін.). Однак завдання тотально зібрати і систематизувати найменування дрібних географічних об'єктів все ще актуальне, адже різнобічне вивчення цих пропріативів допомагає експлікації важливої лінгвальної, етнокультурної, історичної інформації, закованої в них.

Об'єктом пропонованого дослідження є мікротопонімікон півночі Львівської області. Згідно із сучасним адміністративним поділом України, це територія Бродівського, Буського, Жовківського, Кам'янка-Бузького, Радехівського та Сокальського районів Львівщини.

Простір є невід'ємною частиною людської свідомості, адже суб'єкт не мислить себе поза ним. Це певна протяжність, середовище, з яким людина взаємодіє і виконує роль суб'єкта та об'єкта впливу. Крім того, це „віртуальна реальність”, наповнена надприродними явищами [2, с. 6]. У статті простір розглядаємо як географічне середовище, в межах якого людина здійснює своє буття. Сприйняття локусу залежить не тільки від об'єктивних умов, але й від світогляду населення, індивідуального розуміння дійсності, системи життєвих цінностей.

Одна з базових просторових опозицій „центр – периферія” структурує навколишнє середовище на основі перцепції таких його фізичних властивостей, як співвіднесеність об'єктів, формує його особливості (дискретність, членимість, якісну різномірність тощо). Це протиставлення, пов'язане із прагненням суб'єкта виміряти обшир через взаєморозташування об'єктів та їхнє положення щодо номінатора, релевантне і для мікротопонімікону. Адже топонім – своєрідна сполучна ланка між простором та мовою, яка фіксує цей зв'язок через номінацію місця [11, с. 96 – 97]. Мета цієї статті – з'ясувати особливості вербальної реалізації просторових уявлень населення у мікротопонімії в межах опозиції „центр – периферія”. Під час дослідження проаналізовано не

лише специфіку онімів як мовних одиниць (семантику мотивувальної бази найменувань дрібних географічних об'єктів та їхню структурно-словотвірну організацію), але й топоконтексти („фрагмент висловлювання носія мови, що містить топонім(и) і відображає суб'єктивний образ світу” [6, с. 78]), враховано особливості денотата (розташування об'єкта щодо інших та номінативного центру, його фізичні властивості, використання в побуті тощо).

Мікротопонімія як система назв місця (у широкому значенні) виявляє взаємозв'язок людини та простору. Вона оперує різноманітними засобами позначення локалізації об'єкта, його просторової оцінки. Наприклад, семантика мотивувальної бази онімів *Кінець* (частина села, с. Журатин Бс), *Південна* (частина села, с. Тяглів Ск), *Середина* (частина села, с. Шнирів Бр) безпосередньо вказує на місцезнаходження денотата. Інколи імпліцитне в самому мікротопонімі значення простору може бути експліцитним не в номінації, а у висловлюваннях носіїв топонімної системи ([*ку*¹*л'он'йя* / *то так йак пре*²*дзс*¹*тави*^е*лис'а на*^б*'ік* [*л'уди*] (про Кульонію (частина села, с. Перетоки Ск)), [*то* ¹*дал'ш'е в'ідз си*^е*ла і наз*¹*вали кам*¹*чатка*] (про *Камчатку* (частина села, с. Конотопи Ск)).

Центр номінативного освоєння (мікротопонімікон не лише головної частини, але й усього населеного пункту) виокремлюється в топонімному континуумі кількісно та якісно. Для території населеного пункту, на відміну від периферії (назви географічних об'єктів околиць, „далекого” обширу), внаслідок скрупульозного дослідження життєвого простору, його обжитості характерна велика кількість географічних найменувань. Ці пропріативи як елементи топонімної системи взаємопов'язані (як семантично (*Кам'яна Гора* (гора, с. Нова Скварява Жв) – *Мідна Гора* (гора, с. Нова Скварява Жв) – *Шкляна Гора* (гора, с. Нова Скварява Жв)), так і словотвірно (*Бишівщина* (ліс, с. Княже Ск) – *Княжчина* (ліс, с. Княже Ск) – *Стоянівщина* (ліс, с. Княже Ск) – *Фусівщина* (ліс, с. Княже Ск)). Варто відзначити також і різноманіття ознак, покладених в основу номінації дрібних географічних об'єктів цієї території: а) особливості денотатів (*Вошівця* (частина села, с. Банюнин Бс), *Чортова Шия* (поле, с. Шишківці Бр)); б) зв'язок об'єкта з людиною (насамперед посесивні оніми, які акумулюють свідчення про власників, поселенців (*Гора Чорної Каськи* (гора, с. Зарудці Жв), *Грицики* (частина села, с. Грицеволя Рд)); в) його господарське використання (пор.

найменування полів, непридатних для обробітку: *Голодна Нива* (поле, с. Ульвівок Ск), *Мертве Поле* (непридатні землі, с. Желдець Км-Бз), *Пустка* (поле, с. Волюйки Бс) тощо); таких мікротопонімів значно більше, ніж назв, які вказують на плідні поля (наприклад, *Добра* (поле, с. Добрячин Ск), *Золотий Лан* (поле, с. Красне Бс)), адже ознака неродючості має більшу диференційну здатність); г) зв'язок з іншими об'єктами (*За Березинов* (сінокіс, с. Липник Жв), *Кукезівка* (< Кукезів (село Км-Бз; дорога, с. Запитів Км-Бз)).

Головна частина населеного пункту є номінативним ядром, адже саме тут розташований центр життєвого простору колективного суб'єкта (не так географічно, а радше за важливістю об'єктів). Її найменування походять передусім від апелятивів із відповідним значенням (*центр*, інколи *середина*) або утворені шляхом субстантивзації прикметників *головний*, *центральний* тощо (наприклад, *Центр* (частина села, с. Цитуля Жв), *Середина* (частина села, с. Волсвин Ск), *Центральна* (вулиця, с. Велин Бр), *Головна* (вулиця, с. Балучин Бс), *Основна* (частина села, с. Хватів Бс)). На подібне географічне положення денотата вказує і мікротопонім *Середсілля* (частина села, с. Жовтанці Км-Бз).

Номінацію головної вулиці (частини) не завжди здійснюють за допомогою засобів, які безпосередньо вказують на локалізацію об'єкта. Традиційно в мікротопонімії півночі Львівської області номінативне ядро позначає апелятив *село* (*Село* (частина села, с. Неслухів Км-Бз)). Виникнення найменувань *Село Перше* та *Село Друге* (частини села, с. Гійче Жв), очевидно, зумовлене характером забудови поселення, його площею. Головній частині села жителі протиставляють околицю *Старе Село* (частина села, с. Магерів Жв, с. Глухів Ск).

У деяких населених пунктах, які в минулому мали магдебурзьке право, ідею центрального місця виражено назвами *Місто*, *Містечко* (пор. *Місто* (частина села, с. Соколівка Бс, с. Потелич Жв, с. Старий Добротвір Км-Бз, с. Варяж Ск), *Містечко* (частина села, с. Куткір Бс). Крім того, в мікротопоніміконі окремих сіл реалізовано опозицію „село – місто” (околиця – центр) ([це^нтрал^на част^нина... наз^нвалас^я а м^ністо...о^нкру^нга / та шо^н була / то наз^нвалас^я та йа^нби си^нло...то шо тут^н було дв^ні част^нини / то^н нав^ніт^н видно по росташ^нван^н:і си^нла / до^ну^нкола це^нтрал^нойі част^нини йшо^н вал] (респондент про с. Варяж Ск)).

Назва головної частини села нерідко пов'язана з її господарським призначенням (наприклад, *Ринок* (площа, с. Олесько Бс, с. Щуровичі Рд), *Малий Ринок* (частина села, с. Утішків Бс), *Торговиця* (площа, с. Новий Витків Рд)). Мікротопонім *Ринок* вказує також на особливість архітектурно-просторової структури окремих населених пунктів (давніх міських поселень), головним елементом якої була ринкова площа (пор. *Ринок* (район, м. Буськ, м. Жовква, м. Белз Ск, с. Тартаків Ск). Окрім торговельної, ця площа виконувала громадську, управлінську функції, була важливим осередком культурного життя.

Одним із засобів позначення ядра життєвого простору мешканців є назви, утворені шляхом трансонімізації відповідних ойконімів (наприклад, *Кіпті* (частина села, с. Кіпті Жв), *Станіславчик* (частина села, с. Станіславчик Бр), *Ягуня* (частина села, с. Ягідня Км-Бз; місцева назва – Ягуня) тощо). Омонімі до найменувань населених пунктів, мікротопоніми зазвичай вказують не лише на головну частину, але й на ту територію села, до якої приєднано інші (наприклад, у с. Теляж Ск функціонують мікротопоніми *Тележє* і *Конотопи*. Перший номінує центр поселення, а другий – околицю, яка колись належала до сусіднього села Конотопи ([за *р'ічкою коно^лтопи / а тут зр^ббили т'є^лл'єж'є аш по ц^лвинтар / а то у^с'о коно^лтопи^лбули*]).

У мікротопоніміконі досліджуваного регіону найменування центрального місця мотивовані й розміром денотата. Складені мікротопоніми, виражені сполученням відповідного ойконіма та параметричного атрибута (*великий*, *малий*), нерідко утворюють повні (*Великий Желехів* – *Малий Желехів* (частини села, с. Великосілки Км-Бз; Желехів – давня назва цього села)) та часткові корелятивні пари (*Переспа* – *Мала Переспа* (частина села, с. Переспа Ск)). Найменування з компонентом *великий* зазвичай називають головну частину села. На розмір мікрооб'єкта можуть вказувати і словотворчі афікси (пор. *Тартаків* і *Тартаківець* (частини села, с. Тартаків Ск)).

Як показав аналіз мікротопонімії півночі Львівщини, в опозиційних парах складених назв (повних та часткових) із темпоральними диференційними компонентами *новий*, *старий* і відповідним ойконімом (наприклад, *Новий Витків* (частина села, с. Новий Витків Рд) – *Старий Витків* (частина села, с. Новий Витків Рд), *Старий Глухів* (присілок, с. Глухів Ск)), крім мотивації за часом виникнення об'єкта, реалізовано

також ідею центрального місця. Так, головна частина населеного пункту здебільшого „нова”, що, вважаємо, зумовлено особливостями забудови території.

Опозиція „центр – периферія” тісно пов’язана з параметричними показниками близько – далеко. Позначення відстані (близько чи далеко від центру) має дещо суб’єктивний характер і функціонує в обмеженому просторі (населений пункт та його околиці). Аналіз мікротопонімного матеріалу дає підстави стверджувати, що назви, семантика мотивувальної бази яких безпосередньо вказує на віддаленість географічного об’єкта від номінативного центру (центральної частини населеного пункту), домінують (наприклад, *Дальник* (ліс, с. Двірці Ск), *Далека Маруха* (непридатні землі, с. Шишківці Бр) тощо).

У мікротопоніміконі досліджуваного регіону функціонують і найменування, мотивовані „переднім” і „заднім” місцезнаходженням об’єкта щодо центру (пор. *Передні Гони – Задні Гони* (поля, с. Дуб’є Бр), *Передні Хати – Задні Хати* (частини села, с. Мавдрики Жв)). Варто зазначити, що назви, похідні від апелятива *зади* (*Зади* (поле, с. Соколівка Бс)), а також із компонентом *задній* (*Заднє* (поле, с. Кізілів Бс), *Задні Городи* (поле, с. Полтва Бс) тощо), певною мірою співвідносяться за значенням та функцією з мікротопонімами, у яких реалізовано параметр „далеко”, окреслюють межі населеного пункту. Ці найменування кількісно переважають над одиницями, які вказують на розташування об’єкта перед, поблизу центру (такі як *Передмістя* (частина села, с. Лешнів Бр), *Передсело* (частина села, с. Красне Бс), *Передсілля* (частина села, с. Трійця Рд) тощо), що підтверджує думку про більшу здатність ознаки віддаленості до розрізнення в номінації простору. Пропріативи *Ворітні* (частина села, с. Залози Жв), *Воротна* (частина села, с. Старий Добротвір Км-Бз), *Заїзна* (частина села, с. Майдан Жв) називають початок населеного пункту (в’їзд).

Територіальну близькість до номінативного центру в мікротопонімі північних районів Львівської області передають за допомогою засобів, які безпосередньо не вказують на локалізацію об’єкта у просторі: концентрація відантропонімних утворень (насамперед мікротопоніми, похідні від жіночого іменника (*Гельчине Джерело* (джерело, с. Замок Жв), *За Параньков* (поле, с. Дідилів Км-Бз) тощо), відандронімні назви (*Біля Магди Петрової* (частина села, с. Завадів Жв), *Коло Петренчихи*

(поле, с. Стоянів Рд), адже в традиційному укладі життя українця-селянина соціальна роль жінки пов'язана зазвичай із приватною сферою (родина, дім), тому ці найменування здебільшого номінують об'єкти в населеному пункті чи поблизу нього. Маркером близького розташування до центру є мікротопоніми, в основі яких засвідчено назви спорідненості та свояцтва (наприклад, *Бабина Лоза* (кар'єр, с. Батьків Бр), *Дідів Город* (поле, с. Оліярики Жв) (допускаємо подвійну мотивацію цих найменувань: відапелятивну та відантропонімну), *Коло Вуйка Дедька* (поворот, с. Стронятин Жв) тощо), назви реалій домашнього господарства та побуту (*Лямус* (частина села с. Карів Ск), *Пастівник* (пасовище, с. Банюнин Бс) тощо).

Ідею віддаленості від центру репрезентовано в мікротопонімії досліджуваного регіону чіткіше. Вона реалізована насамперед у назвах, утворених від лексем зі значенням відповідного простору (*бік, кінець, край, сторона* і похідних) – *Бік* (частина села, с. Себечів Ск), *Кінець* (частина села, с. Вислобоки Км-Бз), *Бальбів Кінець* (частина села, с. Попівці Бр), *Край* (частина села, с. Тартаків Ск), *Крайня* (частина села, с. Марашанка Бс), *Сторона* (частина села, с. Деревня Жв) тощо. Такі найменування можливі лише завдяки статичній позиції суб'єкта номінації (з ядра).

Центр протиставлений межам освоєного, „свого” мікропростору: *Границя* (частина села, с. Високофедорівка Км-Бз), *Гранична* (дорога, с. Поздимир Рд), *Розділ* (дорога, с. Скоморохи Ск) тощо. Варто зазначити, що ці мікротопоніми не завжди збігаються з теперішніми межами села.

Найменування околиць у мікротопоніміконі півночі Львівщини утворили від лексем із значенням „географічний об'єкт, розташований за чи поблизу поселення” (*загуменки, задвір'я, затилки*): *Загуменки* (поле, с. Боратин Бр), *Задвір'я* (частина села, с. Барилів Рд), *Засілля* (частина села, с. Пониква Бр), *Затилки* (частина села, с. Олесько Бс).

Ознаку віддаленості від номінативного ядра реалізовано і в одиницях, семантика мотивувальної бази яких опосередковано пов'язана з просторовими показниками. Так, у мікротопонімії досліджуваної території продуктивний апелятив *кут*, який використовують насамперед із семами „віддалена частина села”, „околиця”, а також „невеликий”, „незначний”, при цьому актуальне і значення відповідної форми, яке зазвичай вживають

для номінації земельних угідь (пор. [кут / то ¹д'їсно^у во¹ни там ¹їє ¹ў ¹зака¹марку та¹к'ім] (с. Реклинець Ск), [а то / та¹к'є [як про щось незначне. – О. П.] / ку¹ток] (с. Комарів Ск); Кут (частина села, с. Тетевчиці Рд), Кутець (частина села, с. Полтва Бс) тощо).

Маркером параметра „далеко” в мікротопоніміконі північних районів Львівської області є численні *Колонії*, *Кольонії*, *Кульонії*, які йменують: а) частини села, розташовані далі від центру; присілок; новобудови тощо ([тут ко¹л'он'їа / бо¹ тут до¹ста¹л'али се¹ло] (с. Свитазів Ск); [тут ¹було се¹ло / а там ше ¹була та¹ка ку¹л'он'їа до ¹того се¹ла] (с. Суховоля Ск); наприклад, *Колонія* (частина села с. Ракобовти Бс), *Кольонія* (присілок, с. Переліски Бр), *Кульонія* (частина села, с. Перетоки Ск); б) присілок, де живуть переселенці з інших регіонів України ([бо ко¹лис' там ¹були ¹висе¹ле¹н'ї ко¹ло¹н'їсти // там пе¹ри¹важно жи¹вуть т'ї ¹л'уди / ко¹т'рих ¹висе¹ли¹ли з ¹йаво¹р'їуского пол'їгону] (с. Волиця Ск); наприклад, *Кульонія* (присілок, с. Деревня Жв) тощо); в) поселення (виселок) людей інших національностей (пор. [там йа¹к'іс' ¹н'їмц'ї ¹жили / нази¹вали ¹н'їмец'ка ко¹лон'їа] (с. Стаївка Ск); *Німецька Колонія* (хутір, с. Стаївка Ск), *Польська Колонія* (присілок, с. Ракобовти Бс)).

Інколи ідею віддаленості від центру в мікротопонімії регіону опосередковано реалізовано в назвах на зразок *Домики* (частина села, с. Миколаїв Рд), *Хатки* (частина села, с. Пониква Бр), *Халупки* (хутір, с. Новий Яричів Км-Бз), які вказують на невелике поселення далі від основної частини села, колонію, що складається з ряду будівель, подібних чи однакових за проектом; тимчасове житло (пор. [хат¹к'у¹...а ше нази¹вали ко¹лис' ¹доми¹к'у¹...зали¹шилис'а та¹к'ї будино¹чк'у¹ оди¹наков'ї / одно¹типн'ї] (с. Стаївка Ск)).

У мікротопоніміконі півночі Львівщини одним із засобів оцінки розташування географічного об'єкта є девербативи, які передають ідею відокремлення від основної частини поселення (*Вигнані* (частина села, с. Дєрнів Км-Бз)).

Номінацію віддаленого об'єкта здійснюють і за допомогою метафоричних найменувань (*Псяча* (вулиця, с. Ванів Ск), *Псяча* (частина села, с. Смереків Жв), *Псяча Гірка* (частина села, с. Рокитно Бс), *Собака* (вулиця, с. Стенятин Ск)), які також вказують і на якісну характеристику простору (здебільшого негативну). Варто зазначити, що образ собаки виник лише завдяки експресії, пов'язаної з ним [3, с. 166].

Подібне конотативне навантаження має пропріатив *Вовча Вулиця* (частина села, с. Гаї-Дітковоцькі Бр).

У мікротопонімії північних районів Львівської області зафіксовано найменування з компонентом *дикий* (наприклад, *Дика Вулиця* (частина села, с. Дітківці Бр), *Дикий Кут* (частина села, с. Сілець Ск)), які опосередковано вказують на маргінальне щодо центру розташування об'єкта. Крім того, такі оніми можуть бути мотивовані якісною характеристикою денотата.

Під час дослідження з'ясовано, що мікротопоніми з квантитативним компонентом *дев'ятий* (наприклад, *Дев'ятий Став* (став, с. Руда-Крехівська Жв)) маніфестують віддалене розташування об'єкта (пор. [3, с. 54]).

Назви дрібних географічних об'єктів, похідні від конотонімів з основним значенням „далекі землі” (*Камчатка* (частина села, с. Забужжя Ск) (пор. [ну то та'к'е к'ін'це|ве] (с. Забужжя Ск)), *Сахалін* (частина села, с. Нова Кам'янка Жв), *Сибір* (район, м. Дубляни Жв) (пор. паралельна назва *Кінець*) тощо), також яскраві орієнтири в життєвому просторі місцевого населення.

Дистанційний параметр далеко реалізовано в мікротопонімі *На Алло* (поле, с. Жовтанці Км-Бз), мотивованому, на нашу думку, суб'єктивним вимірюванням відстані голосом.

Мікротопоніми на зразок *Тамта Сторона* (район, м. Дубляни Жв), *Тамта Шабельня* (частина села, с. Шабельня Жв), *Тамтой Бік* (частина села, с. Боратин Бр), *Той Кут* (частина села, с. Крехів Жв) виконують дейктичну функцію лише завдяки статичній позиції суб'єкта у протилежній частині населеного пункту.

Мікротопонімія як система найменувань географічних об'єктів відображає особливості сприйняття довкілля номінатором. Вона виникла внаслідок ретельного освоєння і позначення свого простору. Мікротопоніми можуть безпосередньо (одиниці, утворені від лексем зі значенням простору (*Бічна*, *Задня Гредка*, *Середина*)) та опосередковано (наприклад, назви, похідні від конотонімів (*Корея*, *Тайвань*)) вказувати на місцезнаходження денотата. З'ясовано, що центр у мікротопоніміконі півночі Львівської області характеризується значною концентрацією найменувань дрібних географічних об'єктів, багатоманітністю мотиваційних ознак у процесі номінації. Однак ідею віддаленого місця (периферії) реалізовано більш конкретно, адже суб'єкт детально йменує

життєвий простір навколо себе, свого дому, при цьому використовує не лише вказівку на відстань.

Список умовних скорочень

Бр – Бродівський район Львівської області; *Бс* – Буський район Львівської області; *Жв* – Жовківський район Львівської області; *Км-Бз* – Кам’янка-Бузький район Львівської області; *Рд* – Радехівський район Львівської області; *Ск* – Сокальський район Львівської області.

Список використаної літератури

1. Баньої В. Ф. Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / В. Ф. Баньої. – Івано-Франківськ, 2009. – 202 с.

2. Березович Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Мифопоэтический образ пространства / Е. Л. Березович. – М. : КомКнига, 2010. – 240 с.

3. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования / Е. Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с.

4. Білінська Л. П. Формування мікротопонімії Покуття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. П. Білінська. – Івано-Франківськ, 2012. – 17 с.

5. Вебер Н. В. Мікроойконімія Івано-Франківщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. В. Вебер. – Івано-Франківськ, 2012. – 20 с.

6. Дмитриева Л. М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимии Алтая) : монография / Л. М. Дмитриева. – Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2002. – 250 с.

7. Заїнчковська О. В. Мікротопонімія південно-східного Поділля (на матеріалі Кіровоградської області) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / О. В. Заїнчковська. – Кіровоград, 2009. – 20 с.

8. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. І. Лісняк. – Ужгород, 2004. – 20 с.

9. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір’я : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / О. І. Михальчук. – К., 1998. – 16 с.

10. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини : монографія / Н. В. Сокіл. – Львів : Афіша, 2008. – 205 с.

11. Хайдеггер М. Искусство и пространство / М. Хайдеггер // Самосознание европейской культуры XX века. – М., 1991. – С. 96 – 106.

12. Яніцька Н. Р. Мікротопонімія центральних та східних районів Львівської області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. Р. Яніцька. – Львів, 2012. – 18 с.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню мікротопонімії півночі Львівської області. Проаналізовано особливості репрезентації в мікротопоніміконі уявлень населення про простір у межах опозиції „центр – периферія”.

Ключові слова: мікротопонім, онім, периферія, центр.

Аннотация

Статья посвящена исследованию микропонимии севера Львовской области. Проанализированы особенности репрезентации в микропонимии представленной населения о пространстве в пределах оппозиции „центр – периферия”.

Ключевые слова: микропоним, оним, периферия, центр.

Summary

The article is devoted research of microtoponyms of the north of Lviv Region. The reflection of presentations of local population about space in the microtoponymy within the opposition a „centre – periphery” are analyzed.

Key words: microtoponym, onym, periphery, centre.

УДК 811.161.2'373.21

Сокіл-Клепар Н. В.

*Львівський національний
університет імені Івана Франка*

КОНЦЕПТ „ЛЮДИНА” В МІКРОТОПОНІМНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

На початку ХХІ ст. дещо змінився підхід до вивчення мовних явищ, фактів, одиниць та виявився насамперед у домінуванні їх антропологічно-когнітивних особливостей. Людина – творець та носій мови – знову стає „мірилом усіх речей”. Мова не сприймається поза межами існування людини, оскільки прийнято вважати, що мова має тіло і дух так само, як і людина. Тіло – це все матеріальне, що ми сприймаємо

візуально та аудіально, а дух закладений в етимологічному, семантичному фонді мови та передається з покоління в покоління на ментальному рівні.

У такому ж антропоцентричному напрямі сьогодні варто розглядати й мікротопонімну лексику. Відрадно, що з кінця ХХ – початку ХХІ ст. розвій наукових студій переріс практично у планомірні, детальні, здебільшого дисертаційні, дослідження. Так, мікротопонімію Чернівецьчини проаналізували І. Чеховський, Л. Костик, Сколівщини – Н. Сокіл, Львівщини – О. Проць, Н. Яніцька, Західного Поділля – Н. Лісняк, південно-східного Поділля – О. Заїнчовська, Підгір'я – О. Михальчук, Кіровоградщини – Р. Ляшенко, басейну річки Ужа – В. Баньої, Покуття – Л. Білінська. В окремих зазначених роботах розглянуто мікротопонімну лексику не лише з традиційного погляду, а й залучено новітні методи та підходи, що гармонійно вливається у світовий контекст, де прийнято розглядати оніми під новим кутом зору [1; 8; 9].

Карпатський регіон, що аналізується у пропонованій праці, неповторний як із погляду природно-культурних особливостей, так і з боку етнографічної диференціації, адже тут проживають бойки, лемки та гуцули, а багатство діалектів збуджує мисленнєву й мовну фантазії народу, що відображається у мовній картині світу.

Поняття картини світу науковці вживають у різних галузях із метою продемонструвати уявлення людини про дійсність. Розуміння, досвід проходять крізь особистісну призму кожної людини, формуючи загальнолюдські цінності.

Розрізняють концептуальну та мовну картини світу. Мовна картина світу – вербальний вияв предметів, явищ, фактів, ситуацій тощо. У мовній картині світу відображаються вірування, стереотипи, поняття, що формують концептосферу етносу; виражається етнічний менталітет, тому сучасних дослідників усе більше цікавлять національно зорієнтовані мовні моделі світу, що формують різні лексичні пласти.

Компонентом, точніше фрагментом, мовної картини є топонімна картина, що характеризується насамперед часо-просторовою прив'язкою об'єктів, що мають локальне, регіональне та діалектне обмеження. Топонімна картина світу складається з невеликих оронімних, гідронімних, ойконімних, мікротопонімних пазлів. Кожна така частина особлива в тому плані, що відзначається специфічним ландшафтом,

менталітетом людей, соціальними, історичними, господарськими, культурними умовами тощо. Топонімна картина світу важлива, оскільки навколишнє середовище (а це насамперед географічні та соціальні умови, тобто геоантропогенний взаємозв'язок) є пріоритетним для людини. Умови людського буття, орієнтація, рух, зрештою все існування, відбувається в географічному середовищі. Скажімо, мешканець села перебуває в оточенні гір, лісів, рік, озер, доріг, чагарників тощо, у той час, як і міський житель ходить дрібними вуличками, більшими алеями, проспектами, минаючи квартали, райони, масиви.

Вся система знань у пам'яті людини формується у вигляді концептів або ментальних образів, що є основною одиницею картини світу. Для лінгвістики концепт – це насамперед смислове значення імені (знака), що ототожнюється з поняттям чи сигніфікатом. Прийнято вважати, що він – виразник плану змісту мовного знака та містить в собі значну комунікативну, пізнавальну інформацію. До складу концептів можуть входити як окремі слова, так і їх сукупність (ідіоми, речення). Концепти – ментальні представники дійсності – вербалізуються в мовній картині світу, становлять її фрагмент.

Оніми формують важливу мисленнєву сітку, тому й ономастичні концепти, звичайно, мають право на існування. Ономастичний концепт, на думку А. Щербак, – це особлива одиниця ономастичних знань, що визначає семантику власного імені загалом, знання про ономастичний фрагмент дійсності [8, с. 89].

В ономастичній науці людина є як активним творцем найменувань, так і їх частиною. Чи не найбільше образ людини простежується у відетнонімних та відантропонімних мікротопонімах. Подібні мікрооб'єкти в межах одного населеного пункту диференціювали за антропонімною ознакою. Розрізняли насамперед значимі території для господарської діяльності, скажімо, сінокоси, орні поля. Інослов'янські дослідники вважають, коли об'єкту надавали ім'я людини, це виражало насамперед „свою” територію [2, с. 11].

Представлений концепт „Людина” розкриває нам чи не найбільше антропоцентричну природу мовних феноменів та реалізується у таких головних аспектах: 1) етнічний; 2) соціальний; 3) гендерно-особистісний.

1. Етнічний аспект мікротопонімів здійснюється завдяки проживанню на території Карпат різних етнічних груп. Здебільшого

такі оніми мають емоційне забарвлення і формуються в основах *жид*, *руський*, *шваб* (німець): п. *Жидівське* (Трух. Ск. Льв.), сін. *Жидівський Горб* (Довж. Ск. Льв.), пас. *Жидівський Луг* (Слоб.-Болех. Долин. Ів.-Фр.), л., сін. *Руський* (Дов. Дрог. Льв.), г. *Руський Звенів* (Орявч., Пог. Ск. Льв.), чаг. *Шва́бова Черéнина* (Опор. Ск. Льв.). Часто антропонім, не характерний для карпатського села, асоціюється з етнічною належністю людини і, можна сказати, є синонімом етноніма, наприклад, *Мошко* – це єврей: сін. *Мо́шкова Загорода* (Опор. Ск. Льв.). Інша частина мікротопонімікону представлена назвами: о. п. *Воло́щуківі Обочі* (< *волощук* – „виходець із Волощини”) (Лав. Ск. Льв.), пол. *Воло́ська* (Ілем. Рожн. Ів.-Фр.), к. с. *Німе́цька Колонія* (Жуп. Ск. Льв.), цв. *Німе́цький Цві́нтар* (Клим. Ск. Льв.), л. *Ту́ркове* (Дов. Дрог. Льв.), бер., л. *Ци́га́нський Бе́ріг* (Вол., Хащ. Ск. Льв.). Всі виявлені найменування відбивають історико-соціальні процеси різних періодів на території Карпат.

2. Соціальне розшарування сіл виражалось насамперед існуванням різних верств населення. Пріоритетним був духовний соціум: сін. *Дяко́ва Поля́нка* (Дов. Дрог. Льв.), пас. *Ксьо́ндзові Луги́* (Слоб.-Болех. Долин. Ів.-Фр.), крч. *Ксьо́ндзова Ру́бань* (Ілем. Рожн. Ів.-Фр.), л. *Палама́рів Щовб* (Росох. Ск. Льв.), п. *Лан Попі́вський* (Коз. Ск. Льв.), о. п. *Підчерне́цьке* (Ябл. Богородч. Ів.-Фр.), пот. *Попі́в По́тік* (Терн. Ск. Льв.), сін. *Попі́вство* (Сух. Пот. Ск. Льв.), л. *Попі́вська Де́бря* (Ялин. Ск. Льв.), о. п., сін., уроч. *Попі́вщина* (Верхн., Опор., См., Хащ. Ск. Льв.), пот. *Церко́вний По́тік* (Ілем. Рожн. Ів.-Фр.).

Назви з основою *князь*, *цар* відображали правлячу верхівку: цв. *Кне́же* (Гута, Богородч. Ів.-Франк.), г. *Князі́в Ді́л* (Опака Дрог. Льв.), пас. *Князі́кі Ба́гна* (Дов. Дрог. Льв.), к. с. *Царі́вський По́тік* (Вол. Ск. Льв.), в., пас. *Ца́рів Ве́риок* (Терн. Ск. Льв.). Щодо оніма *Цар*, то він радше всього виник від прізвиська носія, яке йому дали, мабуть, за певну поведінку в суспільстві, оскільки такий ранг для України не властивий.

Пани, які володіли селами, відомі карпатському населенню, а землі, що ними вони користувалися, переважно так і називали – панські. Зрештою, це відбилось і в мікротопоніміконі: сін. *Па́нська Го́ра* (Корч. Ск. Льв.), пот. *Па́нський По́тік* (Підгор. Ск. Льв.), о. п., пас., сін. *Па́нськоє* (Верхн. Ск. Льв.). Однак паралельно існували і громадські землі: п. *Грома́дське* (Тух. Ск. Льв.), л. *Грома́дський Ліс* (Клим. Ск. Льв.),

сін., чаг. *Скарбóвий Бёскид* (Опор. Ск. Льв.), лука, сін. *Скарбóвий Горóд* (Гр. Ск. Льв.), сін. *Скарбóвий Явiрник* (Опор. Ск. Льв.). В українській літературній мові *скарбовий* має дефініцію – „який належить державній скарбниці” [6, с. 253].

У карпатських селах існував ще соціальний прошарок, який виконував своєрідну охоронну функцію: сін. *Гайдуків Жóлоб* (Риб. Дрог. Льв.), г., сін. *Шáндрiв* (шандор < жандарм) (Ілем. Рожн. Ів.-Фр.). Про *Гайдуків Жолоб* люди розповідають, що гайдук зганяв на панщину, до роботи. Люди ж зловили його на полі і вбили, тому й поле назвали Гайдукове [5, с. 111].

Соціальний поділ народу стосувався і робітничого класу населення. Як показують виявлені оніми, на досліджуваній території займалися здебільшого різного роду промислом, ремісництвом та скотарством: в. *Козарніцький Вирьх* (Вол. Ск. Льв.), к. с., сін. *Козáрський* (В. Рож. Ск. Льв.), сін. *Ковалів Верх* (Дов. Дрог. Льв.), к. с. *Масляниківщина* (Ялин. Ск. Льв.), пас., пот. *Мельнічний* (Дов., Нов. Кроп. Дрог. Льв.), п. *Олійниківський Прiслiп* (Коз. Ск. Льв.), сін. *Стéльмахів* (Дов. Дрог. Льв.).

Звичайно, всі зазначені мікротопоніми утворилися внаслідок діяльності того чи того соціального соціуму, однак назва вказувала або безпосередньо на виконавця, або ж була закладена в антропонімі, який все ж первісно виник від роду занять.

3. До вказаної групи відносимо відантропонімі мікротопоніми, що мотивовані апелятивами та онімами гендерного характеру. Імена гендерного зразка реалізуються в основах *баб(а)*, *дід*: сін. *Бабський* (Риб. Дрог. Льв.), л., пас. *Баб'янкi* (Дов. Дрог. Льв.), сін. *Дідів Кут* (Коз. Ск. Льв.), бер. *Дідикова Опéка* (Опор. Ск. Льв.).

Більшість відантропонімічних мікротопонімів – маскулітного характеру. „Це спричинено тим, що в українців з давніх-давен главою сім'ї був чоловік. Та все ж за певних обставин жіночі імена також могли ставати базовими. Це траплялося тоді, коли на жінку переходили обов'язки глави сім'ї, або коли вона чимось особливим виділялася в родині” [7, с. 94]. Дослідниця гендерного розмежування О. Кісь зазначає, що „в більшості суспільств жінок розглядають як частину природи і розташовують їх поза історичним часом та простором мислення; натомість чоловіки, як частини культури, живуть в історії,

творюють, діють, досягають, втілюючи все людське. Культура асоціює чоловіка зі здобутками, прогресом, суспільством і цивілізацією, і водночас схильна *біологізувати* жінку, зводячи її *культурне* покликання до репродуктивних функцій та природного відтворення. В такий спосіб вибудовується ієрархія категорій *чоловічого* та *жіночого* в культурі, де саме *жінка* та *жіночі* цінності виявляються знеціненими, маргінальними, другорядними” [3, с. 45]. Це підтверджує і досліджуваний мікротопонімікон, у межах якого виявлено поодинокі назви, мотивовані жіночими іменами: п. *Мартина Копань* (Рик. Ск. Льв.), сін. *Маринцівський Вирьх* (Пл.-Бр. Ск. Льв.), г. *Парашка* (Корост., Корч., Підгор. Ск. Льв.), пас., сін. *Романіха* (В. Рож. Ск. Льв.), г. *Юрчіха* (Корч. Ск. Льв.). Два останні оніми походять, як бачимо, від андронімів.

Чоловічі антропоніми різної генези творять основу мікротопонімікону Українських Карпат: л. *Андріївське* (Орявч. Ск. Льв.), п., сін. *Грицівський Горбок* (Новосел. Міжгір. Закарп.), п. *Данілове* (Мита Ск. Льв.), сін. *Карпина Яма* (Клим. Ск. Льв.), л., сін. *Макарів Кут* (Опор. Ск. Льв.), п., сін. *Маркове* (Клим. Ск. Льв.), о. п. *Микітина Сізовка* (Лав. Ск. Льв.), п. *Павлове* (Мита Ск. Льв.), л. *Петрів Чертіж* (Гр. Ск. Льв.), о. п. *Романове* (Пог. Ск. Льв.), сін. *Сідорів Горб* (Довж. Ск. Льв.), в. *Тарасів Верх* (Підгор. Ск. Льв.), бер. *Троянова Опіка* (Опор. Ск. Льв.), г. *Хомовець* (Бор. Турк. Льв.), п. *Якімове* (Либ. Ск. Льв.).

Гендерний характер мікротопонімів проявляється не лише на лексичному рівні, а й на мнемічному, тобто в пам’яті носія. Скажімо, під час польового обстеження території Українських Карпат простежувалося те, що чоловіки краще пам’ятають назви сінокосів, полів, лісів, боліт, озер, тобто тих територій, на яких вони проводять певні господарські роботи або ж займаються мисливством чи рибальством. Жінки краще орієнтуються в найменуваннях місць, де ростуть ягоди, гриби, випасається худоба.

Особистісний аспект досліджуваних найменувань проявляється насамперед у відантропонімічних мікротопонімах, де також домінує чоловіче начало. Ці назви стосуються господарської діяльності, належності, певних екстремальних ситуацій, за яких був названий об’єкт. „Вся господарська діяльність, яка пов’язана з освоєнням об’єктів простору, пов’язана з чоловіком як главою сім’ї, і це

відображається у наданні його імені об'єкту. Належність об'єкта також оформлена назвами від чоловічих антропонімів, що відобразало законодавчу, юридичну базу, що існувала в державі. Тільки в неординарних випадках, наприклад, за відсутності чоловіка, глави сім'ї, або ж при наголошенні факту спадкоємства, дарування, купівлі об'єкт іменувався одиницею жіночого антропоніма” [4, с. 36]. У такому випадку мікротопоніми формувалися від прізвищ та прізвиць: л. *Баранівська Стіна* (Гр. Ск. Льв.), сін. *Бічкове* (Либ. Ск. Льв.), чাগ. *Галадійова Кічера* (Ялин. Ск. Льв.), пас. *Грибів Діл* (Лав. Ск. Льв.), п. *Довганічові Бігі* (Нагір. Ск. Льв.), пас. *Дроздів Край* (Лав. Ск. Льв.), крч. *Заяців Бєріг* (Хаш. Ск. Льв.), л. *Козутів Горб* (Терн. Ск. Льв.), пас. *Пелехатого Пóлянка* (Лав. Ск. Льв.), п. *Плáксів Кут* (Нагір. Ск. Льв.), л. *Ріжків Звóриць* (Вол. Ск. Льв.), пот. *Синюкова Потóчина* (Либ. Ск. Льв.), сін. *Шпортякова Зáтінь* (Хаш. Ск. Льв.).

Іноколи в подібних онімах гендерна ознака стиралась, і в цьому випадку реалізувалося значення „сім'я”, „родина”, скажімо, сін. *Барáнківці* (Корч. Ск. Льв.), к. с. *Зеленякі* (Заділ. Ск. Льв.), к. с. *Палії* (Либ. Ск. Льв.), уроч. *Стрижєніки* (Ямел. Ск. Льв.).

Таким чином, проаналізована мотивувальна база мікротопонімів Українських Карпат вкотре засвідчила тісний взаємозв'язок людини з простором. Такі найменування концептуально входять до топонімної картини світу, що відображає культурні пріоритети населення. Оними антропогенного характеру відтворюють у своїй основі головні онтологічні аспекти: соціальний, етнічний, гендерно-особистісний, що виводить власні назви на обширний світоглядний горизонт.

Список умовних скорочень

об'єкти: *бер.* – берег, *в.* – верх, *г.* – гора, *к. с.* – кут села, *крч.* – круча, *л.* – ліс, *о. п.* – орне поле, *п.* – поле, *пол.* – полонина, *пот.* – потік, *сін.* – сінокіс, *уроч.* – урочище, *цв.* – цвинтар, *чаг.* – чагарник;

області: *Закарп.* – Закарпатська, *Ів.-Фр.* – Івано-Франківська, *Льв.* – Львівська;

райони: *Богородч.* – Богородчанський, *Долин.* – Долинський, *Дрог.* – Дрогобицький, *Міжгір.* – Міжгірський, *Рожн.* – Рожнятівський, *Ск.* – Сколівський, *Турк.* – Турківський;

населені пункти: *Бор.* – Бориня, *В. Рож.* – Верхня Рожанка, *Верхн.* – Верхнячка, *Вол.* – Волосянка, *Гр.* – Грабовець, *Дов.* – Довге, *Довж.* – Довжки, *Жуп.* – Жупани, *Заділ.* – Задільсько, *Ілем.* – Ілемня, *Клим.* – Климець, *Коз.* –

Козьова, *Корост.* – Коростів, *Корч.* – Корчин, *Лав.* – Лавочне, *Либ.* – Либохора, *Нагір.* – Нагірне, *Нов. Крон.* – Новий Кропивник, *Новосел.* – Новоселиця, *Опор.* – Опорець, *Орявч.* – Орявчик, *Підгор.* – Підгородці, *Пл.-Бр.* – Плав'я-Бринівка, *Пог.* – Погар, *Риб.* – Рибник, *Рик.* – Ріків, *Росох.* – Росохач, *Слоб.-Болех.* – Слобода-Болехівська, *См.* – Сможе, *Сух. Пот.* – Сухий Потік, *Терн.* – Тернавка, *Трух.* – Труханів, *Тух.* – Тухля, *Хац.* – Хащованя, *Ябл.* – Яблунівка, *Ялин.* – Ялинкувате, *Ямел.* – Ямельниця.

Список використаної літератури

1. Березович Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: монография / Е. Л. Березович. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 532 с.
2. Васильева С. П. Русская топонимия Приенисейской Сибири: картина мира: автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / С. П. Васильева. – Тюмень, 2006. – 42 с.
3. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія / О. Кісь. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
4. Климкова Л. А. Нижегородская микропонимия в языковой картине мира: автореф. дисс. ... докт. филол. Наук : 10.02.01 – русский язык / Л. А. Климкова. – М., 2008. – 65 с.
5. Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / [збір. і впоряд. В. Сокіл]. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1994. – 206 с.
6. Словник української мови : в 11-х т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. ІХ.
7. Сокіл Н. Мікропонимія Сколівщини : монографія / Н. Сокіл. – Львів, 2008. – 206 с.
8. Щербак А. С. Ономастические концепты как особые единицы метаязыка / А. С. Щербак // Когнитивные исследования языка : сб. науч. тр. – М. – Тамбов, 2009. – Вып. V. Исследование познавательных процессов в языке. – С. 86 – 94.
9. Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcza / [pod red. A. Cieślukowej, B. Czopek-Korciuch, K. Skworonek]. – Kraków, 2007. – 627 s.

Анотація

Проаналізовано лінгвістичну репрезентацію концепту „Людина” в мікропонімах Українських Карпат. Концепт розглянуто як одиницю ментального плану, що кодується в мові. Увагу зосереджено на мікропонімах, мотивованих антропонімами та етніміями.

Ключові слова: мікропонім, концепт, антропонім.

Аннотация

Проанализировано лингвистическое представление концепта „Человек” в микропонимах Украинских Карпат. Концепт рассматривается как единица ментального характера, которая кодируется в языке. Внимание акцентировано на микропонимах, мотивированных антропонимами и этнонимами.

Ключевые слова: микропоним, концепт, антропоним.

Summary

The article analyses the linguistic representation of the concept „Man” in microtoponyms of Ukrainian Carpathians. Concept is viewed as a unit of mental process which is coded in the language. Attention is accented on microtoponyms motivated by antroponyms, etnonyms.

Key words: microtoponym, concept, antroponym.

УДК 811.161.2'373.21

Стрилюк О.М.

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

МІКРОТОПОНІМИ ВОЛИНИ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ПОСЕЛЕНЬ І САДІБ

Кожна з існуючих у світі культур країн, народів, націй неповторна й унікальна, є невід'ємною складовою скарбниці світової культури. На повнокровний розвиток етнічної культури впливає широке коло чинників, таких як: історичний шлях народу, відособлення або взаємозв'язок з іншими народами; соціальні, економічні, екологічні умови; культурна політика держави і т. п.

У свою чергу історичні та політико-адміністративні процеси знаходять своє відображення у географічних назвах як великих об'єктів, так і малих, місцевих, про існування яких знає обмежена кількість людей. Такі топоніми стають орієнтирами у просторі і часі, накопичують у собі унікальні відомості про культуру, історію, мову людей. Особливу цінність становлять назви малих географічних об'єктів – мікротопоніми, адже вони найменше зазнали втрат у часи радянського перейменування.

Об'єктом нашого дослідження стали назви мікрооб'єктів Любомльського і Турійського районів Волині, що утворені від апелювання на означення культурно-історичних та політико-адміністративних процесів. Ми зосередили увагу на мікротопонімах, пов'язаних із поселеннями та садибами. У статті уперше окремо розглянуто назви подібного зразка.

Загальний огляд мікротопонімів досліджуваного регіону дозволяє зробити висновки про порівняно низьку продуктивність цих утворень (5,7%). Найчастіше такі об'єкти номінуються за принципом близькості до певної координати.

СЕЛО

На досліджуваній території збереглася значна кількість мікротопонімів, пов'язаних із заселенням краю. Основним і традиційним типом поселення в Україні було село. Воно виступало як найпростіше об'єднання окремих селянських садиб, що зумовлювалося рівнем соціально-економічного розвитку. Із цим пов'язана існуюча досі низка мікротопонімів: ч.м. *Посьолок* (Люб. Лбм.), ч.с. *Посьолок* (Радех., Шт. Лбм.), ч.с. *Селó* (Бер., Пол. Лбм.), п. *Селó* (Лад. Лбм.), п., сін. *За селóm* (Зап. Лбм.), сін. *За селóm* (Бірк. Лбм., Кл. Тр.), п. *За селóm* (Таг. Тр.), п. *Сéлища* (Гуп. Лбм.), ч.с. *Нове селó* (Вишнів Лбм, Моч. Тр.), х. *Старе селó* (Зад. Тр.), ч.с. *Сéлище* (Мил. Тр.), вул. *Селó* (Осьм. Тр.), ч.с. *Сéлище* (Свин. Тр.), ч.с. *Сілецька* (Лук. Тр.).

Етимологію слова виводять від старослов'янського село – „населене місце, двори, будівлі”. Праслов'янське *sedlo пов'язане із *sědēti – „сидіти”. Ця лексична основа змішалася з праслов'янським *selo – „рілля” [8, с. 209 – 210].

Також зафіксовано кілька назв, в основі яких маємо лексему *місто*: ч.с. *Містéчко* (Лук., Тур. Тр.), ч.с. *Передмістя* (Тур. Тр.).

ХУТІР

Територія Волині вирізняється тим, що до примусової колективізації селян велика кількість населення проживала за межами населеного пункту на так званих хуторах. Цей факт і відобразився у мікротопонімах: пас. *Ху́тір* (Забол. Лбм.), ч.с. *Ху́тор* (Лук., Оса, Тур. Тр.), дор. *Хуторська* (Сол. Тр.), ур. *Хуторці́* (Туроп. Тр.).

Термін *хутір*, очевидно, запозичений із давньовірхньонімецького *huntari* – „частина округу” [12, с. 286].

Лише кількома назвами представлений термін *куток* зі значенням „певної частини (кінця) села” [4, с. 600]: ч.с. *Малий куток* (Клев. Тр.), дол. *Закутки* (Красн. Лбм.).

КОЛОНИЯ

У другій половині XVIII – на початку XIX ст. майже на всій території України з’явилися німецькі, а на території Галичини – ще польські колонії. Колоністи розміщувалися окремими групами в (рідше біля) українських містечках і селах [11, с. 88]. Свідченням цього є назви: п., сін. *Колонія* (Радех. Лбм.), п. *Кольонія* (Вижг. Лбм.), ч.с. *Колонія* (Мокр. Тр.), вул. *Колонія* (Оса Тр.), ур. *Колонія* (Торг. Тр.).

Такі мікротопоніми найчастіше використовувалися для номінації частин села, хуторів, хоча згодом стали називати й інші топооб’єкти. Слово *колонія* походить від латинського *colōnia* – „поселення громадян якоїсь держави на чужих землях; земельна власність, сільськогосподарська ділянка”, яке, у свою чергу, зводиться до дієслова *colo* – „обробляю, вирощую; проживаю, населяю” [6, с. 519].

ДВІР

У мікротопоніміконі Волині апелятив *двір* реалізується у назвах: ч.с. *Двір* (Кл., Торг. Тр.), п. *Двірець* (Ком. Тр.), ч.с. *Передвір* (Мак. Тр.), ур. *Двориска* (Оса Тр.), ч.с. *Задвір’я* (Туп. Тр.).

У більшості випадків ідеться про будинок із садибою, передусім мається на увазі присадибне господарство землевласника – поміщика, пана, церкви тощо, хоча етимологія його досить давня і виводиться від праслов’янського **dvogъ* з первісним значенням „простір, замкнений воротами, загорода” [6, с. 18]. Відносно новим є вживання лексеми *двір* у сполученні з прикметниками ’господарський’, ’колгоспний’: сін. *За господарським двором* (Забол. Лбм.), ч. с. Колгоспний *двір* (Торг. Тр.).

ГОРОД

Лексема *город* формує топоніми ще з княжих часів. Цей апелятив вказував насамперед на поселення, укріплене валами і ровами. Він засвідчений у таких мікротопонімах: п. *Городище* (Вижг. Лбм.), сін. *Городище* (Гол. Лбм.), ур. *Горуд* (Гуц. Лбм.). Етимологія слова *город* з семантикою „обгороджене місце” виводиться з давньоруського *городъ* –

„фортеця, мур” [5, с. 571]. Слід зазначити, що згадана лексема, але з іншим наголосом, вживається в українській літературній мові у зовсім іншому значенні: „ділянка землі біля будинку для вирощування овочів” [1, с. 103]. Наприклад: сін. *За гуродамі* (Ст. См. Лбм.), п. *Загородде* (Люб. Лбм.).

ЗАМОК. БАШТА. ВЕЖА

Оборонці власної землі завжди будували замки й фортеці. І хоча до наших часів їх залишилось зовсім небагато, сам факт наявності укріплень та їх частин зберегли назви мікрооб’єктів: пас. *Ба́шта* (Овл. Тр.), ур. *Бра́ма* (Чорн. Тр.), п. *Ве́жа* (Чорн. Тр.), х. *Забáшта* (Радов. Тр.), п. *Зáмчисько* (Мил. Тр.), пас. *Зáмчище* (Овл. Тр.), ур. *Передворóття* (Сол. Тр.). *Башта* – запозичення через чеську і польську мови з італійської: *bastia* – „бастіон, фортеця” [5, с. 156]. Польське походження має і лексема *вежа*, значення якої виводять із праслов’янського **věža* < *vězja* – „будинок” [5, с. 344].

ЦЕРКВА. КОСТЕЛ. МОНАСТІР. ХРЕСТ

Центром населеного пункту традиційно вважалася територія поблизу церкви або приміщення громадського самоуправління. Майже завжди ці об’єкти розташовувалися біля площі й разом із нею становили центр.

Культова споруда – церква – будувалася переважно в центрі села поблизу дороги або зручного проїзду. Часто біля неї було кладовище та будинок священика. Саме цим можна пояснити велику активність терміну *церква*: ч.с. *Доцеркі́в’я* (Ол. Лбм.), ч.с. *Заце́рква* (Ставки, Овл. Тр.), дор. *Зацеркі́в’я* (Хвор. Лбм.), ч.с. *Це́рква* (Дул. Тр.), оз. *Церкви́ця* (Тур. Тр.), вул. *Церко́вна* (Гуц. Лбм.), ліс *Церко́вне* (Забуж. Лбм., Радов. Тр.), п. *Церко́вне* (Сол. Тр.), ліс *Церко́вний* (Радов., Сол., Тур. Тр.), ч.л. *Церко́вний ліс* (Тул. Тр.). Першоосновою вважають готське **kirikô* – „церква” [12, с. 300]. *Костел* – римсько-католицький храм [4, с. 579]. Апелятив утворює мікротопонім: ч.с. *Косте́л* (Лук. Тр.).

Чернече життя в Україні почалося ще перед офіційним прийняттям християнства, але перші монастирі з’явилися тут слідом за хрещенням князя Володимира, насамперед у Києві та його околицях. На досліджуваній нами території також були такі осередки духовності, які і знайшли відображення у мікротопонімії краю: ч.с. *Кля́штур* (Лук. Тр.), гр. *Монастиро́к* (Турія Тр.), ч.с. *Монасти́рська*

(Туроп. Тр.). *Кляштор* – „католицький монастир” [4, с. 548]. Етимологічно слово *монастир* – це запозичення з середньогрецької мови: μοναστήριον – „відлюдне житло, обитель, келія самотника” – є похідними від μοναξ – „самотність” [7, с. 506].

Для віруючих хрест завжди був і є великою силою, яка рятує від усіляких бід та злодіянь невидимих ворогів, тому багато хрестів і фігур найчастіше розміщували і розміщують біля роздоріжжя доріг, щоб подорожній чи водій згадали про Бога і просили допомоги в подоланні шляху. Люди ставили фігури також для того, щоб захистити землі і врожай від граду, блискавиці, засухи. Їх ставили на полях. Апелятив *фігура* збережений у таких мікротопонімах: сін. *Фігура біля річки* (Вижг. Лбм.), п. *Фігура города* (Вижг. Лбм.), ч.с. *Фігура* (Від. Тр.), п. *Фігура* (Дул. Тр.). Фігура – це запозичення через польську мову з латинської *figūra* від *figō*, -ere – „надавати форму, утворювати” [12, с. 193].

МОГИЛА. ЦВИНТАР

Термін *могила* побутує у значеннях „місце поховання і насип, горбик на ньому”, „високий насип на місці давнього поховання”, „місце захоронення когось (чогось)” [4, с. 683]: п. *Біля могілок* (Кусн. Лбм., Овл. Тр.), п. *За могілками* (Кл. Тр.), ур. *Могіла* (Тул. Тр.), вул. *Могіленська* (Мокр. Тр.), ч.л. *Могіли* (Туроп. Тр.), п. *Могілки* (Вижг., Радех. Лбм.), п. *Могільник* (Зам. Тр.). Крім того, з розвитком тваринництва з’явилася потреба у захороненні мертвих особин. Цим фактом можна пояснити такі мікротопоніми: п. *Біля скотомогільника* (Радех. Лбм.), ч.с. *Замогільники* (Оса Тр.), п. *Скотомогільник* (Гуш. Лбм., Овл. Тр.). *Цвинтар* – „подвір’я і кладовище біля церкви”; „місце, відведене для поховання померлих; кладовище” [ВТССУМ, с. 1579]. Термін представлений у таких назвах мікрооб’єктів: гр. *Цвінтар* (Н. Дв. Тр.), ч.с. *Цвінтар* (Сом. Тр.), ч.с. *Цвінтарська* (Гуш. Лбм.).

ХАТА. ДІМ

Вужче і конкретніше значення мають мікротопоніми, що пов’язані із залишками будівель селянського двору. Зазвичай такі назви окреслювали місця, де була розташована хата (хати): х. *П’ятихатка* (Осьм. Тр.), ч.с. *П’ятихатки* (Вишн. Лбм., Куп., Моч., Сел., Ставки Тр.), х. *П’ятихатки* (Підг. Лбм.), ч.с. *Семихатки* (Маш. Лбм., Гайк., Зам. Тр.), ч.л. *Хатинка* (Моч. Тр.). Апелятив *хата* є запозиченням з

давньоугорської форми, сучасне угорське ház – „дім”, порівняй ханты хот – „дім, шалаш” [12, с. 226]. Аналогічне значення має і термін *дім* – „будівля, призначена для житла або для розміщення різних установ; будинок” [4, с. 305]: п. *Біля доміка* (Вижг. Лбм.). До цієї групи відносимо мікротопонім п. *Кімнатици* (Куп. Тр.).

Мурованець (мурованиця) – „кам’яний будинок” [4, с. 696]. Цей термін зафіксовано в мікротопонімі ч.с. *Мур’ванець* (Лов. Тр.).

КЛУНЯ. ШОПА. БУДА

В окремих випадках у мікротопонімах відображена наявність господарських будівель: хліва, льоху, клуні і т. п. Це засвідчують власні назви: п. *Біля Клуні* (Вижг. Лбм.), вул. *Заклунне* (Ставки Тр.), п. *Клунисько* (Свин. Тр.), ур. *Клунисько* (Чорн. Тр.), ч.с. *Поза клунями* (Кл. Тр.). Апелятив *клуня* є запозиченням з балтійських мов: литовське *klūnas* – „тік, стодола, клуня” [6, с. 467]. Термін *льох* – „погріб, підвал” – запозичення через посередництво польської з середньовісньонімецької: *loch* – „сховище, яма” [7, с. 348]. Згадана лексема представлена у власній назві пас. *Льох* (Зап. Лбм.).

Зі значеннями „великий хлів для зберігання снопів і реманенту” [2, с. 273] та „стара хата, буда” [1, с. 35] вживається термін *шопа*: ч.м. *Шопи* (Люб. Лбм.), ур. *Шопки* (Забуж. Лбм.).

Майже аналогічне значення має термін *шура* – „накриття для різного реманенту; те саме, що оборіг” [2, с. 278]. Лексема представлена у мікротопонімі пас. *Шура* (Ол. Лбм.).

Для номізації тимчасових будівель використовували термін *буда* – „шалаш із гілляк, тимчасове накриття для весільних гостей, стара хата” [1, с. 35]: сін. *Буди* (Ст. См. Лбм.), ч.с. *Будіца* (Н. Дв. Тр.), ч.с. *Будка* (Лук. Тр.), х. *Будка* (Підг. Лбм.), п., ч.л. *Будки* (Рев. Тр.), ур. *Будки* (Оса Тр.), дж. *Набуді* (Ст. См. Лбм.).

МЛИН. ВІТРЯК

Ще однією господарською будівлею був *млин* – „споруда, що розмелює зерно на борошно за допомогою вітряної, водяної, парової та іншої енергії” [4, с. 681]. Згаданий термін репрезентується мікротопонімами: п. *Замління* (Радех. Лбм.), сін. *Замління* (Забуж. Лбм.), ч.с. *Замління* (Тур. Тр.), ч.с. *За млином* (Забуж. Лбм.), ур. *Замлінь* (Рим. Лбм.), п. *Млинарня* (Гайк. Тр.), ур. *Млінища* (Забуж. Лбм.), сін. *Підзамління* (Шт. Лбм.). Також збереглися мікротопоніми, в основі

яких збережено апелятив зі значенням „вітряний млин” – *вітряк* [4, с. 191]: ур. *Vitrák* (Радов., Тул. Тр.).

Термін *лотик* утворено від лексеми *лот* – „лоток на водяному млині” [7, с. 292]. Він збережений у назві мікрооб’єкта ч.с. *Лотик* (Свин. Тр.).

Семантично подібними до терміна *млин* є наступні апелятиви. *Дертъ* – „борошно грубого млива для годівлі тварин. || Таке саме борошно з інших продуктів” [4, с. 288]. Можливо, лексема *дерть* походить від праслов’янського **derti*, яке споріднене з литовським *dirti* – „бити, здирати” [6, с. 41]. Таким чином, назва вказує на місцезнаходження колишнього млина: п. *Дертъ* (Овл. Тр.).

Ступа – „пристрій для лущення та подрібнення різних речовин (зерна, птютюну і т. ін.), неодмінним доповненням якого є товкач” [4, с. 1407]. Значення виводять із праслов’янського **stopa* – „ступа, товкач, макогін” [8, с. 458]. Наявність мікротопонімів, утворених від згаданого апелятива, може свідчити про наявність на цій території спеціальних приміщень для крупного помолу зерна. Назв мікрооб’єктів, у яких реалізується цей термін, виявлено кілька: п. *Ступиска* (Овл., Ставки Тр.), ч.с. *Ступиски* (Радох. Лбм.), ліс *Ступна* (Пол. Лбм.).

ТІК. ГУМНО

Невід’ємних елементом селянського господарства був *тік* – „розчищене місце, спеціально підготовлений майданчик надворі або в приміщенні для молотьби, очищення і просушування зерна” [4, с. 1453]. На досліджуваній території термін реалізований у назві п. *Крїтий тїк* (Мил. Тр.). „Тїк разом із господарськими спорудами” називали *гумном* [4, с. 266]. Апелятив представлений мікротопонімом ур. *Загумєнки* (Дул. Тр), пор. *загумінок* (загуменок) – „місце за током” [4, 387].

Отже, розглянуті нами мікротопоніми, мотивовані апелятивами на позначення культурно-історичних реалій та об’єктів, посідають важливе місце у мікротопоніміконі Волині. Хоча кількісно це незначний шар власних назв, але він відображає важливий етап становлення господарської діяльності на досліджуваній території. Здійснений аналіз показав, що серед розглянутих назв переважають мікротопоніми з апелятивами в основах, які вказують на тип поселення (село, хутір, колонія), наявність культових споруд (церква, монастир). Усього нами розглянуто 139 назв мікрооб’єктів, які утворені від апелятивів на позначення культурно-історичних реалій.

Список умовних скорочень

Назви об'єктів: *вул.* – вулиця; *гр.* – горб; *джер.* – джерело; *дол.* – долина; *дор.* – дорога; *оз.* – озеро; *п.* – поле; *пас.* – пасовище; *сіп.* – сінокіс; *ур.* – урочище; *х.* – хутір; *ч. л.* – частина лісу; *ч. м.* – частина міста; *ч. с.* – частина села.

Назви районів і поселень: *Лбм.* – Любомльський район; *Бер.* – Бережці; *Бірк.* – Бірки; *Вижг.* – Вижгів; *Вишн.* – Вишнівка; *Гуп.* – Гупали; *Гуц.* – Гуца; *Забол.* – Заболоття; *Забуж.* – Забужжя; *Зап.* – Запілля; *Красн.* – Красноволя; *Круш.* – Крушинець; *Кусн.* – Куснища; *Лад.* – Ладинь; *Люб.* – Любомль; *Маш.* – Машів; *Ол.* – Олеськ; *Підг.* – Підгородне; *Пол.* – Полапи; *Радех.* – Радехів; *Рим.* – Римачі; *Ст. См.* – Столинські Смоляри; *Хвор.* – Хворостів; *Шт.* – Штунь.

Тр. – Турійський район; *Від.* – Відуги; *Гайк.* – Гайки; *Дул.* – Дуліби; *Зам.* – Замости; *Клев.* – Клевецьк; *Кл.* – Клюськ; *Ком.* – Комарів; *Куп.* – Купичів; *Лов.* – Ловища; *Лук.* – Луків; *Мак.* – Маковичі; *Мил.* – Милиновичі; *Мокр.* – Мокрець; *Моч.* – Мочалки; *Н. Дв.* – Новий Двір; *Овл.* – Овлочин; *Осьм.* – Осьмиговичі; *Радов.* – Радовичі; *Рев.* – Ревушки; *Свин.* – Свинарин; *Сел.* – Селець; *Сол.* – Соловичі; *Сом.* – Сомин; *Таг.* – Тагачин; *Торг.* – Торговище; *Тул.* – Туличів; *Туп.* – Тупали; *Тур.* – Турійськ; *Туроп.* – Туропин; *Чорн.* – Чорнів.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 353 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 2. – 456 с.
3. Бучко Д. Г. Отапелятивныя топонимы Верхнего Поднестровья / Д. Г. Бучко // Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik Sciences. Vol. I. – 1981. – Vol. II. – 1982. – Wrocław-Warszawa-Kraków. – S. 259 – 265.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2003. – 1728 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / за ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
6. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / за ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 570 с.
7. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / за ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. 3. – 549 с.
8. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / за ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 5. – 704 с.

9. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : в 2-х т. / укл. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. – 2006. – Т. 1. – 408 с.

10. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : в 2-х т. / укл. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – Т. 2. – 536 с.

11. Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини / Н. Сокіл. – Львів. – 2008. – 207 с.

12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 4. : пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева / под ред. Б. А. Ларина / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987. – 864 с.

Анотація

У статті проаналізовані мікротопоніми Любомльського і Турійського районів Волинської області, утворені від апелятивів на означення поселень і садиб. З'ясовано семантику та етимологію більшості назв.

Ключові слова: мікротопонім, апелятив, поселення, садиба.

Аннотация

В статье проанализированы микротопонимы Любомльского и Турийского районов Волынской области, мотивированные названиями поселений и усадеб. Выяснена семантика и этимология большинства названий.

Ключевые слова: микротопоним, апелятив, поселение, усадьба.

Summary

The article analyses the microtoponyms of Lyuboml' and Tyriys'k districts Volyn region which are related with settlements and farmsteads. It is found in the semantics and etymology of most of them.

Key words: microtoponym, apelativ, settlement, farmstead.

УДК 81' 373. 21

Тишковець М. П.

*Тернопільський державний медичний
університет імені І. Я. Горбачевського*

УСІЧЕНІ ВАРІАНТИ ХРИСТИЯНСЬКИХ ІМЕН В ОСНОВАХ ПОСЕСИВНИХ ОЙКОНІМІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Сьогодні уже відомо, що безліч скорочених нейтральних чи емоційно-оцінних форм імен у сучасній мові не вживаються і не засвідчені (а тому

не проаналізовані) антропонімією. Водночас такі варіанти імен фіксуються в основах ойконімів.

Словотвірні варіанти християнських імен розглядалися у працях Л. Гумецької [2], І. Ковалика [6], Р. Керсти [5], М. Малець [17], В. Сімовича [9], О. Толкачова [11, 12, 13], П. Чучки [14, 15] та ін.

У пропонованій статті маємо намір проаналізувати усічені варіанти християнських імен, що стали джерелом творення посесивних ойконімів Правобережної України.

Усічення частини імені – давня риса східнослов'янського (і не тільки східнослов'янського) словотворення [5, с. 75]. Як зазначає О. Суперанська, процес скорочення імен „властивий усім індоевропейським мовам; пор. нім. *Welf < Welfhart, Klaus < Nikolaus*” [10, с. 125 – 126]. Уже в давньоукраїнських писемних пам'ятках засвідчені варіанти *Фед, Клим, Кондр, Рафал*. Дослідниця української антропонімії ХVІ ст. Р. Керста зауважує, що скорочені варіанти імен часто фіксуються і в пам'ятках української мови ХVІІ ст.: *Хведь, Тим, Куз/Кузь, Сай, Пан, Федь* та ін. [5, с. 75].

А. Нелюба висловлює власне припущення щодо причин появи усічених форм християнських імен (*Василь, Євген, Микола* і под.) від запозичених (*Василій, Євгеній, Миколай*) і однією з них вважає „незручність запозичених імен у звертанні, в діалозі, а звідси їх усікання з подальшим нарощенням відповідних закінчень” [8, с. 52].

Усічення імені передбачає утворення нового варіанту імені шляхом скорочення певної її частини. У межах цього способу виділяють п'ять моделей: афери́зу (усічення початку імені): *Дан – Богдан, Нуфрій – Онуфрій*; синкопу (усічення середини імені): *Филон – Филимон*; апокопу (усічення кінцевих складів імені): *Влад – Владислав, Макс – Максим*; змішаний тип усічень: *Стас – Станіслав* (синкопа та апокопа); усічення похідних імен, утворених шляхом суфіксації, при цьому діють усі описані способи усічення: *Тоша – Антоша – Антон* [7, с. 135].

Найчастіше скорочувалася кінцева частина християнського імені. Такий вид скорочень належить до найпродуктивніших [5, с. 71]. І. Ковалик, вслід за Р. Піотровським, припускає, що „інформація концентрується на початку імені і в зв'язку з цим кінцеві частини імен, як менш навантажені функцією інформації, відпадають” [6, с. 218]. Підтвердженням цього може бути усічення кінця імен і окремих апелятивів у кличному відмінку в

бойківських та гуцульських говорах, наприклад: *Ва – Василю, Ма – Маріє, ма – мамо, Пе – Петре, та – тату* [4, с. 149].

Усічені варіанти християнських імен ставали твірними основами посесивних найменувань поселень Правобережної України. У різні історичні періоди присвійність, належність певного об'єкта особі виражалася по-різному, точніше, за допомогою різних модифікаторів. Найархаїчніший, бо вживаний ще в праслов'янський період і представлений у топонімії усіх слов'янських мов, є формант **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*). Однак основним засобом вираження присвійності від найдавнішого періоду до сьогодні є суфікси *-ов* (>*-ів*), *-ин*. У Середні віки присвійність в ойконімії почала реалізовуватися також за допомогою суфіксів *-івк-а* (<*-овк-а*) та *-щин-а*, що згодом стали специфічними топонімними формантами. В одиничних випадках посесивність могла формулюватися за допомогою суфіксів *-ець*, *-инець* [16, с. 245 – 246]. Ще одним виразником присвійності в українській топонімії виступає суфікс *-ськ-*.

Посесивних ойконімів на **-ja*, **-je*, що утворені від усічених варіантів християнських імен, небагато. Очевидно, в час ойконімотворення такі форми найменувань не були популярними дериватами в побутовому мовленні. Серед п'яти зафіксованих нами усічень в основах ойконімів на **-ja*, **-je* спостерігаємо чотири випадки усічення кінцевої частини імені (з них два варіанти – це форми імен з усіченим кінцевим *-ій*, які сьогодні не вважаються офіційними іменами): *Kalinie* (село на Хмельниччині) (1565 ŽD XIX, с. 188) < *Калин* < *Каллиникъ* [Св.], пор. *Kalin Lorpichovicz*, „*даю поруку калина ко/в/тунова брата*” [5, с. 116], біл. *Кали(i)-на* [Бірило 3, с. 176], *Kornie* (село на Львівщині) (1578 ŽD XVIII/1, с. 207) < *Корн* < *Корнелій* або *Корнутъ* [Св.]; *Jurie pole* (поселення на Волині) (1633 АрхЮЗР V/1, с. 145) < *Юр* < *Юрій*; та лише одне скорочення початку і кінця імені одночасно: *Millie* (село на Буковині) (1894 SORBuk, с. 39) < *Міль* / *Мільо* < *Омелян*.

Усічені варіанти християнських імен ставали й основами посесивних ойконімів із формантом *-ів*. Скорочення таких імен (основ присвійних ойконімів на *-ів*) відбувалося за рахунок усічення початку, середини та кінця імені, а також початкової і кінцевої частин одночасно. В одних випадках елімінувалися окремі звуки, в інших – цілі склади, як правило, ненаголошені.

Утворені таким чином скорочені форми імен не завжди можна з упевненістю віднести до утворень від християнських імен. Адже, як уже

неодноразово відзначалося в ономастичній літературі [18, с. 17; 19, с. 32], творення усічених чи усічено-суфіксальних варіантів християнських імен бере свій початок від давніх слов'янських автохтонних імен (такі ж способи деривації, ті ж самі форманти). Тому в результаті омонімічності початкових складів багатьох слов'янських і християнських імен низка назв населених пунктів досліджуваного зразка включає у свої основи елементи, які можна кваліфікувати як слов'янські відкомполітині імена або як усічені чи усічено-суфіксальні варіанти християнських імен. Крім цього, вказані елементи можна виводити не з одного християнського імені, а з цілої низки подібних імен. Наприклад, антропонім *Пань / Паньо* (ойконім **Панів**) може бути дериватом від слов'янського *Панславъ* і християнських *Панкрат*, *Пантелеймон*, *Панфіл*, а лексична база ойконіма **Салів** може брати свій початок від християнських *Саламон* або *Саливон*.

В основах посесивних найменувань поселень на **-ів** найчастотнішим виявилось усічення кінцевої частини християнських імен, наприклад: de v. **Bieniow** (село на Львівщині) (1649 ЖУР V, с. 238) < *Бень / Беньо* < *Бенедикт* [1, с. 40], пор. біл. Бенец, Бенеш, Беник, Бенко < Бенедикт [Бірило 1, с. 41; Бірило 3, с. 175]; in **Denow** (село в Галичині) (1425 AGZ XI, с. 20) < *День / Деньо* < *Денис*. Походження *День / Деньо* від християнського імені *Денис* мотивуємо тим, що подібне усічення наявне в імені *Дементій*, від якого утворено демінутив *Демо* [СВІЛ, с. 55; 12, с. 110]; **Лів** (с. Льв., Жид.): *Пов* (1472 AGZ XV, с. 139) < *Іль / Ільо* < *Ілля*, пор. біл. И(І)ля [Бірило 1, с. 81; Бірило 3, с. 71]; **Матів** (с.Лв., Сок.): *Mathow* (1464 AGZ XII, с. 299) < *Мать / Матьо* < *Матвій, Матій*, пор. біл. Мат < Матвій [Бірило 1, с. 118], пол. Mato < Matthias [17, с. 88]; **Риків** (с.Лв., Скол., Турк.) (1987 АТУ, с. 185, с. 188) < *Рик* < *Риксъ* [Св.]; **Салів** (с.Кв., Мир.) (1987 АТУ, с. 140) < *Сал* < *Саламон* [Св.], *Саливон* [СВІЛ, с. 96]; **Сасів** (с. Льв., Зол.): w Sasowie (1621 ЖУР VIII, с. 227) < *Сас* < *Сасоній* [Св.]; **Фусів** (с. Льв., Сок.) (1987 АТУ, с. 186) < *Фус* < *Фусикъ* [Св.]; **Ходов** (село на Львівщині) (1450 AGZ XII, с. 211) < *Ход* < *Ходор / Федір*, пор. укр. *Ходко Жало* [5, с. 128], усіх – 43 назви.

До скорочень кінцевої частини християнських імен відносимо й усічення суфіксів **-ій**, **-ія**. В українській мові такі скорочені форми імен набули значного поширення, і тепер частина з них вважається офіційними варіантами. У нашому випадку скоротилися фінали **-ій**, **-ія** в іменах, які не фіксуються „Словником власних імен людей” (Київ, 1996) як офіційні,

наприклад: **Озарів** (село в Галичині) (1649 ЖУР IV, с. 171) < *Озар* < *Азарія*, пор. укр. *Ozar* [5, с. 103]. Запозичені християнські імена з початковим *a*, пристосовуючись до фонетичної системи давньоукраїнської мови, зазнавали певних змін, оскільки для нашої мови того часу невластивим було знаходження голосного звука *a* в абсолютному початку слова (виняток становлять сполучники та вигуки) [5, с. 47]. Звичайно, початковий голосний *a-* змінювався на *o-*, що засвідчено в основі ойконіма **Озарів**. **Осів** (с. Жт., Рад.) (1987 АТУ, с. 95) < *Ос* < *Осія*. Можливе й усічення християнського імені *Йосун* – *Осун* [СВІЛ, с. 87]. **Юрів** (с. Кв., Мак.): Юрьєъ (1095 Барсов, с. 219) < *Юр* < *Юрій*.

В основах посесивних ойконімів закріпилися форми християнських імен, в яких спостерігається поява вторинного **-ій**, що додався до демінутивних варіантів імен (усічених або усічено-суфіксальних утворень), наприклад: z *dobr Hrycyjowa* (село в Галичині) (1649 AGZ X, с. 261) < *Грицій* (*Гриць* + *-ій*) < *Григорій*; **Костіів** (с. Лв., Нест.): *Kosciejow* (1377 AGZ II, с. 10), *Костіів* (1450 AGZ XIV, с. 301) < *Костій* (*Кость* + *-ій*) < *Костянтин*; **Міліїов** (село на Київщині) (1628 ŽD XX, с. 77) < *Міглії* (*Мігло* + *-ій*), пор. укр. Лавра Мигалья, пре (з) п/н/ мигал, Мигалиць [5, с. 120] < *Михайло*; **Целіїв** (с.Тр., Гус.): in *Cieleiow* (1650 ЖУР V, с. 290), *dobr Celejow* (1747 AGZ X, с. 421) < *Целій* (*Цельо* + *-ій*) < *Василь*. Варіант імені *Цельо* / *Цильо* – антропонім румунського походження, що локалізується на значній суцільній території східних районів Закарпаття – Тячівщині, Хустщині та південно-західній Рахівщині [3, с. 46 – 47].

Усічення середньої частини імені є явищем порівняно рідкісним. Досліджуваний нами матеріал фіксує чотири випадки такого скорочення: **Сенів** (с.Лв., Жид.): *Sieniowa* (1649 ЖУР V, с. 227) < *Сень* / *Сеньо* < *Семен* [5, с. 126; Бірило 1, с. 149; Бірило 3, с. 114]; **Христиньов** (село на Вінниччині) (1629 ŽD XX, с. 130) < *Христин* < *Християн* [СВІЛ, с. 108] та ін.

Варіанти імен з усіченою початковою частиною імені маємо у чотирьох назвах населених пунктів на **-ів**: de v. *Arlamowa* (сучасн. с. Арламівська Воля Лв., Мост.) (1651 ЖУР V, с. 146) < *Арлам* < *Варлам* [СВІЛ, с. 45]; **Ванів** (с. Лв., Сок.): *Vaniow* (1531 ŽD XVIII/1, с. 245) < *Вань* / *Ваньо* < *Іван*, пор. укр. *Wan Yaskowicz* [5, с. 114], біл. *Вань*, *Ваньо* [Бірило 1, с. 87], рос. *Ваня* [12, с. 115]; **Ганнів** (с. І-Ф., Кол.): *Haniow* (1820 AGZ // ЦДІАК, ф.20, оп.2, спр.31, арк.5) < *Ганно* < *Johannes* пор.

укр. Yan < Johannes [6, с. 219] < Євген, пор. укр. Han Dinczowicz < Євген [5, с. 76]; **Кудинів Ліс** (с.Чк., Мон.) (1987 АТУ, с. 317) < *Кудин* < *Акиндин*, пор. укр. Кудина, Кудин [5, с. 103]. Найменування поселень на **-іє** фіксують одночасне усічення початкової та кінцевої частин імені: **z Lesowa** (село на Волині) (1583 ŽD XIX, с. 89) < *Лесь* / *Лесьо* < *Олександр*. У наш час форма імені *Лесь* вважається офіційною [СВІЛ, с. 84].

Усічені варіанти християнських імен ілюструються й в основах назв населених пунктів на **-єва, -єве, -ова, -ове, -ово** Правобережної України. Найбільше усічених імен (основ ойконімів на **-єва, -єве, -ова, -ове, -ово**) утворилося за допомогою апокопи, наприклад: **Бенева** (с.Тр., Тероб.): in villa Bieniowa (1758-1763 АрхЮЗР I/4, с. 544) < *Бень* / *Беньо* < *Бенедикт*, **Кикова** (с. Жт., Н-В.) (1946 АТП, с. 159) < *Кик* / *Кико* < *Кикілія* [Св.]; **Maniowa** (село існувало на Івано-Франківщині) (1660 ЦДІАЛ, ф.5, оп.1, од.зб. 129, арк. 18) < *Мань* / *Маньо* < *Мануїл* / *Емануїл* пор. укр. Man Porowicz [5, с. 119] або скорочення від *Маниславь* [Мор., с. 118]; **Полове** (с.Лв., Рад.) (1946 АТП, с. 346) < *Пол* < *Полиевкть*, *Поликарпъ* або *Полиень* [Св.]; **Сасове** (с. Зк., Вин.): Szaszfalu (Сасово) (XIII Деже, с. 269) < *Сас* < *Сасоній*, пор. ще укр. Саско [5, с. 125], біл. Саско [Бірило 3, с. 179], пол. Sas(z) [Малец, с. 96]; **Тумова** (село на Львівщині) (1893 SORGal, с. 60) < *Тим* < *Тимон*, *Тимофій* та ін., усього – 21 найменування.

До кінцевих скорочень християнських імен відносимо також усічення фіналь **-ій, -ія**. Іменні деривати з усіченими фіналями **-ій, -ія**, що не зафіксовані як офіційні „Словником власних імен людей” (Київ, 1996), представлені в основах назв населених пунктів на **-єва, -єве, -ова, -ове, -ово** дванадцятьма прикладами: **Ксаверове** (с. Чк., Город.): Ксаверова (1864 Пох., с. 642) < *Ксавер* < *Ксаверій*; **Малахове** (с.Мк., Берез.) (1946 АТП, с. 365) < *Малах* < *Малахія*; **Юрове** (с. Жт., Олев.) (1946 АТП, с. 18) < *Юр* < *Юрій* та ін.

Основи ойконімів на **-єва, -єве, -ова, -ове, -ово** засвідчують два варіанти імен зі скороченою початковою та середньою частиною. До такого типу усічених основ, можливо, слід віднести варіанти імен *Лександр* < *Олександр*: **Lexandrowa** (село на Львівщині) (1484 AGZ XVI, с. 188); *Куприн* < *Купріян*: **Купринове** (с.Од., Фрун.) (1946 АТП, с. 389).

Таким чином, посесивні ойконіми Правобережної України зберігають у своїх основах вагомі сліди давньої антропонімії, зокрема усічені

варіанти християнських імен, що дає право говорити про значну роль останніх у творенні ойконімікону України.

Список умовних скорочень назв областей і районів

Жт. – Житомирська: *Н-В* – Новгород-Волинський; *Олев.* – Олевський; *Рад.* – Радомишльський; *Зк.* – Закарпатська: *Вин.* – Виноградівський; *І-Ф.* – Івано-Франківська: *Кол.* – Коломийський; *Кв.* – Київська: *Мак.* – Макарівський; *Мир.* – Миронівський; *Лв.* – Львівська: *Жид.* – Жидачівський; *Зол.* – Золочівський; *Нест.* – Нестеровський; *Мост.* – Мостиський; *Рад.* – Радехівський; *Скол.* – Сколівський; *Сок.* – Сокальський; *Турк.* – Турківський; *Мк.* – Миколаївська: *Берез.* – Березанський; *Од.* – Одеська: *Фрун.* – Фрунзівський; *Тр.* – Тернопільська: *Гус.* – Гусятинський; *Тереб.* – Терехівський; *Чк.* – Черкаська: *Мон.* – Монастирищенський.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Арх. ЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией по разбору древних актов. – Київ, 1859. – Ч. I. – Т. 3 – 4, 1883. – Ч. V. – Т. 1 – 2, 2 в., 1873.

АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К. : Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 1063 с.

АТУ – Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року. – К. : УРЕ, 1987. – 504 с.

Барсов – Географический словарь русской земли (IX – XIV ст.): материалы для историко-географического словаря России / составили и издалъ Н. Барсовъ. – Вильна, 1865. – Т. 7.

Бірыла 1 – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія : Уласныя імёны, мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.

Бірыла 3 – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. 3. Структура ўласных мужчынскіх імён / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.

Деже – Деже Л. Очерки по истории закарпатских говоров / Л. Деже. – Будапешт : Изд-во АВН, 1967. – 347 с.

ЖУР – Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895 – 1908. – Т. I – VIII.

Мор. – Моршкин М. Я. Славянский именованье или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Я. Моршкин. – СПб., 1867. – 213 с.

СВІЛ – Скрипник Л. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Скрипник, Н. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1996. – 335 с.

Св. – Полный християнскій мѣсяцесловъ съ присовокупленіемъ разныхъ статей къ російской исторіи и кievской іерархіи относящихся. – К., 1845.

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України у Києві, ф.22. Кременецький суд. ак. кн. 1 – 5 (1568 – 1625 pp.).

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.5, оп.1, од.зб.129.

AGZ – Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868 – 1870. – Т. I – II; 1878 – 1894. – Т. VII – XVI.

SORBuk – Special orts-repertorium der Bukowina. Herausgegeben von der K. K. Statistischen central-commission. – Wien, 1894. – Т. XIII. – 48 s.

SORGal – Special orts-repertorium von Galizien. Herausgegeben von der K. K. Statistischen central-commission. – Wien, 1893. – Т. XII. – 816 s.

ŻD – Źródła dziejowe. – Warszawa. – 1876 – 1911. – Т. V – VI, XVIII/1, 2 – XXI.

Список використаної літератури

1. Бучко Г. Словотвірні варіанти християнських імен в основах прізвищ Бойківщини / Г. Бучко, Д. Бучко // *Studia slawistyczne 2: Nazwy własne na pograniczach kulturowych*. – Białystok : Wyd-wo i Drukarnia LIBRA S.C., 2000. – С. 39 – 45.

2. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. : монографія / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

3. Дзендзелівський Й. О. Значення дослідження антропонімії лінгвогеографічними методами / Й. О. Дзендзелівський // *Питання ономастики : матеріали II Республіканської наради з питань ономастики*. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 37 – 50.

4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : монографія / Ф.Т. Жилко. – К. : Наукова думка, 1955. – 306 с.

5. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування : монографія / Р. Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 151 с.

6. Ковалик І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) / І. І. Ковалик // *Територіальні діалекти і власні назви*. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 216 – 225

7. Кравченко Л. О. До питання класифікації розмовно-побутових варіантів імен / Л. О. Кравченко // *Актуальні питання антропоніміки – К. : „Академперіодика” НАН України, 2005. – С. 130–137.*

8. Нелюба А. Словотвірна економія у появі онімів / А. Нелюба // *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту ім. В. Винниченка. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 37. – Кіровоград, 2001. – С. 51 – 54.*

9. Сімович В. І. Історичний розвиток українських (здрібнілих та згрубілих) хресних чоловічих імен із окремішною увагою на завмерлі суфікси / В. І. Сімович. – Прага, 1929.

10. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология : монография / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1969. – 207 с.

11. Толкачев А. И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI–XV вв. / А. И. Толкачев // Этимология. 1973. – М. : Наука, 1975. – С. 109 – 130.

12. Толкачев А. И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI – XV вв. / А. И. Толкачев // Этимология. 1975. – М. : Наука, 1977. – С. 78 – 128.

13. Толкачев А. И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI – XV вв. / А. И. Толкачев // Историческая ономастика. – М. : Наука, 1977. – С. 72 – 130.

14. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1970. – 102 с.

15. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ / П. П. Чучка // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 592 – 620.

16. Kondratiuk M. Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczyzny / M. Kondratiuk. – Wrocław etc. : Wyd-wo PAN, 1979. – 304 s.

17. Malec M. Imiona chrześcijańskie w Sredniowiecznej Polsce / M. Malec. – Kraków, 1994. – 462 s.

18. Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych / M. Malec // Prace Instytutu języka polskiego, 42. – Wrocław etc., 1982. – 218 s.

19. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda – Praha, 1964. – S. 176 – 182.

Анотація

У статті проаналізовано усічені варіанти християнських імен, що стали основою творення посесивних найменувань поселень Правобережної України.

Ключові слова: усічені варіанти, християнські імена, посесивні ойконіми, афереза, синкопа, апокопа.

Аннотация

В статье проанализировано усеченные варианты христианских имен, ставших основой создания посесивных названий поселений Правобережной Украины.

Ключевые слова: усеченные варианты, христианские имена, посесивные ойконимы, афереза, синкопа, апокопа.

Summary

The given article focuses on the analysis of the truncated versions of Christian names which became the basis of toponyms formation of Right-bank Ukraine settlements.

Key words: truncated versions, Christian names, toponym, aphaeresis, sunscope, aposcope.

УДК 81'373. 21

Шийка С. В.

**Національний університет водного господарства
та природокористування (м. Рівне)**

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ РІВНЕНЩИНИ І ПОТАМОНІМІВ

Походження власних назв річок (потамонімів), утворення їх від географічних термінів розглядається ономастичною наукою як один із важливих напрямів досліджень, особливо через прадавність та регіональну поширеність останніх. Завдяки архаїчним назвам річок було реконструйовано чимало географічних термінів, які нині вже вийшли з ужитку. Вивченню гідронімії України присвятили свої наукові праці С. О. Вербич, І. М. Железняк, О. П. Карпенко, В. В. Лучик, О. С. Стрижак, О. М. Трубачов, В. П. Шульгач та ін.

Важливим, на наш погляд, видається дослідження народної географічної термінології Рівненщини як однієї з ранньозаселених західноукраїнських областей, що зберігає сліди глибокої слов'янської архаїки, та її відображення в системі назв водних об'єктів. Висвітлення

цих питань частково знаходимо в статтях та працях Й. О. Дзендзелівського, Я. О. Пури, В. П. Шульгача та ін.

Наше завдання полягає в тому, щоб розкрити взаємозв'язок між засвідченими на території області географічними апелятивами і потамонімами, з'ясувати первинність / вторинність цих лексичних одиниць, навести приклади взаємовідображень у досліджуваному регіоні та поза його межами.

Найбільше власних назв походить від географічних термінів, тому в першу чергу зупинимось на таких номенах

Народний географічний термін *бу́хта* на Рівненщині має декілька значень: 'яр', 'невелика глибока затока', 'глибоке місце в річці', 'течія на місці глибокої ями в річці, де крутить вода', 'частина поверхні водойми, вільна від водоростей'. Лексема *бу́хта*, що походить з нвнім. *Bucht* 'бухта' [7, 1, с. 312], в українській літературній мові позначає 'невелику глибоку затоку' [20, I, с. 267] (пор. також волин. діал. *бу́хта* – 'частина водоймища, що вдається в сушу', 'штучно викопане водоймище', 'стояча вода у вигляді озера', 'заповнена водою яма, де вибрали торф чи пісок', 'яма у водоймі', 'найглибше місце в річці' [3, с. 15]). Апелятив *бу́хта* в межах області зазнав онімізації. Назву *Бу́хта* мають малі річки Рівненщини: права притока Горині (с. Федорівка Гошанський р-н), права притока Льва (с. Олександрівка Рокитнівський р-н), права притока Стиру (с. Сопачів Володимирецький р-н) [16, с. 176]. Крім окресленої території, у сс. Гусаків і Поповичі Мостиського р-ну Львівської обл. також засвідчено потамонім *Бу́хта* – потік, права притока В'яру (Вігору) правої притоки Сяну (басейн Вісли) [19, с. 79].

Лексема *плав* (< псл. **plavъ* [26, с. 212–213]) реалізує значення 'потік води', 'течія річки' (с. Іванівка Березнівський р-н, с. Золотолин Костопільський р-н), а також функціонує як синонім до *болото* – 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' (сmt Степань Сарненський р-н). Мотиватором цієї народної назви стало дієслово *плавати*. В українській літературній мові слово *плав* позначає 'те саме, що потік; ділянка трясовини, де під шаром рослинності є вода' [20, VI, с. 554] (пор. також укр. діал. *плав* – 'грузьке болото біля річки з підгрунтовими водами', 'невелике болото біля річки', 'мокра, заболочена низина біля річки', 'наноси після весняного розливу', 'островок на болоті', 'підмита і відірвана частина берега' [25, с. 166]; 'місце в озері, де

рухається вода’, ‘місце в озері, поросле очеретом’, ‘грузьке болото, де трясеться, колишеться земля’, ‘луг, що заливається водою’ [3, с. 72]). Видове значення *плав* – ‘потік води’ – відображено у потамонімі *Плав* – права притока Ствиги (басейн Прип’яті), що протікає територією Житомирщини, Рівненщини та Білорусі [19, с. 427].

На території області характерна ознака течії водного потоку відображена в одиничному географічному терміні *млино́к* (< *млин* < псл. **mьlinь* [7, 3, с. 489]) – ‘вир’ (смт Степань Сарненський р-н). У цьому або близькому значенні зазначений географічний термін мотивує назву річки *Млинок* у Зарічненському р-ні одласті (права притока Веслухи, басейн Прип’яті).

Семантику ‘болотисте водоймище з каламутною водою’ передає лексема *му́твиця* (< **mōtьvica* [28, 20, с. 146–147]; с. Дібрівський Зарічненський р-н). Гідротермін *мутвиця* закріпився в основах цілої низки гідронімів. Із восьми річок, засвідчених в Україні під назвою *Мутвиця*, всі локалізовані на Поліссі: шість – на Житомирщині, одна – в Київському Поліссі, ще одна – на Рівненщині [19, с. 380].

Лексема *сту́бла* (< псл. **stubьla* – ‘криничний зруб’, ‘жолоб’ [7, 5, с. 456]) позначає ‘грузьке болото, де трясеться, колишеться земля’ (м. Дубровиця, с. Селець Дубровицький р-н). Незасвідченість західнослов’янського фактичного матеріалу дало підставу В. П. Шулґачу зауважити, що псл. **stubla* можна кваліфікувати як ономастичну паралель, яка об’єднує східно- і південнослов’янські зони (пор. рос. діал. *стубло* – ‘коритоподібна улоговина з тимчасовим водостоком’; блр. діал. *стубло* – ‘невелика водойма’; болг. *стубль* – ‘криниця серед болотистої місцевості, вода з якої стікає через дерев’яний жолоб’, *стубліца* – ‘дерев’яне корито, з якого поять худобу’, *стубел* – ‘пробитий пень, дупло для стоку, зберігання води’; схв. *стублина* – ‘видовбана колода’) [26, с. 263]. Внаслідок онімізації апелювання виникли назви річок Рівненщини: *Стубла* – ліва притока Горині, а також *Стубелка* (демінутивне утворення від *Стубла*) – права притоки *Стубли*, *Стубло* – права притока Стиру (басейн Прип’яті). В інших регіонах України трапляється поодинокий випадок – яр *Стубло* в басейні Дону; Харківська обл. [19, с. 535].

Термін *язвинка* – демінутивне утворення від *язвина* (< псл. **ѣzvina* [28, 6, с. 57]) – реалізує значення ‘невелика багниста долина’, ‘пропасть’,

вимита водою’, ‘не зовсім заросле річище’ (с. Катеринівка Сарненський р-н) [16, с. 181]. Вказана лексема виступає мотиватором назви річки *Язвинка* лівої притоки Случі (басейн Прип’яті), що протікає територією Березнівського і Сарненського районів області.

У низці відапелятивних потамонімів Рівненщини відображено поодинокі діалектні форми. Серед них: *Вільга*, ліва притока Ікви, від *вільга* – ‘просякнутий вологою ґрунт’ (с. Арчишин Млинівський р-н; пор. рос. діал. *ольга* – ‘вологість’ і *ольга́* – ‘болото, драговина’ [2, I, с. 160; 17, 23, с. 192]), які Р. М. Козлова кваліфікує як форми з утраченим анлаутним приголосним *в-* і пропонує для них вихідну праформу **vьlga* в етимологічному гнізді і.є. **uel-*, **uelg-* – ‘сирий, вологий, мокрий’ [12, с. 264]. Дослідниця не лише захистила питомий характер північноросійських діалектних лексем, для яких пропонувалося запозичення з фін. *alho* – ‘болото, низина’ [24, III, с. 13], але й об’єднала їх із численними іншими географічними термінами під праформами **vьlgъ / *vьlga*); *Воло́ка*, ліва притока Вілії, від *воло́ка* (< псл. **volka* [26, с. 315]) – ‘вузька смужка болота’ (с. Бистричі, Колодязне Березнівський р-н), ‘низинне, заболочене, але прохідне літом місце, заросле березою, вільхою, кущами’ (с. Весняне Корецький р-н), ‘місце, де починається річка’ (с. Сновидовичі Рокитнівський р-н); *Дежа́*, ліва притока Стиру, від *дежа* (< *діжа* < псл. **děža* [7, 2, с. 88]) – ‘кругла яма’ (с. Вичавки Демидівський р-н); *Доб́ка*, права притока Бобра (права притока Случі, басейн Прип’яті), від *доб́ка* (< **doba* – ‘щось стосовне, властиве’ [7, 2, с. 97]) – ‘приваблююча місцевість’ (с. Вітковичі Березнівський р-н), пор. блр. діал. *до́ба* – ‘вигода – пригожий ландшафт, добра земля, близько ліс, луг, вода’ [29, с. 60]); *Дьогтя́рка*, ліва притока Случа, від *дьогтя́рка* (суфіксальний дериват від псл. **degъть* – ‘дьоготь’, [7, 2, с. 154]) – ‘брудне водоймище з водою, схожою на дьоготь’ (с. Убереж, Немовичі Сарненський р-н), пор. також поліське *д’охт’арка* – ‘болото з іржавою водою’ [14, с. 53]); *Зу́льня*, права притока Горині, від *зо́льня* (*зу́льня*) (субстантивація ад’єктива **zolvъnъ(jь)*, мотивованого апелятивом **zola*, **zolvъ* [27, с. 179]) – ‘попелиста убога земля’ (с. Грабунь Рокитнівський р-н); *Лазня́*, права притока Случа, від *лазня́* – ‘важкопрохідна стежка, брід’ (с. Немовичі Сарненський р-н); *Мачу́ла*, ліва притока Стубли, від *мачу́ла* – ‘сажалка, заросла лозиною, комишем, де мочать коноплі, льон’ (с. Стеблівка Здолбунівський р-н), ‘заросла травою, лозняком сажалка, болотяна калюжа’, ‘кругле

старорічище' (с. Кухітська Воля Заріченський р-н); *Нева́жа*, ліва притока Случа, від *нева́жа* (< **не-важа* – 'невагома, неякісна') – 'убогий для культивуації ґрунт', 'дикі зарості' (с. Устя Корецький р-н); *Нірка*, ліва притока Ікви, від *нірка* (*но́рка*, *ні́рка*) 'річка з джерелами, норами' (с. Верба Дубенський р-н); *Облу́чка*, ліва притока Бережанки (лівої притоки Горині), від *облу́чка* – 'невелика лука в оточенні кривизни річки' (с. Кідри Володимирецький р-н); *Остру́га*, права притока Ікви, від *остру́га* (*остро́га*) (< **ostroga* [7, 4, с. 228], **острий руг* – 'гострий ріг' [16, с. 180]) 'сухе підвищення, гострий кут якого врізається у воду, болото' (с. Остріїв Млинівський р-н); *Охо́жа*, ліва притока Случа, від *охо́жа* (< *обходити* < псл. **obxoditi* [26, с. 181]) – 'непрохідне болото, водоймище', 'місце, яке обходять' (с. Голубне Березнівський р-н) [16, с. 176 – 181].

Деякі народні географічні терміни відображені у власних назвах річок, що протікають поза межами області. Так, народна назва *ба́бка* позначає 'болото, трясовину' (с. Здовбиця Здолбунівський р-н) – суфіксальне похідне від *ба́ба* (< псл. **baba* [28, 1, с. 105 – 107]). Термін *ба́ба* засвідчений П. С. Лисенком у Північній Житомирщині як 'трясовина, грузьке місце на болоті', а М. І. Толстой мотивував його характерною властивістю грузького болота 'здійматися' 'набрякати', 'набухати' [22, с. 185 – 186]. Очевидно, за ознакою 'заглиблення в землі, по якому тече вода' загальна назва *ба́бка* перенесена на назву трьох річок *Бабка*, які протікають відповідно у Пермській області Росії [11, с. 38], у Мінській області Білорусі [10, с. 4] та в Україні – права притока Сіверського Дінця (басейн Дону) [17 с. 27].

Територіально продуктивний у слов'ян гідротермін *ру́дка* (< псл. **rudьka* [26, с. 237]) на Рівненщині називає 'колишне русло річки' (сс. Корецького р-ну), пор. укр. діал. *ру́дка* – 'мокра заболочена низовина' [13, с. 248]. Загальна назва зазнала широкої онімізації. Тільки в Україні водних об'єктів із назвою *Рудка* – 69, лише 2 – на Рівненщині, 1 – на суміжжі Рівненської і Тернопільської обл. [19, с. 477 – 479], в Росії – дві в басейні Оки, в Польщі – шість в басейні Одери, вісім у басейні Вісли [Цит. за: 26, с. 237].

Значно рідше трапляються випадки перенесення власних назв (потамонімів) на загальні. Слід відзначити, що низка відомих ономастів, серед яких В. А. Никонов, Т. Лер-Сплавінський та ін., не вбачають винятків у мотиваційному співвідношенні гідронімів і географічних

апелятивів. У зв'язку з цим розглянемо народний географічний термін *прут*, що вживається на позначення 'річки', 'прямої течії річки' (с. Морозівка Корецький р-н). Він походить із псл. **prōtь* – 'гілка, пагін', що пов'язаний із **prōdь* – 'течія' [7, 4, с. 617]. Континуант останнього поширений у російській мові зі значенням *пруд* – 'штучна водойма в природному чи викопаному заглибленні, а також загачене місце в річці' [15, с. 559], рос. діал. *пруд* – 'невелика водойма' [6, с. 212]. Гідрографічна семантика регіонального *прут*, очевидно, вторинна. Можливо, йому властива метафорична ознака. Однак не безпідставно є паралель між цим апелятивом і номеном *прут* в значенні 'менша річка, що вливається в більшу', 'притока', який спорадично зустрічається на Чернівеччині. У деяких населених пунктах області *прут* відомий як синонім до *річка*, *річечка*, у зв'язку з чим можна погодитися з Й. О. Дзензелівським, що тут власна назва річки *Прут* (ліва притока Дунаю, що протікає територією України, Молдови та Румунії) перенесена на загальну [4, с. 297 – 299, 301].

На позначення 'широкого русла річки' зафіксовано лексему *дунáйка* (с. Зборів Млинівський р-н), що, очевидно, є демінутивом від апелятива *дунáй*, пор. укр. *дунáй* – 'розлив води, взагалі велике скупчення води' [18, 1, с. 456], 'потік; розлив річки' [9, с. 40], 'розлив, повінь; великий потік' [8, с. 252], рос. *дунай*, пол. *dunaj* – 'ріка, потік' [21, с. 239] та ст.-пол. діал. *dunaj* – 'далека незнайома ріка, море' [28, Вып. 5, с. 156], зменшувальне слв. *dunajíček* – 'потічок' [7, 2, с. 145]. В архангельських говірках словоформа *дунáй* позначає не лише водний, а й будь-який простір – 'великий, широкий простір' [1, 12, с. 359]. Географічний термін *дунáй* традиційно в слов'янських мовах виводять від гідроніма *Дунай* < псл. **Dunajь*, що походить від кельтсько-латинської назви верхньої течії Дунаю *Dānūvius* через готське посередництво (**Dānawi*, **Dūnawi*) [7, 2, с. 145; 28, 5, с. 156 – 157]. Вторинне утворення географічного терміна на базі гідроніма *Дунай* можливим було насамперед від давнього водного об'єкта, береги якого слов'яни освоїли в ранні періоди своєї історії. З часом географічний термін вийшов далеко за межі гідроніма, а сам термін, як ми вже бачили, розширив своє лексичне значення.

Засвідчений випадок, коли назва річки утворена від апелятива, а похідне слово, що називає її притоку виступає в ролі загального географічного терміна. Номен *гóринець* – 'велике підвищення' (с. Мутвиця Зарічненський р-н), очевидно, можна розглядати як дериват

із демінутивним суфіксом *-ець* (<**-ьсь*) від апелятива *горинний*, спорідненого з *горина* (< псл. **gorina*), пор. д.-рус. ‘гориста місцевість, гірський район, гірська країна’ [22, I, с. 554]). Праслов’янська форма **gorina* виступає словоутворюючою для назви річки *Горинь*, лівої притоки Прип’яті (басейн Дніпра) [26, с. 97]. Демінутив *Горинка* називає ліву притоку Горині. На Поліссі *гóрин’ка* вживається зі значеннями ‘притока’, ‘глухий, непроточний рукав річки, затоки’ [5, с. 8, 43], ‘частина водоймища, яка вдається в сушу; глухий непротічний рукав річки’ [14, с. 38]. Як зауважує Й. О. Дзензелівський, спочатку *Гóрин’ка*, очевидно, вживалося як назва конкретної притоки Горині, а згодом *Гóрин’ка* > *гóрин’ка* апелятивізувалося, стало назвою притоки і, нарешті, з притоки ця назва перейшла на непроточний рукав [5, с. 43].

Звичайно, проблематика, яку ми розглядаємо, потребує подальшого регіонального та системного дослідження. Зворотний процес – утворення географічних термінів від потамонімів (інших онімів) – нараховує незначну кількість прикладів, у межах Рівненської області нам вдалося засвідчити функціонування таких термінів – *прут* і *дунайка*.

Список використаної літератури

1. Архангельский областной словарь / [под. ред. О. Г. Гецово́й]. – М. : Моск. гос. ун-т, 1982 – 2004. – Вып. 1 – 12.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М., 1955. – Т. I – IV.
3. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Надстир’я, 1997. – 108 с.
4. Дзензелівський Й. О. Українські назви притоки річки (Із спостережень над українськими народними назвами гідрорельєфу) / Й. О. Дзензелівський // *Slavia orientalis*. – Warszawa, 1968. – Roc. 3. – S. 297 – 303.
5. Дзензелівський Й. О. Українські народні назви гідрорельєфу. Відгалуження річки, рукава річки, затоки / Й. О. Дзензелівський // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат. – Ужгород, 1982. – С. 3 – 53.
6. Дьякова В. И. Словарь географической лексики Воронежского края (с историческими комментариями) / В. И. Дьякова, В. И. Хитрова. – Воронеж : Воронежский гос. ун-тет, 2009. – 343 с.

7. Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6.
8. Железняк І. М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті) / І. М. Железняк ; [відп. ред. В. П. Шульгач]. – К. : Кий, 2011. – 288 с.
9. Карпенко Ю. А. Топонимы и географические термины (вопросы взаимосвязи) / Ю. О. Карпенко // Вопросы географии. – М., 1970. – Вып. 81. – С. 36 – 45.
10. Категория: Реки Минской области [Электронный ресурс] // Режим доступа : ru.wikipedia.org/wiki.
11. Категория: Реки Пермского края [Электронный ресурс] // Режим доступа : ru.wikipedia.org/wiki.
12. Козлова Р. М. Славянская гидронимия. Праславянский фонд / Р. М. Козлова. – Минск : Право и экономика, 2006. – Т. IV. – 309 с.
13. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / [отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой]. – М. : Наука, 1968. – С. 206 – 255.
14. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся) / М. В. Никончук. – К. : Наукова думка, 1979. – 313 с.
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1984. – 816 с.
16. Пура Я. О. Діалектна географічна термінологія у потамонімах Надгориння, Середнього Надстир'я і Верхнього Надствижжя / Я. О. Пура // Структурні рівні українських говорів / [відп. ред. І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 176 – 182.
17. Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова]. – М. ; Л. ; С.-Петербург : Наука, 1966 – 2010. – Вып. 1 – 42.
18. Словарь української мови / [упорядкув. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Наукова думка, 1996 – 1997. – Т. 1 – 4.
19. Словник гідронімів України / [редкол. : А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко]. – К. : Наукова думка, 1979. – 780 с.
20. Словник української мови : [в 11 т.] / [гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. I – XI.

21. Соболевский А. И. Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии / А. И. Соболевский. – СПб., 1910. – 297 с.

22. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М., 1958. – Т. I – III.

23. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой / [отв. ред. С. Б. Бернштейн]. – М. : Наука, 1969. – 260 с.

24. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва]; под. ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – [2-е изд., стер.]. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. I – IV.

25. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.

26. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач ; [відп. ред. І. М. Желєзняк]. – К., 1998. – 368 с.

27. Шульгач В. П. Деякі „балтійські” гідроніми Верхньої Наддніпрянщини в слов'янській перспективі. I / В. П. Шульгач // *Slavica та baltica в ономастиці України* / [відп. ред. І. М. Желєзняк]. – К., 1999. – С. 175 – 182.

28. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под. ред. О. Н. Трубачёва, А. Ф. Журавлёва]. – М. : Наука, 1974 – 2011. – Вып. 1 – 37.

29. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.

Анотація

Стаття присвячена аналізу взаємозв'язку між засвідченими на території Рівненщини географічними апелятивами і потамонімами. Обговорюється також виникнення географічних термінів на базі потамонімів.

Ключові слова: *апелятив, гідронім, лексема, номен, потамонім.*

Аннотация

Статья посвящена анализу взаимосвязи между засвидетельствованными на территории Ровенщины географическими апелятивами и потамонимами. Обсуждается также возникновение географических терминов на базе потамонимов.

Ключевые слова: апеллятив, гидроним, лексема, номен, потамоним.

Summaru

The article analyzes the relationship between attested in the Rovno region geographical appellative and potamonims. Appearance of geographical terms based potamonims is discussed.

Keywords: *appellative, hydronym, lexema, nomen, potamonym.*

УДК 81'373.21(477.84)«XX»+81'27=161.1+161.2

Шульган О. В.

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ ХХ ст.)

Кампанії боротьби за чистоту мови, за дотримання мовних норм, що їх час від часу оголошувало компартійне керівництво у ХХ ст., мали зовсім інше, а саме антиукраїнське підгрунття, ніж відомі в історії багатьох мов, особливо загрожених, пуристичні рухи. Якщо останні спрямовувались на боротьбу з іншомовними запозиченнями, тобто мотивувалися уболіваннями за збереження чистоти мови на питомій базі, то радянські мовні чистки фактично були війною з самою мовою.

Починаючи з 1930-х років, більшовицька влада не обмежувалася лише русифікацією українців, що поступово звужувала сфери використання української мови у всіх сферах суспільного життя [5, с. 28]. Негативний вплив русифікації помітний і на ономастиконі України, зокрема на ойконімії, що проявлявся через практику нівеляції самобутніх рис української мови з метою штучного стимулювання процесів зближення її з російською мовою через перейменування населених пунктів України чи використання російських найменувань поселень у різних регіонах України.

Проблеми взаємодії української і російської мов були предметом багатьох наукових розвідок різних учених. Так, перегляд правописних, термінологічних і лексикографічних норм української мови та критику бездіяльності влади в царині державної мовної політики порушено у роботах І. Вихованця, А. Загнітка, С. Караванського, В. Німчука, Я. Радевича-Винницького й інших учених. Загальний опис мовної ситуації

в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. містять дослідження В. Брицина, Л. Масенко, О. Тараненка, В. Чемериса, регіональні соціолінгвістичні дослідження належать В. Демченкові, Т. Кузнецовій, Ю. Сапліну та ін.

Як показує аналіз наукових джерел, взаємодія української і російської мов у світлі соціолінгвістики на прикладі ойконімії України ще не була предметом цілісного дослідження у вітчизняній лінгвістичній науці, що зумовило *мету нашої статті* – проаналізувати мовну політику, яку провадив радянський режим на території України у ХХ ст. стосовно найменувань населених пунктів, охарактеризувати наслідки цієї політики, визначити характер взаємодії української і російської мови як прикладу „білінгвізму” в ойконімії, дати загальний соціолінгвістичний огляд сучасного стану ойконімікону України.

Сьогодні Росія та Україна жодним клаптиком землі не входять до складу одна одної. Обидві проголосили акти про суверенітет – і кожна своїм голосом, а тексти міждержавних угод укладають двома мовами, чим підкреслюють, що кожна країну офіційно представляє своя мова. Ставлення різних верств до мови колишнього СРСР, як і набуте чи залишкове знання її, не визначає в Україні правових відносин [8, с. 43]. Проте і до сьогодні, після розпаду СРСР, низка українських назв поселень звучить ще російською, наприклад: *Восход* (АР Крим), *Ізобільне* (АР Крим), *Істочне* (АР Крим), *Кирпичне* (Зп), *Любимівка* (Кв), *Надеждівка* (Од), *Первомайськ* (Лг), *Северодонецьк* (Лг), *Охотничє* (Вл) і т.п. [1].

У радянський період внаслідок обмеження функціонування української мови спостерігалася тенденція до формування диглосної ситуації, визначальною рисою якої є закріплення кожної з двох мов за різними сферами використання [5, с. 24]. Ойконімія України ХХ ст., як вагома складова офіційно-ділової лексики, також формувалася під впливом російської мови. Підтвердженням цьому є численні перейменування поселень, зокрема коли українська чи іншомовна назва свого часу не подобалася радянським функціонерам, її було замінено іншою, що могла й бути російською: *Бабтисти* перейменовано на *Надеждівку* (См), *Вишівка* – на *Октябрське* (См), *Гутерталь* – на *Кирпичний* (Зп), *Людвиківку* – на *Мислівку* (ІФ), *Манджелій* – на *Красноярку* (Мк), *Татарівку* – на *Комишувате* (Кр), *Ядвипіль* – на *Краснопіль* (Рв) та ін. [11; 12; 13]. Причини таких перейменувань різні:

очищення ойконімії України від іншомовних назв, найменувань релігійної тематики, етнонімів тощо.

В. Фоменко зазначає, що у повоєнний період нові назви сіл відображали характерні риси радянської епохи і соціалістичного будівництва [17, с. 15], тому були й доцільними. Проте важко змиритися із тим, що ойконімікон України в результаті такого відображення втрачав свої вікові, традиційні, нерідко оригінальні найменування поселень. Так, *Війтівку* перейменовано на *Родниківку* (Кв), *Дзярківку* – на *Трудолюбівку* (Од), *Новий Париж* – на *Рошу* (Од), *Павуки* – на *Трудовий* (Лв), *Плюваки* – на *Первомайське* (Кв), *Попівку* – на *Смірнове* (Зп), *Шингорот* – на *Ручайку* (Зп) та ін. [11].

Характерно, що після 1946 р. іншомовні назви поселень не завжди замінювались лише українськими відповідниками (повними або частковими перекладами), а новими російськомовними назвами, деякі з них мали певне відношення до радянської дійсності, наприклад: *Гофнунгсфельд* замінено на *Надеждівку* (Од), *Ердек-Бурно* – на *Утконосівку* (Од), *Леккерт* – на *Трудолюбівку* (Днп), *Лібенау* – на *Майське* (Зп), *Лібенишат* – на *Любимівку* (Вл), *Нейкерх* – на *Ударник* (Зп), *Розенфельд* – на *Свободний* (Дн), *Хаджі-Курда* – на *Комішівку* (Од) і т. д. [11]. Труднощі вимови та письма відступають на задній план, коли заявляє про себе „господарський чинник” [7, с. 40]. Наведені приклади вказують на домінування російської мови в Україні, у її адміністративно-територіальному устрої. Якщо українська ойконімія потребувала упорядкування, то його повинні були здійснювати насамперед висококваліфіковані спеціалісти з мовознавства за участю географів, істориків та ін., а не звичайні радянські функціонери, які не мали відповідних знань, а лише виконували накази компартії.

Відомо, що різні рівні мови неоднаковою мірою піддаються впливу інших мов. Найвразливішою є лексика мови, оскільки саме слова здатні перекочувати з однієї мови до іншої. Велику кількість нових, штучних російських назв поселень було трансформовано під українські, однак вони не мають ніякої історичної цінності, адже жодним чином не відображають заселення конкретної території нашої держави, наприклад: *Звізда* (Днп), *Красна Роза* (Дн), *Красна Зоря* (Днп), *Красний Пахар* (Хр), *Лучиста* (Жт), *Маївка* (Днп), *Новожеланне* (Вн), *Одрадне* (Днп), *Октябрське* (Днп), *Опитне* (Дн), *Пахар* (Днп), *Пищевик* (Дн), *Победа*

(Дн), *Прелесне* (Дн), *Скучне* (Дн), *Строїтель* (Дн), *Удачне* (Днп) тощо [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Прикладом порушення мовного законодавства ще на початку функціонування радянської влади є назва райцентру Миколаївської області міста *Первомайськ*. Як пише, В. Лобода, воно було утворене 6 липня 1919 р. в результаті об'єднання трьох населених пунктів: *Ольвіополя*, *Богополя* і *Голти*. Назву йому надано на честь Міжнародного пролетарського свята *Першого травня*. Її (назву) утворено в результаті стягнення словосполучення, оформленого російською мовою: *Первое мая* [4, с. 176 – 177]. Нова назва Первомайськ не має, як бачимо, жодного відношення до попередніх. Вона, в першу чергу засвідчує, „радянськість” у назвотворенні ойконімів ХХ ст. Наслідком реалізації ідеології радянської епохи стали ойконіми: *Жовтневе*, *Жовтневий*, *Октябр*, *Октябрське*, *Октябрський*, *Октябрицина*, *Первомайськ*, *Первомайське*, *Первомайський* (більше 20 назв в ойконімії України після 1947 р.).

Коли ж ідеться про граматичні форми онімів, то вони практично не зазнавали змін. Хоча довідники АТУ іноді фіксують заміну одноклосемних українських назв двоклосемними, частково російськими, або навпаки, наприклад: *Гек* перейменовано на *Зелену Роцу* (Дн), *Новий Париж* – на *Роцу* (Од); або ж зміну роду назви поселення: *Ляхове* (сер. р.) – на *Вороб'ївку* (жін. р.) (Кр), *Ново-Болгарку* (жін. р.) – на *Первомайське* (сер. р.) (Од), *Яму* (жін. р.) – на *Сіверськ* (чол.р.) (Дн) тощо [14; 15].

Також змінювалося і граматичне число назв поселень: *Арнаутку* (одн.) змінено на *Комишани* (мн.) (Хс), *Плюваки* (мн.) – на *Первомайське* (одн.) (Кв), *Турки* (мн.) – на *Трудодлюбивий* (одн.) (Пл), *Фарійони* (мн.) – на *Родниківку* (одн.) (Лв), *Ясєву* (одн.) – на *Ваньківці* (мн.) (Лв) та ін. [11].

І хоча в „Законі про мови” і зазначалося: „Українська мова є одним із вирішальних факторів національної самобутності українського народу” [2], проте це не завадило функціонувати новотворам в ойконімії України ХХ ст., зокрема відантропонімним назвам поселень, не властивим для української мови, наприклад: *Анютине* (Вн), *Ванюшкіне* (Хс), *Митьково-Качкарі* (Дн), *Ульянівка* (Днп) та ін., а окремі з них утворили цілі ряди: *Мар'є-Дмитрівка* (Од), *Мар'ївка* (Од), *Мар'їна Роца* (Лг), *Мар'ївське* (Хр), *Мар'їнка* (Од), *Мар'їнське* (Мк), *Новомар'ївка* (Вл), *Старомар'ївка* (Вл); *Надеждине* (Кв), *Надеждинка* (Дн), *Надеждівка* (Дн) і т. п. [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Щодо словотвірних особливостей ойконімів, то навіть деякі ойконіми із питомо російськими суфіксами **-евк(а)** / **-овк(а)** не можна вважати повністю російськомовними. Як зазначає В. Лобода, протиставлення **-евк(а)** / **-овк(а)**, з одного боку, та **-івк(а)**, – з другого, розрізняє в системі офіційних назв українсько- та російськомовні найменування. Проте віднесення ойконімів на **-евк(а)** / **-овк(а)** до російськомовних не завжди істинне, хоч такі фінали й служать зовнішнім індикатором визначення мовної належності назви. Висновок про належність топоніма можна зробити тільки на основі етимологічного й словотвірного аналізу назви. З цього погляду до них відносяться назви на **-евк(а)** / **-овк(а)**, які пов'язані здебільшого з російськими прізвищами: *Алексеевка* (бо: М. О. Алексеев), *Куйбишевка* (бо: В. В. Куйбишев), *Кіровка*, *Чапаєвка* та ін. У таких випадках екстралінгвістично (необхідність збереження прізвищних суфіксів) не відбувається перерозподіл морфем, тому виділяються антропонімічний (**-ев-** або **-ов-**) та топонімічний (**-к-**) суфікси. Назви цього типу, що виконують так звану увічнювальну функцію, виявляючи російськомовне походження, сприймаються системами інших літературних мов, стають міжсистемними одиницями [3, с. 85].

Дослідники вважають, що імперії гинули насамперед через намагання бути суціль одномовними, через хворобливо-амбіційні прагнення впокорити поневолені народи на найглибшому рівні людської сутності – мовному, який репрезентує духовний світ людини. І це закономірно: поневолена фізична людина ще має надію звільнитися, духовна неволя такої надії не залишає навіть у блідих обрисах [16, с. 43]. Так сталося з СРСР, де інтереси простої людини були нічим. Робітництву, значний відсоток якого – колишні селяни або їхні діти, у зросійщених містах, особливо у південно-східних регіонах, складно зберегти свою українськомовність: воно не має традицій боротьби за свої національні, як і соціальні права [6, с. 198]. Саме тому донині у цих регіонах побутують російські назви поселень і їх жителі з цим змирилися.

Сьогодні ойконімія України нараховує 29779 населених пунктів [1]. Це число є дещо нижчим, ніж у попередні десятиліття (*див. рис. 1*): 1947 р. – 42422, 1965 р. – 33986, 1969 р. – 32830, 1979 р. – 31113, 1987 р. – 30252 населені пункти [9; 11; 12; 13; 14; 15]. Таке різке скорочення зумовлене передусім тим, що у післявоєнний період райони

роздрібновалися, а населені з кожним десятиліття об'єднувалися чи взагалі ліквідовувалися органами влади.

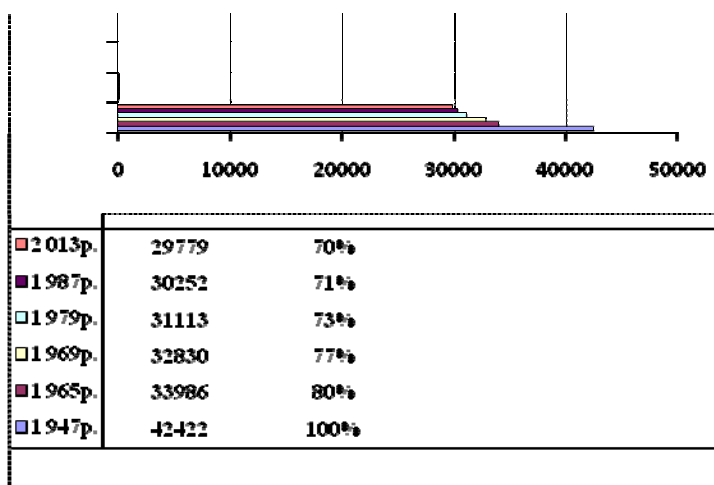

Рис. 1. Кількість населених пунктів України (1947-2013 рр.)

Саме ж число російських назв населених пунктів України суттєво скоротилося (див. рис. 2): 1947 р. – 1064, 1965 р. – 782, 1969 р. – 675, 1979 р. – 490, 1987 р. – 321, 2013 р. – 125 російських назв [1; 9; 11; 12; 13; 14]. Насамперед це пов'язано із проголошенням незалежності України та усвідомленням українцями своєї культурної самобутності.

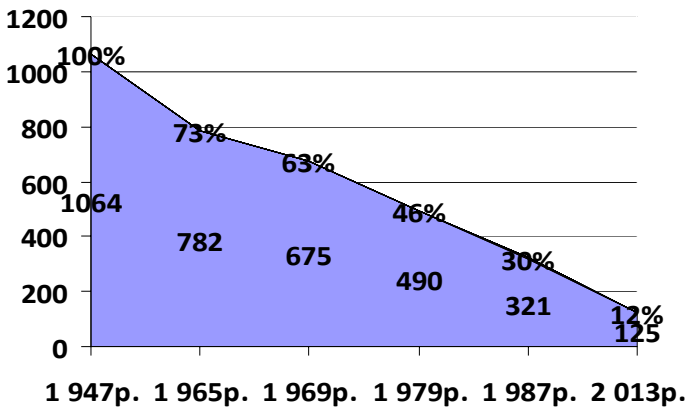

Рис. 2. Кількісне співвідношення російських назв в ойконімії України (1947 – 2013 рр.)

На нашу думку, в Україні варто було б здійснити видання нового адміністративно-територіального довідника України, в якому відновити принаймні для селищ міського типу, міст і більших сіл давні назви, оскільки вони є пам'ятками історії та культури народу. Громади багатьох поселень України у 90-ті рр. ХХ ст., відразу після здобуття незалежності, повернули неправомірно замінені в радянський період назви своїх населених пунктів. Однак ще чимало поселень чекають на повернення їх давніх українських назв, наприклад: *Восход* (Дн), *Комсомольське* (Вн), *Краснознам'янка* (АР Крим), *Любимівка* (Хр), *Родники* (Дн) та багато ін., тобто упорядкування ойконімної системи України залишається ще незавершеним.

Перспективами подальших досліджень є еколого-соціолінгвістичне вивчення взаємозв'язку української та інших іноземних мов в ойконімії України шляхом зіставлення ойконімів на усіх мовних рівнях із врахуванням мовної політики ХХ ст.

Список умовних скорочень

АР Крим – Автономна Республіка Крим; *АТУ* – адміністративно-територіальний устрій; *Вл* – Волинська область; *Вн* – Вінницька область; *Днп* – Дніпропетровська область; *Дн* – Донецька область; *Жт* – Житомирська область; *жін. р.* – жіночий рід; *Зп* – Запорізька область; *ІФ* – Івано-Франківська область;

Кв – Київська область; *Кр* – Кіровоградська область; *Лв* – Львівська область; *Лг* – Луганська область; *Мк* – Миколаївська область; *мн.* – множина; *од.* – одинина; *Од* – Одеська область; *Пл.* – Полтавська область; *Рв* – Рівненська область; *сер. р.* – середній рід; *См* – Сумська область; *Хр* – Харківська область; *Хс* – Херсонська область; *чол. р.* – чоловічий рід

Список використаної літератури

1. Алфавітний покажчик населених пунктів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>. – Назва з екрана.

2. Закон Украинской Советской Социалистической Республики „Об языках в Украинской ССР” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sdpuo.com/rus/faction/laws/laws-lang/>. – Назва з титул. екрана.

3. Лобода В. В. Суфікс -івк(а) та його російські діаморфи -евк(а), -овк(а) в українській топонімії / В. В. Лобода // Українське мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 80 – 86.

4. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя : монографія / В. В. Лобода. – К. : Вища школа, 1976. – 232 с.

5. Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. ... доктора філологічних наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Л. Т. Масенко. – К., 2005. – 40 с.

6. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні : соціолінгвістичний аспект / Я. К. Радевич-Винницький // Освіта і управління. – 2009. – № 3 – 4. – С. 190 – 200.

7. Радчук В. Д. Параметри і взаємодія мов / В. Д. Радчук // Дивослово. – 2005. – № 6. – С. 36 – 44.

8. Радчук В. Д. Параметри і взаємодія мов / В. Д. Радчук // Дивослово. – 2005. – № 7. – С. 42 – 48.

9. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ : в 2-х т. – Т. 1. – К. : Політвидавництво України, 1969. – 541 с.

10. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ : в 2-х т. – Т. 2. – К. : Політвидавництво України, 1969. – 631 с.

11. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1946. – 1084 с.

12. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. На 1 липня 1965 року. – К. : Політвидавництво України, 1965. – 432 с.

13. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. На 1 січня 1962 року. – К.: Політвидавництво України, 1962. – 419 с.

14. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій : на 1 січня 1987 року – К. : Голов. ред. УРЕ. 1987. – 504 с.

15. Украинская ССР. Административно-территориальное деление. На 1 января 1979 года. – К. : Главная редакция УСЭ, 1979. – 512 с.

16. Федоренко В. Л. Зникомість мов: українські перспективи крізь призму світового досвіду / В. Л. Федоренко // Дивослово. – 2010. – № 2. – С. 42 – 48.

17. Фоменко В. Г. Звідки ця назва? : монографія / В. Г. Фоменко. – Дніпропетровськ : Промінь, 1969. – 104 с.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню соціолінгвістичної взаємодії української та російської мов на прикладі ойконімії України ХХ ст. Розглядаються основні типи порушень назвотворення та назвозміни в ойконімній базі ХХ ст. Подаються шляхи вирішення соціолінгвістичної проблеми в адміністративно-територіальному устрої України.

Ключові слова: взаємодія мов, ойконім, ойконімікон, ойконімія, соціолінгвістика.

Аннотация

Статья посвящена исследованию социолингвистического взаимодействия украинского и русского языков на примере ойконимии Украины ХХ в. Рассматриваются главные типы языковых нарушений в ойконимиконе при переименовании населенных пунктов. Представлены пути решения проблемы в административно-территориальном устройстве Украины.

Ключевые слова: взаимодействие языков, ойконим, ойконимикон, ойконимия, социолингвистика.

Summary

The article deals the sociolinguistic interaction between Ukrainian and Russian languages for example oykonyms of Ukraine in the twentieth century. Analyzed the main types of language disorders in oykonyimikon of renaming of settlements. Served solutions to problems in administrative and territorial structures of Ukraine.

Key words: language interaction, oykonym, oykonyimikon, oykonyimiya, sociolinguistics.

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНІ
ОСОБЛИВОСТІ УРБАНОНІМІЇ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Власні назви географічних об'єктів є цінним матеріалом для кожного народу. Зберігаючи духовну спадщину минулих поколінь, вони становлять матеріальну оболонку традицій, вірувань, історичних подій. Це спосіб реалізації просторових уявлень місцевого населення з його етнолінгвістичними та соціокультурними особливостями.

Мешканці кожного населеного пункту для ідентифікації певного географічного об'єкта традиційно здійснюють номінацію, що насамперед проявляється у найменуваннях вулиць, і це засвідчується у всіх поселеннях: від хутора до великого міста. Вивчення таких пропріальних одиниць у цілому закріплене за топонімікою зокрема – за урбанонімікою.

Звичайно, вулиця як різновид дороги може бути ідентифікована за допомогою терміна **дромонім** – „власна назва будь-якого шляху сполучення: наземного, водного, підземного, повітряного” (від грец. *δρόμος* – „шлях”): *Володимирський тракт, Волго–Дон, авіалінія Москва–Прага* [див.: 3, с. 57]. М. М. Торчинський для власних назв шляхів сполучення поза населеними пунктами пропонує термін **віонім** (від лат. *via* – „дорога, шлях, вулиця” [5, с. 163]). Однак більш доцільно для номінації міських об'єктів використовувати термінопозначення **урбанонім** (від лат. *urbanus* – „міський”) у значенні „власна назва будь-якого міського топографічного об'єкта, зокрема агоронім, годонім, хоронім міський, еклезіонім, ойкодомонім”: провулок *Чистий*, площа *Театральна, Триумфальна арка, Кам'яний міст* [2, с. 139]. Безпосередньо об'єктом нашого дослідження будуть назви лінійних денотатів, зокрема проспекту, вулиці, лінії, провулка, бульвару, набережної, тобто **годоніми** (від грец. *ὁδός* – „шлях, дорога, вулиця, русло”) [див.: 2, с. 52], і назви площеподібних об'єктів, зокрема площ і ринків, тобто **агороніми** (від грец. *ἀγορά* – „площа, ринок”) [див.: 2, с. 27]. Більшість ономастів найменування дрібних географічних об'єктів кваліфікує як **мікротопонім** – „власна назва (частіше) природного фізико-географічного об'єкта, (рідше) створеного людиною, яка має вузьку сферу вживання,

функціонує в межах лише мікротериторії, відома вузькому колу людей, що живуть біля іменованого об'єкта” [2, с. 83].

Такі власні географічні назви входять до складу загальнонаціональної лексики, утворюючи окремих лексичний шар, що підпорядковується особливим законам її розвитку. Проприативи цього типу визначаються меншою граматичною стійкістю, історично мінливіші; тісно й органічно пов'язані з різними особливостями іменованих об'єктів, здебільшого є фактами однієї мови і продуктом творчості одного народу.

Протягом останніх років вивчення мікротопонімів в Україні значно активізувалося, свідченням чого є дисертаційні дослідження В. Ф. Баньої, О. Б. Галай, О. В. Заїчковської, Н. І. Лісняк, Р. О. Ляшенка, О. І. Михальчук, О. І. Проць, Н. В. Сокіл, І. Г. Чеховського та ін. Однак монографічних студій, присвячених аналізу власних назв географічних об'єктів Хмельницької області, немає. При цьому номінації вагомих топонімійних денотатів праць досить часто ставали предметом наукового вивчення Н. М. Герети, В. С. Прокопчука, М. М. Торчинського, М. Т. Янка та інших дослідників. Інколи зустрічаються і наукові праці з описом топонімії міста Хмельницького, але вони переважно мають описовий характер. Сказане вище і зумовлює актуальність теми нашої розвідки.

Безпосередньо метою роботи є здійснення комплексного аналізу урбанонімії міста Хмельницького.

Досягнення вказаної мети передбачає виконання таких завдань: 1) виявити та зафіксувати власні назви вулиць і площ на синхронному рівні; 2) виконати мотиваційний аналіз мотивувальної бази назв вулиць; 3) з'ясувати роль апелювальної та онімної лексики у творенні назв дрібних географічних об'єктів.

Хмельницький – адміністративний центр і найбільше місто Хмельницької області. Засноване поселення у XV ст. на перетині декількох торгових маршрутів, проте тривалий час воно було заштатним повітовим містечком. І лише після 1940 р., отримавши статус обласного центру, населений пункт став справді адміністративним і культурним центром регіону.

Складна інфраструктура міста, що змінюється і розширюється з кожним роком, потребує стрункої системи назв вулиць, адже зовсім недавно в різних частинах поселення було зафіксовано по декілька однакових годонімів. Нині це питання впорядковане, тому ми можемо

визначити структуру хмельницького урбанонімікону насамперед за двома критеріями – мотивацією і семантикою твірної основи.

Мотиваційне значення встановлюється „на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотворчого форманта” [1, с. 62]. Його суттю є визначення „первинної, етимологічної семантики назви, коли враховуються екстралінгвальні, мотиваційні відношення між об’єктивною реальністю і мовним процесом” [3, с. 112]. Названа вище класифікація може бути кваліфікована як екстралінгвальна (яка не має прямого зв’язку з лінгвістичними обставинами творення оніма), мотиваційна (що ґрунтується на мотивах, які сприяли виникненню саме такого найменування, а не іншого), каузальна (що дозволяє з’ясувати причинові відношення між суб’єктивною та об’єктивною дійсністю, тобто між назвою і реаліями довкілля).

Серед сучасних мотиваційних різновидів назв вулиць і площ міста Хмельницького розрізняються асоціативні, квалітативні, локативні, меморіальні, символічні емоційно-експресивні пропріативи та оніми змішаної мотивації.

Одні з найпродуктивніших типів годонімів і агоронімів – меморіальні власні назви (45 % від загальної кількості). Ці номінації увічнюють пам’ять про людей, події або інші реалії, наприклад: *Булаєнка, Вайсера, Васяніна, Ватутіна, Некрасова, Карла Маркса*. Такі мікротопоніми частково уподібнюються до патронімічних, але потрібно пам’ятати про те, що оніми з патронімічними відношеннями мають дещо іншу характеристику (вони не пов’язані з іменуваннями предків, які тут проживали). Аналізуючи денотати меморіальних власних назв, ми встановили, що в часи незалежності України стали домінувати оніми, які мають певний зв’язок з цією місцевістю: це видатні люди, які тут проживали (*О. А. Дубінін*), народилися (*Г. Верейський, П. Вигодовський*), певний час перебували в місті (*В. Н. Боженко, І. П. Васянін, В. З. Вайсер, О. Курпрін*). Також наявні назви вулиць і площ, які традиційно отримали номінації у честь певних загальновідомих діячів культури і науки або військових діячів, які ніколи не були на території м. Хмельницького (*Ю. О. Гагарін, О. П. Довженко, М. В. Ломоносов, О. М. Матросов, О. П. Мересьєв, І. В. Мічурін, П. С. Рибалко, Т. Г. Шевченко*).

Досить часто зустрічаються назви вулиць і площ із **локативними** ознаками (19 %), тобто ті номінації, які дають просторову характеристику денотату. На нашу думку, серед їхнього складу можна виокремити три підгрупи: власне локативні урбаноніми, або **урбаноніми-орієнтири**, які конкретно орієнтують на місцезнаходження об'єкта (наприклад: *Зарічанська, Заярна, Набережна, Нагірна, Північна, Прибузька*); **локативно-векторні урбаноніми**, які вказують на напрям, спрямування на певний населений пункт в основному вулиць (*Вінницька шосе, Гринівецька, Кам'янецька, Львівська*); **локативно-асоціативні урбаноніми**, які теж пов'язані з ойконімами, однак місцерозташування денотатів не має яскраво вираженої вказівки на напрям руху до певного поселення (*Волочиська, Жванецька, Київська*).

Аналогічну градацію можна застосувати до асоціативних найменувань (13 % від загальної кількості), які виникають за аналогією до інших назв або реалій, подібність до яких є переважно індивідуальною, як і ті асоціації, які встановлюються або можуть бути встановлені у кожному конкретному випадку. Передусім це асоціативно-локативні урбаноніми, які виникли з метою вказівки на об'єкт, який знаходиться на певній вулиці (*Вокзальна, Госпітальна, Заводська, Інститутська, Катіонівська*); асоціативно-локативні, які нібито і характеризують місцезнаходження денотата, проте це настільки загальна інформація, що вона може бути застосована і до багатьох інших об'єктів (*Подільська, Проскурівська, Українська*); власне асоціативні номінації, які дуже опосередковано вказують на певні об'єкти, аналогії з якими все-таки простежуються (*Авіаційна, Басейна, Будівельників, Геологів, Кудрянка, Пілотська*).

Квалітативні урбаноніми (11 %), які характеризують об'єкт за різними ознаками (вік, розмір, колір тощо), мають переважно прикметникову форму (*Висока, Нова, Лісна, Новосільна, Польова, Ярова*). Мотиваційними відношеннями такі назви досить подібні до асоціативних. Іноді такі мотиваційні типи теж варто кваліфікувати як квалітативно-асоціативні, оскільки немає достовірних даних, наприклад, про те, чи насправді на цій вулиці росли дерева, основи яких закріплені у годонімі (*Вишнева, Яблунова*).

Не всі ад'єктивні урбаноніми є квалітативними: деякі номінації несуть емоційно-експресивне забарвлення або навіть символічне. Такі

пропріативи виникли на основі кваліфікативних (квалітативних) ознак у їхній семантиці, однак вказівка на ознаку міститься не прямо, а опосередковано, через відношення до інших предметів та об'єктів, іноді на рівні їх символізації. У власних назвах, що належать до цих досить-таки малопродуктивних груп, найбільш відчутні етнокультурні та соціолінгвістичні особливості народу. Наприклад, назва вулиці *Блакитна*, яка виникла в 1990-х роках, символізує мирне „блакитне небо” та „блакитні води” доквілля. Вона утворилася на основі порівняння, звернення до найдавніших стихій українського народу. Стрижневим поняттям як у цій назві, так і у тріаді „земля – вода – небо”, є колір, який вважається божественним, оскільки він пов'язаний із християнством, вірою в Бога. За народними віруваннями, Бог на небі час від часу плаче, і його сльози попадають на землю у вигляді дощу. Значить, можна стверджувати, що на вулиці з такою назвою має бути особливий взаємозв'язок із чимось божественним, яке завжди буде оберігати її мешканців.

Символічне значення мають назви *Козацька*, *Майдан Незалежності*, *Проспект Миру*, *Соборна* та інші.

Одиничними прикладами представлені типи, які кваліфікуються як зразки мішаної мотивації: *Західна Окружна дорога*, (локативно-квалітативна назва), *Перший провулок Раскової* (квалітативно-меморіальна назва).

Сучасні урбаноніми є звичайними асемантичними мовними знаками, однак на етапі становлення виникнення кожного з них мотивувалося певною індивідуальною семантикою, апелятивною або онімною. Апелятивні твірні лексеми виконують не лише номінативну, а й характеризуючу функцію. Пропріальним твірним основам притаманна тільки перша з указаних функцій, а їхня семантика зводиться до словотвірного значення відповідного похідного оніма.

Таким чином, за семантикою твірної основи урбанонімія м. Хмельницького, як і більшість пропріальної лексики, поділяється на відонімні (67%), відапелятивні (32%) і відонімно-відапелятивні (1%) утворення.

Передусім серед відонімних власних назв вулиць і площ виділяються відантропонімні і відтопонімні деривати, а з-поміж перших – мотивовані прізвищами народних месників (*Залізняка*, *Кармелюка*), героїв

визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. (Б. Хмельницького, І. Богуна), громадянської (Г. Котовського, В. Чапаєва) та Другої світової війни (Л. Чайкіної, У. Громової), воєначальників (М. Ватутіна, В. Примакова), письменників і поетів (В. Стуса, Остапа Вишні, С. Руданського), діячів науки і техніки (І. Курчатова, Д. Яворницького), політиків (Леха Качинського, В. Чорновола) тощо. Відтопонімні номінації – це насамперед ад'єктоніми (Ружичанська, Старокостянтинівське шосе, Ярмолинецька), рідко – похідні від назв мікрорайонів (Дубівська), річок (Плоська), оронімів (Кавказька), хоронімів (Подільська) а також етнонімів (Молдавська), ергонімів (Червонофлотська) і геортонімів (Різдяна) тощо.

Серед відапелятивних номінацій переважають відіменникові, зокрема похідні від назв професій (Геологів, Зв'язківців), організацій (Колгоспна, Піонерська), споруд (Заводська, Інодромна) або рослин (Кленова, Яблунева), а також від абстрактних понять, часто із символічною конотацією (Дружби, Свободи), та відприкметникові, зокрема утворені від якісних (Трудова, Щаслива) та відносних (Водопровідна, Набережна) прикметників. Іноді прикметники поєднуються із числівниками (Друга Лугова).

Комбінованими вважаються найменування мішаного типу, коли в одному урбанонімі поєднується власна і загальна назва, на зразок: *Маршала Рибалка, Перша вулиця М. Раскової, Проскурівського Підпілля*.

Отже, можна зробити висновок, що урбанонімія міста Хмельницького окреслює складну та своєрідну структуру творення власних назв, що пояснюється статусом та індивідуальними особливостями території. У назвах вулиць і площ досить часто простежується вплив історичних подій, відомих постатей як Хмельниччини, так і інших міст і навіть країн; крім того, значна увага приділяється світогляду хмельничан, що своїм корінням іноді сягає ще міфології.

Домінують назви з меморіальними, асоціативними та локативними мотиваційними відношеннями, мотивовані антропонімами, топонімами та загальними назвами (іменниками і прикметниками). Традиційно іменникові конструкції вживаються у формі родового відмінка, а прикметникові – називного. Годоніми й агороніми дослідженої території не виходять за межі алгоритму назвотворення, що склався на теренах України останніми роками (при цьому він, звичайно, має певні особливості).

На подальші студії очікують інші складники урбанонімікону, передусім – номінації водних, лісово-паркових, меморіальних, регіональних та інших мікрооб'єктів.

Список використаної літератури

1. Герета Н. М. Ойконімія північної Хмельниччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. М. Герета. – К., 2004. – 209 с.
2. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
3. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
4. Торчинський М. М. Лексико-семантична структура назв поселень Південно-Західного Поділля / М. М. Торчинський // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К. : Кий, 2002. – С. 206 – 215.
5. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.

Анотація

У статті піднімається проблема утворення назв вулиць і площ міста Хмельницького з точки зору семантики твірної основи та мотиваційних відношень. У процесі дослідження описано насамперед оніми з меморіальними, асоціативними та локативними відношеннями.

Ключові слова: *годонім, агоронім, урбанонім, мікротопонім, мотивація, семантика твірної основи.*

Аннотация

В статье поднимается проблема образования названий улиц и площадей города Хмельницкого с точки зрения семантики образующей основы и мотивационных отношений. В процессе исследования описаны онимы с мемориальными, ассоциативными и локативными отношениями.

Ключевые слова: *годоним, агороним, урбаноним, микропоним, мотивация, семантика образующей основы.*

Summary

The article raised the problem of the formation of the names of streets and squares of the city Khmelnitsky in terms of semantics generatrix basis and motivational relations. The study describes the first dumb with memorial, associative and locative relations.

Key words: *hodonym, ahoronym, urbanonym, mikrotoponym, motivation, semantics generatrix basis.*

ДО ПОХОДЖЕННЯ ДАВНИХ ТОПОНІМІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ. 23 – 29

Мета пропонованої розвідки – історико-етимологічний аналіз сучасних назв поселень Львівської області: *Опільсько*, *Отинівичі*, *Пиратин*, *Ходорів*, *Чолгині*, *Чуперносів* та *Шнірів*¹.

Опільсько – с. Сокальського р-ну. Укладачі „Історії міст і сіл Української РСР: Львівська область” одну з перших документальних згадок про цей населений пункт відносять до 1440 р. [2, с. 752]. Згодом він зафіксований як *Опільсько* (*Opulsko*), 1785 – 1788 рр., 1819 – 1820 рр. [3, с. 220], *Opilsko* („rus. nazwa *Opulska*”), „*Opulsko albo Opulsk, rus. Opilsko – wieś*”, 1886 р. [18, VII, с. 554, 569], *Опільсько* (до 1951 р.), *Перемóга*, 1968 р. [2, с. 752], *Перемога*, 1987 р. [13, с. 186] та *Опільсько*, 2009 р. [12].

На думку дослідників, очевидний зв'язок ойконіма з апелятивом *опіле* – ‘об’єднання декількох родів, зближених до себе спільним походженням

¹ Продовження циклу статей, опублікованих у: Студії з ономастики та етимології. 2010 / [відп. ред. І. В. Єфименко]. – Луцьк : Терен, 2010. – С. 274 – 285 (I); Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія : Філологія / [ред. колегія: В.Г. Матвіїшин (голова), Д. Г. Бучко, М. І. Голянич, В. В. Грещук, В. І. Кононенко та ін.]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатськ. нац. у-ту, 2011. – Вип. XXIX – XXXI. – С. 131 – 133 (II); Життя – у слові : збірник наукових праць на пошану академіка В. М. Русанівського / [відп. ред. В.Г. Склярєнко]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 146 – 151 (III). Див ще три статті, присвячені цій же проблематиці : Матеріали до історико-етимологічного словника ойконімів Львівщини // Студії з ономастики та етимології. 2011 – 2012 / [відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач]. – К. : Кий, 2012. – С. 257 – 265; Про походження ойконіма *Белз* // Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. праць / [гол. редколегії О. М. Титова]. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – Вип. 21. – С. 217 – 222; Топонімія Радеківського району Львівської області (матеріали до історико-етимологічного словника ойконімів України). I // Студії з ономастики та етимології. 2013 / [відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач]. – К., 2013 (у друці).

Наголос в ойконімах подано за „Історією міст і сіл Української РСР : Львівська область” [див. список використаної літератури].

і спільними потребами, які виникали з господарських і оборонних відносин' [2, с. 752]. Проте, вірогіднішою вважаємо трансонімізацію місцевого однойменного ороніма (узгір'я), що підтверджує така інформація із „Словника географічного Царства Польського”: „w stronie pld. [від поселення Опільсько. – В.Я.] wznosi się wzgórze *Opulsko*”, 1886 р. [18, VII, с. 569]. Стосовно оніма *Опільсько*, то він, на нашу думку, мотивований ідентичним апеллятивом **опільсько*. Етимологізуючи відносний прикметник **obpolskьjь*, укладачі „Етимологічного словника слов'янських мов” ілюструють цей ад'ектив тільки двома прикладами – ст.-чеськ. *opolský* прикметник до *opolé* – ‘той, що лежить на рівнині, в низині’, пол. *opolski* відтопонімний прикметник від *Opole* [16, 28, с. 255].

Отинівичі – с. Жидачівського р-ну. Давнє поселення, на території якого виявлено залишки жител трипільської культури [8, с. 4]. Первісно назва населеного пункту фігурувала як *Отиньовичі* [8, с. 44, 107]; вона ж: *Othyniowice*, 1458 р. [8, с. 17], 1515 р. – пізніша фіксація [2, с. 363], *Отиневичі* (*Otyniowice*), 1785 – 1788 pp., 1819 – 1820 pp. [3, с. 223], *Otyniowice* (rus. *Otynewyczi*), „we wsiach *Otyniowicach*”, „na wsi *Otyniowice*”, „według lustracyi z roku 1765 była dzierżawa *Otyniowce*, do której także wś Horodyszczce należała”, 1886 р. [18 VII, с. 764, 765] та *Отиневичі*, 1987 р. [13, с. 179].

В. В. Котович розглядає аналізоване найменування поселення як патронім на *-ичі* від особової назви **Отиня*, яка, у свою чергу, могла утворитися від антропонімів типу *Отъ* < *Отмаръ*, *Отнятъ* та ін. [див.: 8, с. 17, 45]. Імовірніше, це форма множини на *-і* від патроніма **Отиньович*.

Пиратин – с. Радеківського р-ну. Давнє поселення, поблизу якого виявлено давньоруське городище (XI – XIII ст.) [2, с. 638]. У „Йосифінській (1785 – 1788) і Францисканській (1819 – 1820) метриках” досліджуваний ойконім засвідчений як *Ператин*, *Пиратин* (*Peratyn*), 1785-1788 pp., 1819 – 1820 pp. [3, с. 227, 237]; він же пізніше – „leżą <...> *Peratyn*”, „*Peratyn*, ob. *Piratyn*”, „*Peratyn*, albo *Pieratyn* z Antoninem – wies”, 1886 р., „*Piratyn*, albo *Pieratyn*, *Peratyn*”, 1887 р. [18, VII, с. 90, 949; VIII, с. 93, 221], *Пирятин*, 1968 р. [2, с. 616] та *Пиратин*, 1987 р. [13, с. 181]. Швидше за все, ойконім мотивований антропонімом **Пера(я)та*, оформленим формантом належності *-ин* (первісно *Ператин* двір, хутір, присілок тощо). Пор., наприклад, ст.-укр. *Пырятинец* [9], сучасне (похідне на *-ськ-*) *Ператинський* – прізвище у Волинській обл. [5, с. 52].

Стосовно споріднених онімів пор., зокрема, *Пиратин*, *Пирятин* – назви поселень у Львівській, Полтавській та Рівненській обл. [13, с. 184, 227, 235].

Хдборів – м. Жидачівського р-ну. Автори видання „Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область” зазначають, що первісно аналізований ойконім задокументований як *Ходорів-став*, *Ходоростав* [2, с. 336, 346] або ж *Ходоровъ Ставъ* [8, с. 19]. В офіційному документі за 1394 р. йдеться про пана і законного дідича з *Ходорова* [2, с. 346], далі: *Chodorowstaw*, 1430 р. [8, с. 19], *Ходоріс (Chodorów)*, 1785-1788 pp., 1819-1820 pp. [3, с. 320], „*Chodorów (z Wołczatyczami) – miasteczko <...> niegdyś powiatowe*”, „*w Chodorowie (dawniej Chodorostaw)*”, „*na Chodorostawie*”, „*powiat chodorowski*”, 1880 р. [18 I, с. 610], *Ходорів*, 1987 р. [13, с. 178] та ін.

Існують версії, що ойконім *Ходорів-став* (*Ходоростав*, *Ходоровъ Ставъ*) це:

1. Похідне від особової назви **Ходор* та апелятива *став* [див.: 2, с. 346 – 347].

2. Мотивоване антропонімом *Ходоръ* (< ОН *Ходъ* < *Ходивой*, *Ходимиръ* + суфікс *-оръ*) + *-ів* (< *-овъ*) [8, с. 19].

Ойконім прозорий щодо мотивації. Швидше за все, засвідчені історичні варіанти назви – лексиколазація й онімізація словосполучення топоніма *Ходорів* та апелятива *став*. Перший компонент ойконіма – *Ходорів* – утворення на *-ів* від ОН *Хведір*, *Федір* (поширене ім'я); сюди ж додамо сучасні укр. *Ходор* – прізвище [14, с. 229], пол. *Chodor* – ім'я [17, I, с. 79] і под. Щодо підтвердження цього пояснення доцільно використати довідку зі „Словника географічного Королівства Польського” – „*Chodorów <...> – miasteczko <...> nad rzeką Ług, która tu tworzy znaczny staw*”, 1880 р. [18, I, с. 610]. Стосовно ідентичних топонімів додамо ще сучасні *Ходорів*, *Ходорівка*, *Ходори*, *Ходорків* – назви населених пунктів в Україні [13, с. 95, 96, 97, 140].

Чолгині – с. Яворівського р-ну. Об'єднане з нп *Тернівця* [12]. Історично відоме з 1785 – 1788 pp., 1819 – 1820 pp. як *Чолгині (Czołhynie)* [3, с. 329], „*Czołhynie, Czołhynie, ob. Czołynie*”, 1880 р. [18, I, с. 867], *Чолгині*, 1987 р. [13, с. 189] та ін. В аналізованій назві поселення *Чолгині*

учені вбачають продовження первісного **Ĉьlgъnъ*¹, яке, у свою чергу, постало від апелятива псл. **ĉьlgъ-* + суфікс **-nъ*. За спостереженнями Р. М. Козлової, яка детально досліджує деривати від основи **ĉьlg-*, похідні апелятиви збереглися досі на більш вузьких ареалах, ніж їх континуанти – топоніми. Свої твердження Р. М. Козлова аргументує такими даними: укр. діал. (бук.) *чвогз* – ‘жолоб, по якому з гори спускають деревину’ – форма, яка утворилася з *човг* у результаті дисиміляції, пол. *czolg* – ‘змія, вуж, плазун’, ‘плазуючий, підлесник’, ‘плазування’, *czolga* – ‘вилоподібне розгалуження дерева’, діал. *czolgi* мн. ‘гринджоли, копильчаки’, ‘гальма у возі’, ‘прилаштування для перевезення бочок з водою або пересування плуга по полю’ [див.15, с. 28, із покликанням на: 7, с. 107 – 108].

Чуперносів – с. Перемишлянського р-ну. Об’єднане з нп *Ўшковичі* [12]. Уперше зафіксоване як *Czupernozow* у 1478 р. [8, с. 23]; згодом – *Чуперносів* (*Czupernosów*), 1785 – 1788 рр., 1819 – 1820 рр. [3, с. 331], „*Czupernosów, Czupernosy – wieś*”, 1880 р. [18, I, с. 881], *Чуперносів*, 1987 р. [13, с. 183] та ін.

З погляду словотвору це утворення з присвійним суфіксом *-ів* від антропоніма *Чуперні(о)с*. На користь цього пояснення вказує слов’ян. *Чупернось* – особова назва [8, с. 23].

Шнірів – с. Бродівського р-ну. В історичних джерелах уперше зафіксоване у 1557 р. [2, с. 170]; воно ж пізніше – *Шнирів* (*Sznyrów*), 1785 – 1788 рр., 1819 – 1820 рр. [3, с. 333], „*Sznyrów – wieś*”, 1892 р. [18, XII, с. 15], *Шнирів*, 1987 р. [13, с. 176] та ін. Уважаємо, що назва поселення мотивована антропонімом *Шнир* + суфікс належності *-ів*. На потенційність цього пояснення вказують укр. *Шнир* – сучасне прізвище [6, с. 234], (парадигматичне) *Шнира*, (похідне) рос. *Шнырев* [11, с. 925] тощо. Твірна особова назва *Шнир* – віддієслівне утворення, пов’язане з дієсловом *шнирити*, пор. укр. діал. (зх.-поліськ.) *шні́рити* знев. – ‘шукати щось, роблячи нелад’ [1, с. 271], рос. діал. (томськ.) *шны́рить* – ‘швидко рухатися у різних напрямках, снувати’, ‘ходити, оглядати з метою розвідати що-небудь’ [10, с. 365] і под. Додамо ще місцевий мікротопонім (похідне) *Sznyroczyk* („na zachodzie [знаходиться. – В.Я.] las „*Sznyroczyk*”), 1892 р. – назва лісу [18, XII, с. 15].

¹Водночас додамо, що Р. М. Козлова розглядає цей ойконім і як утворення, мотивоване антропонімами **Чолг*, **Чолга* (при цьому подаючи назву поселення у першому випадку як *Чолгини*, у другому – *Чолгини*). Див.: [7, с. 108; 4, с. 250 – 258].

Таким чином, дослідження історичної української топонімії – важливий матеріал для зведеного історико-етимологічного словника ойконімів України.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 354 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область / [ред. колегія: В. Ю. Маланчук (голова), М. Я. Гнидюк, Б. К. Дудикевич та ін.]. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – 980 с.
3. Йосифінська (1785 – 1788) і Францисканська (1819 – 1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / [відп. ред. П. Захарчишина; склали: П. Пироженко, В. Сіверська]. – К. : Наукова думка, 1965. – 356 с.
4. Казлова Р. М. Славянская гідранімія. Праславянські фонд / Р. М. Казлова. – Гомель : ГГУ, 2003. – Т. III. – 361 с.
5. Книга пам'яті України: Волинська область : у 3-х т. / [ред. колегія: П. В. Онищук, Б. Й. Заброварний, В. А. Наконечний та ін.]. – Львів : Каменяр, 1995. – Т. 1. – 567 с.
6. Книга пам'яті України: Івано-Франківська область : у 3-х т. / [ред. колегія: В. М. Скрипничук, М. І. Солошенко, Б. М. Томенчук та ін.]. – Львів : Каменяр, 2001. – Т. 2. – 758 с.
7. Козлова Р. М. И. -е. ^{*}(s)kel- ‘гнуть, сгибать; крутить, вертеть’ в славянской гидронимии. II / Р. М. Козлова // Ономастика та етимологія: Зб. наук. праць на честь 65-річчя І. М. Желєзняк / [відп. ред. О. П. Карпенко]. – К. : Друкарня СП „Українська книга”, 1997. – С. 96 – 113.
8. Котович В. В. Походження назв населених пунктів Опілля : монографія / В. В. Котович. – Дрогобич : Відродження, 2000. – 156 с.
9. Ономастична картотека Інституту української мови НАН України.
10. Словарь диалектного просторечия Среднего Приобья / [под ред. О. И. Блиновой]. – Томск : Изд-во Томск. гос. у-та, 2003. – 370 с.
11. Справочник квартирных телефонов г. Киева / [сост. Д. М. Циолек]. – К. : Наук. думка, 1976. – 983 с.
12. Україна. Адміністративно-територіальний устрій на 1 грудня 2009 р. (електронний довідник) // Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

13. Українська РСР : Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. / [відп. ред. В. І. Кирненко, В. І. Стадник]. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1987. – 504 с.

14. Худаш М. Л. 3 історії української антропонімії : монографія / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.

15. Шульгач В. П. Матеріали до Етимологічного словника ойконімів України / В. П. Шульгач // Записки з українського мовознавства: Зб. наук. праць / [відп. ред. Ю. О. Карпенко]. – Одеса : Астропринт, 2001. – Вип. 11. – С. 26 – 30.

16. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М. : Наука, 1974 – 2010. – Вып. 1 – 36.

17. Rymut K. Nazwiska polaków : Słownik historyczno-etymologiczny / K. Rymut. – Kraków : Wyd-wo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1999 – 2001. – Т. I – II.

18. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / [pod red. F. Sulimierskiego]. – Warszawa : Nowy Świat, 1880 – 1902. – Т. I – XV.

Анотація

Пропонованою статтею продовжуємо історико-етимологічні розвідки про найменування населених пунктів Львівської області. На матеріалі документально засвідчених історичних фіксацій найдавніших назв поселень простежено фонетичні модифікації досліджуваних онімів у часі.

Ключові слова: *антропонім, особова назва, апелятив, ойконім, онімізація.*

Аннотация

Предлагаемая статья продолжает историко-этимологические разыскания о наименованиях населенных пунктов Львовской области. По материалам документально засвидетельствованных исторических фиксаций одних из древнейших наименований поселений прослежено фонетические модификации исследуемых онимов во времени.

Ключевые слова: *антропоним, личное имя, апеллятив, ойконим, онимизация.*

Summary

The article that proposed continues there historical and etymological studies of the settlements names of the Lviv district. On the material of

documentalized historical fixations of the most of antient oyconyms there phonetical modifications of these ones are traced.

Key words: *antroponym, personal name, appelative, oyconym, onymization.*

УДК811.162.4:81.373.2

Hladký J.
Pedagogická fakulta
Trnavskej univerzity v Trnave, Slovensko

VLASTNÉ MENO V REGIONÁLNO M ONYMICKOM SYSTÉME

Onomastika sa prirodzene vníma ako integrálna jazykovedná disciplína, ktorá veľmi úzko súvisí s geografiou, históriou, archeológiou, sociológiou a demografiou, etnografiou a ďalšími vedami. Vlastné meno, integrujúce v sebe špecifickú jazykovú aj mimojazykovú stránku či charakteristiku, treba zavše chápať aj ako psycholingvistický a sociolingvistický prvok, ktorého vznik a fungovanie sú viazané na istý onymický priestor.

Vlastné meno poskytuje informácie o onymickom objekte svojou formou, na zreteľ však musíme brať aj susedstvo významovo blízkych názvov, takisto poznatky z archeologických, geografických a iných výskumov, ktoré sú dôležité aj v procese verifikácie interpretácie starej sémantickej stránky menného základu. Preto je dôležité adekvátne rekonštruovať obsah slov získaných z historickej toponymie. V onomastických výskumoch má preto nezastupiteľné miesto onymicko-lexikálna komparácia, či už na pozadí porovnávania onymickej lexiky s lexikou jazyka, ktorého prostriedkami bolo skúmané vlastné meno utvorené, alebo identifikovanie lexikálnych paralel (berúc pritom do úvahy poznatky z vývinu jazyka v starších fázach vývinu) v príbuzných, najmä slovanských jazykoch.

Pri interpretácii vlastného mena ako jedinečnej entity nahliadame naň zároveň ako na jedinečnú jednotku jestvujúcu v relatívne uzavretých geografických, etnických, historických, jazykových (nárečových) a sociálnych celkoch – prirodzených regiónoch. Takýto komplexný pohľad na onymiu v prirodzenom regióne či mikroregióne, relatívne uzavretom a ucelenom systéme so svojimi historicky podmienenými vnútornými vzťahmi a súvislosťami, sa prirodzene začína uplatňovať vo viacerých onomastických

prácach či výskumoch. Doterajšie onomastické výskumy pristupujú k toponymám najčastejšie z typologického a etymologického hľadiska. Komplexnejšie koncipované práce pritom do istej miery nahrádzajú štúdie a ojedinele aj ucelené monografie Jána Stanislava, Vlada Uhlára, Branislava Varsika, Rudolfa Krajčoviča, Milana Majtána, Jaromíra Krška a pod.

Analýza a interpretácia vlastných mien z relatívne malého územia so svojím vnútorne podmieneným vývojom neraz utvára akýsi onymický text. V onomastických výskumoch tak najmä kvôli pochopeniu motivácie vlastného mena a jej adekvátnej interpretácii je neraz nevyhnutné rekonštruovať pôvodnú onymickú situáciu v období vzniku vlastného mena, keďže jej konkrétne aspekty dnes už poznať nemusíme. Okrem historicko-onymickej rekonštrukcie vlastného mena, formálnej a lexikálno-sémantickej analýzy, sprievodnej argumentácie a verifikácie vo forme zohľadnenia mimojazykových skutočností (poznatkov archeológie, histórie a pod.), ako na to viac rás upozornil napríklad R. Krajčovič [1990], je preto dôležité brať do úvahy regionálny onymický kontext a konkrétnu onymickú situáciu každého vlastného mena (najmä z tej istej onymickej triedy) v konkrétnom prirodzenom regióne. Bez tohto aspektu sa v daktorých prípadoch nedá zaoberať ani v prípade adekvátnej rekonštrukcie vlastného mena.

Tento princíp poznania „regionálneho onymického systému“ a regionálnej (či v mnohých prípadoch až lokálnej) mimojazykovej skutočnosti utvára predpoklady na spresnenie jazykovej interpretácie vlastného mena ako jedinečnej entity a zároveň prvku istého onymického systému a takisto na čo najucelenejšiu interpretáciu jeho onymickej situácie. Vychádzame pritom z poznania, že vlastné mená sú zároveň odrazom akejsi historickej skúsenosti konkrétneho miesta. Prirodzene sa teda ukazuje, že v mikroregiónoch sa sémantické polia jednotlivých onymických slov osobitne vtedy, keď vlastné mená v ňom vznikali v približne tom istom období, často dopĺňajú a umožňujú nám vnímať ich v širších, kontextových súvislostiach. Na pozadí vlastných mien sa tak utvára akoby skrytý text s informáciami nielen o vývine jazyka, o slovnej zásobe pomenúvateľov, ale takisto aj o motívoch a okolnostiach vzniku vlastných mien v konkrétnom historickom období.

1. Napríklad pri interpretácii lexikálno-sémantickej stránky ojkónym v konkrétnom regióne treba neraz brať do úvahy názvy zaniknutých osád v skúmanom regióne a na základe analýzy jazykového materiálu a konkrétnej onymickej situácie sa tak usilovať priniesť adekvátne rekonštrukcie a výklady

ojkoným, ktorých lexikálno-sémantická analýza ukázala vzájomnú vecnoobsahovú a motivačnú súvislosť viacerých vlastných mien (ojkoným) v skúmanom onymickom systéme.

Pri analýze, argumentácii a verifikácii vo výskume ojkonymie konkrétneho regiónu pritom dodržiavame dva významné aspekty – prvý, rešpektujúci prirodzenú súvislosť sídel v rámci vnútornej a mimojazykovými skutočnosťami podmienenej diferencovanosti regiónu; druhý, ktorý reflektuje vývinové hľadisko nielen v osídlení regiónu, ale aj samej ojkonymie.

V širšom pohľade to v slovenskej ojkonymii napríklad vidieť v rozložení stredovekých osád zamestnaneckého a služobníckeho typu, ktoré odzrkadľujú hospodársko-ekonomický systém azda ešte starobylého Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva; porov. R. Krajčovič [8, s. 11]. Pri interpretácii vlastných mien v konkrétnych mikroregiónoch si zasa môžeme uvedomiť dopĺňanie sa a prípadne aj prestupovanie sémantických príznakov onymických slov v širšom onymickom, sémantickom aj komunikačnom kontexte, ako to naznačuje napríklad analýza toponymickej lexiky zo sémantického okruhu „boj, obrana“ (pohľad na diachrónnu mimojazykovú a motivačnú stránku jednotlivých vlastných mien, príčiny ich vzniku) v súvislosti s lokalizáciou archeologicky nedoloženého včasnostredovekého hradu Szolgagyör, resp. existenciou stráženého priechodu starej obchodnej cesty cez rieku Váh pri obci Posádka. Názov *Posádka* (1617 < *posádka*, *posádky!* 1. „strážna služba“, 2. „ozbrojená skupina ľudí alebo vojska na ochranu niekoho alebo niečoho“ [5, s. 139]; v staršej slovenčine aj *posada* – „pevnosť“, [1, heslo č. 2340]) predpokladá existenciu strážneho či vojenského stanovišťa. Dnešnú obec pravdepodobne môžeme stotožniť so staršou osadou *Ursuc* (1274 *Víšok < *vrch* [20, s. 79 – 80] miesto vhodné na stavbu opevnených objektov). Okrem ojkonyma *Posádka* signalizujú existenciu opevneného objektu pri obci živé terénne názvy *Zámeček*, *Kačací zámeček*, *Pod zámečkom* (< *zámok* „honosné sídlo šľachty“ v ľudovom povedomí aj „hrad“), dnes už zaniknuté názvy *Várhídi* (1893 **Várhíd* < maď. *vár* hrad, *híd* most – hradný most; podľa katastrálnych máp spájal ľavý a pravý breh rieky Váh ešte na konci 19. storočia), názov lesa *Dúr* (1893 *Gyur* < maď. *gyűrű* „prsteň, prsteneč“ motiváciou nie je tvar lesa, ale hlinené valy, ktoré azda tvorili súčasť opevnenia strategického objektu). V období predpokladanej existencie hradu (12. – 13. storočie) susedili s ním dnes už zaniknuté osady *Bereg* (v rokoch 1274, 1279 *Beregh* < *breh* < psl. **brěgvъ* „osada ležiaca na brehu rieky“) a

Borody (1893 < *brod* < psl. **brodъ* – osada sa vyprofilovala pri stráženom brode, teda pri plytkom mieste určenom na prechádzanie cez rieku a zároveň na mieste, na ktorom rieku prekonávala obchodná cesta z Trnavy do Nitry). V susednej obci Horné Zelenice zasa nachádzame patrocinium sv. Martina, patrocinium časté v osadách, kadiaľ viedli v stredoveku obchodné cesty. Názov susednej obce *Bojničky* (1113 < apel. *bojňa*, príp. *bojnica* „miesto bojov, bojisko“ [5, s. 143]) môže dávať predpoklad obrany či bojových stretnutí súvisiacich práve s existenciou spomínaného priechodu (brodu), názov ďalšej susednej obce *Dvorníky* (1247 < *dvornik*, psl. **dvorъnikъ* „kto sa stará o dvor a budovy kniežaťa“ < *dvor*, psl. *dvorъ* [2, Nr. 371]) a názov zaniknutej osady Čeľaď (1261 < *čelad'* „služobníctvo, neraz aj pokrвне zviazané“) zasa ukazujú na sociálno-ekonomické vzťahy v mikroregióne. Uvedené vlastné mená, resp. prihliadnutie na regionálny onymický kontext nám poskytujú dostatok relevantných informácií o datovaní osád, o type služobníckych povinností dvorníkov a čeľade žijúcich v nich, o etnickej štruktúre a hustote súvekeho osídlenia a takisto o tom, aké okolnosti zohrávali v konkrétnom čase dôležitú úlohu v psychológii a procese pomenúvania tu jestvujúcich osád, aké príznaky osád či jej obyvateľov boli dôležité pri výbere konkrétneho názvu, a čo je dôležité – aké významové vzťahy ich spájajú s ostatnými ojkonymami v regióne.

2. Regionálny onymický systém a jeho formovanie v minulosti spätne dokáže poskytnúť relevantné informácie aj pri rekonštrukcii etnických pomerov v mikroregiónoch. Ako to už ukázali viaceré ucelené výskumy jazykovedcov a historikov pred nami (v kontexte slovenskej vedy napríklad J. Stanislav, B. Varsik, M. Majtán a i.), dôležité a mimoriadne cenné býva aj svedectvo vlastných mien o etnickom vývine na takých jazykových územiach, ktoré v minulosti prechádzali zložitým etnickým vývinom. Na slovenskom území je takýmto regiónom napríklad Žitný ostrov, ktorým sa označuje vnútorný priestor (ostrov) medzi Malým Dunajom a Dunajom. Pomerne zložitý vývin etnickej situácie na jeho území je daný už historicky a geograficky, keďže ide o územie nachádzajúce sa na krajnom juhozápade Slovenska a po celej svojej dĺžke bezprostredne susediace s Maďarskom (hranicou je tu hlavné koryto Dunaja) a v západnej časti ostrova sa dotýka aj s hranicou Rakúska.

Územie Žitného ostrova je podnes výrazne bilingválne – slovensko-maďarské, čo je prirodzené vzhľadom na politickogeografickú polohu regiónu

a takisto na etnické migrácie v minulosti. Oblasť, ktorá leží medzi Dunajom a jeho riečnym ramenom, už v 13. storočí Maďari nazývali *Csollóköz*, resp. neskoršie *Csallóköz*: 1250 *Chollocuz*, 1256 *Chollokuz* [22, s. 16]. Názov rozľahlého riečného ostrova motivoval starší slovanský (slovenský) názov najväčšieho ramena Dunaja (dnešného Malého Dunaja), ktorý je od 13. storočia doložený v podobách *Chollow*, *Chollo*, *fluio Chollow* [20, s. 10], po maďarsky *Csalló*.

Aj keď V. Šmilauer pokladá etymológiu názvu za nejasnú, resp. ho nepokladá za domáci slovanský, resp. slovenský názov [20, s. 294], historik Branislav Varsik podobne ako už pred ním významný slavista Ján Stanislav ho pokladajú za staré domáce vlastné meno, ktoré dali ramenu starí Slováci ešte pred príchodom Maďarov a tí ho prevzali po náležitých hláskoslovných zmenách. V okolí toku Malého Dunaja sa spomína aj zem s týmto názvom (1209 *terra Chalow*), podľa čoho J. Stanislav [19, s. 243] usudzuje, že najskôr sa toto vlastné meno vzťahovalo na osadu a až neskôr na vodný tok a napokon na územie, cez ktoré tento tok tečie, resp. ktorého hranice prirodzene utvára (teda na celý vnútorný ostrov). J. Stanislav názov osady rekonštruuje ako **Čalov* alebo *Čalovo* a dáva ho do súvislosti s českým osadným názvom Čalovice, srbským Čalov-íci, poľským Nieczałow. B. Varsik však predpokladá iný vývin názvu a pôvodný rekonštruuje v podobe **Čelov*, z čoho sa prirodzene podľa hláskoslovných pravidiel maďarského jazyka vyvinuli maďarské podoby > Čolov > Čalov. Tu B. Varsikovi pomáha aj analógia osadného názvu Čelovce v Honte (1295/1297 Chol, v 14. storočí už Chal, Chaal [22, s. 17]; porov. aj 1773 Csáll, Csall, sloven. Čelowce [15, s. 56]). Podobný hláskoslovný vývin je aj pri osadnom názve Čeláre [15, s. 56]. Dodajme, že v najstarších listinách sa hlavné riečne rameno Dunaja (dnešný Malý Dunaj či pôvodný Čalov alebo Čelov) v 13. storočí označuje po latinsky ako *magnum Er* (lat. *magnum* – veľký, maď. *ér* – rameno rieky), v ďalších podobách *Noger*, *Nagyer*, *Nagher*. V. Šmilauer ho rekonštruuje ako Nagyörém, teda ako **Veľké rameno* s priezračnou motiváciou.

Výrečné doklady o pôvodnej slovansko-slovenskej etnickej báze vnútorného ostrova nachádzame aj v jeho starej ojkonymii. Spomeňme len ako príklady názvy (Čiližská) Radvaň (1252 Roduan, 1272 Raduan z osobného mena *Radovan*; pôvodný dvorec bol akiste pomenovaný podľa slovanského, resp. slovenského kniežaťa), neďaleko od seba nachádzajúce sa osady Vrakúň a Vrakuňa zasa súvisia s praslovanským apelatívom **vrakunъ* odvodeným od

koreňa **vra-* „hovoriť bezo zmyslu“ a pravdepodobne odzrkadľujú ešte staré predkresťanské (pohanské) náboženské či kultové obrady [11, s. 118]. Domáci pôvod má aj názov obce Bodza, ktorý je odvodený od osobného mena Bodza alebo od osobného mena s koreňom *Bod-* (porov. [19, s. 51]), podobne názov osady Klúčovec (> maď. **Kulcsod*: 1268 terra Chulchud, 1402 Kulchod; [19, s. 251]) z apelatíva alebo osobného mena *Kľuč* (*kľuč*), čo prešlo do maďarčiny v podobe *kulcs*. Na staré prevzatia pôvodných slovenských názvov osád z tohto územia upozorňujú aj názvy osád, ktoré po prevzatí do maďarčiny si zachovali aj pôvodné slovanské nosovky (Konkoly : **KoNkolb* z apel. *kúkol'* a pod.). Na daktoré názvy nemáme poruke staršie doklady, no svojou formou ukazujú, že takisto ide o staré slovanské (slovenské) názvy, napr. názov samoty (Starý a Nový) Goláš určite patrí k psl. **golb* „holý“, sufix *-áš* je maďarský; spoluhláska *-g-* ukazuje, že názov prevzali Maďari ešte v 12. storočí, keďže sa nezmenila na *-h-*, čo je v slovenčine pravidelná zmena. Názov samoty Bendov zasa pravdepodobne pochodí z hypokoristickej formy mena *Benedikt* + domáci posesívny sufix *-ov*.

Na zmenu národnostnej štruktúry Žitného ostrova v neprospech domáceho slovenského obyvateľstva v priebehu 13. storočia upozorňujú výskumy historikov B. Varsika a M. Marka. Ukazuje to napríklad aj spôsob pomenúvania osád, vedľa ktorých sa na konci 13. storočia aj v súvislosti s dôsledkami ničivého vpádu Tatárov usádzali nemeckí hostia (Zemianska Oľča: *Nemes Ocsa*, osada *Vár Nemes* pri obci Bodza): na odlišenie pôvodných osád od nových nemeckých sídlisk dostávali pôvodné osady už len etnický prívlastok *Maďarský* [14, s. 42], aj keď pôvodne išlo o staré slovenské osadné názvy, ktoré boli podobne ako aj v iných regiónoch adaptované do maďarčiny (**Okol* > maď. *Ekly*, *Vrakuňa* > maď. *Vereknye* a pod.).

Nemecká kolonizácia podľa doteraz známych dokladov zachovala výrazné stopy v historickej ojkonymii Žitného ostrova, nezachovala však stopy v hydronymii, ako je to napríklad na území bezprostredne susediaceho územia južného Pomoravia, kde nemeckí hostia postupne splývali s domácim obyvateľstvom, no výrazné stopy nemecký element zachoval podnes nielen v apelatívnej lexike miestnych nárečí, ale aj v hydronymii (porov. názvy *Kýštor* < nem. r *Kiestorf* druh rašeliny, *Šmolzie* z nemeckého kompozita *Schmalsee* „úzke jazero“ a pod. [23, s. 44]. Zároveň je to doklad na to, že v 16. storočí etniká na Žitnom ostrove sa opäť preskupili v dôsledku tureckých nájazdov a približne odvtedy je Žitný ostrov z jazykového hľadiska výrazne

maďarským územím. Ani preto sa na tomto území podnes nezachovali doklady na nemeckú hydronymiu, resp. pravdepodobne ani toponymiu všeobecne.

3. Ukazuje sa, že regionálny onymický systém poskytuje cenné informácie a kontexty aj pri interpretácii jedinečných vlastných mien. Bližšie to môžeme vysvetliť na príklade výkladov západoslovenského hydronyma Blava (1113 *aqua Blavva*; ďalšie doklady: [4, s. 30 – 34]). Vo všeobecnosti predpokladáme, že starí Maďari, resp. im príbuzné etniká Pečenehovia a Plavci, ktorí vo včasnouhorskom období (10. – 11. storočie) mali v povodí Blavy svoje strážne posádky, prevzali od starých Slovákov pôvodný názov Blava a upravili ho do takej podoby, ako ho poznáme zo stredovekých listín (so vsunutým vokálom *o* alebo *a*). Ešte v stredoveku (asi v 13. storočí pri odchode pečenežských stráží z Podudvažia) sa od používania podôb so vsunutým vokálom upustilo a ako to ukazujú aj novšie doklady, všeobecne sa ustálila aj v maďarskom úradnom úze podoba *Blava*; porov. [22, s. 27]. Túto zmenu, resp. návrat k pôvodnej podobe názvu však azda netreba dávať do súvislosti s odchodom maďarských strážcov, ale vychodiť môže aj z bežných komunikačných potrieb, hoci treba povedať, že v zapisovaní vlastných mien s podobnou štruktúrou sa len zriedkakedy unifikovali podoby bez vkladnej samohlásky.

Hoci V. Šmilauer vo Vodopise starého Slovenska [20, s. 301] názov zaradil do skupiny hydroným so suffixom *-ava (-va)* a s neznámou etymológiou, Š. Ondruš [16, s. 125] pri výklade hydronyma Blava vychádza z psl. koreňa *meld-* s responziou v slovenčine v podobe apel. *mľandravý*. Podľa Ondruša bol nulový stupeň *ml-* derivovaný aj na *mlav-*, čo dokladá srb. apel. *mlava* „pomaly, mľandravo tečúca rieka“ a v Poľsku neďaleko Varšavy túto motiváciu identifikuje vo vlastnom mene Mlava. Názov Blava tak vysvetľuje alternáciou bilabiál *m/b*.

B. Varsikovi sa pôvod názvu Blava nezdá úplne istý a usudzuje, že Slovania, usádzajúci sa v Malých Karpatoch, ho mohli prevziať ešte od pôvodného neslovanského obyvateľstva a k pôvodnému názvu mohli pripojiť príponu *-ava* analogicky podľa blízkyh, resp. susediacich tokov Trnava (dnes Trnavka) a Ronava. V takomto prípade by sme museli uvažovať o kontaktoch Slovanov s germánskymi kmeňmi, ktorých roztratené pozostatky našli na západ postupujúci Slovania aj na západnom Slovensku. Prípadné prevzatie hydronyma v súvislosti s mladšími dosídľovacími procesmi západného Slovenska Nemcami (osobitne v 13. storočí po tatárskom vpáde r. 1241 – 42) s ohľadom na najstaršie doklady hydronyma však neprichádza do úvahy. Ak

by sme však prijali hypotézu o predslovanskom (resp. germánskom) pôvode názvu Blava, pomerne jednoducho by sme ho mohli dať do súvislosti s nem. adj. *blau* „modrý, belasý“, a to podľa sfarbenia vody (azda práve pri prameni), aj keď motivácia modrou farbou je v slovanskej, resp. slovenskej hydronymii ojedinelá, čo však nevylučuje, že pomenovatelia neslovanského pôvodu použili práve pomenovanie farby s modrým, resp. belasým odtieňom. Podobu Blava, ktorú používali už starí Slováci, by sme potom mohli vysvetliť úsilím po formálnom vyrovnaní preberaného názvu podľa typických domácich názvov ostatných (aj susediacich) riek, teda s *-ava*, resp. sa nedá vylúčiť, že v tomto prípade ho používali v podobe adjektíva so suf. *-av-á*, analogicky utvorené ako adj. *modravá, belavá* a pod. (porov. ojedinelý doklad hydronyma z r. 1869: *Blavá Bach*). V starej češtine sa zachovalo aj adj. *blavý* („blavanka – blavá barva, Berliner-blau“; [7, 1, s. 70; 5, s. 1006]). S nemeckým adjektívom *blau* sa v historickej slovnej zásobe slovenčiny stretávame pomerne často: porov. apel. *blavatný* „modrý“ [5, 1, s. 136], v stredošarišských nárečiach *blavač* (nevädza poľná [18, s. 126]; motivácia: sfarbenie kvetov), tieto lexikálne jednotky však istotne súvisia s mladšími, a nie najstaršími kontaktmi s nemčinou. Predslovanský, resp. germánsky pôvod hydronyma sa nám však zdá problematický z viacerých dôvodov: rovnaký proces prevzatia svojím pôvodom germánskeho názvu do podoby Blava by sme totiž museli predpokladať aj v ostatných spomenutých prípadoch, teda v prípade českého ojkonyma Blava pri Českých Budějoviciach a hydronyma Blava z územia polabských Slovanov, hoci aj tu musíme pripustiť, že kontakt so starým germánskym elementom bol prítomný aj v týchto regiónoch. Ďalším dôvodom, berúc do úvahy najstarší rekonštruovaný regionálny onymický systém, je to, že z územia, cez ktoré preteká Blava, sa nám nezachovali také vlastné mená, ktoré by sme mohli pripísať predslovanskému germánskemu osídleniu. Navyše, s Blavou súbežne tečúce orientačne a komunikačne rovnako dôležité, ba možno aj dôležitejšie riečky *Trnava* (dnes Trnávka), *Ronava*, *Parná* (pôvodne azda *Parnava*), južnejšie tečúca *Pilava* (aj *Pleva*; dnes Gidra) majú starobylý slovanský, resp. slovenský pôvod. Ťažko teda predpokladať, že by usádzajúci sa obyvatelia prevzali od predslovanského obyvateľstva názov práve tejto riečky, a nie názvy komunikačne či orientačne dôležitejších riečok, ktoré pritom postupne pomenúvali sami.

Aj z týchto dôvodov sa nám zdá pravdepodobnejší výklad hydronyma z onomatopoického koreňa **blb-* (*/*blbv-*) + *-ava*, ktorý je napríklad aj v psl.

verbe **bl'vati* (to azda z ide. koreňa **bhlēu-*); porov. stol. *blwać, bluć*, polab. *bl'āvā* < 3. os. sg. prez. **bl'vajerъ*, stduž. *bluś*, hluž. *bleć*, čes. *blíti (blít)*, strus. *из-блѣвати* (11. st.), rus. *блевать*, ukr. *блювати*; porov. [17, s. 28; 13, s. 35]. Vo východoslovenských nárečiach sa zachovala rezponzia na toto celoslovenské slovo v podobe *bl'avac* (zvraceti [6, s. 27]). Úplný zánik pôvodnej mäkkostnej korelácie, resp. zánik párovej mäkkosti spoluhlások na tomto jazykovom území R. Krajčovič [9, s. 86] predpokladá v 13. st., a teda aj zmena **blb-* (*/*blbv-*) > **bl-* (*/*blv-*) sa uskutočnila v skupine trnavských nárečí najneskôr v tomto období.

Onomatopoický pôvod názvu tejto riečky (**bl-*, **blv-* > **bl'vati*) je pochopiteľný, keďže riečka vyviera zo silných prameňov v krasovej oblasti. O pravdepodobnosti tohto výkladu svedčia aj ďalšie prvky apelatívnej slovnice zásoby, zvukovou výstavbou a geneticky súvisiace s pôvodnou zvukomalebnou motiváciou: v dolnotrenčianskych a záhorských nárečiach máme doložené verbum *blaviňať, blaviúňať* „štekáť, brechať“ (v myjavských nárečiach *blavoriť, blavoniť*); *blavnúť* „buchnúť, tresnúť niečím“; v trnavských nárečiach *blafkať/blavkať* „štekáť“; porov. [18, s. 127; 6, s. 27].

Doklad o svojím pôvodom slovanskom hydronyme Blava z neslovenského územia máme aj z územia obývaného polabskými a pobaltskými Slovanmi. P. Kühnel v rozsiahlej štúdií o slovanských ojkonymách a hydronymách na území obývanom Glišanmi (Liňanmi) v okolí mesta Lüneburg z r. 1901 dokladá k roku 1843 hydronymum *Blawassen* (nem. *-ssen = seen* „jazero“). Odvodzuje ho zo starého slovanského verba *blivati*, porov. čes. *blvati* [12, s. 53], avšak o pôvodnej motivácii neuvažuje. Ojkonymum Blava (*Blava, Blawen*) zasa eviduje F. Š. Kott r. 1887 vo svojom slovníku [7, 5. zv., s. 1007]; dnes je to už zaniknutá osada v blízkosti Českých Budějovic. Takýto výklad hydronymum Blava prirodzene zaraďuje aj medzi staré slovansko-slovenské názvy bezprostredne susediacich riečok v regióne (Trnava, Ronava, Parná/*Parnava, Pilava/Pleva).

Záver. Ako sme ukázali na troch príkladoch, pri interpretácii jednotlivých názvov nie je dôležité všimáť si ich pôvod, motiváciu, lexikálno-sémantickú a štruktúrnotypologickú stránku, ale usilujeme sa rekonštruovať aj konkrétnu onymickú situáciu vlastného mena, berúc pritom na zreteľ širší onymický priestor a onymický systém v prirodzených regiónoch, resp. pokúšame sa poukázať na ich systémovú usporiadanosť a na vnútorné súvislosti determinované regionálnymi jazykovými aj mimojazykovými špecifikami

v tom najširšom, no zároveň i najužšom zmysle slova. Tu sa teda ukazuje dvojaká výhoda uplatnenia takéhoto postupu vo výskume vlastných mien: 1. v procese analýzy, argumentácie a verifikácie výkladu na pozadí mimojazykovej skutočnosti súvisiacej s interpretáciou vlastného mena a 2. v zohľadnení tých prvkov argumentácie a verifikácie iných vlastných mien osobitne z tej istej onymickej triedy v identickom regióne, ktoré môžu spresniť výklad a verifikáciu interpretovaného vlastného mena (či už z hľadiska lexikálno-sémantickej analýzy alebo z hľadiska výkladu motivácie vlastného mena).

Pramene, literatúra:

1. Bernolák A. Slowár slowenski, česko-latinsko-ňemecko-uherski / A. Bernolák. Zv. 3. – Budae 1825 – 1828. – 618 s.

2. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus 2. (1235 – 1260); ed. R. Marsina. – Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. – 640 s. + 32 s. príloha

3. Hladký J. Ľudová etymológia a lokalizácia včasnostredovekého hradu Szolgagyör / J. Hladký // Súradnice súčasnej onomastiky : zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie; ed. M. Považaj, P. Žigo. Bratislava : Veda, 2007. – S. 157 – 164.

4. Hladký J. Hydronymia povodia Dudváhu / J. Hladký. – Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011. – 196 s.

5. Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1. (A – J; 1991; 536 s.), 4. (P pohrať sa – pytlovať; 1995; 583 s.) / ed. M. Majtán. – Bratislava : Veda.

6. Kálal M. Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ.) S praktickou mluvnicom československou / M. Kálal. – Banská Bystrica 1924. – 1216 s.

7. Kott F. Š. Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Zv. 1 – 7 / F. Š. Kott. – Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře, 1878 – 1893.

8. Krajčovič R. Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku / R. Krajčovič // O počiatkoch slovenských dejín : zborník materiálov z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku; ed. P. Ratkoš. – Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965. – S. 205 – 250.

9. Krajčovič R. Náčrt dejín slovenského jazyka / R. Krajčovič. – Bratislava : SPN, 1971. – 196 s.

10. Krajčovič R. Z regionálneho výskumu slovenskej ojkonymickej lexiky / R. Krajčovič // Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

Philologica. Roč. 38 ; ed. J. Dolník. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990. – S. 39 – 58.

11. Krajčovič R. Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest / R. Krajčovič. – Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2005. – 232 s.

12. Kühnel P. Die Slavischen Orts- und Flurnamen im Lüneburgischen. Edícia Slavistische Forschungen. Zv. 34.; ed. E. Eichler / P. Kühnel. – Wien : Böhlau Verlag Köln, 1982. – 526 s.

13. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / V. Machek. – Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. – 628 s.

14. Marek M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku / M. Marek. – Martin : Matica slovenská, 2006. – 520 s.

15. Majtán M. Názvy obcí Slovenskej republiky : Vývin v rokoch 1773 – 1997 / M. Majtán. – Bratislava : Veda, 1998. – 600 s.

16. Ondruš Š. Odtajnené trezory slov. Zv. 3. / Š. Ondruš. – Martin : Matica slovenská, 2004. – 232 s.

17. Preobraženskij A. G. Etimologičeskij slovar russkogo jazyka / A. G. Preobraženskij. – Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacional'nykh slovar'ej, 1958. – 1284 s.

18. Slovník slovenských nářečí. Zv. 1. (A – K) / ed. I. Ripka. – Bratislava : Veda, 1994. – 936 s.

19. Stanislav J. Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1–2 / 2 vydanie / J. Stanislav. – Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999. – 230 s.

20. Šmilauer V. Vodopis starého Slovenska / V. Šmilauer. – Praha – Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. – 564 s. + 3 s. prílohy

21. Varsik B. Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku / B. Varsik. – Bratislava : Veda, 1984. – 260 s.

22. Varsik B. Slovanské (slovenské) názvy riek a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí: Príspevok k etnogenéze Slovákov / B. Varsik. – Bratislava : Veda, 1990. – 184 s.

23. Závodný A. Hydronymia slovenskej časti Moravy / A. Závodný. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012. – 496 s.

Анотація

Автор доповіді намагається показати на трьох прикладах, як принцип пізнання „регіональної онімійної системи” і регіональних (або у багатьох випадках навіть місцевих) позамовних реалій створює передумови для інтерпретації власного імені (топоніма) як унікального явища, водночас

як виняткового елемента певної онімійної системи, а також найбільш точної інтерпретації онімійної ситуації.

Ключові слова: *регіональна онімна система, історико-онімйна реконструкція, онімійний текст*

Аннотация

Автор доклада старается на трех примерах показать, как принцип познания „региональной онимической системы” и региональных (или во многих случаях даже местных) внеязыковых реальностей создает предпосылки для точной интерпретации собственного имя (топонима) как уникальной сущности, в то время как уникального элемента определенной онимической системы, а также на наиболее полную интерпретацию онимической ситуации.

Ключевые слова: *региональная онимическая система, историческо-онимическая реконструкция, онимический текст*

Summary

Author of the study on three examples show how the principle of knowledge „regional onymic system” and regional (or in many cases to local) extra-linguistic reality creates prerequisites for accurate interpretation of the language of a proper name as a unique entity, while the element of the same onymic system and also on the most comprehensive interpretation his onymic situation.

Key words: *regional onymic system, historic-onymic reconstruction, onymic text*

НАШІ АВТОРИ

Білінська Румуальда Едуардівна, аспірант (*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*)

Бучко Дмитро Григорович, доктор філологічних наук, професор (*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*)

Вакулич Марія Іванівна, старший лаборант (*Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України*)

Василик Оксана Борисівна, аспірант (*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*)

Вербич Святослав Олексійович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник (*Інститут української мови НАН України*)

Воляннюк Інна Оверківна кандидат філологічних наук, доцент (*Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка*)

Габорак Мирослав Михайлович, кандидат філологічних наук, доцент (*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*)

Гаврилова Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*)

Гладки Юрай, доктор філології (*Трнавський університет у Трnavі, Словаччина*)

Голінатий Олексій Петрович, аспірант (*Національний університет „Києво-Могилянська академія”*)

Гонца Ірина Семенівна, кандидат філологічних наук, старший викладач (*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*)

Грицева Антоніна Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Хмельницький національний університет*)

Данилюк Оксана Климівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*)

Денисенко Зоя Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент (*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*)

Дика Любов Леонтіївна, кандидат філологічних наук, старший викладач (*Хмельницький економічний університет*)

Єфіменко Ірина Вадимівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник (*Інститут української мови НАН України*)

Котович Віра Василівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*)

Коханська Алла Олександрівна, аспірант (*Хмельницький національний університет*)

Купчинська Зоряна Олегівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

Лісняк Наталія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент (*ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”*)

Лужецька Ольга Богданівна, аспірант (*Тернопільський національний економічний університет*)

Лучик Василь Вікторович, доктор філологічних наук, професор (*Національний університет „Києво-Могилянська академія”*)

Мельник Оксана Анатоліївна, здобувач (*Вінницький державний педагогічний університету імені Михайла Коцюбинського*)

Михайличенко Наталія Євгеніївна, кандидат філологічних наук, викладач (*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

Негер Оксана Богданівна, кандидат філологічних наук, викладач (*Ужгородський національний університет*)

Павликівська Наталія Михайлівна, доктор філологічних наук, професор (*Вінницький державний педагогічний університету імені Михайла Коцюбинського*)

Подлевська Неля Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент (*Хмельницький національний університет*)

Проць Оксана Ігорівна, кандидат філологічних наук, викладач (*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

Сокіл-Клепар Наталія Василівна, кандидат філологічних наук, асистент (*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

Стрилюк Олександр Миколайович, аспірант (*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*)

Тишковець Марія Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського*)

Шийка Світлана Володимирівна, кандидат філологічних наук, асистент (*Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне*)

Шульган Ольга Володимирівна, аспірант (*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*)

Янчишина Яна Валеріївна, аспірант (*Хмельницький національний університет*)

Яцій Василь Олександрович, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник (*Інститут української мови НАН України*)

**За достовірність інформації і відсутність плагіату
відповідальність несуть автори наукових статей**

**Свої зауваження, побажання і пропозиції можна висловити у листах,
дзвінках та електронних повідомленнях**
(поштова адреса: 29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 22, поштове
відділення 16, а/с 217, Торчинському Михайлу Миколайовичу;
електронна адреса: omoma_hnu@ukr.net;
тел. 096-95-93-660).

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА**

Збірник наукових праць

*Випуск шостий
Частина друга*

Відповідальний за випуск *Торчинський М. М.*
Технічна коректура Торчинської Н. М.
Верстка та макетування *Дубчака В. В.*
ISBN 978-617-683-024-5

Підписано до друку 20.08.2013 р.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 17,90.

Наклад 100. Замовлення 85.

Віддруковано Хмельницьким державним центром
науки, інновацій та інформатизації
29000, м. Хмельницький, вул. Свободи, 36.

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК 4375 від 26.07.2012 р.